

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ЕКОНОМІКА
ТА
УПРАВЛІННЯ АПК**

Збірник наукових праць

Випуск 6 (81)

Біла Церква
2011

Затверджено вченою
радою університету
(Протокол № 1 від 02.09.2010 р.)

Редакційна колегія:

Даниленко А.С., д-р екон. наук, професор (головний редактор);
Харута Г.Г., д-р вет. наук, професор (заступник головного редактора);
Варченко О.М., д-р екон. наук, професор (відповідальна за випуск);
Губенко В.І., д-р екон. наук, професор;
Шубравська О.В., д-р екон. наук;
Крисанов Д.Ф., д-р екон. наук;
Червінська Л.П., д-р екон. наук, професор;
Юхименко П.І., д-р екон. наук, професор;
Харьковщенко Є.А., д-р філософ. наук, професор;
Семілетко В.І., канд. пед. наук, доцент;
Сокольська М.О., завідувач РВІКВ (відповідальний секретар).

Економіка та управління АПК: Зб. наук. праць.– Біла Церква, 2010.– Вип. 4 (81).– 153 с.

Збірник наукових праць «Економіка та управління АПК» друкується за рішенням вченої ради університету відповідно до вимог ВАК України щодо тематичної спрямованості фахових видань з певної галузі науки.

Зареєстрований у Міністерстві юстиції України і є виданням, що продовжується замість випуску Вісника Білоцерківського національного аграрного університету з економічних наук.

У цьому випуску збірника наукових праць висвітлено результати наукових досліджень, проведених ученими навчальних закладів та наукових установ, провідними економістами, фахівцями агробізнесу з актуальних економічних питань розвитку держави.

ПОЛОЖЕННЯ **про порядок формування збірника наукових праць** **«Економіка та управління АПК»**

Збірник наукових праць є періодичним виданням обсягом 12 умовно-друкованих аркушів, форматом А4 і видається двічі на рік тиражем 300 примірників.

До публікації у збірнику відповідно до встановлених вимог приймаються статті, в яких висвітлюються результати наукових досліджень, що мають наукове і практичне значення та новизну.

У кожному номері публікуються 2–3 оглядові статті провідних фахівців у своїй галузі з актуальних питань.

Статті до збірника наукових праць подаються до 1 квітня та 15 жовтня. Випуск збірників передбачається до 1 липня та 1 січня. Додаткові випуски за матеріалами державних і міжнародних наукових конференцій, які проводяться у Білоцерківському національному аграрному університеті, видаються протягом трьох місяців з дня подачі матеріалів у редакційно-видавничий відділ.

Збірник наукових праць видається на кошти авторів. Вартість збірника визначається за кошторисом.

Орієнтовна вартість публікації – 20 грн за сторінку комп'ютерного тексту, оформленого згідно з вимогами. Вартість публікації не залежить від кількості співавторів статті.

Автори публікують статті за попередньою оплатою.

Порядок подання рукописів

Рукописи статей у 2-х примірниках за підписом авторів, на паперовому та електронному носіях, з рецензіями – внутрішньою і зовнішньою, подаються відповідальному за випуск члену редколегії (призначається за рішенням редколегії), який визначає рецензента або особисто рецензує статті. Статті співробітників БНАУ візують завідувачі кафедр; статті іногородніх авторів супроводжуються листом від організації за підписом керівника.

Рецензент оцінює статтю на відповідність вимогам ВАК і визначає доцільність її опублікування, за необхідності робить конкретні зауваження щодо покращення роботи (допускається рукописна рецензія). Термін рецензування – не більше 7 днів.

Після врахування зауважень рецензента та отримання позитивної рецензії автор подає статтю відповідальному за випуск, який передає всі статті завідувачу редакційно-видавничого відділу.

У разі отримання негативної рецензії (без права доопрацювання) стаття знімається з друку. Після наукового редагування для виправлення технічних помилок стаття направляється автору, після чого виправлений паперовий варіант статті з дискетою повертається відповідальному за випуск на повторне редагування, і лише після цього редактор віддає статтю на верстку у друкарню. Статті іногородніх авторів технічно опрацьовуються технічним редактором.

Оригінал-макет збірника наукових праць в обов'язковому порядку підписується автором, а статті іногородніх авторів – відповідальним за випуск. Дозвіл до друку надає відповідальний редактор або заступник відповідального редактора.

Вимоги до оформлення статей

Відповідно до вимог Постанови президії ВАК №7-05/1 від 15.01.2003 р. щодо оформлення статей до фахових видань, наукові статті, які подаються у збірник наукових праць, повинні мати такі елементи:

1. УДК.
2. Прізвище автора, ініціали, науковий ступінь, (e-mail).
3. Назва статті.
4. Анотація українською мовою.
5. Ключові слова.
6. Постановка проблеми.
7. Мета і завдання.
8. Матеріал і методика досліджень.
9. Результати досліджень та їх обговорення.

10. Висновки.
11. Список літератури.
12. Анотація російською і англійською мовами.

Стаття має бути написана українською мовою, обсягом 5–8 сторінок через 1,5 інтервали комп'ютерного набору. Допускається публікація статей російською або англійською мовами. Кожна сторінка друкується на одному боці стандартного аркуша (210x297 мм, формат А4); при цьому ліве поле – 30 мм, верхнє і нижнє – 20 мм, праве – 10 мм.

Обсяг анотації становить 5–6 рядків, в яких стисло описано суть статті, що вирізняє її від уже відомих тверджень.

Текст статті набирається в редакторі Microsoft Word, шрифт – Times New Roman Cyr, 14 pt. ПРИЗВИЩЕ АВТОРА ТА ІНІЦІАЛИ, ЗАГОЛОВОК СТАТТІ, СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ – з великої літери, Прізвище автора, ініціали, його науковий ступінь та e-mail зазначаються перед заголовком статті. Автори вказують назву навчального закладу чи установи, де вони працюють (див. приклад).

УДК: 631.58(091)

ПРИМАК І.Д., д-р с.-г. наук
Національний аграрний університет

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКСТЕНСИВНИХ СИСТЕМ ЗЕМЛЕРОБСТВА В УКРАЇНІ

Використана література подається в кінці статті у порядку згадування джерел у тексті за їх наскрізною нумерацією і зазначенням у тексті посилань у квадратних дужках. Бібліографічний список оформляється за ДСТУ ГОСТ 7.1:2006; шрифт 12 pt.

Іноземні прізвища в тексті подаються мовою оригіналу.

Таблиці мають бути набрані у програмі Microsoft Word або MS Excel; шрифт – Times New Roman Cyr, 12 pt; ширина – не більше 14 см; повне обрамлення; виключка по центру; маленькими літерами. Зразок оформлення таблиці:

Таблиця 1– Спутня варіація між періодом існування малих переробних підприємств сфери АПК Житомирської області та наявністю стратегічного планування

Період існування	Застосування стратегічного планування (Y)			
	так		ні	
	кількість підприємств (шт.)	у %	кількість підприємств	у %
Всього, одиниць	55	78,6	15	21,4

Формули повинні бути написані у програмі Equation Editor 3.0. (цей редактор є внутрішнім редактором формул у Microsoft Word); змінні математичні величини в тексті відповідно до формул набираються курсивом.

Рисунки (діаграми, фото, малюнки) виконують у редакторі Microsoft Word '95, версія 6.0 або 7.0. за допомогою функції «Створити рисунок». Рисунок має бути розташований по центру, ширина – не більше 14 см, без обтікання текстом. У випадку складних креслень їх слід виконувати у редакторі Corel Draw версії не нижче 5.0, за умови, що текстові вкраплення виконані гарнітурою Times New Roman Cyr і розміром 14 пунктів. Фотографії мають бути відскановані і внесені на цю саму дискету в окремий файл Фото. У самому ж тексті вказується місце для фотографій. Назва рисунка чи фотографії розміщується під ними і набирається шрифтом 12, жирними маленькими літерами, усі підрисункові пояснення – світлим шрифтом.

Графіки виконуються у програмі MS Excel, як і рисунки.

Таблиці, рисунки, графіки, формули поміщаються після посилання на них у тексті.

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ АПК В УКРАЇНІ

УДК 364.22:331.5

КРИСАНОВ Д.Ф., д-р екон. наук

ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”

ВАРЧЕНКО О.М., д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

УДОВА Л.О., канд. екон. наук

ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”

СІЛЬСЬКА БІДНІСТЬ: ВИТОКИ, ІНДИКАТОРИ, НАСЛІДКИ ТА НАПРЯМИ І ВАЖЕЛІ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Проаналізовано причини виникнення та поширення сільської бідності в різних економічних умовах, систематизовано і охарактеризовано негативні наслідки бідності у сільській місцевості, обґрунтовано напрями і важелі її подолання.

Ключові слова: сільська місцевість, сільське населення, бідність, злиденність, межа бідності, індикатори сільської бідності, зайнятість, соціальний захист населення.

В останні роки помітно зросла зацікавленість економічної, демографічної, соціологічної та інших галузей української науки, працівників агропродовольчого комплексу, соціальних служб, органів державного управління і місцевого самоврядування проблемами бідності населення, а особливо її мало вивченої складової – бідності сільських жителів. Проблеми бідності населення загалом були предметом дослідження ряду провідних вітчизняних і зарубіжних вчених: Лібанової Е.М., Новікової Т.В., Овчарової Л.М., Хомри О.У., Черенько Л.М. [1-7]. Акцент на дослідженні сільської бідності в Росії зроблено у роботах Серової О.В., Тихонової Т.В., Храмової І.Г., Шик О.В. [8]. Однак, що стосується оцінювання причин виникнення та поширення сільської бідності в Україні, то воно не отримало належного наукового забезпечення. Лише в останні роки у наукових працях деяких українських вчених розглядаються окремі аспекти цього явища.

Підвищена увага до проблем сільської бідності пояснюється кількома важливими обставинами, зокрема:

- збільшення випуску ВВП, нарощування обсягів фінансових ресурсів у державному та місцевих бюджетах, підвищення доходів домогосподарств, що мало місце у 2000-ні роки, не супроводжувалося скороченням масштабів сільської бідності, а навпаки – спостерігалось її поширення не тільки на дрібні, але й крупніші поселення, охоплення нею усе більш заможніших груп сільських жителів;

- внаслідок розміщення сільського населення в поселеннях різної величини (людності) та ступеня розвинутих їх виробничих і соціальних функцій, можливостей транспортної доступності від кожного з них до центрів виробництва, соціального обслуговування та соціального захисту громадян на загальні для всього сільського сектору проблеми різною мірою накладаються специфічні місцеві обставини і негаразди, зумовлені соціальною автономізацією та відірваністю малих і середніх сіл від пунктів суспільної активності. Це призвело до формування відмінних від загальнопоширених умов життєдіяльності, типу поведінки, соціального статусу особистості, які можна характеризувати як близькі до маргінальних та обмежених задоволенням лише першочергових життєвих потреб, до того ж на заниженому рівні;

- формування специфічного морально-психологічного клімату в малих сільських поселеннях, жителі яких перебувають за межею бідності, через відсутність повноцінного навколишнього життєвого середовища, посилення ознак соціальної деградації сільського населення та його маргіналізації, а особливо сільської молоді – внаслідок відсутності реальної перспективи працевлаштування, а також можливостей організації власного бізнесу за місцем проживання тощо.

Отже, з однієї сторони, позитивні зрушення в економічному розвитку України та соціальному облаштуванні заможної частини суспільства, а з іншої – поширення бідності на сільській території, охоплення нею все більшої кількості сільських поселень, виникнення і збільшення злиденності, переважно в середовищі дрібних сіл, коли населення не спроможне забезпечити свої навіть мінімальні потреби тощо. Все це вступає в суперечність із задекларованою різними політичними партіями, які по чергово приходять до влади, метою розвитку українського суспільства на перспективу – створення сучасних умов для життєдіяльності населення, задоволення його запитів і потреб на рівні, не нижчому за мінімальний, та реалізації своїх нахилів і здібностей дітьми і молоддю.

Мета і завдання. Перераховані проблеми та інші чинники і спонукають до проведення більш ґрунтовного аналізу ситуації в сфері сільської бідності, оцінювання масштабів поширення і глибини охоплення нею сільських поселень та їх диференціації за показником злиденності сільського населення до пошуку напрямів та обґрунтування механізмів й інструментів ліквідації її крайніх проявів шляхом концентрації зусиль органів державного управління і місцевого самоврядування, місцевих підприємницьких структур та зацікавлених сільських жителів.

В Україні затверджено ряд нормативно-правових актів, зокрема: “Стратегія подолання бідності”, закони України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”, “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”, “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”, “Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам”, “Про прожитковий мінімум”, “Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати”; Указ Президента України “Про невідкладні заходи з подолання бідності” [9], які спрямовані на забезпечення вирішення проблем сільського населення, породжених поширенням та поглибленням бідності.

Результати досліджень та їх обговорення.

1. Наукові погляди на виникнення та поширення бідності за різних економічних систем

У різні історичні періоди розвитку людських спільнот бідність була невід’ємною характеристикою будь-якої соціально-економічної системи суспільства. Однак причини її виникнення, поширення і консервації, незважаючи на зміни в економічному базисі та векторі соціального розвитку, залишилися традиційними, зокрема, внаслідок дефіциту виробництва засобів для забезпечення життєдіяльності населення та їх нерівномірного розподілу серед членів суспільства. Із задоволенням першочергових життєвих потреб – у харчуванні, одязі, житлі, теплі, воді та ін. – стало зрозуміло, що це лише першооснова, із забезпеченням якої виникають потреби більш високого порядку: отримання освіти, надання пристойного виховання дітям, залучення до творчої та включення в громадську діяльність, проведення дозвілля і відпочинку, виконання інших сімейних і суспільних обов’язків. Оскільки підвищення запитів і потреб членів суспільства виступає рушійною силою розвитку національних економік, то для спільнот, що знаходяться на різних етапах соціально-економічного розвитку, індикатори бідності, які характеризують нижню межу матеріального достатку (доходи, споживання благ і послуг, харчування, умови життя тощо), якщо і будуть збігатися за видами, однак значно відрізняються за абсолютними значеннями. Це стає зрозумілим, якщо навести такий приклад: коли за межу бідності прийняти енергетичний еквівалент фізіологічного виживання людини, тобто добовий набір продуктів харчування, що споживає бідне населення, – 2,1 тис. ккал, то його вартість у різних країнах або ж навіть у різні пори року в одній країні будуть помітно відрізнятися. Це зумовлено як структурою набору продуктів харчування, так і значною різницею в поточних цінах на них, пов’язаних із рівнем економічного розвитку та географічним розташуванням країни.

Необхідно підкреслити, що у різні періоди економічного розвитку країни (депресія, підйом, розквіт, занепад) масштаби охоплення і глибина бідності населення будуть помітно відрізнятися. Особливі випадки, коли бідність носить масовий характер, пов’язані з військовими діями на території країни, природними катаклізмами (затопленням або підтопленням значних територій, посухою, вимерзанням посівів і плодово-ягідних насаджень тощо). Якщо ж вилучити екстремальні випадки та форс-мажорні обставини, то існують як об’єктивні, так і суб’єктивні чинники існування бідності в суспільстві. Що ж стосується об’єктивних умов, які провокують і сприяють поширенню бідності, то до них доречно віднести:

- низький рівень економічного і соціального розвитку суспільства, що, з однієї сторони, знаходить своє продовження в обмеженому виробництві засобів для забезпечення життєдіяльності людей, а з іншої – у слабозвинутій системі запитів і потреб населення;

- недосконалість або свідоме викривлення розподільчих відносин в суспільстві, що сприяє подальшому збагаченню груп заможного населення та збідненню (абсолютному або відносному) бідних верств;

- регіональні відмінності в рівнях економічного розвитку областей, районів, сільських місцевостей;

- виникнення та розширення кордонів депресивних територій і відсталих аграрних районів;

- започаткування та поширення кризових явищ у національній економіці (спад виробництва, банкрутство вітчизняних підприємств, збільшення масштабів офіційного та прихованого безробіття тощо) і, як наслідок, згорання системи соціальної підтримки і соціального захисту населення;

- тривалі затримки із виплатою зарплати, пенсій, інших соціальних трансфертів;

- монофункціональний розвиток старопромислових районів, де або вичерпані природно-сировинні ресурси, або має місце занепад традиційних галузей національної економіки та ін.

Отже, оскільки всі країни знаходяться на різних етапах соціально-економічного розвитку і на свій власний розсуд вимірюють як національне багатство, так і приватне членів суспільства, то, відповідно, і показники бідності будуть значно відрізнятися, з однієї сторони, за кількісними значеннями її індикаторів, а з іншої, за масштабами поширення та глибиною проникнення.

Водночас, крім об'єктивних умов і чинників, які спричиняють бідність, існують і суб'єктивні, що досить часто залежать від індивідуальних запитів і потреб та реальних можливостей членів суспільства щодо їх задоволення, хоча нерідко вони мають наліт об'єктивності. У першу чергу це стосується сімейної структури: залежно від чисельності і віку членів сімей, а також їх доходів, пенсій чи соціальних допомог, можуть виникати найрізноманітніші комбінації, які, в одних випадках, будуть віддаляти сім'ю (чи домогосподарство) від межі бідності та навіть зі значним запасом, а в протилежному – відкидати їх за межу бідності. Найважливіші комбінації охоплюють наступні співвідношення: працюючі (і пенсіонери) та непрацюючі члени сім'ї (безробітні і діти); пенсіонери та діти (за відсутності працюючих членів сім'ї); лише пенсіонери, або лише безробітні, або лише діти; молоді сім'ї з дітьми; багатодітні сім'ї та ін.

Разом з тим, надзвичайно важливого значення набуває місце проживання сім'ї, тобто конкретний населений пункт, зокрема такі його характеристики, як розвиненість сфери прикладання праці та її диверсифікація за галузевою і продуктовою ознаками, транспортна доступність до промислових і обслуговуючих центрів, можливості щодо ефективного ведення особистого селянського господарства, структура і галузева збалансованість соціальної сфери села та ін. Це те що стосується суб'єктивно-об'єктивних передумов і чинників [10].

Щодо осіб, які перебувають у групі бідних, можна виділити такі найбільш прикметні моменти їхньої реакції. З однієї сторони, негативне ставлення конкретного суб'єкта до статусу бідної людини і це виступає своєрідним стимулом до активізації пошуку різнопланових варіантів та використання різних можливостей з метою знаходження прийнятної роботи, вишукування доступних способів займатися підприємницькою діяльністю, включаючи розширення обсягів вирощування аграрної продукції в ОСГ. Друга категорія бідних громадян – це члени суспільства, які жодним чином не реагують на економічні і соціальні негаразди свого положення, змирились з усім цим, не проявляють найменшого бажання його змінити. Така категорія людей, у випадку подальшого погіршення економічної ситуації, опускається «на дно» суспільного життя і поповнює маргінальні групи членів суспільства.

Що стосується доходів, то це визначальний показник бідності, що оцінюється рівнем доходу в розрахунку на одну особу на місяць. Оскільки первинною одиницею обстеження умов життя виступає домогосподарство, то бідність носить первинно родинний характер, але обчислюється на одного члена сім'ї. Зважаючи на те, що сім'ї можуть включати представників різних поколінь, то за розрахунків для умов України приймається такий методичний підхід: перший дорослий приймається за 1, інші дорослі – за 0,7, діти – за 0,7. Це пояснюється тим, що у разі проживання всіх членів сім'ї на одній житловій площі витрати спільного характеру помітно скорочуються (тобто має місце ефект спільного проживання). Крім того, береться до уваги і низький рівень життя в Україні, порівняно з економічно розвинутими країнами (тут для дітей прийнято коефіцієнт 0,5).

Враховуючи той факт, що в умовах перехідної економіки для частини сімей мають місце значні масштаби отримання неофіційних (неоподаткованих) доходів, більш адекватним у такій ситуації виявляється оцінювання матеріальних статків по витратах за всіма напрямками. Для тих домогосподарств, які мають джерела прихованих доходів, обсяги витрат будуть помітно відрізнятися від офіційних доходів. Джерелами неофіційних доходів виступають особисте підсобне господарство, яке ведеться в обсягах, що перевищують потреби сім'ї в продуктах харчування; робота членів сімей за усною домовленістю в сезонних будівельних бригадах, під час збирання врожаю, на різних об'єктах і підприємствах в містах, а також за кордоном, звідки частина валюти надходить на задоволення потреб родини.

Прикметною особливістю нинішнього стану розвитку українського суспільства, а особливо його сільської складової, виступає недостатня забезпеченість окремих сімей продуктами харчування, тобто фактичне недоїдання, або ж бідність і злиденність в найбільш натуральному її виразі. Зрозуміло, що найбільшою мірою це стосується хворих та інвалідів, осіб, які перебувають в статусі бомжів і безпритульних дітей, а також членів домогосподарств з вразливою структурою сімей (пенсіонери і діти, інваліди і хворі, діти з одним із батьків).

На нашу думку, перехід до ринкової економіки супроводжувався започаткуванням трансформації моделі соціального обслуговування сільського населення, що була притаманна для планової економіки, та переходом до ринкової, який надзвичайно затягнувся, що в умовах економічного спаду спровокувало погіршення соціальних умов проживання сільського населення. В першу чергу це стосується згортання мережі сільських установ медичного обслуговування (дільничних лікарень і фельдшерсько-акушерських пунктів). До того ж, запровадження надання певних видів послуг та використання витратних матеріалів на платній основі у поєднанні із погіршенням фінансування соціальної сфери призвело до фактичного звуження спектра безоплатної медичної допомоги сільським жителям. Аналогічна характеристика стосується і культурного обслуговування селян, забезпечення дитячими дошкільними установами і шкільними закладами, торговими точками, транспортним обслуговуванням та ін. У сукупності все це породило специфічний вид бідності, а саме: отримання в обмеженому наборі або взагалі відсутності будь-яких послуг соціального характеру.

Зі згортанням автобусного сполучення в сільській місцевості багато малих і середніх сільських поселень фактично опинилися в стані соціально-просторової ізоляції. Місцеві системи розселення, що сформувалися в 80-ті роки минулого століття та охоплювали велику кількість сільських поселень і базувалися на тісних міжнаселених виробничих, соціально-побутових та адміністративно-управлінських зв'язках (в межах аграрних підприємств, агропромислових формувань і місцевих рад), в умовах подрібнення та п'ятикратного збільшення кількості суб'єктів господарювання в суспільному секторі сільського господарства надзвичайно зменшили масштаби сполучення між населеними пунктами різного ієрархічного рівня і спричинили функціонування багатьох дрібних і середніх сіл в автономному режимі. У зв'язку зі значним зменшенням міжнаселених зв'язків невеликих сільських поселень із промисловими, агропромисловими та центрами соціального обслуговування їх жителі надзвичайно обмежені в отриманні безоплатних соціальних благ і послуг. Отже, фактично має місце специфічний вид бідності – за умовами життя, тобто, доступністю базових соціальних благ і послуг. Дуже часто така форма бідності поширена в сільській місцевості, а особливо – в регіонах і районах із дрібнонаселеною структурою розселення.

Водночас, надзвичайно важливу роль відіграє період часу, протягом якого сім'я перебуває за межею бідності. Як свідчить вітчизняний досвід, в часи гіперінфляції або настання дефолту переважна більшість сімей блискавично втрачає всі свої заощадження, різко обмежує доходи і опускається «на дно», тобто стають бідними. Однак з часом значна частина домогосподарств покращує своє матеріальне становище, а інша, в силу різних обставин, залишається за межею бідності. У зв'язку з цим, розрізняють тимчасову та хронічну (застійну) бідність. Тимчасова бідність може мати сезонний характер – у зв'язку зі значним обмеженням засобів існування (виникненням дефіциту продовольчих ресурсів у сім'ї), або навіть епізодичний – за значних затримок з виплатою заробітної плати, пенсій чи наданням соціальних трансфертів. Зрозуміло, що чисельність тимчасових бідних буде перевищувати чисельність постійних. З наукових позицій питання, який мінімальний та максимальний терміни сім'я буде перебувати за межею бідності, щоб вважатися тимчасово бідною, поки що не вирішене, але, як свідчить практика щоквартального проведення об-

стеження умов життя населення, за верхню межу доречно прийняти два квартали (календарні півроку). На нашу думку, залежно від співвідношення рівнів доходів сім'ї за два квартали (тобто, бідні : небідні), в одних випадках і весь рік сім'я буде за межею бідності (отже, це хронічна бідність), а в інших – лише календарне півріччя (отже, це тимчасова бідність). За нижню межу бідності можна прийняти один квартал, оскільки дефіцит доходів за цей період буде перекриватися їх підвищеним надходженням за решту кварталів року, за який проводяться обстеження.

2. Оцінювання бідності та її наслідки для сільського населення

2.1. Індикатори сільської бідності

За нинішніх умов домінуючою концепцією бідності виступає бідність за доходами, рівень яких накладає свій відбиток, або, точніше, значною мірою корелює зі ступенем задоволення потреб. Цей підхід є однобічним і не враховує як реальних потреб населення, так і ступеня їх задоволення, але оскільки прийнятий за основу у розробленні заходів з державного регулювання бідності, то його доречно всебічно проаналізувати. Беручи до уваги, що рівень розвитку будь-якого суспільства є величиною індивідуальною, то і показник, або точніше, як індикатор бідності, так і його кількісна величина будуть адекватними лише для економіки конкретної країни та для певного періоду часу. Із плином часу та покращанням (або навпаки – погіршенням) економічної ситуації в країні конкретне кількісне значення індикатора бідності, а нерідко і він сам будуть змінюватися.

Що ж стосується безпосередньо України, то для оцінювання доходів громадян проводяться постійні і періодичні обстеження, результати яких після відповідного оброблення матеріалів публікуються у щоквартальних і річних збірниках. Необхідно підкреслити, що статистичні органи України після обстеження умов життя домогосподарств пропонували наступну диференціацію доходів:

- 1) доходи були достатніми і робили заощадження;
- 2) доходи були достатніми, але заощадження не робили;
- 3) постійно відмовляли собі у найнеобхіднішому, крім харчування;
- 4) не вдавалося забезпечити навіть достатнього харчування.

Оскільки оцінювання мали проводити самі опитувані, то тут має місце не науковий підхід, а індивідуальне сприйняття, однак і воно дозволяє їх розділити на різні категорії, зокрема: бідних – групи 3 і 4, в т.ч. група 4 – злидених, із середніми доходами – група 2 і заможних – група 1. В Україні для оцінювання бідності за доходами використовуються такі показники:

а) абсолютна (нормативна) бідність – коли доходи родини або окремої особи менші за певну законодавчо встановлену величину та витрачалися, в основному, на харчування (або не забезпечували відповідну структуру харчування);

б) відносна бідність – за цей критерій прийнято доходи (витрати, споживання) умовної дорослої особи, які становлять 75% медіанного рівня по країні (медіанний рівень – рівень доходів, який ділить населення країни на дві рівні частини);

в) структурна бідність – оцінюється часткою витрат на харчування в загальних споживчих витратах домогосподарств. Для умов України цей показник має становити 60% і вище, але в середньому по всіх групах сільських домогосподарств нині дещо перевищує 50% (в європейських країнах 15-20%). Для структурної бідності додатковим важливим показником виступає енергетична цінність добового раціону харчування, нижня межа якої становить 2,1 тис. кКал на одну особу на добу. Якщо цей показник менше, то харчування вважається недостатнім, і у разі тривалих періодів перебування в такому стані це накладає негативний відбиток на здоров'я людини.

Необхідно зазначити, що перелічені вище показники розкривають різні можливості щодо перспективи подолання або хоча б обмеження масштабів бідності. Зокрема, що стосується абсолютної бідності, то шляхом підвищення розмірів заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат можна досягти більш прискореного підвищення доходів сімей, ніж буде зростати рівень прожиткового мінімуму. Отже, у цьому випадку можна якщо не повністю ліквідувати бідність, то хоча б значно обмежити масштаби поширення та її глибину. Однак реалії в Україні значно гірші, ніж можна було б чекати у зв'язку зі зростанням кількісних показників економічного розвитку держави: валового внутрішнього продукту, державного і місцевих бюджетів, обсягів виплати заробітної плати, пенсій, стипендій, допомог та інших соціальних трансфертів.

Таблиця 1 – Динаміка бідності в Україні за національним критерієм (сукупних еквівалентних витрат на одну особу на місяць), грн, %

Роки	Межа бідності, грн	Темпи росту порівняно з попереднім роком, %	Частка населення				Довідково:	
			великі міста	малі міста	сільська місцевість	Україна	Прожитковий мінімум, грн. на одну особу на місяць	Темпи росту порівняно з попереднім роком
1999	125 (IV кв.)	не розрах.	26,6	27,7	29,2	27,8	270,10 (IV кв.)	не розрах.
2000	156	123,8	25,1	25,6	28,7	26,4	270,10	100,0
2001	175	112,2	22,0	27,9	32,3	27,2	311,30	115,2
2002	192	109,7	19,9	28,6	34,3	27,2	342,00	109,8
2003	220	114,6	17,0	28,1	36,7	26,6	342,00	100,0
2004	271	123,1	18,1	32,2	35,0	27,3	362,23	105,9
2005	365	134,7	18,7	30,7	35,2	27,1	423,00	116,8
2006	430	117,8	18,0	31,4	38,4	28,1	463,75	109,6
2007	526	122,3	16,4	31,6	37,9	27,3	532,10	114,7
2008	778	147,9	17,5	28,3	38,2	27,0	626,00	117,6
2008 : 1999 = % (раз)	622,4	-	у 1,5 р. м.	-	в 1,3 р.б.	-	231,8	-

За підрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України. Межа бідності розраховується за спеціальною методикою, яка затверджена Міністерством праці та соціальної політики України та деякими іншими міністерствами.

Наведені в табл.1 статистичні розрахункові дані свідчать про те, що за майже десять років масштаби бідності в Україні зменшились дуже незначно: за 1999-2008 рр. на 0,8 пп. (з 27,8 до 27%). Однак, що стосується сільської місцевості, то тут масштаби бідності за цей період зросли практично на третину – з 29,2 до 38,2%. Значною мірою це можна пояснити тим, що внаслідок інфляції та підвищення цін показник сукупних еквівалентних витрат (розраховується щорічно за науково обґрунтованою методикою) за 10-річний період зріс більше ніж ушестеро, а прожитковий мінімум – лише в 2,3 рази, і за кількісною величиною лише у 2008 р. показник СЕВ перевищив значення ПМ майже на чверть (відповідно 778 і 626 грн).

Глибина бідності (різниця між встановленою величиною бідності і середнім доходом бідних домогосподарств та поділенням на офіційно встановлену межу бідності) визначається у відсотках від загальної кількості бідних домогосподарств. За нашими підрахунками, у 2008 р. глибина бідності в Україні загалом становила 10,4%, в т.ч. в міських поселеннях – 4,5%, а в сільській місцевості – 23,3% (уп'ятеро більше). Отже, чисельність бідного сільського населення становить понад 5,5 млн осіб, а з них в стані злиденності – близько 1,3 млн осіб.

Що ж стосується показника відносної бідності, то в країнах з різним рівнем економічного розвитку його кількісні величини помітно відрізняються. Зокрема, в більшості країн Європи національна межа відносної бідності прийнята на рівні 50% медіанного доходу, в скандинавських країнах – 60%, в США – 40%, а в Україні, зважаючи на надзвичайно низький рівень економічного розвитку, – 75%. Оскільки економічний розвиток країни на різних етапах є величиною, відмінною від попереднього, то, зрозуміло, що і показник (індикатор) відносної бідності буде змінюватись. Разом з тим, можна чітко констатувати наступне: якщо абсолютна бідність визначається нижче прийнятої в країні межі, то відносна – за майновим розшаруванням. Зокрема, оскільки в Україні прийнято ділити все населення на децилі, тобто 10 однакових груп, то за показник відносної бідності можна прийняти групи з найнижчими доходами – 10, 20, 30 чи 40%.

2.2. Бідність сільського населення за доступністю базових соціальних послуг та можливостями розвитку

Необхідно підкреслити, що навіть за умови досягнення певного прийнятого у суспільстві рівня доходів домогосподарств рівень споживання, тобто задоволення потреб, а в більш широкому розумінні (крім повноцінного харчування) – доступності базових соціальних послуг (освіта і дошкільне виховання, медичні і культурні послуги, торговельне обслуговування) та, відповідно, можливостей розвитку сільських жителів, а особливо дошкільного та шкільного віку, перебувають у тісній залежності від вікової структури сімей, з однієї сторони, а з іншої, – від умов життя в конкретному населеному пункті, а в більш широкому значенні – залежать від територіальної організації життєдіяльності населення або від сільського розселення.

Фактичний розподіл сільських населених пунктів і сільського населення наведено в табл.2. Він свідчить про наступне: чим менше населення села, тим більш деформована віко-стативна структура населення зі значним перекосом в бік півтора-двократного збільшення частки осіб пенсійного і пенсійного віку та, відповідно, зменшення дітей і підлітків.

Таблиця 2 – Структура сільських населених пунктів і сільського населення станом на 1 січня 2005 р.

№ п/п	Показники	Всього	у т.ч. із числом жителів:						
			до 50 осіб	50-99 осіб	100-199 осіб	200-299 осіб	300-499 осіб	500-999 осіб	понад 1000 осіб
1.	Кількість сіл	28347	3924	2845	4148	3019	4333	5808	4270
2.	в них населення, тис. осіб	15370	91,2	208,5	606,1	743,9	1704,2	4092,2	7923,9
3.	Середня населеність 1 села	542	23	73	146	246	393	705	1856
4.	Розподіл наявного сільського населення, %	100,0	0,6	1,4	3,9	4,8	11,1	26,6	51,6
5.	Наявне сільське населення по групах, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	у т.ч. у віці:								
	0-5 років	4,9	2,8	3,8	4,3	4,6	4,8	4,9	5,1
	6-17 років	15,8	8,6	12,2	14,2	15,4	15,7	15,8	16,2
	18-27 років	13,4	7,8	10,2	11,5	12,1	12,5	13,0	14,2
	28-34 років	10,4	7,0	8,4	9,2	9,7	9,8	10,0	10,9
	35-54 років	24,0	17,9	20,0	21,5	22,4	23,5	24,0	24,6
	55-59 років	7,1	7,6	7,3	7,1	6,7	6,6	6,7	7,4
	понад 60 років	24,4	48,3	38,1	32,2	29,1	27,1	25,6	21,6

Складено і розраховано: Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України: Стат. збірник. – К.: Держкомстат України, 2006. – С. 14-22.

Однак, за середніми значеннями по кожній окремій групі сільських поселень існують значні відмінності між населеними пунктами, які перебувають у специфічних умовах розміщення. З погляду задоволення сільськими жителями базових соціальних послуг, найбільш типовими для невеликих сільських поселень є такі випадки:

1) у селі функціонують всі об'єкти соціальної сфери, які надають базові соціальні послуги, а отже його жителі в цьому відношенні мають можливість без перешкод їх отримувати;

2) поселення знаходиться на невеликій відстані від центру соціального обслуговування і за надійного транспортного сполучення його населення без значних перешкод отримує не тільки базові, але й розширений набір соціальних послуг (місцева рада, пошта, осередок громадського харчування, об'єкт побутового обслуговування, культова споруда тощо); в населеному пункті в неповному складі є об'єкти з надання послуг соціального характеру (школа, фельдшерський пункт, клуб, торговий заклад), які до того ж не завжди можуть функціонувати за призначенням, а отже сільське населення не має можливості повністю задовольнити свої мінімальні потреби за місцем проживання, а тому найнеобхідніші з них частково задовольняє різними доступними способами;

3) поселення перебуває на значному віддаленні від центрів соціального обслуговування, а до того ж не має з ними надійного зв'язку і фактично функціонує в автономному режимі, чи, точніше, знаходиться в стані соціально-просторової ізоляції, а його мешканці обділені навіть в отриманні базових соціальних благ. Зі зменшенням чисельності сільського населення та подрібненням сільського розселення кількість сіл, які перебувають у різною мірою соціально-просторовій ізоляції, повільно збільшується.

Отже, чим нижче знаходиться поселення, згідно із запропонованою градацією доступності базових соціальних благ, тим в гірших умовах проживають його жителі. Водночас, умови проживання не обмежуються лише доступністю соціальних послуг, а охоплюють більш широке коло показників, що стосуються:

- кількісних і якісних характеристик житла, в якому проживає сільське населення;
- наявності систем інженерного облаштування населеного пункту та комунальних зручностей в житловому фонді;
- забезпеченості сімей товарами тривалого користування;
- фінансових можливостей домогосподарств щодо забезпечення благами і послугами, які надаються на платній основі тощо.

Необхідно підкреслити, що перелічений вище набір показників можна було б значно розширити і доповнити, але навіть із використанням матеріалів останнього (2005 р.) суцільного обстеження сільських населених пунктів можна зробити достатньо обґрунтований висновок про те, що бідність за умовами проживання, доступністю базових соціальних послуг, а також можливостями розвитку має надзвичайно глибокі корені, характеризується багатогранною специфікою як щодо сільських поселень, так і конкретних домогосподарств, а тому потребує проведення більш глибоких та комплексних досліджень з метою виявлення найбільш типових перекосів, відмінностей і розривів, тому ці матеріали можуть слугувати підставою для розроблення відповідних програм і пропозицій з їх усунення або ж обмеження.

2.3. Негативні наслідки бідності сільського населення

Глибока прірва між тимчасовою і стаціонарною бідністю полягає в тому, що у першому випадку сім'ї повертаються до свого попереднього благополучного економічного стану, а в другому – перебувають тривалий час і не виключено, що навіть решту свого життя, і це накладає глибокий негативний відбиток на перспективи їх відтворення не тільки демографічного, але й у сфері виховання, надання освіти, забезпечення умов для фізичного розвитку та підготовки молодого покоління до самостійного життя в складних і мінливих економічних умовах. Виходячи з того факту, що бідність притаманна різним прошаркам і демографічним групам сільського населення, доцільно проаналізувати, як вона й інші додаткові чинники, що відображають специфіку конкретного домогосподарства і населеного пункту, в якому воно функціонує, а також навколишнього середовища, яке опосередковується через особливості розташування сільського району і регіону, впливають на умови життя, громадянську поведінку особистості, можливості, перспективи та її конкретні дії з метою подолання, або ж хоча б обмеження негативних наслідків.

Проведені вітчизняними і російськими науковцями дослідження свідчать про те, що погіршення економічного становища сільських жителів виступає об'єктивною передумовою можливого поширення масштабів крадіжок, пияцтва та ускладнення кримінальної ситуації в сільській місцевості. Однак, лише зазначеним негативні наслідки бідності не обмежуються, а їх вплив на різні категорії громадян буде помітно відрізнятися. У цьому зв'язку доречно їх розкрити за такою віковою стратифікацією громадян:

- діти дошкільного віку;
- діти шкільного віку;
- працездатна молодь до 30 років;
- працездатне населення у найбільш продуктивному віці 30-50 років;
- населення старшого працездатного (передпенсійного) віку 50-55/60 років;
- населення пенсійного віку понад 55-60 років.

Діти дошкільного віку, що народилися в бідних селянських родинах, навіть на перших етапах свого життя обділені у найнеобхіднішому, зокрема: незбалансоване і недостатнє харчування, відсутність можливості перебування в дитячих садках або ж їх відсутність в населеному пункті взагалі, обмеженість або ж навіть відсутність можливостей спілкування із дітьми свого і старшого віку, реальне або приховане відставання в фізичному та розумовому розвитку, що надалі може помітно відбитись на перспективі освоєння ними шкільної програми та входження в самостійне життя.

Для дітей шкільного віку бідність їх батьків особливо гостро відчувається в процесі навчання в школі. Зокрема, діти з бідних родин досить часто задіяні у виконанні хатніх посильних фізичних робіт та в особистому господарстві. Це помітно впливає на режим відвідування школи і проявляється в низькій якості та обмеженості отриманих знань за шкільною програмою. Набуття середньої освіти для них виступає не черговою сходинкою в процесі дорослішання та вступу в самостійне життя, а лише обов'язковою умовою, яку необхідно виконати на цьому етапі. Зазначимо, що більша частина дітей із бідних родин дуже рано вступає в доросле життя, в якому вони переважно копіюють своїх батьків, а незначна, що проявила природні здібності до освоєння шкільної програми, у майбутньому не зможе їх реалізувати внаслідок дефіциту фінансових можливостей в сім'ї. У цьому полягає свого роду життєва трагедія, тобто неможливість матеріалізувати свій розумовий потенціал та уникнути свого подальшого бідного або ж злиденного існування.

Для молоді, яка вступає в самостійне життя, надзвичайно обмежені, або ж навіть взагалі відсутні можливості щодо набуття професійної чи вищої освіти, а також працевлаштування за місцем проживання. Така безвихідь досить часто є «спусковим гачком» для моральної деградації молоді та її збли-

ження з маргінальним середовищем: відсутність власних доходів спонукає до втягнення в суспільно небезпечні дії, тобто асоціальної поведінки. Це надзвичайно небезпечна тенденція, оскільки молоді люди без достатнього життєвого досвіду та чітких моральних установок, за відсутності морально-етичних запобіжників доволі легко піддаються не тільки на хуліганські та кримінальні дії, але й з часом самі стають їх ініціаторами. Тривале за часом перебування у невизначеному статусі може стати причиною повної зміни ціннісних і морально-етичних установок особистості, її опускання «на дно» життя та подальшого існування як типового представника маргінального середовища.

Для населення в найбільш продуктивному віці перебування в статусі бідних є вимушеним і, перш за все, пов'язане із втратою постійної роботи, Чи не єдиним виходом є переключення на більш інтенсивну роботу в особистому селянському господарстві, доходи від якого не дозволяють задовольнити потреби власної сім'ї навіть на мінімальному рівні. Це досить тяжке випробування для людей, які мають відповідну кваліфікацію, значний професійний та життєвий досвід. Вони повністю свідомі того, що їхній статус унеможливує забезпечення повноцінного розвитку дітей, а тому нерідко підштовхує до пошуку достатньо оплачуваної роботи в містах, або ж навіть за кордоном. Однак, такі випадки не часті, і тому всі можливості обмежені, як правило, населеними пунктами, що знаходяться в межах транспортної доступності.

Населення передпенсійного віку, зважаючи на свій вік, як правило, не дуже переймається своїм статусом, оскільки не вбачає можливостей його змінити, а тому реальним джерелом доходів виступає робота в особистому господарстві. Багаторічна трудова діяльність, чітке дотримання морально-етичних принципів, існування в тісній гармонії із неписаними законами чесного співжиття із сусідами та інші чинники убезпечують таке населення як від неправомірних дій, так і безвідповідальних вчинків. Основні надії на покращання економічних умов життя пов'язані, насамперед, із перспективою набуття статусу пенсіонера та отримання постійних стабільних грошових надходжень. Але нерідко перешкодою на цьому шляху може стати недостатній трудовий стаж через об'єктивні причини – відсутність в населеному пункті виробничих об'єктів, закладів і установ, час роботи в яких зараховується до пенсійного стажу.

Сільські жителі пенсійного віку, які отримують пенсію, що нижче мінімального прожиткового рівня, перебувають у найбільш комфортних умовах, оскільки мають додаткове джерело доходів від особистого господарства. Пенсіонери нерідко є єдиним джерелом стабільних доходів у бідних сільських домогосподарствах. Перебування у цьому статусі не справляє негативного впливу як на самопочуття конкретної особистості, так і на морально-психологічну обстановку в сім'ї. Це пояснюється тим, що такі люди є фактичним уособленням, або, точніше, носіями духовних і морально-етичних цінностей, що збереглися в сільському середовищі, та які вони в міру власних сил і можливостей передають підростаючому поколінню.

Необхідно підкреслити, що особливо гостро негативні наслідки бідності проявляються у малих та віддалених сільських населених пунктах, де переважно надзвичайно деформована вікостатева структура, багато сільських домогосподарств мають лише одного члена сім'ї, дуже обмежені можливості доступу базових соціальних благ, практично відсутні перспективи працевлаштування молоді, що вступає в самостійне життя. Їх подолання або ж хоча б обмеження можливе лише на основі комплексного та системного підходів.

3. Напрями і важелі подолання негативних наслідків бідності сільського населення

Оскільки бідність є національною проблемою, особливо гостро проявляється в сільській місцевості, то якраз тут і мають бути апробовані ефективні механізми, важелі, заходи та інструменти, запровадження яких в практичній діяльності владних структур і сприятиме її обмеженню та запобіганню. З цією метою доречно акцентувати увагу на пріоритетних напрямках та першочергових заходах, реалізація яких дозволила б істотно звужити масштаби та обмежити глибину сільської бідності.

Беручи до уваги той факт, що основним джерелом доходів сільського населення виступає праця конкретної особи в суспільному виробництві, соціальній сфері або ж особистому господарстві, та враховуючи, що в сільській місцевості налічується 426 тис. офіційно зареєстрованих безробітних (на початок 2009 р.), а також, за експертними оцінками, майже 0,7 млн прихованих (зайнятих неповний робочий день або тиждень чи сезонних працівників), стає зрозуміло, що найбільш вагомий вплив на подолання бідності може справити створення нових робочих місць в сільській місцевості, недопущення скорочення чисельності працівників на діючих підприємствах

та у соціальній сфері, стимулювання розвитку підприємницької діяльності на селі, розширення участі сільських жителів працездатного віку в забезпеченні безперебійного функціонування магістральних і локальних мереж та об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, територіально розосереджених сфер діяльності тощо. Необхідно підкреслити, що ця проблема є актуальною вже понад півтора десятиліття, однак поки що не знаходить свого практичного вирішення. З однієї сторони, це пояснюється специфічними умовами та об'єктивними складнощами організації і проведення підприємницької діяльності в сільській місцевості, а з іншої, – недостатньою увагою держави до регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій на основі розширення масштабів зайнятості сільського населення працездатного віку, яке тимчасово, сезонно або більше одного року перебуває в стані безробітного.

З метою реального покращання ситуації у сфері зайнятості сільського населення необхідно, в першу чергу, «реанімувати» реалізацію програми розвитку малого підприємництва в частині, що стосується сільської місцевості. Мається на увазі збільшення обсягів фінансування бюджетних ресурсів, що спрямовуються на підтримку сільських товаровиробників, як тих, що вже займаються малим бізнесом, так і тих, що прагнуть започаткувати власну справу. Практика довела, що кошти на зазначені потреби виділяються з бюджету спорадично, до того ж, більша їх частина «осідає» в містах, а на сільську місцевість перепадають лише «крихти». Отже, крім збільшення обсягів бюджетного фінансування згаданої вище програми, необхідно також їх цільове спрямування на підтримку та розвиток малого підприємництва безпосередньо в сільській місцевості.

Доречно зазначити, що порівняно з іншими країнами розвиток кооперації на селі надзвичайно тривалий час знаходиться в зародковому стані. На нинішньому етапі близько 400 тис. домогосподарств утримують особисте селянське господарство у розмірах, що перевищують власні потреби, але значна частина товарної продукції взагалі не надходить на ринок. Водночас треба врахувати, що в особистих господарствах вирощується аграрна сировина, яка надходить на промислову переробку (соняшник, цукровий буряк, зернові культури, продукція тваринництва), але оскільки в нинішніх умовах індивідуальні виробники не спроможні самостійно забезпечити її доставку за призначенням, то стає зрозумілою гостра потреба їх об'єднання у закупівельно-збутові кооперативи, або ж на базі діючих сільгоспідприємств з метою збільшення обсягів її реалізації, а також захисту власних економічних інтересів в умовах мінливого навколишнього середовища. Розширення і зміцнення виробничих зв'язків між кооперованими виробниками та переробниками аграрної сировини буде сприяти посиленню товарної спрямованості особистих господарств, підвищенню продуктивної зайнятості та збільшенню доходів домогосподарств і це сприятиме зменшенню масштабів бідності сільського населення та покращенню соціально-економічних умов його життя.

З такого ж погляду необхідно оцінювати і участь сільських жителів у забезпеченні функціонування об'єктів, закладів і установ соціальної сфери села. На нашу думку, зважаючи на нинішню ситуацію, було б доречно на певний період часу накласти мораторій на всі пропозиції і заходи, реалізація яких супроводжуватиметься погіршенням доступності базових соціальних послуг для сільського населення та скороченням чисельності зайнятих у соціальній сфері села. Оскільки зайняті в галузях соціальної сфери села, як правило, отримують заробітну плату за найнижчими посадовими окладами, то утримання закладів і установ за кошти державного бюджету не може помітно впливати на його дефіцитність. Це пояснюється тим, що витрати на утримання та забезпечення функціонування об'єктів, закладів і установ соціального призначення в сільській місцевості значно нижчі, ніж частка сільських жителів у всьому населенні України.

Необхідно зазначити, що залежно від економічної ситуації в країні, унормованості законодавства стосовно науково обґрунтованого рівня прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, а також його дотримання, досить часто виникають ситуації, коли і оплата праці зайнятих, і пенсія сільських пенсіонерів є нижчими за встановлений рівень. Що ж стосується осіб пенсійного віку, то навіть за умови отримання пенсій на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум, виникають ситуації, коли сім'я загалом опиняється за межею бідності. Це стає можливим у випадках, коли в домогосподарстві, крім пенсіонерів, є безробітні, діти або ж непрацюючі інваліди, соціальна допомога на яких нижче за встановлений прожитковий мінімум. Аналогічна ситуація із заробітною платою: в одних випадках вона взагалі нижче прожиткового мінімуму (людина згодна працювати на чверть або півставки, щоб не втратити роботу, або ж організація внаслідок економічних негараздів не дотримується вимог щодо оплати праці), а в інших – демографічна структура сімей є такою, що

отримуваних доходів не вистачає для забезпечення кожному члену домогосподарства навіть мінімального рівня споживання благ. Вирішення цієї проблеми пов'язано як із чітким дотриманням вимог законодавства щодо мінімальних розмірів пенсій і заробітної плати, тобто не нижче прожиткового мінімуму, так і з включенням механізмів соціальних допомог та надання інших преференцій з тим, щоб унеможливити перебування сільських сімей за межею бідності.

Водночас, необхідно привернути увагу до тієї обставини, що незважаючи на широкий спектр державних соціальних допомог і велику кількість категорій населення, на які вони поширюються, мають місце випадки, до того ж доволі часто, виключення частини сільських жителів з-під їх дії. Соціальні допомоги надаються таким групам населення: малозабезпеченим, сім'ям з дітьми, інвалідам. Крім того, законодавством передбачено надання соціальних пенсій, а також субсидій на забезпечення мінімальних житлово-комунальних умов життя сільському населенню. «Технологія» надання перерахованих соціальних допомог нужденним верствам населення детально відпрацьована, але надзвичайно бюрократизована, оскільки передбачає збирання значної кількості довідок від різних організацій. Разом з тим, набутий досвід надання соціальних допомог виявив як низку законодавчо-нормативних «прогалин» у цьому питанні, так і відсутність доступних методик для об'єктивного оцінювання рівня доходів домогосподарств з урахуванням можливих додаткових надходжень від особистого господарства, неформальної зайнятості за межами населеного пункту, проведення «тіньової» економічної діяльності, отримання валютних переказів від працюючих за кордоном членів сімей тощо. Оскільки надання соціальних допомог покладено на органи місцевого самоврядування, то віддаленість від місцевих центрів та поєднання із відсутністю необхідної інформації є вагомою причиною того, що сільське населення, яке має достатні підстави для отримання окремих видів соціальної допомоги, залишається поза системою соціального захисту.

Отже, усунення згаданих вище та інших недоліків чинної системи захисту вразливих верств населення буде сприяти реальному зниженню масштабів сільської бідності, покращанню умов проживання та доступності соціальних послуг.

Необхідно підкреслити, що сімейна бідність найбільш глибоко впливає на дітей – вони обділені в найнеобхідніших засобах життя (харчуванні, забезпеченні одягом і взуттям). Для того, щоб сільські діти змогли реалізувати свої мрії у житті, суспільство створює «соціальні ліфти», за допомогою яких вони можуть уникнути повторення долі своїх батьків і власними можливостями формувати сучасні умови життя та обирати своє місце в суспільстві. Роль згаданих «ліфтів» виконують для дітей шкільного віку інтернати при школах в сільській місцевості та школи-інтернати для обдарованих дітей при вищих закладах освіти, а для отримання вищої освіти – безплатне навчання за бюджетні кошти, спеціальні стипендії і гранти від місцевих органів влади, різних благодійних і зарубіжних фондів, зарубіжних країн і міжнародних організацій. Широка поінформованість сільського населення про такі можливості дозволить сільським дітям, за наявності інших передумов, їх успішно реалізувати.

Висновки. Бідність сільського населення в Україні набуває всіх реальних ознак проблеми, яка виступає загрозою національній безпеці, миру і злагоди в суспільстві. Про це свідчать такі факти: понад 5,5 млн сільських жителів перебувають за офіційно встановленою межею бідності (778 грн сукупних еквівалентних витрат (СЕВ) на одну особу на місяць), з них близько 1,3 млн осіб – в стані злиденності (доходи нижче 596,4 грн СЕВ на одну особу на місяць). Їх частка становить, відповідно, 38,2% від чисельності всього сільського населення (вдвічі вище, ніж в міських поселеннях) та 23,3% від чисельності бідного сільського населення (вп'ятеро більше, ніж в міських поселеннях).

Незважаючи на реальне зростання всіх економічних показників розвитку країни (ВВП, фінансових ресурсів у бюджетах всіх рівнів, а також доходів населення), частка бідного сільського населення з початку 2000 року і донині зростає на третину, а бідність має тенденцію до розширення та поглиблення. Це свідчить про те, що темпи підвищення доходів сільських домогосподарств є недостатніми і помітно відстають від аналогічних показників по всьому суспільству. Наслідком зазначених тенденцій є загострення проблем сільської бідності та нарощування обсягів її найбільш натуральної форми – злиденності. Отже, є підстави стверджувати про низьку ефективність реалізації програми і заходів з подолання бідності в сільській місцевості.

З метою обмеження масштабів поширення та подолання крайніх форм бідності сільського населення необхідно задіяти всі форми і важелі державного впливу, місцевих органів влади, підприємницьких структур, а також надати належну підтримку тим ініціативам сільських жителів, які

сприяють вирішенню зазначених проблем. До першочергових заходів, реалізація яких дозволить створити необхідні передумови для досягнення прогресу в подоланні бідності, доречно віднести:

- удосконалення податкової системи з метою забезпечення перерозподілу доходів на користь малозахисених верств населення шляхом запровадження прогресивної шкали оподаткування різних видів доходів і власності заможних громадян та використання податкових надходжень на потреби соціального захисту нужденних членів суспільства;

- запровадження механізмів державної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності, а також осіб, що бажають її започаткувати, за умови, якщо їх зусилля спрямовані на створення нових підприємницьких структур і організацію нових робочих місць у сільській місцевості та залучення безробітних і непрацюючих сільських жителів до продуктивної зайнятості;

- зменшення регіональних відмінностей у рівнях бідності сільського населення шляхом перерозподілу бюджетних видатків на потреби соціального захисту та надання соціальних базових послуг з урахуванням стану фактичної захищеності сільських жителів бідніших областей;

- посилення ролі адресних соціальних допомог для малозахисених груп сільського населення на основі персоніфікації та об'єктивної оцінки їх реальних доходів та урахування тенденцій посилення соціальної захищеності на основі державних гарантій соціальної допомоги;

- розширення ролі «соціальних ліфтів» для забезпечення обдарованих сільських дітей із бідних селянських родин можливістю доступу до якісної шкільної освіти та продовження навчання у вищій школі як ефективна форма подолання застійної бідності в сільській місцевості.

Зважаючи на низьку ефективність реалізації Стратегії подолання бідності, з 2000 року і до нині набуває першочергового значення завдання із розроблення нової національної програми з подолання бідності на основі узагальнення позитивного вітчизняного і зарубіжного досвіду та врахування особливостей, масштабів і глибини сільської бідності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія / Лібанова Е.М. – К.: КНЕУ, 2008. – 330 с.; Лібанова Е. М. Подолання бідності: погляд науковця [Електронний ресурс] / Е.М. Лібанова. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.
2. Новікова Т.В. Бідність в Україні [Електронний ресурс] / Новікова Т.В. – Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>.
3. Овчарова Л.Н. Особенности бедности в России / Овчарова Л.Н. // Народонаселение. – 2005. – № 4. – С. 33-34.
4. Хомра О. У. Бідність в Україні: оцінки, наслідки, специфіка характеристик в монофункціональних містах [Електронний ресурс] / Хомра О. // Матеріали III міжнародної конференції «Розвиток демократії та демократична освіта в Україні», 2005. – Режим доступу: <http://www.edportal.org.ua>.
5. Черенько Л.М. Бідність як фактор екологічної незахищеності населення України [Електронний ресурс] / Черенько Л.М. – Режим доступу: <http://www.mama-86.org.ua>.
6. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж. Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. — К.: ТОВ Видавництво «Консультант», 2006. — 428 с.
7. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К.: ІДСД НАНУ, 2007. – 468 с.
8. Серова Е.В. Сельская бедность и сельское развитие в России / Серова Е.В., Тихонова Т.В., Храмова И.Г., Храмова С.В., Шик О.В. – М.: ИЭПП, 2004. – 50 с.
9. Стратегія подолання бідності (№ 637/2001 від 15 серпня 2001 р.); закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (№ 2811-ХІІ від 21 листопада 1992 р.), «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» (№ 2109-ІІІ від 16 листопада 2000 р.), «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (№ 1768-ІІІ від 1 червня 2000 р.), «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» (№ 1727-ІV від 18 травня 2004 р.), «Про прожитковий мінімум» (№ 966-ХІV від 15 липня 1999 р.), «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати» (№ 1646-VI від 20 жовтня 2009 р.); Указ Президента України «Про невідкладні заходи з подолання бідності» (№ 274/2010 від 26 лютого 2010 р.) – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
10. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні / Черенько Л.М., Полякова С.В., Реут А.Г. та ін.; за ред. Е.М. Лібанової. – К.: ІДСД НАНУ, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ, 2009. – 288 с.

Сельская бедность: истоки, индикаторы, последствия и направления и рычаги ее преодоления

Д.Ф. Крысанов, О.М. Варченко, Л.А. Удова

Проанализированы причины возникновения и распространения сельской бедности в разных экономических условиях, систематизированы и охарактеризованы негативные последствия бедности в сельской местности, обоснованы направления и рычаги их преодоления.

Ключевые слова: бедность, нищета, черта бедности, индикаторы сельской бедности, социальная защищенность.

Rural poverty: sources, indicators, consequences and directions and levers of its overcoming

D. Krysanov, O. Varchenko, L. Udova

Reasons of origin and distribution of rural poverty are analysed in different economic terms, the negative consequences of poverty are systematized and described in rural locality, directions and levers of their overcoming are reasoned.

Keywords: rural area, rural population, poverty, poverty line, indicators of rural poverty, special protection.

ПАВЛОВ К.В., д-р экон.наук

Ижевский филиал Российского университета кооперации

e-mail: kvr_ruk@mail.ru

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ФАКТОРЫ МОДЕРНИЗАЦИИ РОССИЙСКОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье освещены особенности и факторы осуществления структурной перестройки, технического перевооружения и модернизации российской экономики в современных условиях на основе анализа и изучения позитивного зарубежного и отечественного опыта модернизации воспроизводственных структур.

Ключевые слова: особенности, факторы, модернизация, техническое перевооружение, структурная перестройка, стадии роста конкурентоспособности, российская экономика.

Постановка проблемы. Модернизация, техническое перевооружение и прогрессивная структурная перестройка российской экономики на основе использования новейших инновационных технологий (в т.ч. нанотехнологий, биотехнологий и т.п.) являются важнейшими условиями эффективного инновационного развития страны и роста конкурентоспособности отечественной продукции. Все это позволит уменьшить зависимость уровня и темпов социально-экономического развития страны от получаемых доходов вследствие экспорта сырьевых ресурсов и действительно осуществить структурную перестройку отечественной экономики, о необходимости которой говорится уже очень давно. Важно также и то, что в результате этого улучшится имидж России, которую пока еще нередко отождествляют с сырьевым придатком развитого мира. Таким образом, в целом мировой опыт действительно свидетельствует о том, что рост инвестиций в инновационные сферы экономики способствует ускоренному развитию народнохозяйственного комплекса страны и повышению среднего уровня жизни населения.

Однако несмотря на то, что о необходимости модернизации как основы роста конкурентоспособности российской экономики говорится давно, реальные результаты этого процесса еще очень далеки от требуемых стандартов. Недостаточно высокие темпы этого процесса связаны с рядом факторов, в том числе с ограниченными ресурсами и резервами модернизации. Как известно, для осуществления структурной перестройки и технического перевооружения экономики требуются значительные ресурсы: финансовые, материальные, инновационные, трудовые. Откуда их взять?

Опыт государств, эффективно модернизировавших свою экономику, свидетельствует о том, что нередко важнейшим условием успешной модернизации являются иностранные инвестиции. Так, например, в коммунистический Китай уже не одно десятилетие вкладываются значительные средства из-за рубежа (только из США в общей сложности туда в последнее время поступили десятки млрд долларов). В Чили, реформирующую свою экономику на основе монетарных принципов еще со времен правления генерала Пиночета, также поступили значительные объемы иностранных инвестиций.

В этой связи можно вспомнить о достаточно быстром послевоенном восстановлении разрушенной войной экономики ряда европейских стран вследствие финансовой помощи на основе реализации плана Маршалла. Однако в России, несмотря на предпринимаемые усилия, к сожалению, иностранные инвестиции не сыграли той роли, которую от них ожидали. В условиях мирового финансово-экономического кризиса возможности использования зарубежных инвестиций как одного из важнейших источников осуществления модернизации и структурной перестройки российской экономики еще более сократились, так как значительно уменьшились объемы имеющихся на международном финансовом рынке свободных денежных средств. Кроме того, следует иметь в виду, что использование зарубежных источников в качестве основы модернизации народнохозяйственного комплекса наряду с очевидными позитивными последствиями имеет и негативные.

Так, например, новые индустриальные страны – Аргентина, Бразилия и Мексика для осуществления индустриализации и технического перевооружения своих экономик преимущественно в 70-е годы XX века осуществили займы огромных финансово-кредитных средств – в итоге каждая страна в общей сложности оказалась должна более 100 млрд долларов, а вместе эти три государства оказались должны развитым странам более 330 млрд. долларов. Вследствие этого эти страны на протяжении последних десятилетий являлись крупнейшими в мире должниками (а в недале-

ком прошлом подобная ситуация имела место и в Южной Корее), из-за чего в них нередко наблюдалась высокая инфляция, значительная девальвация национальной валюты, социально-экономическая и политическая нестабильность.

Для повышения уровня конкурентоспособности продукции и экономической эффективности российской экономики большое значение имеет также разработка теоретических проблем изучения влияния структурной перестройки и технического перевооружения производства на рост его эффективности при рыночных отношениях. В этой связи заметим, что проблемами экономического роста, выявления различных стадий, этапов экономического развития занимались многие крупные отечественные и зарубежные ученые. Наряду с широко известными у нас в стране формационными и цивилизационными подходами, за рубежом много внимания уделяется и другим научным концепциям, например процессу движения экономики от аграрной к индустриальной и постиндустриальной стадиям. Одной из самых новых и известных теорий экономического развития, развиваемой, в частности, крупнейшим в мире специалистом в области анализа явления конкурентоспособности продукции Майклом Портером, является следующая.

Экономический рост представляет собой движение в сторону усложнения источников конкурентных преимуществ и укрепления позиций в высокоэффективных отраслях и сегментах народнохозяйственного комплекса. Этот процесс сопровождается быстрым ростом эффективности всей экономики. Уровни экономического развития различных стран можно представить в виде некоторого ряда стадий развития конкуренции. Эти стадии различаются по специфическим источникам достижения конкурентоспособности на мировом рынке, а также по видам и степени развития успешно функционирующих отраслей. Учитывая, что вопросам повышения уровня конкурентоспособности российских предприятий как основе решения экономических, социальных и демографических проблем страны уделяется в настоящее время первостепенное значение, имеет смысл стадии конкурентоспособности рассмотреть подробнее.

Выделяют четыре особые стадии конкурентоспособности национальной экономики, соответствующие четырем основным движущим силам, или стимулам, определяющим ее развитие в отдельные периоды времени, – это факторы производства, инвестиции, нововведения и богатство. На трех первых стадиях происходит рост конкурентоспособности национальной экономики, что, как правило, сочетается с ростом благосостояния. Четвертая стадия означает постепенное замедление роста и в конечном счете спад. В соответствии с таким подходом осуществляют классификацию отдельных стран по уровню конкурентоспособности их индустрии в мировом хозяйстве.

Ни одна страна, по существу, не миновала первую из перечисленных четырех стадий развития экономики, т.е. стадию развития конкурентоспособности на основе факторов производства. В настоящее время на этой стадии находятся почти все развивающиеся страны, а также постсоциалистические страны (в том числе и Россия). То же самое можно сказать о некоторых странах (Канада, Австралия) с высоким уровнем благосостояния, обладающих значительными природными богатствами.

Поскольку Россия находится в настоящее время на первой стадии, охарактеризуем ее подробнее. На этой стадии практически все национальные отрасли, успешно действующие на мировом рынке, достигают своих преимуществ в конкурентной борьбе почти исключительно благодаря основным факторам производства: природным ресурсам или избыточной и дешевой рабочей силе. Экономика на этой стадии весьма чувствительна к мировым экономическим кризисам и изменению валютных курсов, которые приводят к колебаниям спроса и относительных цен. Она также оказывается чрезвычайно уязвимой в случае потери имеющихся факторов и быстро меняющегося лидерства отраслей (достаточно вспомнить августовский кризис 1998 г.). Как свидетельствует мировой опыт, обладание большими запасами природных ресурсов хотя и может обеспечить высокий доход на душу населения в течение довольно продолжительного периода, однако оно не является достаточным основанием для устойчивого роста эффективности экономики, о необходимости которого в своих выступлениях постоянно упоминает Президент России Д. Медведев. Поэтому лишь немногие страны сумели преодолеть эту первую стадию факторов производства.

На второй стадии конкурентное преимущество экономики базируется на готовности и способности национальных фирм к агрессивному инвестированию. Фирмы вкладывают средства в современное, эффективное оборудование и технологию, которые можно приобрести на мировом рынке. Инвестиции также направляются на покупку лицензий и создание совместных предприя-

тий. Причем, нередко приобретаемые техника и технология на поколения отстают от лучших мировых образцов, так как лидеры международной конкуренции стараются не продавать технику последнего поколения. В послевоенный период на вторую стадию удалось перейти Японии и позже – Южной Корее. В экономике Тайваня, Сингапура, Испании и в меньшей степени Бразилии присутствуют лишь некоторые признаки достижения стадии инвестиций, причем не все страны, развивающиеся в этом направлении, преуспевают [4].

Россия тоже пошла по этому пути, однако пока больших успехов добиться ей не удалось. Приведем некоторые факты. Хотя еще во времена «горбачевской перестройки» был принят закон о возможности создания совместных предприятий (СП) на территории нашей страны, в настоящее время в России в сравнительном аспекте создано относительно немного совместных предприятий. Нет и того притока иностранных инвестиций, на который первое время рассчитывали наши теоретики (Егор Гайдар, Евгений Ясин и пр.) в начале затеваемой ими монетарной реформы. И дело не только в их небольших объемах. Поступающие из-за рубежа инвестиции в основном вкладываются не в ключевые отрасли экономики (машиностроение, сельское хозяйство, отрасли производственной инфраструктуры) и даже не в отрасли, являющиеся "плюсами" роста, а преимущественно в сырьевые и пищевые отрасли. Важно и то, что процесс привлечения иностранных инвестиций в регионы России осуществляется неравномерно. Зарубежный капитал в основном концентрируется в Центральном районе, и прежде всего в Москве и Московской области (более 70 процентов), в Западной Сибири и на Дальнем Востоке. В Уральский регион поступило около одного процента от общего объема привлеченных в страну иностранных инвестиций. В этой связи возникает вопрос: а так ли уж нам надо было выбирать этот вариант развития, тем более что наряду с определенными плюсами ему присущи и существенные недостатки? Прежде всего, это высокая внешняя государственная задолженность России.

На наш взгляд, гораздо эффективнее для России выбрать иной путь – перейти с первой сразу на третью стадию, тем более что такой опыт в мировой практике уже имеется. Хороший пример тому – Италия, где потерпели неудачу все попытки следовать инвестиционной модели развития. В послевоенный период Италия совершила скачок от первой стадии факторов сразу к третьей стадии нововведений. По темпам роста экономики она уступала только Японии [5]. Способность экономики избежать второй стадии инвестирования и тем не менее успешно развиваться требует наличия в историческом прошлом страны длительных периодов индустриальной активности, оставивших след в национальной системе образования, производственных навыках и т.п.

Но все это имело место в истории не только Италии, но и России. Достаточно сказать, что только в регионах Урала еще совсем недавно успешно развивались инновационные отрасли. Таким образом, российская экономика, опираясь на основные факторы, через определенный период может непосредственно перейти к третьей стадии нововведений, минуя вторую стадию инвестирования. У нас для этого есть все основания. Действительно, одной из особенностей третьей стадии нововведений является то, что национальные фирмы не только применяют и улучшают иностранную технику и технологию, но и создают новые. Напомним в этой связи, что в России еще в социалистический период было немало отраслей и видов производств, занимающих ведущие позиции в мире по уровню технической оснащенности. Таким образом, наша страна по некоторым параметрам уже находится на третьей стадии (здесь нелишне добавить, что рассматриваемая здесь теория о стадиях экономического развития, как и любая другая теория, отражает действительность лишь с некоторой степенью условности – в реальности обычно в экономике любой достаточно развитой страны одновременно можно найти элементы, характерные для различных стадий, поэтому рассматриваемая нами теория применима лишь в целом, при выявлении сущности процесса).

Завершая рассмотрение проблемы о выборе возможных путей дальнейшего развития России, необходимо еще раз констатировать, что естественный, обычный для многих стран вариант перехода от первой стадии факторов ко второй стадии инвестирования у нас, как уже было показано, по большому счету не осуществляется. Главной причиной этого является, скорее всего, боязнь западных бизнесменов вкладывать крупные капиталы в нестабильную российскую экономику. К тому же не следует забывать, что вливания в больших масштабах инвестиций из-за рубежа обычно наряду с позитивными приводят и к негативным последствиям, прежде всего к росту внешней задолженности, бремя которой, как правило, ложится на население. В этой связи более предпоч-

тительным является путь перехода от первой стадии факторов сразу к третьей стадии нововведений, минуя вторую стадию инвестирования (точнее, используя лишь некоторые элементы, присущие этой стадии, т.к. полностью ее обойти не удастся), тем более что уже похожий скачок России приходилось преодолевать – процесс индустриализации в послереволюционный период, а в настоящее время в России к тому же имеется немало новейших наукоемких производств. От предложенного варианта развития особенно выиграют регионы с традиционно высоким наукоемким потенциалом.

Как бы то ни было, в Россию вряд ли в обозримом будущем из-за рубежа потекут значительные инвестиции. Еще меньше надежды на то, что в страну придут качественные инвестиции в виде новых технологий и инноваций – известно, что многие ведущие страны и, прежде всего, США, опасаясь усиления России, препятствуют проникновению в нее инвестиций инновационного характера. Сказанное, однако, вовсе не означает, что вообще следует отказаться от зарубежных инвестиций – разумеется, нет, но, во-первых, всегда следует учитывать их эффективность и инновационную новизну и, во-вторых, основную ставку в любом случае придется делать на внутренние резервы и источники. Следует добавить, что в отечественной истории известны случаи осуществления технического перевооружения экономики на основе преимущественно собственных источников – это всесоюзные сталинские лотереи и выпуски облигационных займов, а также индустриализация советской экономики 30-х годов XX века, осуществленная в значительной мере за счет перекачки финансовых ресурсов из сельского хозяйства в промышленность [6].

В настоящее время внутренние ресурсы для осуществления модернизации российской экономики следует искать, на наш взгляд, в большем использовании получаемых доходов в сырьевых секторах на общеэкономические цели за счет увеличения рентных платежей, во введении прогрессивной шкалы налогообложения на доходы, во всемерной экономии государственных средств, а также в более активном привлечении в реальные сектора экономики финансовых ресурсов, имеющихся у населения. Все это потребует радикального изменения системы хозяйственного права, налогообложения, а также введения усиленного государственного регулирования общественного развития. Очень важно также увеличить государственное финансирование фундаментальных и прикладных научных исследований, а также опытно-конструкторских разработок (следует учитывать, что наукоемкие технологии и производства, также как и вся сфера НТП, постоянно дорожают, что является объективной мировой тенденцией).

В этой связи нелишним будет напомнить и о том, что ведущие в технологическом плане современные государства, такие как Япония и Южная Корея, еще в середине XX века были весьма отсталыми (южнокорейская экономика вообще была разрушена после окончания корейской войны и раздела единой Кореи на два государства – Северной и Южной Кореи, а ВВП Японии в 1950 году было меньше ВВП США более чем в 30 раз, тогда как уже в середине 80-х годов отставание было всего в 2 раза). Успехи и Японии, и Южной Кореи (начиная с 80-х годов XX века эта страна демонстрировала самые высокие темпы роста ВВП в мире) в значительной мере связаны с высокой нормой накопления капитала, особенно начиная с 60-х годов (эта норма достигала 25 % от объема национального дохода, что очень много).

Такая высокая норма накопления капитала в значительной мере была обусловлена политикой всемерной экономии, которая проводилась правительствами этих стран в тот период времени. Подобный вариант хозяйственной политики следует проводить и в России в настоящее время (к сожалению, это не вяжется с той гламурной роскошью, которую демонстрируют наши бизнесмены, особенно олигархи – напомним, что, несмотря на финансово-экономический кризис, число долларовых миллиардеров в России увеличилось почти вдвое).

Роста нормы накопления капитала, необходимой для осуществления модернизации и технического перевооружения российской экономики, можно достигнуть также и путем создания разветвленной системы государственного стимулирования системы НИОКР, в том числе на основе введения на предприятиях обязательных нормативов внедрения новых и новейших технологий (напомним, что в последнее время коэффициенты выбытия и обновления основных фондов существенно снизились по сравнению с социалистическим периодом) [3].

При определении факторов и условий осуществления модернизации следует учесть ее многовариантный характер. Так, варианты технического перевооружения экономики прежде всего мо-

гут отличаться сроком, временем реализации. В этой связи можно вспомнить разные варианты технического перевооружения, связанные с процессом индустриализации. Как известно, выделяют три варианта индустриализации: 1) когда ставка делается на развитие легкой и пищевой промышленности (так называемый капиталистический вариант индустриализации); 2) ставка делается на развитие тяжелой промышленности (социалистический вариант индустриализации); 3) вариант индустриализации, когда нет четкой направленности на развитие какой-то одной группы отраслей промышленности. Как правило, ставка на капиталистический вариант индустриализации приводит к более длинному сроку технического перевооружения экономики по сравнению с социалистическим вариантом индустриализации. Кроме выделения разновидностей индустриализации, связанных с внутренними факторами, выделяют два типа – экспортоориентированный и импортозамещающий варианты индустриализации, связанные с внешними факторами.

В России также можно предложить рассмотреть разные варианты модернизации экономики. В виде двух крайних вариантов предлагаются следующие: от ставки на высокие технологии и преимущественное инвестирование в наукоемкие производства, прежде всего на основе ВПК, до другого сценария, где акцент делается на первоочередное развитие гражданских отраслей, потребительского сектора, ресурсосберегающих технологий преимущественно традиционного типа. В последнем случае развитие потребительского сектора становится мощным стимулятором для развития инвестиционного сектора, однако этот путь более длительный с точки зрения вхождения в постиндустриальную эпоху. На наш взгляд, в России должен быть реализован некий средний вариант в виде своеобразной смеси элементов этих двух крайних вариантов модернизации, то есть в виде рационального сочетания элементов разных технологических укладов.

Выбор того или иного варианта модернизации экономики зависит от многих факторов: потенциала страны, степени его технологического развития, внешнеэкономической ситуации и многих других. Так, вспомним, что в связи со сложной внешнеполитической ситуацией, сложившейся в 30-е годы XX века, в СССР как необходимый и единственно возможный в то тяжелое время был выбран ускоренный вариант индустриализации, когда ставка была сделана на преимущественное развитие тяжелой промышленности и ВПК.

Учитывая, что в настоящее время Россия относится к группе так называемых «догоняющих» стран, на наш взгляд, также целесообразно выбрать модель модернизации со сравнительно небольшим сроком ее осуществления, так как в противном случае развитые страны в своем технико-экономическом развитии снова уйдут далеко вперед, а Россия вновь окажется на периферии развитого мира. Причем поскольку особых инвестиций из-за рубежа в ближайшее время ждать не приходится, ставку придется сделать преимущественно на внутренние резервы и факторы. В этих условиях сырьевой сектор должен сыграть роль точек роста, ядра [1], локомотива развития всей российской экономики (в противном случае мы рискуем получить очередное – после Венесуэлы и Нигерии теперь уже российское «нефтяное проклятие», когда полученные от нефтяного бизнеса доходы просто проедаются, причем преимущественно классом имущих).

Для этого периода характерно действие так называемого структурного парадокса, так как улучшения отраслевой структуры экономики в будущем можно будет достигнуть лишь при временном ухудшении ее в настоящее время в связи с неизбежным увеличением доли ВВП, приходящейся на добывающие отрасли и производства. При этом ставка должна быть сделана на жесткие меры государственного регулирования экономики, ибо классические либеральные методы монетарного типа в условиях «догоняющей» экономики еще более отдаляют в целом уровень развития российского НТП от мирового уровня.

Выбору оптимальной модели модернизации российской экономики может также помочь разработка общей теории модернизации экономики, в которой на основе изучения международного и отечественного опыта осуществления технического перевооружения и структурной перестройки экономики будут выявлены типы и модели модернизации, предложены подходы к классификации различных инноваций (в частности, помимо всего прочего, на наш взгляд, целесообразно выделять также инновации экстенсивного и интенсивного типов [2]), а также определены условия, особенности и факторы выбора оптимальной модели модернизации в разных странах. Скорейшее развитие основных положений и закономерностей общей теории модернизации позволит создать методологическую основу для разработки эффективного варианта технического перевооружения и структурной перестройки отечественной экономики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Павлов К.В. Ядро экономических систем и эффективная хозяйственная политика. – М.: Магистр, 2009. – 191 с.
2. Павлов К.В. Патологические процессы в экономике. – М.: Магистр, 2009. – 461 с.
3. Павлов К.В. Интенсификация экономики в условиях неопределенности рыночной среды. – М.: Магистр, 2007. – 271 с.
4. Халеви́нская Е.Д. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебник. – М.: Экономистъ, 2004. – 303 с.
5. Государственное финансирование научно-технического прогресса в развитых капиталистических странах / А.В. Жемчужникова, А.В. Толкушкин, И.А. Кравченко и др. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 239 с.
6. Засухин А.Т. Интенсификация производства. – М.: Экономика, 1975. – 183 с.

Інституціональні особливості та фактори модернізації російської економіки

К.В. Павлов

У статті висвітлені особливості та фактори здійснення структурної перебудови, технічного переозброєння і модернізації російської економіки в сучасних умовах на основі аналізу і вивчення позитивного зарубіжного та вітчизняного досвіду модернізації відтворювальних структур.

Ключові слова: особливості, фактори, модернізація, технічне переозброєння, структурна перебудова, стадії зростання конкурентоздатності, російська економіка.

Institutional peculiarities and modernization factors of Russian economics

K. Pavlov

The paper highlights peculiarities and factors of structure reconstruction, technical re-equipment and modernization of Russian economics under modern conditions on the basis of analysis and studying positive foreign and national experience in modernization of reproductive structures.

Keywords: peculiarities, factors, modernization, technical re-equipment, structure reconstruction, competitiveness increase stages, Russian economics.

УДК 338.439.5

ВАРЧЕНКО О.М., д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ПОЄДНАННЯ РИНКОВОГО ТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Обґрунтовано необхідність здійснення державної підтримки аграрного сектору економіки. Узагальнено теоретичні засади поєднання ринкового та державного регулювання ринку аграрної продукції в сучасних умовах розвитку аграрного ринку.

Ключові слова: протекціонізм, вільна торгівля, державна підтримка, важелі державного регулювання, аграрний ринок.

Постановка проблеми. Подолання кризової ситуації, створення умов для стійкого соціально-економічного розвитку України вимагають розробки й реалізації виваженої економічної політики, спрямованої на модернізацію економіки та забезпечення на цій основі економічного зростання. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність удосконалення стратегії і тактики здійснення перетворень. У складному комплексі першочергових змін одне із ключових місць належить визначенню раціонального співвідношення саморегульованих і регульованих важелів функціонування ринкової економіки, формування балансу взаємодії ринкового саморегулювання та ролі держави в забезпеченні сприятливих умов господарювання як основи соціально-економічного розвитку суспільства й особистості.

Проте зарубіжний і вітчизняний досвід переконує, що ринкове саморегулювання не всесильне, не має загального характеру і повинно доповнюватись державним регулюванням. Тому постає гостра необхідність у дослідженні проблеми поєднання механізмів саморегулювання економіки і державного економічного впливу на функціонування господарського комплексу країни. При цьому, на нашу думку, в сучасних умовах найвагомішого значення набуває посилення вибору форм і методів державного регулювання, найбільш адекватних умовам ринку і тих, які б враховували специфіку різних галузей економіки. Від успішного вирішення цього завдання залежить подальший розвиток країни, формування соціально-орієнтованої ринкової економіки і досягнення на цій основі вищого рівня добробуту. Така модель ринкової економіки передбачає, що найважливішою функцією держави є узгодження пріоритетів і тактики економічної політики з вирішенням завдань забезпечення соціальних гарантій та якості життя всіх соціальних груп населення, врахування соціальних наслідків будь-яких заходів економічного характеру, регулювання процесу перерозподілу доходів з орієнтацією на економічний розвиток як основу підвищення соціального добробуту суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню державної підтримки аграрного сектору економіки присвячено праці провідних вчених економістів-аграрників, серед яких: П.І. Гайдучський, В.П. Галушко, С.М. Кваша, І.Г. Кириленко, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Могильний, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак. Однак, у нинішніх умовах формування важелів державної підтримки необхідно здійснювати з урахуванням змін зовнішнього середовища функціонування товаровиробників галузі та їх внутрішніх можливостей.

Мета дослідження. Обґрунтувати систему дієвих економічних важелів з урахуванням сучасних умов господарювання, які включають цінову й податкову політику, фінансово-кредитну підтримку агропромислового виробництва, стимулювання інвестиційної діяльності, формування сприятливої для вітчизняних товаровиробників експортно-імпоротної політики і системи сільськогосподарського страхування.

Результати досліджень та їх обговорення. Вивчення світового досвіду дає підставу стверджувати, що новітня історія не знає жодного прикладу, по-перше, формування високорозвиненої, гнучкої, ефективно функціонуючої економіки без ринку і, по-друге, високоефективної соціально-орієнтованої ринкової економіки без провідної регулюючої ролі держави. При цьому мається на увазі сучасне розуміння ринку як атрибуту соціально-орієнтованої моделі економіки, а не як її всеохоплююча характеристика.

В Україні на початку 90-х років була запроваджена модель ринкового господарювання, що передбачала лібералізацію економічних відносин, майже повну відмову держави від регулюючої ролі в економіці, різке скорочення державної інвестиційної та фінансової підтримки економіки і соціальної сфери.

Спроби досягнення фінансової стабілізації за допомогою лише монетарних методів не забезпечили очікуваних результатів. Можна констатувати, що в Україні у 1991-1998 роках фінансовий ринок і реальний сектор економіки фактично існували автономно один від одного. Частка довгострокових кредитів у кредитному портфелі українських банків дорівнювала в середньому 8,9% [1].

Вперше потреба в науковому обґрунтуванні межі державного управління життям суспільства, включаючи економіку, з'явилася в умовах феодального устрою – наприкінці XVI – на початку XVII ст. Саме з цим пов'язані свободолюбиві ідеї Д. Локка, Т. Гоббса (Англія) і Ш. Монтеск'є, Вольтера, Дідро (Франція) про необхідність лібералізації суспільного життя. Вони розглядали свободу як необхідний елемент всієї сукупності індивідуальних прав і свобод, які виходять із самої природи людини. Ідеї пріоритету економічної свободи були обґрунтовані у працях Д. Норса, П. Баугільбера, Б. Гурне, Ф. Кене. Не акцентуючи увагу на філософських ідеях економістів того часу, зазначимо, що вони, як фізіократи, передбачали, з одного боку, митну лібералізацію вільного ринку зерна, а з другого – мінімальне державне обмеження свободи правовими методами. Вважається, що саме Гурне увів термін *laissez faire*, що означає обмежену роль держави в економіці.

Західна класична макроекономічна теорія передбачає дві альтернативних концепції економічного регулювання – монетаризм та кейнсіанство. На певному етапі економічних відносин наприкінці XVIII ст. монетаристський принцип „laissez faire, laissez passer” (у перекладі із французької – нехай кожний йде своїм шляхом) повністю виключав можливість макроекономічного регулювання економіки. Цю ідею вичерпно обґрунтував Адам Сміт у праці „Дослідження про природу і причини багатства народів” [7]. Сутність вчення Сміта полягає в тому, що „ринкова система здатна до саморегулювання, в основі якої лежить „невидима рука” – особистий інтерес, пов'язаний із прагненням одержати прибуток. Він є основною мотивуючою силою економічного розвитку. Економіка буде функціонувати ефективніше, якщо виключити державне регулювання. Найкращий варіант – це дотримуватися політики невтручання держави...”. Однак ринкова організація економіки не здатна забезпечити рівновагу всіх елементів системи.

Смітівське трактування державного регулювання поступово коригувалося. Послідовників А. Сміта відносять до так званої „класичної школи”, пов'язаної з іменами Д. Рікардо, Ж. Сея, Д. Мілля, А. Маршалла, ідеї якої знайшли подальший розвиток у ряді сучасних неокласичних концепцій (монетаризм, теорія раціональних очікувань та ін.).

Так, Д. Мілля звернув увагу на можливі випадки „безсилля ринку”. Тому, з одного боку, він підтримував принцип мінімального втручання держави в економіку, а з другого – обґрунтував необхідність регулювання сфери освіти і соціально-трудова відносин, що виділяло його позицію із постулатів прихильників класичної доктрини. Ідея про те, що економічна свобода має цін-

ність, оскільки вона корисна, обґрунтована Д. Міллем у трактаті „Про свободу” [2] й характеризує своєрідність підходу економістів класичної школи до її змісту, який з деякими модифікаціями поширюється і на сучасну неокласичну школу. Такий методологічний підхід ґрунтується на твердженні, що вільний ринок, здатний до саморегулювання, є найбільш ефективним способом організації господарства.

Інший методологічний підхід до вирішення питання державного обмеження свободи в суспільстві відрізняє представників історичної школи (А. Мюллер, Ф. Ліст). З позиції Ф. Ліста, „окрема людина ... не завжди вільною діяльністю сприяє інтересам суспільства..., у тисячах випадків державна влада бачить себе змушеною обмежувати приватну промисловість” [3, с. 242-243]. У системі обмеження господарської свободи Ф. Ліст приділяв особливо велике значення протекціонізму, який покликаний сприяти розвитку нових галузей промисловості та сільського господарства, залученню капіталів і продуктивних сил із-за кордону. Отже, в концепції представників історичної школи державне регулювання трактується як обмеження господарської свободи державою з метою розвитку продуктивних сил країни.

Серед існуючих підходів до розкриття проблеми економічної свободи можна відзначити маржиналістський підхід представників австрійської школи (К. Менгер, Е. Бем-Беварк і Ф. Візер). Державні обмеження свободи в концепції австрійської школи були мінімальними. К. Менгер, наприклад, вважав, що „суспільні відносини змінюються і вдосконалюються найкращим чином лише тоді, коли цей процес здійснюється ненавмисно” [4]. У цьому випадку розглядається ідея „спонтанності” економічного розвитку і пріоритету ринкового механізму саморегулювання, яка в ХХ ст. була розкрита в конкурентній стратегії Ф. Хайека [5].

Значний інтерес становлять погляди інституційного напрямку (Т. Веблен, Д. Коммонс та ін.), які аналізують економічну свободу та її обмеження із позицій рівних стартових можливостей вибору індивідів. Вони не виділяли об’єктивних обмежень ринкової свободи, однак її ступінь в інституційній концепції залежить від якості ринкового середовища, яке змінюється у процесі розвитку економічної системи. У розумінні інституціоналістів ринок є не нейтральним механізмом розподілу ресурсів, а соціальним інститутом, який набуває глибоких змін разом з інституційною системою суспільства. При цьому в умовах високорозвиненої економіки, де вирішальний вплив мають великі компанії, посилюється роль неринкових регуляторів економічних процесів. У монополістичній економіці, в якій саморегулюючі ринкові сили не працюють, на думку французького інституціоналіста Ф. Перру, необхідним є механізм соціального контролю, який би дав можливість використовувати потенційні можливості ринку, усуваючи його негативні риси і компенсуючи недоліки. Тому об’єктивно необхідні такі обмеження ринкової свободи, як створення системи соціального захисту від безробіття та використання системи індикативного планування на мікрорівні.

До кінця ХІХ ст. систематизуються і поглиблюються думки про об’єктивні та державні обмеження ринкової свободи. А. Маршалл ввів поняття економічної свободи в предмет науки й визначив її „як свободу виробництва і підприємництва”, об’єктивно обмежену необхідністю співпраці та асоціацій [12]. Ці теоретичні зміни були зумовлені змінами загальних умов господарювання, концентрацією виробництва, монополізацією економіки, загостренням соціальних проблем. Внаслідок цього кінець ХІХ ст. став періодом значного зростання масштабів регулювання, які поширилися, як вказує А. Карсон, на ринок в цілому (антимонопольне регулювання), та на певні галузі господарства (залізничний, водний транспорт, виробництво електроенергії та ін.).

Представники неокласичного напрямку почали розглядати проблему поєднання свободи та її обмежень на рівні суспільного добробуту. Ґрунтуючись на ідеї про невідповідність приватної та суспільної вигоди, Г. Сіджуїк показав, що система економічної свободи і конкуренції має певні недоліки. Вона „не забезпечує ефективного вирішення багатьох типів проблем виробництва”, „нічого не говорить про ... ефективний розподіл” суспільного багатства, „забезпечує всім свободу купівлі-продажу, але не рівності можливостей” [6]. Тому завданням держави у ХХ ст., з його погляду, стає ліквідація негативних наслідків свободи і певне вирівнювання економічних можливостей для кожного підприємця та індивіда.

Із погляду А. Пігу, державне обмеження ринкової свободи необхідне для створення „суспільних благ”, усунення негативних наслідків побічних ефектів ринку (професійних захворювань, травм на виробництві, забруднення навколишнього середовища, безробіття і т.д.), рівномірнішого розподілу національного доходу [7, 8]. Формами обмеження ринкової свободи, на його переконан-

ня, може бути державний контроль (прямий – у випадку регулювання діяльності монополій на ринку, непрямий – за допомогою податків і субсидій) і державне підприємництво. Вибір методів залежатиме від масштабів втручання, характеру галузі, яка потребує регулювання, об'єктивних оцінок компетентності органів, що здійснюють втручання, й ефективності реалізації поставлених цілей. У ХХ ст. постулати неокласичної школи виявилися невід'ємними аргументами на користь поєднання державного обмеження і свободи господарюючих суб'єктів у змішаній економіці. Стало очевидним, що економічна свобода можлива лише в умовах складної й динамічної системи її державних обмежень у сфері виробництва національного багатства та його розподілу.

Нова епоха в розвитку теорії і практики державного регулювання пов'язана з ім'ям Д. Кейнса. У своїй праці „Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” він поставив під сумнів провідний постулат неокласичної школи про спроможність ринкового механізму до саморегулювання і довів неможливість самоцілення економіки. Д. Кейнс розглядав поєднання свободи і несвободи як „взаємодію стихійного і свідомого, виходячи з моделі недосконалої конкуренції, якій не притаманний стихійний механізм відновлення рівноваги” [9]. За такого підходу два механізми регулювання – ринковий і державний – є взаємодоповнюючими та взаємопов'язаними. Причому кожний із них виконує свої завдання, а рівень економічної свободи визначається якістю ринкового середовища. Формою державного регулювання, на думку дослідника, є управління сукупним попитом з метою підтримки повної зайнятості за допомогою комплексу механізмів фіскальної та кредитно-грошової політики.

Основна передумова кейнсіанства – неможливість в умовах панування монополій забезпечити ефективну саморегуляцію ринкового господарства, що вимагає державного втручання для досягнення стабілізації економіки, регулювання зайнятості, пом'якшення циклічних коливань. Це потребувало застосування нових інститутів і регуляторів, у тому числі індикативного та стратегічного планування, державної підтримки приватного сектору й активізації антимонопольної політики для захисту механізму ринкової конкуренції від деформацій, пов'язаних з діями монополій. Найважливішим моментом є поява ідеології формування соціальної держави, тобто держави, яка здійснює соціальну політику шляхом перерозподілу значної частки суспільного продукту.

Основними характерними рисами кейнсіанської моделі регулювання є: по-перше, висока частка національного доходу, яка розподіляється через державний бюджет; по-друге, формування державного підприємництва на основі створення державних і змішаних підприємств; по-третє, широке використання кредитно-фінансових і бюджетно-фінансових регуляторів для стабілізації економічної кон'юнктури, згладжування циклічних коливань, підтримання високих темпів зростання і високого рівня зайнятості.

Кейнсіанська модель державного регулювання застосовувалася країнами Заходу більше двох післявоєнних десятиріч. У багатьох країнах приймалася низка законів, які закріплювали функції підтримки повної зайнятості й антициклічного регулювання за органами управління економікою, держава забезпечувала виконання питань охорони праці, надання допомоги бідним, було націоналізовано ряд галузей.

Значний внесок у подальший розвиток економічної теорії зробили Дж. Гелбрейт і П. Самуельсон. Так, Дж. Гелбрейт доводив: „...Не тільки ціни і витрати виробництва, але і споживчий попит стає об'єктом управління. Такий же ще один важливий додатковий момент у системі регулювання економічного середовища” [10–12]. П. Самуельсон вважав, що необхідні функції держави у сфері економіки полягають у забезпеченні суспільного споживання, використанні людських і природних ресурсів, соціальному забезпеченні.

Дж. Гелбрейт, розвиваючи ідеї державного регулювання економіки, дійшов до висновку про ефективність „планового капіталізму” [12, с. 69]. Наукові розробки Гелбрейта набули конкретного змісту в плануванні багатьох сторін економічного життя Японії, Франції, Швеції та інших країн із ринковою економікою. Вважається, що реалізація концепції кейнсіанства після Другої світової війни у розвинутих країнах світу сприяла пом'якшенню циклічних коливань економік.

Однак, під впливом економічної кризи 1979-1981 рр. сталися зміни в системі державного регулювання, і склалася нова неконсервативна модель державного регулювання. Теоретичною основою цієї моделі були концепції неокласичного напрямку економічної теорії: монетаризм, економіка пропозиції і раціональних очікувань. Найбільш видатними представниками цих напрямів є М. Фрідмен (монетаризм), А. Лаффер і Д. Гілдер (концепція економіки пропозиції), Д. Мут, Р. Лукас і Л. Реппінг (теорія раціональних очікувань).

Трансформація моделі державного регулювання полягала у відмові від впливу на відтворення через попит, а замість цього – використання непрямих заходів впливу на виробництво. З цією метою, на думку прихильників економіки пропозиції, необхідно відтворити класичний ринковий механізм, свободу приватного підприємництва. Це дасть змогу забезпечувати економічне зростання за рахунок двох джерел – власних коштів, тобто капіталізації частини прибутку, і залучених коштів, кредитів. У відповідності з цією теорією економіки пропозиції необхідно створити сприятливі умови для процесу накопичення та підвищення ефективності виробництва [13].

Нині в різних країнах концепції Кейнса і Фрідмена покладаються в основу державного регулювання, оскільки, на думку багатьох, держава і ринок – не вороги, а доповнюючі один одного важелі, які забезпечують поступовий розвиток економіки, ефективне використання наявного потенціалу та ресурсів.

Обґрунтовуючи свої оцінки ролі держави в економіці, вчені й політики посилаються на дві симетричні теорії. Так, прихильники державної активності виходять із „провалу ринку”, а неоконсерватори обґрунтовують необхідність приватизації і дерегулювання, роблячи наголос на „провал держави”. Обидва підходи, без сумніву, мають право на існування, але абсолютизація дії ринкових або сил державного регулювання так само, як і їхня недооцінка, не мають достатніх підстав.

Розвиток ринкової економіки в другій половині ХХ ст. виявив тенденцію розширення масштабів діяльності й посилення ролі держави в економічній сфері. При цьому мета держави в ринковій економіці – не корегувати ринковий механізм, а створювати умови для його вільного функціонування. Слід зазначити, що в багатьох промислово розвинутих країнах роль держави у сфері виробництва поступово скорочується, а у сфері розподілу і в питаннях формування економічної політики вона має тенденцію до зростання.

Найбільш розвинені системи державного регулювання економіки склалися в країнах Західної Європи (насамперед, у країнах – членах Європейського Союзу), в Японії, у ряді держав Південно-Східної Азії. При цьому показовим є досвід державного регулювання економіки в Японії, Південній Кореї, Сингапурі та ряді інших країн цього регіону, які в післявоєнні роки зробили ривок у своєму економічному розвитку і наочно продемонстрували, що активна структурна політика, виважена й гнучка система протекціонізму не знижують можливості підвищення конкурентоспроможності виробництва. Це дає підстави для висновку, що державне втручання й регулювання не тільки не заважає, але і сприяє формуванню ефективної ринкової економіки.

Для США, Канади, Австралії, де традиційно сильні позиції приватного капіталу, характерний нижчий рівень державного регулювання. Разом з тим, роль держави у цих країнах зростає у розв’язанні завдань структурної політики, зростанні соціальних проблем, росту інфляції і т.д. Тобто, незважаючи на декларування прихильності США та ряду інших промислово розвинутих країн світу до ліберальної моделі економіки, нав’язування ними через міжнародні фінансові інститути (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та ін.) країнам з перехідною економікою, у тому числі й Україні, ідеології „мінімальної держави”, вони здійснюють дуже суттєве державне втручання в економіку та соціальну сферу.

Отже, немає і не може бути ефективної соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка ґрунтується на сучасних науково-технічних досягненнях, без активної регулюючої ролі держави. Таких прикладів у світовій практиці немає. Водночас наслідки відходу держави зі сфери регулювання ринкових відносин добре відомі. Приклад України може бути переконливим свідченням того, до чого може призвести витіснення держави зі сфери економіки.

Так, І.І. Лукінов зазначає, що „немає підстав стверджувати, нібито з переходом до ринкової економіки державне регулювання взагалі не потрібне, бо регулятором виступає сам „вільний ринок”. Такі політичні гасла не мають нічого спільного з досягнутим наукою... Однією з головних функцій держави є і буде у ХХІ ст. формування та здійснення високоефективної науково-технічної, соціально-економічної, ринкової, правової і духовної політики, що забезпечує сталий поступальний розвиток” [14, с.8].

Висновки. Викладене вище дає підстави стверджувати, що в сучасних умовах необхідність державного регулювання економіки України зумовлена наступними причинами. По-перше, держава має компенсувати негативні сторони ринку, що набуває особливого значення в період становлення ринкових відносин, інституційних перетворень й інтеграції економіки України у світову економіку.

По-друге, дуже важливою є роль держави в регулюванні економічних відносин між господарючими суб'єктами, галузями народного господарства й регіонами країни, а також між центром і регіонами. При цьому слід враховувати ту обставину, що національна економіка – це багаторівнева, багатогольова і багатофункціональна система, в якій не тільки різні галузі та суб'єкти господарювання, а й різні регіони мають свої особливості та досить суперечливі інтереси. При цьому ринковий механізм не спроможний направити їх розвиток до однієї загальної мети, для цього потрібно забезпечити активне макроекономічне регулювання з боку держави. Необхідно також відзначити, що ринкові відносини ніколи не були ефективними у вирішенні питань соціальної справедливості в суспільстві, забезпечення зайнятості та надання соціальних гарантій.

Враховуючи положення економічної теорії, досвід провідних країн світу у питаннях державного регулювання економіки та вітчизняної практики, вважаємо, що у сучасних умовах пріоритетами економічної політики держави повинні стати:

- модернізація економіки і забезпечення на цій основі підвищення обсягів й ефективності виробництва, раціоналізація його структури за рахунок реалізації відповідної фінансово-кредитної, податкової, цінової, антимонопольної, інвестиційної і зовнішньоекономічної політики;
- підтримка економічної стабільності, що допускає забезпечення відносної стабільності цін, стримування інфляції, збалансованості доходів і витрат консолідованого бюджету й позитивного платіжного балансу країни;
- забезпечення єдиного економічного, правового та соціально-політичного простору, створення сприятливих і рівних умов діяльності для всіх суб'єктів господарювання;
- забезпечення конкурентних переваг національній економіці та захист економічних інтересів вітчизняних товаровиробників на внутрішньому і світовому ринках;
- створення умов для зростання реальних доходів населення, скорочення диференціації населення за рівнем доходів і масштабів бідності, запобігання масовому безробіттю, забезпечення встановлених законом соціальних гарантій.

В нинішніх умовах вагоме значення має здійснення державного економічного регулювання аграрного сектору економіки у період становлення і розвитку ринкових відносин, оскільки він забезпечує продовольчу та політичну безпеку країни. Основна ланка агропромислового комплексу – це низькодохідне сільське господарство, ведення якого залежить від природно-кліматичних чинників і має яскраво виражений сезонний, циклічний характер виробництва.

Сільське господарство є більш відсталим за показником розвитку продуктивних сил порівняно із промисловістю, є відносно статичною сферою, яка повільніше адаптується до мінливих економічних і технологічних умов. Вкладені капітали в цю галузь забезпечують меншу віддачу, ніж в інших галузях економіки.

Економічна теорія і світовий досвід розвитку ринкового господарства переконливо доводять, що внаслідок специфічних особливостей ні сільське господарство, ні продовольчий ринок не є саморегулюючими системами з огляду на загальну консервативність й інертність сільського господарства як виробничої системи, а також низької еластичності попиту на сільськогосподарську продукцію і високої еластичності цін на неї. Без втручання ззовні під дією ринкових сил відбувається розбалансування попиту та пропозиції на продовольчому ринку, що призводить до непропорційної зміни цін і різкого погіршення становища сільськогосподарських товаровиробників.

Об'єктивні складнощі пристосування сільськогосподарського виробництва до умов ринку ставлять перед державою питання про особливий статус аграрної галузі в межах існуючого економічного режиму. Широке обговорення проблем аграрної політики на міжнародному рівні, насамперед, питань світової торгівлі сільськогосподарською продукцією, сировиною і продовольством, свідчить про існування в цьому відношенні різних доктрин і, в остаточному підсумку, про жорстку економічну боротьбу держав, що дотримуються різних стратегій аграрного розвитку з огляду на власні інтереси. Ці розбіжності зводяться до протистояння двох підходів, які умовно можна поділити на модель вільної торгівлі і модель аграрного протекціонізму. Слід зазначити, що названі економічні моделі в чистому вигляді не існують у жодній країні світу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1962. – С. 32.
2. Милль Джон Стюарт. Основы политической экономии: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1980. – 494 с.

3. Лист Ф. Начальная система политической экономии. – СПб.: Изд. А.Э. Мертенса, 1891. – 452 с.
4. Менгер К., Бем-Баверк Е., Визер Ф. Австрийская школа в политической экономике. – М.: Экономика, 1992. – 494 с.
5. Хайек Фридрих А. Познание, конкуренция и свобода: Антология сочинений./ С. Мальцева, К.Большаков. – СПб.: Пневма, 1999. – 288с.
6. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М.: Дело, Вита-Пресс, 1996. – 544 с.
7. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. В 2-х т.– М.: Прогресс, 1985. – Т.1.– 512 с.
8. Там же. – Т.2.– 454 с.
9. Кейнс Джон Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
10. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. – М., 1969. – С. 69.
11. Самуэльсон П. Экономикс. – М., 1992. – С. 155-156.
12. Гэлбрейт Джон Кеннет. Экономическая теория и цели общества. – М.: Прогресс, 1979. – 406 с.
13. История экономических учений / Под ред. Г.А. Шмарловской. – Минск: ООО „Новое знание”, 2001. – 339 с.
14. Лукинов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного періоду // Економіка України. – 1999. – №5. – С. 8-12.

К вопросу необходимости сочетания рыночного и государственного регулирования рынка аграрной продукции
О.М. Варченко

Обоснована необходимость осуществления государственной поддержки аграрного сектора экономики. Обобщены теоретические основы сочетания рыночного и государственного регулирования рынка аграрной продукции в современных условиях развития аграрного рынка.

Ключевые слова: протекционизм, свободная торговля, государственная поддержка, рычаги государственного регулирования, аграрный рынок.

On the issue of necessity of combining market and state regulation of the agrarian products market
O. Varchenko

The paper highlights the necessity of state support of agrarian sector of agrarian sector of economics. Theoretical principles of combining market and state regulation of agrarian market development were generalized.

Key words: protectionism, free trade, state support, state regulation means, agrarian market.

УДК 332.3:504.062

ГУТОРОВ О.І., д-р екон. наук

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

**НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ СТАЛОГО
 СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
 В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН**

Досліджуються теоретичні та методологічні проблеми формування інституціональної бази сталого землекористування в сільському господарстві України, обґрунтовуються напрями його здійснення. Особлива увага приділена науково-практичним аспектам використання земель сільськогосподарського призначення на сучасному етапі трансформації земельних відносин, проблемам становлення екологічно збалансованого аграрного виробництва.

Ключові слова: земельні ресурси, стале землекористування, екологізація землекористування, земельна рента, економічна та грошова оцінка земель, форми власності на землю, інвестиції, управління земельними ресурсами.

Постановка проблеми. Земельна реформа належить до найважливіших напрямів соціально-економічної політики держави. Узагальнюючи її результати, відзначимо, що за період реформування земельних відносин створено інститут приватної власності на землю, нові види агроформувань, проведено грошове оцінювання земель, запроваджено платність землекористування та закладено основи ринку земель. Здійснене зумовило низку проблем. Зокрема, зміни у власності земель призвели до порушення існуючої організації території землекористувань та суттєво вплинули на структуру земельних угідь і посівних площ сільськогосподарських культур. У більшості сільськогосподарських товаровиробників відсутні науково обґрунтовані сівозміни, ґрунтозахисні технології вирощування сільськогосподарських культур, необхідна кількість органічних та мінеральних добрив, внаслідок чого відбувається виснаження земель, зниження родючості ґрунтів та активізація деградаційних процесів.

Недосконалість державного регулювання процесом землекористування створила низку взаємовиключних інтересів і мотивацій землекористувачів щодо раціонального використання земе-

льних ресурсів, а земельна власність стала предметом зіткнення індивідуальних та групових, а також регіональних і загальнонаціональних інтересів.

Особливо гостро впливають проблеми економічних, екологічних та соціальних факторів на характер і напрям сільськогосподарського землекористування, оцінки ефективності використання земель в умовах трансформації земельних відносин, еколого-економічного моделювання ефективного використання та охорони земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичне вирішення цих проблем включає такі методологічні аспекти, як просторова організація регіонального розвитку, запровадження інноваційних моделей землекористування на локальному рівні.

Питанням еколого-економічної ефективності використання та охорони земель сільськогосподарського призначення в умовах трансформації земельних відносин в останні роки присвятили роботи вітчизняні вчені: Галушко В.П., Даниленко А.С., Добряк Д.С., Кваша С.М., Ульяновко О.В., Третяк А.М., Федоров М.М., Хвесик М.А. та багато інших [1-7]. Аналіз літературних джерел виявив, що значна частина існуючих досліджень зосереджені переважно на проблемах удосконалення законодавчої бази регулювання земельних відносин та вдосконаленні структури органів державної влади з питань здійснення земельної реформи й управління земельними ресурсами на державному та регіональному рівнях. Питання ж підвищення ефективності використання та охорони земель на регіональному та локальному рівнях залишаються значною мірою невирішеними. Коло зазначених вище питань є досить широким та дискусійним і потребує більш фундаментальних наукових досліджень та обґрунтувань. Саме таке розуміння проблеми обумовило вибір теми та визначення мети дослідження.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні основних напрямів підвищення еколого-економічної ефективності використання та охорони земель в умовах трансформації земельних відносин як інструмента забезпечення реалізації концепції сталого розвитку.

Результати дослідження та їх обговорення. Проблеми переходу до сталого розвитку вимагають комплексного підходу до їх вирішення, з одночасним урахуванням дії соціального, екологічного та економічного аспектів. Оскільки в науковій літературі немає однозначного визначення терміна «сталий розвиток», нами його ідентифіковано як багатогранну концепцію, що охоплює всі аспекти життєдіяльності суспільства і передбачає, з одного боку, тип рівноваги між його соціально-економічними та природними складовими, з другого – безперервність процесу розвитку суспільства, де боротьба за екологічність виробництва не повинна перешкоджати економічному та соціальному розвитку.

Модель соціально-економічного розвитку суспільства, коли забезпечується задоволення зростаючих матеріальних потреб населення та високоефективне використання земельно-ресурсного потенціалу, а сукупне антропогенне навантаження на земельні ресурси не перевищує самовідновлюваний потенціал ґрунтів, визначає, на нашу думку, поняття «сталий розвиток землекористування».

Із 60,3 млн гектарів загальної площі України – 69,0% припадає на сільськогосподарські угіддя, які за якісним складом та рівнем біопродуктивності не мають рівних у світі. Частка земельних ресурсів у складі продуктивних сил держави становить понад 40%. У ресурсній забезпеченості сільськогосподарського виробництва земля становить 40-44%, трудові ресурси займають 38-39%, основні виробничі фонди та оборотні засоби – 20-21%.

За даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського», основна база землеробства України розміщується на чорноземах та ґрунтах чорноземного типу, які становлять 60,2% площі орних земель. У складі сільгоспугідь зосереджено основну частку особливо цінних земель (36,7% від їх загальної площі), у тому числі орних земель – 44,8% від загальної площі ріллі.

В Україні високий рівень освоєння життєвого простору: до господарського використання залучено більш як 92% її території. В останні роки особливо загострилася проблема погіршення якісного та екологічного стану сільгоспугідь. Одним із головних чинників деградації земель в Україні є ерозія ґрунтів. Загальна площа сільськогосподарських угідь, які зазнали впливу водної ерозії, складає 13,3 млн га, в тому числі 10,6 млн га орних земель; вітровій ерозії систематично піддається більше 6 млн га. У зональному відношенні найбільша площа деградованих і малопродуктивних орних земель знаходиться в зоні Лісостепу.

Структурна та екологічна незбалансованість земельного фонду суттєво погіршує ефективність використання та охорони земель. У складі сільгоспугідь частка ріллі в середньому по Укра-

їні становить 78,0%. Найвищий рівень розораності сільгоспугідь у Херсонській області – 90,2%, Черкаській – 87,6, Кіровоградській – 86,4%, а найменший – в Закарпатській – 44,3%, Івано-Франківській – 60,3 та Львівській – 62,9% областях.

Від моменту проголошення незалежності України структура її земельного фонду змінилася незначно. Проте, тенденції трансформації земельного фонду змінилися суттєво: до кінця 90-х років ХХ століття зберігалася тенденція розширення площ земель сільськогосподарського призначення, в тому числі і ріллі, що обґрунтовувалося державною політикою необхідності вирішення проблем продовольчого забезпечення країни.

Трансформація структури земельного фонду на сучасному етапі обумовлюється формуванням нових земельних відносин у зв'язку зі зміною форм власності на землю і категорій землекористувачів (із загальної площі сільгоспугідь у 2008 р. 87,9% перебували в розпорядженні сільськогосподарських підприємств і громадян, зокрема частка підприємств становила 40,8%, а частка громадян – 47,1%), а також необхідністю підвищення ефективності використання земель, покращенням якісних характеристик земельного фонду і попередженням деградації земель. Фонд приватизованих земель в Україні майже повністю складається із сільгоспугідь. У приватній власності знаходиться 83 % ріллі та багаторічних насаджень і третина сінокосів та пасовищ.

У державі сформовано велику кількість землевласників, і нині немає жодного суб'єкта власності, якого б не торкалися земельні відносини. Проблемним залишається питання законодавчого забезпечення земельних відносин в Україні, причому складність полягає не стільки у відсутності достатньої кількості нормативно-правових документів, скільки в неузгодженості багатьох із них. Важливим завданням також є посилення державного контролю за використанням і охороною земель як унікальним і стратегічно важливим національним ресурсом.

На підставі встановлених тенденцій та закономірностей, які свідчать про те, що сучасне землекористування в Україні не відповідає засадам сталого розвитку, вважаємо за доцільне на державному рівні розробити концепцію сталого розвитку земельних відносин. Вона має бути побудована на основних законах природокористування, характеризуватися чіткими принципами екологізації виробничої діяльності і відповідними стандартами соціальних умов життєдіяльності людей, ґрунтуватися на наукових принципах землекористування.

Для розробки багатоаспектних питань раціонального землекористування, збереження, відтворення і використання ресурсного потенціалу необхідним є залучення інвестицій. Комплексний характер поняття «інвестиції» дає змогу розглядати «земельні інвестиції» як соціально-економічну категорію. Врахування різних існуючих поглядів на сутність інвестицій в землересурсну сферу дозволяє сформулювати власне трактування цього поняття: земельні інвестиції – це процес перетворення всіх видів майнових та інтелектуальних цінностей в раціонально організоване землекористування і охорону земельних ресурсів з метою отримання доходу та/або збереження соціальної значущості землі.

Необхідність виконання земельними інвестиціями однієї або декількох функцій, а також різноманітність цінностей, які можуть виступати у ролі інвестицій, обумовлюють функціонування великої кількості їх видів. У разі формування і розвитку вторинного земельного ринку збільшуватиметься кількість землевласників, тобто землеволодіння стане частиною інвестиційного процесу. Світовий досвід свідчить, що саме інвестиційне землеволодіння забезпечує найбільшу капіталізацію земельних ресурсів.

Для формування системи мобілізації фінансових ресурсів та розробки інвестиційної політики сталого землекористування бажаним є залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій в сільське господарство. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови створення сприятливого клімату для інвестиційної діяльності вітчизняних інвесторів і залучення іноземного капіталу.

Основним джерелом фінансування капіталовкладень на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів залишаються також власні кошти підприємств та організацій (кредитування сільськогосподарських підприємств під заставу землі не відіграє вирішальної ролі як джерела залучення інвестицій).

У ролі критерію оцінки ефективності землекористування має виступати збільшення виробництва продукції сільського господарства на одиницю затрачених ресурсів за умови дотримання екологічних вимог землекористування та підвищення родючості ґрунтів. Одним з основних показників ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу є продуктивність угідь, яка

визначається урожайністю сільськогосподарських культур і залежить від ґрунтово-кліматичних умов, рівня розвитку продуктивних сил.

Оскільки земельні ресурси є визначальним фактором у формуванні результатів господарської діяльності сільгосптоваровиробників, то врахування еколого-агрохімічного стану ґрунту є необхідним чинником об'єктивної оцінки можливостей господарюючих суб'єктів. Вважаємо за доцільне під час оцінки ефективності використання земельних ресурсів здійснювати відповідне коригування на зміну якості ґрунтів. Так, за побудови моделей залежності результативних показників господарювання від основних факторів виробництва із застосуванням кореляційно-регресійного аналізу чітко простежується тенденція підвищення достовірності одержаних результатів за умови використання скоригованої оцінки земельних ресурсів.

Одним із головних завдань сучасного етапу земельної реформи визнано перехід від кадастрового обліку земельних ділянок до кадастрового обліку об'єктів нерухомого майна та створення єдиного кадастру нерухомості. Оскільки цієї мети ще не досягнуто, то процеси оцінки земельних ділянок та розташованих на них об'єктів протікають в автономному режимі, базуючись на певних економічних принципах.

Економічні принципи оцінки землі умовно можна поділити на три групи. Першу групу утворюють принципи, засновані на уявленнях потенційних земельних власників, другу – принципи, обумовлені процесом використання землі; третю – принципи, які відображають дію ринкового середовища. Наведені принципи тісно взаємопов'язані, являють собою теоретичну основу оцінки вартості земельних ділянок і можуть відігравати в цьому процесі основну або допоміжну роль.

Взаємодія суб'єктів землекористування та власників земельних ділянок у правовій, бюджетно-податковій, кредитно-фінансовій, організаційно-економічній та інших сферах пов'язана із забезпеченням економічних умов відтворення як окремих суб'єктів, так і еколого-економічної структури держави в цілому.

Окремим завданням у системі екологізації державного регулювання сільськогосподарського землекористування є підвищення родючості ґрунтів, що являє собою комплекс проблем: фінансових, виробничо-технічних, наукових, тому тільки на рівні держави може бути розроблена й виконана програма підвищення родючості ґрунтів і поліпшення використання землі. Розроблена модель державної підтримки ефективного та екологічно збалансованого аграрного землекористування в Україні ґрунтується на принципах системності та міжгалузевої паритетності використання земельних ресурсів та передбачає: раціональне використання земель за рахунок упорядкування структури їх розподілу за категоріями, угіддями, власниками; екологічну стабілізацію агроландшафтів шляхом встановлення збалансованого рівня антропогенного навантаження; розширене відтворення продуктивності і родючості сільгоспугідь на основі впровадження ґрунтозахисного землеробства; ефективність планування та управління власністю на землю, спрямовані на підтримку оптимальних за розмірами форм землекористування як одного із головних чинників встановлення сталого землекористування.

Враховуючи складні деградаційні процеси, що відбуваються в сільському господарстві, доцільним є розробка основних концептуальних напрямів формування сталого землекористування, в першу чергу спрямованого на збереження родючості ґрунтів, захист їх від ерозії, оптимальне застосування засобів хімізації та продуктивне ведення землеробства. Розв'язання проблем збалансованого розвитку територіальних систем сільськогосподарського призначення здійснюватиметься шляхом розробки та реалізації Державної (регіональної) концепції формування сталих агроландшафтів, яка повинна передбачити розробку заходів за такими напрямками: виведення з обробітку малопродуктивних орних земель; здійснення консервації земель; використання зрошуваних земель; поповнення ґрунту органічною речовиною; застосування мінеральних добрив; вапнування кислих ґрунтів; гіпсування солонцевих ґрунтів; біологічне землеробство і одержання екологічно чистої продукції; агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення; земельний кадастр і бонітування ґрунтів; інформаційна система управління якістю ґрунтів.

Земельні трансформації доцільно супроводжувати синхронною перебудовою інституціонального управління економікою землекористування.

Сучасні соціально-економічні та екологічні умови вимагають створення екологічного паспорта сільськогосподарського підприємства, який відображає правовий, господарський та природний стан земельних ділянок, являє собою нормативно-технічний документ, в якому відтворено

вплив підприємства на навколишнє середовище в процесі господарської діяльності. У розробленому нами макеті екологічного паспорта як вихідну позицію закладено необхідність проведення організаційно-консультативної роботи та науково-методичного обґрунтування кожної позиції паспорта, із виходом на центральні органи виконавчої влади і надання цим паспортам статусу обов'язкового документа.

Управління раціональним та екологічно збалансованим землекористуванням реалізується за допомогою збору, детального аналізу та узагальнення достовірних даних про стан земельних ресурсів. Такий аналіз потребує проведення систематичних комплексних спостережень (моніторингу) за станом земельних ресурсів. Формування системи контрольованих параметрів є найбільш важливою ланкою в організації та проведенні моніторингу. Серед стратегічних завдань агроекологічного моніторингу є: контроль за рівнем розораності ґрунтового покриву; дотримання екологічних вимог охорони земель під час землеустрою територій; поетапне встановлення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь у зональних системах землекористування.

Висновки. Земельні ресурси, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, необхідно розглядати як систему, що відображує сучасний стан земельних відносин і розвиток продуктивних сил галузі. Багатогранність використання землі в сільському господарстві спричинює необхідність розробки надзвичайно складної проблеми – сталого землекористування у сільському господарстві, на розвиток якого значною мірою впливає політика держави.

Реформування земельних відносин в Україні у напрямі формування багатокладної економіки ринкового типу загострюють питання екологічно збалансованого та ефективного використання землі: протягом останніх 10–15 років у країні спостерігається погіршення екологічного стану землекористування, показники інтенсивності використання земельних угідь є невиправдано високими, розвиток сільськогосподарського виробництва йде екстенсивним шляхом (природні властивості землі використовуються майже без відтворення її продуктивних якостей).

Причини критичної ситуації в сільськогосподарському землекористуванні України обумовлені дією як суб'єктивних, так і об'єктивних чинників. Трансформація земельних відносин призвела до створення нової структури землекористування, яка не враховує змін та впливу на навколишнє природне середовище. Теоретичні та практичні дослідження доводять необхідність розробки нової еколого-економічної концепції розвитку вітчизняного агропромислового виробництва. Реалізація основних напрямів еколого-економічної концепції, спрямованих на досягнення сталого розвитку природи та суспільства, сприятиме формуванню нового економічного механізму природокористування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Формування ринку земель в Україні / В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко та ін.; за ред. А.С. Даниленка, Ю.Д. Білик – 2-ге вид. – К.: Урожай, 2006. – 277 с.
2. Добряк Д.С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Д.С. Добряк, А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк. – К.: Урожай, 2004. – 136 с.
3. Кваша С.М. Земельні відносини в контексті моделей розвитку сільського господарства України / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 54–57.
4. Третяк А. Концепція вдосконалення земельних відносин в Україні. Державна цільова програма на 2007–2015 роки / А. Третяк // Землевпорядний вісник. – 2006. – № 3. – С. 27–30.
5. Уляниченко О.В. Формування системи сталого землекористування / О.В. Уляниченко // Вісник ХНАУ. – Х., 2009. – № 11. – С. 369–375.
6. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов: доповідь / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4–18.
7. Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2009. – №3. – С. 24–30.

Направлення формування устойчивого сільськогосподарського землепользования в условиях трансформации земельных отношений

А.И. Гудоров

Исследуются теоретические и методологические проблемы формирования институциональной базы устойчивого землепользования в сельском хозяйстве Украины, обосновываются направления его осуществления. Основное внимание уделено научно-практическим аспектам использования земель сельскохозяйственного назначения на современном этапе трансформации земельных отношений, проблемам становления экологически сбалансированного аграрного производства.

Ключевые слова: земельные ресурсы, устойчивое землепользование, земельная рента, экономическая и денежная оценка земель, формы собственности на землю, инвестиции, управление земельными ресурсами.

The directions of formation of steady agricultural land tenure in the conditions of ground relations' transformation.

A. Gutorov

Theoretical and methodological problems of formation the institutional bases of steady land tenure in agriculture of Ukraine are investigated, the directions of its realisation are proved. The basic attention is given for scientifically-practical aspects of land using for the agricultural purposes at the present stage of ground relations' transformation, for the problems of formation the ecologically balanced agrarian manufacture.

Key words: land resources, stable land use, ecologization of land use, land rent, economic and money land estimation, forms of land property, investments, management of land resources.

УДК: 631.158:658.32

ЯРОВА В.В., канд. екон. наук

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

e-mail: yarovaya-zirka@mail.ru

ЗАРОБІТНА ПЛАТА У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ У СФЕРІ ПРАЦІ

Розглянуто питання місця заробітної плати у системі соціальних гарантій, її рівня і питомої ваги у витратах на виробництво, запровадження соціальних гарантій у сфері праці, створення внутрішньогосподарського механізму мотивації працівників аграрних підприємств до конкурентоспроможної праці.

Ключові слова: соціальні стандарти, оплата праці, матеріальне стимулювання, продуктивність праці, конкурентоспроможна праця.

Постановка проблеми. У результаті переоцінки можливостей ринкового саморегулювання, характерним для більшості сільськогосподарських підприємств у переході до ринкових відносин стала відмова від матеріального стимулювання за кінцеві результати роботи. Тому вкрай необхідним є подальше вдосконалення ефективного механізму підвищення зацікавленості працівників у результатах своєї праці.

У «Глобальній доповіді про заробітну плату за 2009 рік» (МОП) наголошується на тому, що «триваюче зниження заробітної плати породжує реальні сумніви стосовно реальних масштабів економічного оздоровлення, призводить до скорочення так необхідного економіці попиту й підтримує загальний рівень упевненості у суспільстві». Особливу стурбованість викликають дедалі частіші затримки з її виплатою в Україні [5].

Рівень заробітної плати, яка має бути джерелом відтворення і накопичення людського капіталу, в Україні далекий від загальносвітових стандартів, нездатний забезпечити повноцінне та якісне нагромадження людського капіталу, вражає його міжгалузеву диференціація.

За даними Головного управління статистики у Харківській області, заробітна плата працівників сільського господарства станом на 01.09.2010 р. становила 1520 грн. Це на 674 грн або на 31% менше середньої заробітної плати у промисловості, де вона досягла рівня 2194 грн. У порівнянні із середньою заробітною платою по економіці (2076 грн) у сільському господарстві вона менша на 27% [8].

Причиною гальмування розвитку сільськогосподарського виробництва є ігнорування соціальною ефективністю, аналіз якої має посісти чинне місце серед технологічної і економічної ефективності. Соціальна ефективність відображає поліпшення соціальних умов життя людей (покращення умов праці і побуту, поліпшення зовнішнього довкілля, підвищення рівня зайнятості і безпеки життя людей, скорочення тривалості робочого тижня без зменшення заробітної плати, ліквідація важкої фізичної праці тощо).

Мета і завдання. Метою дослідження є аналіз теоретичних і практичних аспектів заробітної плати у системі соціальних гарантій у сфері праці. Для досягнення мети вирішувалися такі завдання: дослідити проблеми мотивації виробничої діяльності в аграрній сфері, проаналізувати тенденції і сучасний рівень заробітної плати у сільському господарстві, питомої ваги витрат на оплату праці в структурі собівартості продукції, показати недосконалість існуючої системи оплати праці в сільськогосподарському виробництві, відсутність її взаємозв'язку з продуктивністю праці.

Матеріал і методика досліджень. Питання рівня соціальних стандартів життя населення України є проблематичними. Вони знайшли відображення у наукових роботах таких провідних

українських і зарубіжних вчених: М.Ф. Бабієнко, В. Вітер, О.Д. Витвицька, Л. Денісова, В.С. Дієсперов, Л. Качан, М.М. Кулаєць, П.А. Лайко, Е.М. Лібанова, М.Й. Малік. Напруженість навколо питання про заробітну плату зростає, а робочі місця стають ареною для запеклих суперечок і розбіжностей із цього приводу. Цим проблемам присвячено наукові дослідження Д. Баланди, К. Бондарчука, О. Левицької, І. І. Моторної, І. Новак, В. Роїка, В.П. Рябоконея, О. Стефанишина, Х. Талалая, С. Цимбалюка.

Рівень і якість життя населення є одним із головних критеріїв, який використовується для характеристики соціально-економічної діяльності держави в дійсно демократичних країнах, де людський розвиток є найвищою метою суспільного розвитку. У Конвенції МОП № 117 «Про основні цілі і норми соціальної політики» функція держави визначається таким чином: «Вживати всі заходи для забезпечення такого життєвого рівня, включаючи продукти харчування, одяг, житло, медичне обслуговування і соціальне забезпечення, а також освіту, які необхідні для підтримки здоров'я і добробуту» [3].

Орієнтація країни на Європу потребує підвищення рівня життя населення, що дасть змогу досягти необхідних соціальних стандартів. За розрахунками колективу авторів під керівництвом професора М.М. Кулаєць, необхідно, щоб питома вага оплати праці у ВВП була на рівні 55-65%, а співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати – не нижче 55%. В окремих країнах ЄС і США розвиток продуктивних сил досяг такого рівня, що продуктивність праці в США вища від цього показника в Україні майже у 10 разів, в Англії – майже в 6, у Німеччині – понад 6, у Франції – майже у 8 разів [4].

У жовтні 2009 року Верховна Рада ухвалила Закон про підвищення мінімальних соціальних стандартів, у липні було внесено зміни до Держбюджету на 2010 рік. Проте у результаті реальне підвищення мінімальної заробітної плати відбулося лише для 480 тис. працівників бюджетної сфери, а для 6 млн пенсіонерів сума такого «підвищення» склала 60 коп. [7].

Державні мінімальні соціальні стандарти виконують роль «соціальних амортизаторів» для недопущення зниження рівня життя населення. В. Вітер вказує на те, що в Україні до 2015 року потрібно вдвічі скоротити частку населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум [1].

В. Геєць і Е. Лібанова вважають, що соціальні стандарти не можна переглядати без вжиття попередніх заходів в інших сферах, зокрема без реформування системи пільг. Факти зменшення пенсій мають місце у багатьох європейських країнах. У Латвії з липня 2009 р. зменшено пенсії працюючим пенсіонерам на 70%, а непрацюючим – на 10%. Уряд Угорщини заморозив виплату пенсіонерам «13-ї пенсії». В Естонії уряд припинив сплату внесків до другого рівня пенсійної системи на два роки. Польський уряд планує суттєво змінити модель другого рівня пенсійної системи і вдвічі зменшити розмір внеску (з 7 до 3,5%). У Великій Британії буде ліквідовано саме поняття пенсійного віку: люди зможуть працювати стільки, скільки вважають за необхідне і поки зможуть виконувати свої посадові обов'язки [2].

Результати досліджень та їх обговорення. Головними мотивами у власників аграрних підприємств до підвищення ефективності виробництва виступає їх прагнення до збільшення рівня прибутку з метою розширення виробництва у майбутньому і отримання більш високого рівня доходів з метою забезпечення власного добробуту. З іншого боку, працівники аграрних підприємств також зацікавлені у підвищенні їх конкурентоспроможності за умови існування системи преміювання. Зростання витрат на оплату праці та преміювання потребує додаткових витрат, які не завжди є виправданими. Результатом є суперечність, для розв'язання якої необхідна розробка такого внутрішньогосподарського економічного механізму, за якого б були зацікавлені і власники підприємств, і працівники.

Динаміку середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства Харківської області за 2004–2009 рр. та індекса купівельної спроможності грошової одиниці наведено в таблиці.

Таблиця – Динаміка середньомісячної заробітної плати найманих працівників, зайнятих у сільському господарстві Харківської області за 2004–2009 рр.

Показник	Роки					
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	372	506	651	842	1199	1310
Індекс купівельної спроможності гривні, %	88,6	91,8	88,7	84,0	80,8	81,8
Середньомісячна заробітна плата з урахуванням індекса купівельної спроможності гривні, грн	330	465	577	707	969	1072

За січень–вересень 2010 р. з-поміж видів економічної діяльності найвищою була нарахована середньомісячна заробітна плата працівників фінансової сфери (4442 грн), державного управління (2753 грн), а найнижчою — у рибальстві, рибництві (1250 грн), сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послуг (1520 грн), охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (1587 грн), лісовому господарстві (1747 грн), освіті (1915 грн) [8]. Розмах варіації середньої заробітної плати за видами економічної діяльності був суттєвим і досяг 1:3,6. Із чотирнадцяти видів економічної діяльності, сільське господарство за рівнем доходів працівників посідає лише одинадцяте місце. Працівники рибальства, рибництва, сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, лісового господарства зі своїми сім'ями потрапили до категорії малозабезпеченого населення. Відповідно до міжнародних вимог, розмір мінімальної зарплати має встановлюватись на рівні 2–2,5 прожиткових мінімуми. Тому нинішня заробітна плата більшості працівників бюджетної сфери, сільського господарства, рибальства, мисливства знецінює працю найманих працівників цих галузей.

Втрата мотивації відбувається на фоні зниження питомої ваги витрат на оплату праці у загальній структурі витрат на виробництво. У 1990 р. у сільськогосподарських підприємствах Харківської області частка витрат на оплату праці в структурі витрат на виробництво продукції рослинництва становила 32%, у 2008 р. – 9%. У 2008 р. найбільшу питому вагу займають витрати на нафтопродукти – 21%, тоді як у 1990 р. ця стаття витрат становила лише 10%. Аналогічна ситуація спостерігається в господарствах Чугуївського району у 2008–2009 рр. Розмах варіації частки витрат становив 15%: від 18% в ТОВ «Базаліївський колос» до 3% у ВАТ «Чугуївагрохім».

Ми провели групування 450 сільськогосподарських підприємств Харківської області за рівнем середньомісячної заробітної плати в рослинництві з метою дослідження впливу її на показники ефективності виробництва у 2009 р. Всі вони були згруповані у 9 груп. Рівень заробітної плати коливається від 300 до 2250 грн. Найбільшу групу (105 підприємств) склали господарства, в яких середній рівень оплати праці в галузі становив 750 грн. У міру зростання середнього заробітку на місяць у рослинництві від групи до групи не відмічається чіткої тенденції до зростання окупності витрат по окремих видах продукції рослинництва. Проте, найвищий рівень окупності витрат на виробництво продукції рослинництва (зокрема, зернових культур та соняшнику) відмічений у групі підприємств, середньомісячний рівень оплати праці яких склав 2250 грн. На виробництві більш трудомісткої продукції – цукрових буряків – найвищий рівень окупності витрат (1,09) отримано в групі підприємств з рівнем заробітної плати 1150 грн.

У групі підприємств з найвищим рівнем заробітної плати маємо найнижчий рівень виробничої і повної собівартості зерна. За середньої урожайності 31 ц/га прибуток з розрахунку на 1 ц продукції є найвищим і становить 4,90 грн., показник чистої продукції одного центнера зернових культур становить 13 грн. Водночас, найвищого рівня урожайності зернових культур у 2009 р. (34 ц/га) досягнуто в групі господарств із середньою заробітною платою 1650 грн на місяць, найвищого рівня оплатомісткості 1 ц зерна – в групі, де оплата праці становила 1950 грн.

Відсутність чіткої залежності між зростанням заробітної плати і показниками ефективності виробництва продукції рослинництва свідчить про недосконалість існуючої системи оплати праці.

Ми вивчили досвід функціонування колгоспу ім. Фрунзе Белгородського району Белгородської області – багатогалузевого великого підприємства, площа ріллі якого становить 16000 га, рентабельність господарства – 66%, середньомісячна заробітна плата працівників – 3959 грн (14939 руб.). У господарстві є комбикормовий завод, завод з виробництва червоної цегли, будівельний цех, автопарк на 180 автомобілів. Господарство має статус племінного заводу з розведення великої рогатої худоби чорно-рябої породи. Продуктивність молочного стада корів становить 7212 кг. Колгосп є племінним заводом з розведення свиней крупної білої породи. Середньодобовий приріст свиней по стаду – 497 г, на відгодівлі – 675 г [6].

Висновки. Активна і сильна соціальна політика є передумовою сталого соціально-економічного зростання країни. Запровадження соціальних гарантій у сфері праці виступає важливим чинником мотивації праці, напрямом подолання зубожіння населення, сприяє розвитку людини, підвищенню загального рівня заробітної плати працівників, створенню умов для гідної праці, а також умов для залучення до праці неконкурентоспроможних на ринку праці осіб, підвищенню якості робочої сили за адекватного функціонування системи охорони здоров'я, освіти і соціального захисту. Запровадження соціальних гарантій у сфері праці вимагає належного економічного обґрунтування, оскільки потребує реальних джерел фінансування.

Невідповідність методів мотивації змісту нагальних потреб працівників стала причиною масового відчуження працівників від процесу праці. Мотивація аграрної праці має зайняти гідне місце серед вагомих пріоритетів соціально-економічної політики. Формування мотиваційного механізму передбачає узгодження інтересів власників і найманих працівників. Щоб забезпечити економічну і соціальну стабільність, необхідно відновити взаємозв'язок між зростанням продуктивності праці та збільшенням зарплати.

Надалі необхідно продовжити комплексний системний підхід до вирішення проблеми підвищення ролі заробітної плати у системі соціальних гарантій у галузі. Складність і актуальність висвітлених проблем спонукає до нових досліджень, пошуку раціональних шляхів їх вирішення, адекватних стану і тенденціям економічної трансформації в нашій країні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітер В. Прожитковий мінімум у системі вимірів рівня життя населення України / В. Вітер // Україна: аспекти праці. – 2010. – №1. – С. 26–36.
2. Качан Л. Державні соціальні стандарти: чи доцільне підвищення в умовах кризи? / Л. Качан // Соціальний захист. – 2009. – №7(155). – С.3–6.
3. Конвенції і Рекомендації Міжнародної організації праці (1919 – 1999). – Т. 1 – 2.
4. Кулаєць М.М. Формування продовольчих ресурсів в Україні / М.М. Кулаєць, М.Ф. Бабієнко, П.А. Лайко, О.Д. Витвицька, М.М. Лучник // Економіка АПК. – 2010. – №2. – С.41–46.
5. Об'єднатися для захисту людей праці // Людина і праця. – 2009. – №12. – С.2–7.
6. Пути повышения эффективности производства сельскохозяйственной продукции / За матеріалами видання «Бизнес-журнал», №10(60) // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 155–158.
7. Соціальні стандарти: обіцянки та реальні кроки // Людина і праця. – 2009. – №12. – С.2–7.
8. Економічне і соціальне становище Харківської області за січень – вересень 2010 року / Статистичний бюлетень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>.

Зароботная плата в системе социальных гарантий в сфере труда

В.В. Яровая

Рассмотрены вопросы места заработной платы в системе социальных гарантий, ее уровень и удельный вес в затратах на производство, вопросы внедрения социальных гарантий в сфере труда, создания внутрихозяйственного механизма мотивации работников аграрных предприятий к конкурентоспособной работе.

Ключевые слова: социальные стандарты, оплата труда, материальное стимулирование, производительность труда, конкурентоспособная работа.

Wages in the system of social guarantees in labour sphere

V. Yarova

The summary questions of a place of wages in system of social guarantees, its level and relative density in expenses for manufacture, questions of introduction of social guarantees in sphere of work, creation of the intraeconomic mechanism of motivation of workers of the agrarian enterprises to competitive work are considered.

Keywords: social standards, wages, material stimulation, labour productivity, competitive work.

УДК 339.924.001.26(477)

ЛОБУНЕЦЬ В.І., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ОПТИМІЗАЦІЯ УМОВ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

У статті розглянуто проблему інтеграції України в європейський економічний простір. Проведено аналіз та обґрунтовано основні переваги для економіки України від європейської інтеграції. Оцінено стан зовнішньоекономічної діяльності України з країнами ЄС та встановлення тенденцій розвитку вітчизняної економіки в умовах співпраці з ЄС. Розроблено рекомендації щодо забезпечення умов створення поглибленої зони вільної торгівлі Україна-ЄС.

Ключові слова: європейський економічний простір, Європейський Союз, європейська інтеграція, зона вільної торгівлі Україна-ЄС.

Постановка проблеми. Інтеграція України в європейський економічний простір, а в перспективі політична інтеграція до Європейського Союзу (ЄС), є реальним майбутнім української держави. Така перспектива можлива за умов подальших економічних та політичних перетворень

в Україні і реальних здобутків цих перетворень на період 2011-2013 рр. В цей період буде розроблено і прийнято новий бюджет ЄС, у витратній частині якого передбачена стаття витрат на можливе наступне розширення Європейського Союзу, тому зосередження на економічних перетвореннях та їх результатах і подальшій економічній інтеграції до ЄС є для України оптимістичною перспективою.

Реалії сьогодення визначені подіями, які відбувалися в процесі підготовки до саміту Україна-ЄС. Так, важливим кроком в напрямі прийняття Угоди про асоціацію між Україною та ЄС мало стати підписання Угоди про запровадження зони вільної торгівлі (ЗВТ+) між Україною та Європейським Союзом, яку намагалися підготувати до підписання в кінці листопада 2010 р. на саміті Україна-ЄС. Проте, в силу цілої низки переговорних ускладнень це стало неможливим. Зокрема, залишились невирішеними питання про вільний доступ на український ринок європейської сільськогосподарської продукції.

Для України такі рішення є неприйнятними. На думку керівника Центру ім. Разумкова Валерія Чалого, Україна відстоює інтереси вітчизняних виробників, а Європейський Союз хоче мати одразу доступ на ринок з нульовими тарифними ставками. Проте, відкритість ринків може призвести до банкрутства значної частини українських підприємств [1].

Іншої думки дотримується генеральний директор Центру міжнародних та порівняльних досліджень Анатолій Орел, який вважає, що варто почекати певний час, доки українська економіка вийде на новий рівень розвитку, зміцниться і буде спроможною ввійти до ЄС із мінімумом втрат [2].

Як вихід, сторонам важливо віднайти компроміс. Оскільки ЄС, як і Україна, ретельно захищає свої ринки, то для посилення вітчизняних переговорних позицій важливо вирішити ряд проблемних питань щодо підвищення конкурентоспроможності продукції галузі сільського господарства, переходу на нові санітарні стандарти, стандарти щодо довкілля та з питань права власності та ін.

Метою і завданням дослідження є проведення аналізу та підсумків основних надбань, які вже має та може отримати Україна від європейської інтеграції, та на основі аналізу статистичних даних встановлення тенденцій розвитку української економіки в умовах співпраці з ЄС.

Матеріали і методика дослідження. Матеріалами досліджень слугували наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, статті друкованих видань стосовно проблематики інтеграції України до європейського економічного простору, стану співпраці галузей економіки України з партнерами з ЄС. Для реалізації поставленої мети використано загальнонаукові методи дослідження, зокрема аналізу та синтезу, системного підходу до вивчення явищ, метод експертних оцінок. Основні результати досліджень були висвітлені за допомогою статистично-економічного методу з використанням даних Державного комітету статистики України.

Результати досліджень та їх обговорення. ЄС виявляє зацікавленість у зміцненні, збільшенні обсягів та прозорості торговельно-економічних відносин. Після вступу України до СОТ розпочався переговорний процес щодо створення зони вільної торгівлі Україна-ЄС. Нині ЄС виявляє зацікавленість до спроможності України додатково надати офіційні зобов'язання щодо зняття всіх експортних обмежень для Євросоюзу. Крім того, Євросоюз сподівається, що Україна також усуне всі обмеження свободи транзиту енергоносіїв. Саме такі кроки зі сторони України чекає ЄС задля майбутнього створення ЗВТ між Україною та ЄС.

Питання зони вільної торгівлі є важливим пунктом майбутньої Посиленої угоди Україна-ЄС, яка має замінити Угоду про партнерство і співробітництво. Виходячи з того, що для України більш вигідним є створення поглибленої зони вільної торгівлі з ЄС, то доцільно спробувати окреслити у процесі підготовки проекту Посиленої угоди Україна-ЄС проблематику перспектив. На відміну від звичайної зони вільної торгівлі, яка лібералізує лише торговельні відносини, поглиблена зона вільної торгівлі лібералізує увесь комплекс економічних відносин, а саме передбачає скасування тарифів для всіх видів товарів, а не лише промислових; лібералізацію із певними перехідними періодами руху послуг, капіталу, робочої сили; гармонізацію технічного законодавства для зняття технічних бар'єрів; регулювання таких сфер державної політики як конкурентна політика і корпоративне управління; покращення бізнес-клімату з подальшим збільшенням обсягу інвестицій.

Статистичні дані свідчать про те, що, починаючи з 2006 року, після першого етапу економічної конвергенції «ЄС-25» та внаслідок покращення бізнес-клімату в Україні, суттєво збільшився обсяг торгівлі та інвестицій ЄС в українську економіку. В загальній структурі частка експортних

поставок в 2008 році до країн Європи становила 30,6 % (у т.ч. до країн Європейського Союзу – 28,8 %), імпорт з країн Європи – 37,5 % (у т.ч. з країн Європейського Союзу – 36,2 %). Вагому частку товарної структури українського експорту до країн ЄС склали чорні метали – 28,7 %, енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки – 12,3 %, електричні машини і устаткування – 6 %, руди, шлаки та зола – 4,9 %, жири та олії тваринного або рослинного походження – 4,5 %, деревина і вироби з деревини – 4,3 %, а також вироби із чорних металів – 3,9 % [3].

Подальший розвиток ситуації в економічних відносинах ЄС з Україною значною мірою залежав від перебігу подій у світовій економіці. Після прояву кризових явищ в 2008 році загальний обсяг експорту країн ЄС в Україну з 18129,5 млн дол. США та імпорту – 28868,4 млн дол. США знизився в 2009 році відповідно до 9499,3 млн дол. США по експорту (майже в 2 рази), а по імпорту – до 15392,7 млн дол. США (більш як на 50 %).

Обсяг прямих інвестицій в економіку України з країн ЄС на 01.07.2008 р. становив 18518,6 млн дол. США, що складало 76,6 % загального обсягу інвестицій в Україні. Головними країнами-інвесторами, на які припадало 83,4% загального обсягу інвестицій з ЄС, була Німеччина – 5677,8 млн дол. (30,7 % загального обсягу інвестицій з країн ЄС), Кіпр – 4130,4 млн дол. (22,3 %), Австрія – 1957,0 млн дол. (10,6 %), Нідерланди – 1864,3 млн дол. (10,1 %), Сполучене Королівство – 1796,8 млн дол. (9,7 %). За даними Державного комітету статистики, вже у I кварталі 2009 р. в економіку України іноземними інвесторами було вкладено прямих інвестицій 1175,5 млн дол. США, що становило 36,2 % від рівня аналогічного показника за I квартал 2008 р. Проте, із 40402,1 млн дол. США загального обсягу прямих інвестицій на 01.07.2010 року, 31642,4 млн дол. США (78,3%) – це надходження з країн ЄС [3].

ЄС довгий період часу залишався найбільшим донором України, який надав понад 2 млрд євро, починаючи з 1991 р., переважно завдяки Програмі ТАСІС. Протягом останнього програмного періоду запланована допомога ЄС досягла 212 млн євро. У середньому щорічна допомога становила 70,7 млн євро у 2004-2006 рр., а на 2007-2011 рр. було заплановано 123,5 млн євро на рік [4]. Допомога ЄС упродовж останнього програмного періоду зосереджувалася на таких пріоритетних напрямках, як: підтримка інституційної, правової та адміністративної реформи, приватного сектору та економічного розвитку, підтримка вирішення проблеми соціальних наслідків перехідного періоду. Допомога ЄС також надавалася на посилення ядерної безпеки та утилізацію протипіхотних мін.

На думку експертів Євросоюзу, Україна досягла значних результатів у покращенні інвестиційного клімату, але потрібен подальший розвиток співробітництва і продовження структурних реформ української економіки [5]. Основними перепонами для європейських інвесторів є швидка зміна законодавства, непрозорість процедур, суперечливість у змісті законодавчих актів, дискримінаційні положення у правовому середовищі, корупція. Європейський Союз зі своєї сторони зробив деякі кроки щодо покращення ситуації в сфері бізнес-клімату. З 1999 року в Україні працює Європейська бізнес-асоціація [2]. Основним здобутком цієї організації на ринку України є налагоджений бізнес-діалог між 660 українськими компаніями та створення інформаційної бази для європейських інвесторів, що значно покращує ділову активність в Україні.

Проведені дослідження вказують, що Україна має нині всі умови для створення зони вільної торгівлі з ЄС. Вигоди від ЗВТ Україна-ЄС, зокрема, обумовлені тим, що враховуючи оптимальні умови доступу на ринок та географічну близькість, торгівля між Україною та ЄС може скласти 60 % від загального торговельного обороту. Крім того, аналіз авторитетних консалтингових установ показав, що найбільш позитивний вплив від створення зони вільної торгівлі відчуте легка промисловість, машинобудування, деякі підгалузі сільського господарства [2]. Виходячи з об'єктивних обставин розвитку відносин Україна-ЄС, варто наголосити, що пріоритетним аспектом цих відносин виступає економічне співробітництво та транзит енергоресурсів.

Вважаємо, що створення зони вільної торгівлі Україна-ЄС надасть українській економіці такі переваги:

1. Зростання загальних обсягів експорту України до країн ЄС та третіх країн і, як наслідок, зростання позитивного сальдо торговельного балансу. Враховуючи досвід реалізації попередніх договорів ЄС, шляхом ліквідації торговельних бар'єрів, гармонізації системи стандартизації, а також спрощення та уніфікації митних процедур очікувано зростуть обсяги експорту товарів національного виробництва, товарів, що містять кумуляцію походження, та товарів, що містять високу частку імпортової складової, походженням з країн ЄС.

2. Стимулювання розвитку конкурентоспроможних галузей. Реалізація ЗВТ+ підвищить ефективність розподілу ресурсів та сприятиме реалізації порівняльних переваг країни, що є вагомим чинником стабільного економічного зростання. Насамперед, це підвищення цінової конкурентоспроможності (як порівняльної переваги) переважно виробників продукції з низьким рівнем переробки чи низького технологічного укладу. Особливої активності розвиток набуде у традиційних експортоорієнтованих галузях, споживачами яких, першочергово, є країни ЄС. Інтенсифікація розвитку галузей і підвищення завантаженості виробничих потужностей пов'язується із наступними пов'язаними наслідками:

- підвищення технологічного рівня економіки як результат посилення стимулів модернізації виробництва шляхом інтенсифікації інноваційних процесів та притоку міжнародних технологічних трансферів;

- залучення національного господарства до системи європейського поділу праці через усунення торговельних перешкод та залучення національної економіки до європейських мереж виробництва;

- підвищення обсягів платежів податків до Державного бюджету, що буде результатом детінізації економіки, підвищенням рівня промислового виробництва, підприємницької активності, залученням інвестицій та створення нових підприємств;

- підвищення рівня зайнятості населення та зростання продуктивності праці як результат економічного розвитку конкурентоспроможних галузей економіки.

3. Гармонізація галузевих стандартів, норм та правил, технічного регулювання і процедур оцінки відповідності, що, зокрема, включає взаємне визнання сертифікатів. Важливим є прискорення процесу удосконалення національної системи стандартизації та оцінки відповідності, що в Україні відбувається надзвичайно повільно: запровадження стандартів ЄС галузевим методом, перехід від обов'язкової до недержавної сертифікації продукції.

4. Зростання ефективності інституційного забезпечення державних регулюючих та митних органів, пов'язане з їх узгодженням з вимогами ЄС, призведе до цілої низки позитивних ефектів:

- зменшення адміністративних витрат на роботу митниці та інших державних органів через скорочення посадових одиниць та повноважень;

- зниження рівня корумпованості державних органів та детінізація економічного середовища;

- спрощення митних та регулюючих процедур, що стимулюватиме активність підприємницького середовища.

5. Зростання обсягів іноземного та внутрішнього інвестування через загальне покращання інвестиційного середовища, перенесення країнами ЄС виробництв до України (країни із нижчою вартістю факторів виробництва та містким внутрішнім ринком), полегшення доступу до потужних і дешевих фінансових ресурсів, удосконалення національного фондового ринку та підвищення прозорості і стабільності фінансового середовища країни.

6. Суттєві позитивні зрушення на споживчому ринку України за рахунок зниження цін, розширення асортименту та зростання якості товарів і послуг, що походять з країн ЄС. Такі зміни будуть викликані покращанням інституційного середовища та зростанням загального рівня конкуренції в економіці України.

Європейський Союз не менше України зацікавлений у створенні поглибленої зони вільної торгівлі. Так, для ЄС Україна це: по-перше, географічно близький, кваліфікований й одночасно відносно дешевий ринок робочої сили (22,3 млн осіб працездатного населення за середньої заробітної плати 1906 грн на місяць на кінець 2009 року) та значний споживчий ринок (46,0 млн чол. населення); по-друге, потенційний ринок інвестицій та інновацій, спільної підприємницької діяльності, що відкрився в результаті вступу України до СОТ; по-третє, привабливий ринок землі та сільськогосподарського виробництва, транспортних комунікацій (оскільки повітряний простір Євросоюзу перевантажений); по-четверте, за умови прозорої приватизації та відкритих тендерів, для європейського капіталу виступає привабливим участь у розробці родовищ енергоносіїв та корисних копалин.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, подальшого дослідження потребує розробка рекомендацій щодо забезпечення умов створення поглибленої зони вільної торгівлі в Україні, зокрема доцільним буде здійснення наступних кроків:

- повністю відмовитись від застарілої системи класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД);

- законодавчо захистити вразливі сектори економіки, зберігаючи при цьому прозорість процедур;
- стимулювати інноваційний розвиток української економіки;
- вчасно виконати План дій щодо стандартизації та графіку приєднання до Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислових товарів (АСАА).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Україна-ЄС: зону вільної торгівлі вирішили не вкладати в строки. <http://news.dt.ua/news/>
2. Україна має знизити амбіційність завдань щодо створення зони вільної торгівлі з ЄС. <http://www.radioera.com.ua/>
3. <http://ukrstat.gov.ua/>
4. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: Підручник /За ред. О. А. Кириченка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 518с.
5. Створення зони вільної торгівлі Україна-ЄС. <http://www.niss.gov.ua/Monitor/>

Оптимизация условий интеграции Украины в европейское экономическое пространство

В.И. Лобунец

В статье рассмотрена проблема интеграции Украины в европейское экономическое пространство. Проведен анализ и обоснованы основные преимущества для экономики Украины вследствие европейской интеграции. Оценено состояние внешнеэкономической деятельности Украины со странами ЕС и установление тенденций развития отечественной экономики в условиях сотрудничества с ЕС. Разработаны рекомендации относительно обеспечения условий создания углубленной зоны свободной торговли Украина-ЕС.

Ключевые слова: европейское экономическое пространство, Европейский Союз, европейская интеграция, зона свободной торговли Украина-ЕС.

Optimization of terms of integration of Ukraine in European economic space

V. Lobunets

In the article the problem of integration of Ukraine is considered to European economic space. The analysis is conducted that basic advantages for the economy of Ukraine from European integration. The state of foreign economic activity of Ukraine is appraised with the countries of EU and establishment of progress trends of domestic economy in the conditions of collaboration with EU. Recommendations are developed in relation to providing of terms of creation of deep free trade zone Ukraine-EU.

Keywords: European economic space, European Union, European integration, free trade zone Ukraine-EU.

УДК 338.532.67/.439.62/.63

АРТИМОНОВА І.В., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

e-mail: artimonovaira@ukr.net

ВПЛИВ ЦІНИ НА ФОРМУВАННЯ СПОЖИВЧОГО ПОПИТУ НА АГРАРНУ ПРОДУКЦІЮ

У статті проаналізовано особливості попиту на аграрну продукцію та продовольство. Встановлено, що у структурі споживчих витрат основна частка припадає на придбання продуктів харчування. Розраховані значення еластичності попиту на окремі види продовольчих товарів за споживчими цінами.

Ключові слова: ринкова інфраструктура, еластичність попиту, доходи, ціна, продовольчі товари.

Постановка проблеми. Продукція аграрного сектору є незамінною у складі національних продовольчих ресурсів та забезпечує найважливіші фізіологічні потреби людини. Унаслідок специфіки розвитку АПК закони попиту і пропозиції мають дещо інший характер прояву, ніж в інших галузях. Переваги покупців щодо продуктів харчування слабо підлягають змінам, але в умовах низьких доходів споживачів для значної частини населення домінуючим фактором, який впливає на попит, є ціновий чинник. Для оцінки попиту та пропозиції на ринку використовують показники еластичності на окремі види товарів. Урахування різних видів еластичності попиту під час розробки суб'єктами ринкових відносин маркетингової стратегії здатне значною мірою забезпечити точність прогнозів на коротко- і середньострокову перспективу, а також підвищити оперативність реагування суб'єктів господарювання на зміни ринкової ситуації.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Вивченню особливостей попиту на аграрну продукцію та продовольство присвятили свої праці провідні вчені економісти-аграрники, зокрема Шпичак О.М., Гончаров В.М., Шутьков А.А., Пасхавер Б.Й. та багато інших. Однак недостатньо приділено увагу структурним характеристикам формування споживчого попиту.

Мета дослідження – визначити сучасні тенденції пропозиції та споживання аграрної продукції на регіональному рівні та обґрунтувати кон'юнктуруотворюючі чинники.

Результати досліджень та їх обговорення. Відомо, що зростання доходів дозволяє споживачеві змінити структуру власних витрат, що у сучасних умовах пов'язано, насамперед, із підвищенням попиту на високоеластичні товари як за доходом, так і за ціною, тобто на продовольчі товари. Усе це зумовлює необхідність збільшення пропозиції за рахунок нарощування власного виробництва або збільшення обсягів ввезення продовольства.

Щодо обміну між підприємствами всередині аграрного комплексу, то його доцільно розглядати як відкриту систему, де на вході – обмін між I сферою АПК і сільськогосподарськими підприємствами, а на виході – між сільськогосподарськими підприємствами і II сферою АПК [1, 2]. Відмітимо, що сільське господарство у цій системі посідає центральне місце. Однак, недооцінка вагомості цієї сфери призводить до викривлення пропорцій не тільки у відтворювальному процесі, але й до деградації суміжних із сільським господарством галузей. За розрахунками один працівник у сільському господарстві створює до 5 робочих місць для інших галузей національного господарства [3].

Під час вивчення особливостей попиту на аграрну продукцію та продовольство важливо приділити увагу структурним характеристикам формування споживчого попиту. У структурі споживчих витрат основна частка припадає на витрати на придбання продуктів харчування (табл. 1).

Таблиця 1 – Структура споживчих витрат населення Київської області за 2005–2009 рр., %

Показники	2005	2006	2007	2008	2009
Усього сукупних витрат, грн (у середньому за місяць на одне домогосподарство)	1131,61	1304,81	1714,48	2780,22	2897,31
- частка споживчих витрат	93,3	92,5	88,2	84,3	88,8
з них:					
- продукти харчування та безалкогольні напої	60,2	50,4	52,3	47,9	49,5
- алкогольні напої, тютюнові вироби	1,9	1,8	2,0	1,5	2,0
- непродовольчі товари та послуги	31,2	40,3	33,9	34,9	37

Джерело: складено і розраховано за даними Головного управління статистики у Київській області.

Наведені вище дані свідчать, що за аналізований період високою була частка у витратах населення на продукти харчування, яка за період дослідження зменшилася на 10,7 в.п. Така ситуація зумовлена, з одного боку, підвищенням доходів населення, а з іншого – зростанням тарифів на послуги, частка витрат на які за досліджуваний період збільшилася на 5,8 в.п.

Незважаючи на те, що сукупні показники доходів населення мають тенденцію до зростання, все ж частка жителів досліджуваної області із доходами нижче прожиткового мінімуму залишається критичною (в середньому на рівні 20%) (табл. 2).

Таблиця 2 – Сукупні доходи населення Київської області за 2001-2009 рр., млн грн.

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Всього	6500	7067	8144	9929	13824	17424	22534	31554	33763
у тому числі:									
- заробітна плата	2464	2877	3468	4351	6006	7776	10586	13990	14306
- прибуток та змішаний дохід	1750	1803	1837	1890	2453	2897	3923	5398	5347
- соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	2151	2226	2630	3436	5023	6310	8021	11373	12988
Частка населення із середньодушовими доходами, нижчими за прожитковий мінімум, %	75,8	82,8	77,9	64,6	64,1	59,8	26,8	21,1	23,8

Джерело: складено і розраховано за даними Головного управління статистики у Київській області.

Зазначимо, що за досліджуваний період разом зі зростанням величини прожиткового мінімуму співвідношення середньодушових грошових доходів і величини прожиткового мінімуму змінювалося у сприятливий для економіки регіону бік, причому подібні тенденції характерні й для національної економіки.

Організація із продовольства і сільського господарства ООН (FAO) розробила кілька критеріїв для визначення нижнього рівня споживання продовольства, яке в середньому становить 2500 ккал на добу, причому в північних країнах цей показник є вищим. Рівень продовольчого споживання за категоріями харчових продуктів коливається в межах 3700–2000 ккал [4].

Про позитивні зміни в добробуті населення свідчить також структура споживання продуктів харчування, в якій починають переважати високоеластичні продукти харчування: риба, молокопродукти, м'ясо, фрукти, овочі тощо. При цьому частка споживання низькоеластичних продуктів харчування скорочується (табл. 3).

Таблиця 3 – Споживання основних продуктів харчування у Київській області (на душу населення, кг у рік)

Продукти	Рациональні норми харчування	Мінімальні норми харчування	Обсяги споживання										
			1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
М'ясо і м'ясопродукти	83	52	68,4	42	36	40,8	45,6	46,8	49,2	46,8	56,4	60,0	54
Молоко і молокопродукти	380	341	363,0	201,6	220,8	244,8	43,6	240	247,2	229,2	259,2	273,6	256,8
Яйця, шт.	290	231	258	240	192	204	192	192	216	204	216	240	216
Риба і рибопродукти	20	12	17,5	16,8	15,6	16,8	18	19,2	22,8	21,6	24	30	24
Хліб і хлібопродукти	101	94	141,0	114	116,4	116,4	111,6	115,2	110,4	104,4	110,4	112,8	106,8
Картопля	124	96	131,3	147,6	145,2	120	109,2	130,8	115,2	102	100,8	94,8	104,4
Овочі та баштанні	161	105	102,8	105,6	103,2	96	93,6	94,8	94,8	93,6	92,4	102	103,2
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	90	68	47	27,6	22,8	26,4	25,2	24	27,6	24	36	37,2	36
Цукор	38	32	50	38,4	38,4	34,8	37,2	38,4	36	28,8	37,2	38,4	36
Олія та інші рослинні жири	13	11,6	15,6	16,8	19,2	19,2	21,6	20,4	21,6	18	19,2	21,6	21,6

Джерело: складено і розраховано за даними Головного управління статистики у Київській області.

Слід зазначити, що наявність великої кількості посередників, які долучилися до каналів реалізації продовольчої продукції, зумовлює збільшення рівня ціни. Без достатньо розвиненої ринкової інфраструктури, оптових ринків, зниження купівельної спроможності споживачів проблеми збуту сільськогосподарської продукції загострилися. Сільськогосподарські товаровиробники стали одержувати від 10 до 30% роздрібною ціною у разі вкладення в цю продукцію не менше 2/3 усіх затрат [5].

Необхідно зазначити, що на основі подібних даних не можна реально оцінити зміни рівня добробуту населення. Названі економічні закономірності характерні більшою мірою для провідних країн світу. Для країн із низьким рівнем добробуту ці тенденції є менш вираженими. Очевидно, що зменшенню частки низькоеластичних продуктів харчування у загальній структурі витрат має передувати забезпечення певного співвідношення між споживанням низькоеластичних і високоеластичних продуктів, що пов'язано із дією закону Енгеля.

Узагальнюючи дані по всіх ринках збуту продовольчої продукції, зауважимо, що крім усього іншого, вони є взаємозамінними через ціни. Очевидно, що кожному продуктовому ринку властивий свій ціновий механізм, якому притаманні гнучкість і здатність до адаптації. Вважаємо, що найбільш прийнятними способами впливу на кількісні параметри ринкового попиту може стати система цінового моніторингу в поєднанні з діагностикою якісних характеристик конкретного ринку.

Розглянемо детальніше еластичність попиту за ціною, яка показує зміну реакції покупців на зміни ціни продукту. Будь-якому суб'єкту, який функціонує на ринку, важливо знати ступінь чутливості попиту на окремі види продуктів до зміни їх ціни.

Коефіцієнт цінової еластичності визначається за формулою:

$$E_d = \frac{\% \Delta Q_d}{\% \Delta P}, \quad (1)$$

де $\% \Delta Q_d$ – процентна зміна кількості продукції;
 $\% \Delta P$ – процентна зміна ціни.

Зазначимо, що існують два найбільш поширених способи розрахунку еластичності попиту за ціною: розрахунок точкової та дугової еластичності. Коефіцієнт точкової еластичності дозволяє визначити еластичність у точках, тобто відносні зміни обсягу попиту за нескінченно малої зміни ціни. Подібна форма розрахунку доцільна для розгляду ситуації на монопольному ринку або ж у короткостроковому періоді, що не відповідає цілям нашого дослідження, яке передбачає розрахунок довгострокового коефіцієнта еластичності відносно деякого базового періоду. Крім того, зміни показників, які беруть участь у розрахунках (як ціни, так і попиту), є величиною інтервальною.

Визначення дугової еластичності слід вважати у даному випадку більш коректним, оскільки використовуються середні значення ціни та кількості продукції. Це дає змогу уникнути невизначеності в розрахунках внаслідок необхідності вибору крайньої точки інтервалу ціни й обсягу продукції. Базовими значеннями ціни та кількості товару беруться показники за попередній період. Оскільки показник визначається за рік, то можна зробити припущення, що інфляційні процеси істотно не впливають на підсумкове значення коефіцієнта, і, як наслідок, використовуються фактичні ціни досліджуваного періоду. Більш детально формула дугової цінової еластичності товару може бути представлена у такому вигляді:

$$Ed = \frac{\Delta Q}{\bar{Q}} \times \frac{\bar{P}}{\Delta P}, \quad (2)$$

де ΔQ і ΔP – зміни кількості та ціни продукції за досліджуваний період;

$\bar{Q}$ і $\bar{P}$ – середні зміни кількості та ціни продукції за досліджуваний період.

З метою забезпечення достовірності результатів аналізу обчислення доцільно проводити із розрахунку середньодушового споживання одного середньостатистичного жителя Київської області. Результати розрахунку еластичності попиту за ціною наведено у таблиці 4.

Таблиця 4 – Розрахункові значення еластичності попиту на окремі види продовольчих товарів за цінами

Види продукції	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
М'ясо і м'ясопродукти, кг	-1,00	-1,34	0,06	0,27	-0,79	1,11	0,15	-1,57
Молоко і молочні продукти, кг	1,33	0,43	-0,06	0,14	-0,79	0,43	0,28	0,12
Хліб і хлібні продукти, кг	2,96	0,61	1,12	0,15	2,25	0,12	0,06	0,13
Яйця, шт.	-0,99	-0,54	0,04	-1,00	3,78	0,11	0,14	-0,28
Риба і рибопродукти, кг	3,89	0,75	0,43	0,92	-1,92	0,51	0,71	0,35
Цукор, кг	-0,95	-1,37	0,30	-0,31	0,53	2,22	0,21	0,10
Олія та інші рослинні жири, кг	1,82	-3,80	-0,33	-1,66	4,18	0,13	3,33	3,06
Картопля, кг	-0,87	0,67	1,68	2,43	-0,18	0,91	1,05	0,12
Овочі та баштанні, кг	1,00	2,09	0,08	0,15	-0,27	0,09	-0,36	-1,06
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	3,11	-1,06	-0,54	1,68	-1,11	1,44	0,10	0,46

Джерело: складено і розраховано за даними Головного управління статистики у Київській області.

Упродовж аналізованого періоду майже всі досліджувані товари ведуть себе як нормальні, тобто від'ємне значення цінової еластичності свідчить про те, що зі зростанням ціни на продукт попит на нього знижується. Винятком є такі товари, як хлібобулочні вироби, картопля та молоко і молочні продукти, коефіцієнти еластичності яких мають додатне значення, тобто у разі зростання цін на зазначені продукти, обсяги споживання збільшуються. Таку ситуацію можна пояснити орієнтацією покупців на компенсацію нестачі у споживанні інших продуктів через підвищення цін на них. Крім того, різкі зміни у значеннях еластичності на один і той самий товар можуть свідчити про зміни ринкових умов, що пов'язано, наприклад, із посиленням конкуренції на ринку товару або дією інших чинників.

У сукупності це свідчить про те, що в досліджуваному періоді економіка Київської області не відрзнялася стабільністю, а на фоні цінових істотний вплив на попит мали нецінові фактори. До нецінових факторів належать, насамперед, вимоги споживачів щодо даного товару, зміни доходів покупців, зміни цін на комплементарні товари і товари-субститути, кількість покупців на ринку, індексація вкладів відносно індексу цін і т.д. Особливу значущість нині мають очікування зміни цін і доходів споживачів. Відомо, що для сільськогосподарського виробництва характерна інертність, що не дозволяє оперативно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури. Отже, від точності прогнозів здебільшого залежить успішність реалізації продовольчої продукції на споживчих ринках.

Висновки. Наведена сукупність розрахункових показників дозволяє розробити прогностичні оцінки ринкової ситуації як із кількісної, так і якісної сторони, виявити специфічні ознаки попиту на продовольчі товари. Встановлено, що специфіка попиту на продовольство полягає у тому, що, незважаючи на високу залежність від таких чинників, як коливання цін на товари, а також динаміки доходів споживачів, по жодному із товарів не спостерігається стійкої тенденції до зниження споживання. Це свідчить про те, що ємність багатьох продуктових ринків дозволяє нарощувати обсяги виробництва продукції. Отже, для ефективного функціонування на ринку і посилення їх позицій товаровиробникам продовольчих товарів важливо налагодити дієву систему діагностики ринкового простору та забезпечити гнучкість маркетингової діяльності аграрних виробників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шпичак О. М. Теоретичні основи необхідності дотримання еквівалентності обміну в АПК та шляхи його досягнення / О. М. Шпичак // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 2. – С. 12–16.
2. Гончаров В. М. Державна фінансова підтримка в аграрному секторі економіки / В. М. Гончаров, І. Є. Євсюкова // Вісник економічної науки України. – 2009. – № 1(15). – С. 61–65.
3. Шутьков А. А. Формирование и регулирование рыночных отношений в продовольственном подкомплексе АПК / А. А. Шутьков // Экономика сельского хозяйства России. – 2001. – № 8. – С. 26–27.
4. Пасхавер Б. Й. Продовольча доступність / Б. Й. Пасхавер // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 69–77.
5. Єроменко В. В. Маркетинговий підхід в управлінні підприємством / В. В. Єроменко // Вісник економічної науки України. – 2008. – № 2. – С. 48–52.

Оценка потребительского спроса на аграрную продукцию

И.В. Артимонова

В статье проанализированы особенности спроса на аграрную продукцию и продовольствие. Установлено, что в структуре потребительских расходов основная часть приходится на приобретение продуктов питания. Произведены расчеты значения эластичности спроса на отдельные виды продовольственных товаров по потребительским ценам.

Ключевые слова: рыночная инфраструктура, эластичность спроса, доходы, цена, продовольственные товары.

Estimation of consumer demand on agrarian products

I. Artimonova

In the article the features of demand are analyzed on agrarian products and food. It is set that in the structure of consumer charges a basic particle is on acquisition of food stuffs. Values of elasticity of demand on the separate types of food stuffs at consumer price is calculated.

Key words: market infrastructure, elasticity of demand, profits, price, food stuffs.

УДК 633.1:332.365

КОРЖЕНІВСЬКА Н.Л., канд. екон. наук

Подільський державний аграрно-технічний університет

e-mail: gusl@ukr.net

ОЦІНКА СТРУКТУРНИХ ЗМІН У ЗЕРНОВІЙ ГАЛУЗІ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Розглянуто і узагальнено регіональні можливості стабілізації ефективного використання існуючого потенціалу зернової галузі, зокрема стан зернофуражного виробництва в усіх категоріях господарств Хмельницької області.

Ключові слова: ефективність, зернова галузь, зернофуражне виробництво, потенціал.

Постановка проблеми. Виробництво зерна в силу природно-кліматичних умов є пріоритетною галуззю сільського господарства України. Його виробництво було і залишається потужним економічним важелем розвитку переробних галузей АПК. Зерновиробництво – ключова основа розвитку тваринництва, оскільки створює сировинну базу кормовиробництва. Особливу увагу з огляду на відзначене вище, слід приділяти польовому кормовиробництву та розвитку зернофуражного господарства.

Висока конкурентоспроможність зернопродуктового підкомплексу на внутрішньому і зовнішньому ринках полягає у широкому попиті на високоякісні продукти продовольчого і кормового зерна. Внутрішній та зовнішній попит на зерно в Хмельницькій області складається із залишкових ресурсів під значним впливом наявної кон'юнктури та прогнозованої на світовому ринку зерна. Найбільші запаси зерна в регіоні забезпечують недержавні агроформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні та методичні аспекти виробництва зернових культур та структурні зміни у зерновій галузі розглянуто в наукових працях таких відомих учених-економістів та практиків-аграрників: А.О. Бабича, Б.М. Батова, П.С. Березівського, П.П. Борщевського, Л.В. Ганієвої, Д.П. Глушенка, О.І. Зінченка, К.А. Лебедева, О.А. Лози, І.І. Лукінова, А.А. Побережної, Л.М. Худолій, М.С. Шевченка та ін.

Проте досягнення вчених-аграріїв та природні фактори впливу на виробництво зерна зумовлюють нові підходи до оцінки структурних змін у досліджуваній галузі.

Метою дослідження є економічна оцінка змін, що відбулись у структурі виробництва зернових культур у Хмельницькій області. На основі аналізу сучасного стану галузі виявити пріоритети розвитку зерновиробництва у регіоні.

Методи досліджень. Використовувались сучасні методи статистичного аналізу і діалектичний, абстрактно-логічний, аналітичний, рядів динаміки, порівняння тощо.

Результати досліджень та їх обговорення. Для сучасного стану зернового господарства характерні динамічні структурні зрушення. Їх суть полягає у зміні частки основних категорій підприємств у виробництві зерна. Рисунки 1-2 ілюструють загальну тенденцію до зростання валових зборів зернових та зернобобових культур, а також посівних площ у господарствах Хмельницької області, особливо за період 2006-2008 рр.

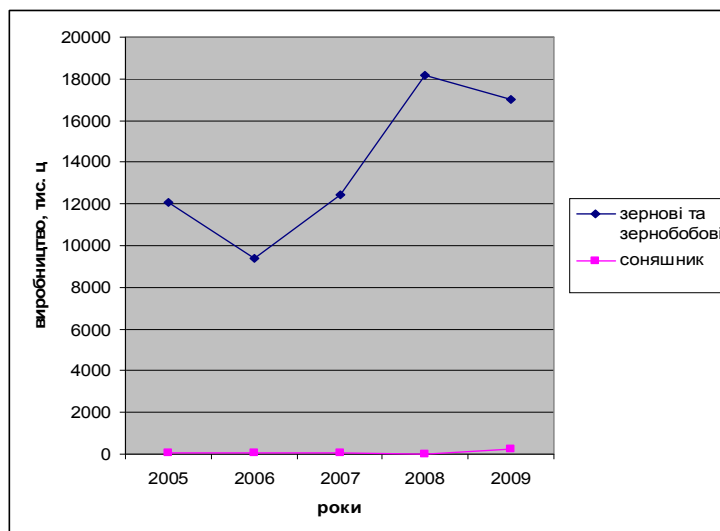

Рис. 1. Валовий збір зернових та зернобобових культур у 2005-2008 рр., тис. ц

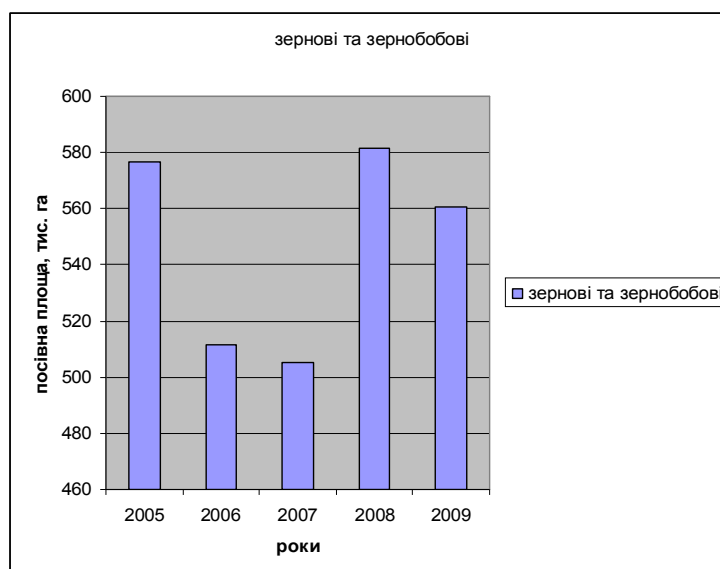

Рис. 2. Динаміка посівних площ зернових культур, тис. га

Слід відмітити, що останніми роками спостерігається зростання виробництва зернових культур на Хмельниччині за всіма категоріями господарств області. Як видно з рис. 3, сільськогосподарські підприємства займають значну частку серед виробників зернової сировини, обсяги їх виробництва зросли за досліджуваній період з 1120 до 1510 тис. ц. З них фермерськими господарствами вироблено 248 тис. ц у 2008 р. в порівнянні з 181 тис. ц. у 2004 р. Певне місце на ринку виробників зернової продукції посідають господарства населення, обсяги виробництва яких майже відповідають показникам фермерських господарств. Щодо такого розподілу виробників зазначимо, що слід більше уваги приділяти з боку держави фермерським господарствам, які мають вузьку спеціалізацію та можуть концентрувати свою увагу на виробництві саме зернової продукції.

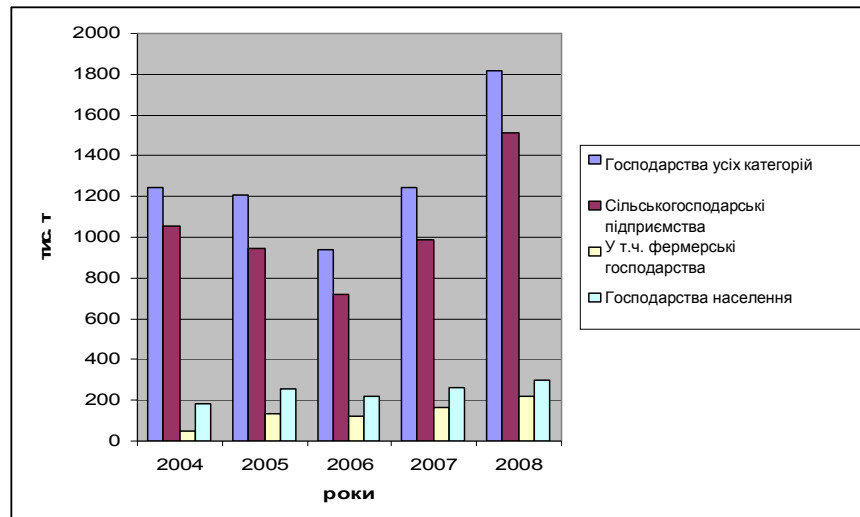

Рис. 3. Динаміка виробництва зернових культур за категоріями господарств Хмельницької області

Нераціональне використання земельних ресурсів і низька культура землеробства призводять до виснаження і деградації ґрунтів, зменшення вмісту в них гумусу та поживних речовин. Недостатніми є якість трудових ресурсів та стан науково-дорадчого супроводження зерновиробництва.

Ефективність та прогнозованість державного регулювання ринку зерна є об'єктивною передумовою зростання зернового сектору України. Недостатня системність та неузгодженість законодавства, а також його вибіркове виконання мають суттєві негативні впливи на стан зерновиробництва та ефективність маркетингу зерна, що призводить до втрат для учасників зернового ринку та економіки в цілому [1, с.47].

Існують вагомі докази, що виробництво зерна і в майбутньому буде пріоритетним напрямком розвитку землеробства України. Однак вийти на зовнішній ринок тепер ми можемо лише із зерном і олією. Близько 70% землі в обробітку (ріллі) потрібно зайняти зерновими культурами.

Аналіз розвитку зернового виробництва вказує на необхідність удосконалення регіонального розміщення зернових культур з визначенням їх пріоритетності в ринкових умовах. Це потребує здійснення адаптивної інтенсифікації розвитку певних видів зернових культур, найбільш повно пристосованих до відповідних регіональних природно-економічних умов.

Останніми роками спостерігаються певні зміни в структурі каналів збуту зерна. Наприкінці 80-х – початку 90-х років частка зерна за державним замовленням становила 70-80% від його валового збору. З 1995 р. почала діяти контрактна система формування продовольчих ресурсів шляхом реалізації державних, регіональних і комерційних контрактів [2, с. 35].

Реалізація зерна сільськогосподарськими підприємствами Хмельницької області у 2008 р. порівняно з 2004 р. має тенденцію до збільшення. Однією з важливих причин таких зрушень є те, що переробні підприємства стали безпосередніми покупцями сировини. Відхилення у на-

прямо зменшення відбувалося лише з реалізації гречки та зернобобових. Втім, якщо аналізувати загальну тенденцію за 2004-2008 рр., то спостерігається досить варіативний стан показника реалізації зернових культур.

Співвідношення цін реалізації зернових культур за маркетинговими каналами в сільськогосподарських підприємствах Хмельницької області у 2008 р. (табл. 1) показало, що найбільший коефіцієнт був у заготівельних організацій, найменший – у населення. Максимальна реалізаційна ціна 1т гречки становила 1299,9 грн, мінімальна вівса – 503,5 грн.

За подальшої стабілізації виробництва й виходу переробних підприємств на повні потужності існуюча пропозиція зерна буде недостатньою, що вимагатиме інтенсифікації вирощування зернових культур.

Таблиця 1 – Співвідношення цін реалізації зернових культур за маркетинговими каналами в сільськогосподарських підприємствах Хмельницької області у 2008 р.

Зернові культури	Середня ціна реалізації, грн. за 1 т	Коефіцієнти співвідношення за каналами реалізації					
		загот. організаціям	споживкооперації	на ринку	населенню	бартер	експорт
Всього	675,7	1,013	1,471	1,062	0,935	0,981	1,138
в т.ч.: пшениця	658,6	1,056	1,180	1,032	0,938	1,043	-
- жито	529,7	1,086	1,094	0,992	0,971	0,981	-
- гречка	1299,9	1,034	0,748	1,010	0,996	0,978	-
- кукурудза	757,1	0,948	-	1,098	0,891	0,939	1,272
- ячмінь	1534,2	1,060	-	1,055	0,947	0,998	-
- овес	503,5	0,990	-	1,009	1,049	0,958	-
- зернобобові	1098,5	0,880	-	1,056	0,901	0,971	-

Джерело: розрахунки автора на матеріалах Головного управління статистики у Хмельницькій області [3].

Аналіз динаміки виробництва зерна у Хмельницькій області свідчить про доцільність оптимізації його обсягів та розширення експортних поставок. Зокрема необхідно вдосконалювати структуру зернового господарства у бік розвитку польового кормовиробництва з метою відродження тваринницьких галузей.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що визначальним фактором у зміцненні зернопродуктового підкомплексу Хмельниччини є розвиток виробництва, поліпшення якості зерна, раціоналізація структури посівних площ та переорієнтація окремих посівів на збільшення виробництва зернофуражних культур.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Банева І.О., Калюжна О.В. Стан і проблеми зерновиробництва // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Вип. 3. – 2008. – С. 45-49.
2. Лебедев К.А. Ефективність виробництва і реалізації продукції зернопродуктового підкомплексу // Економіка АПК. – 2009. – №5. – С. 33-37.
3. Електронний ресурс: statbrd.ic.km.ua.

Оценка структурных изменений в зерновой отрасли Хмельниччины

Корженивская Н.Л.

Рассмотрены и обобщены региональные возможности стабилизации эффективного использования имеющегося потенциала зерновой отрасли, в частности состояние зернофуражного производства во всех категориях хозяйств Хмельницкой области.

Ключевые слова: эффективность, зерновая отрасль, зернофуражное производство, потенциал.

An estimation of structural changes in corn industry of Khmel'nichchyni

N. Korzhenivska

Regional possibilities of stabilizing of the effective use of existent potential of corn industry are considered and generalized, in particular consisting of zernofurazhnogo production of all categories of economies of the Khmel'nickoy area.

Key words: efficiency, corn industry, zernofurazhne production, potential.

ЦІХАНОВСЬКА В.М., наук. співроб.

Вінницький національний аграрний університет

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасний стан продовольчої безпеки України та аргументовано шляхи її підвищення. Розглянуто проблему необхідності впливу з боку державного управління, дотримання принципів пріоритету власних інтересів країни щодо забезпечення умов продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека, гарантування продовольчої безпеки, сільськогосподарське виробництво.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема гарантування продовольчої безпеки є надзвичайно актуальною у світовому масштабі, оскільки спостерігається нерівномірність між виробництвом і споживанням продуктів харчування. На перший план у більшості країн світу, і в Україні зокрема, виходить проблема забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, гарантування продовольчої безпеки держави та забезпечення експорту конкурентоспроможних продовольчих товарів.

Продовольча безпека характеризується двома основними аспектами:

1. Соціально-економічним, тобто рівнем самозабезпеченості основними продовольчими товарами, включаючи наявність та підтримку на необхідному рівні страхових перехідних запасів продовольства, що забезпечують незалежність від коливань на світовому ринку і змін погодних умов.

2. Політекономічним, тобто спроможністю мобілізувати внутрішні ресурси та агропромисловий потенціал держави для забезпечення доступності продовольства для всіх верств населення, у тому числі й для його бідної частини, оскільки продовольство на відміну від багатьох інших форм і об'єктів споживання є найважливішим і невід'ємним чинником виживання і самого існування населення [9].

Продовольча безпека є однією з основних складових економічної безпеки будь-якої країни. Без забезпечення населення достатньою кількістю продовольства відповідної якості неможливо досягнути сталого соціально-економічного розвитку суспільства. Історія свідчить, що політична стабільність країни та її динамічний розвиток можливі лише за умов рішення питань із забезпечення населення продуктами харчування. Тривала нестача основної маси продуктів має наслідком не тільки погіршення якості життя та якості населення як виробничої сили економіки, але й може мати різні негативні соціальні наслідки [4, с.59]. Для України питання гарантування продовольчої безпеки мають особливо важливе значення, оскільки за роки соціально-економічних перетворень виробництво сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів зменшилось, а продовольче забезпечення населення знизилось до критично небезпечної межі. Отже, керівництво країни повинно розглядати забезпечення продовольчої безпеки як пріоритетне завдання, що формує стратегічне підґрунтя політичної стабільності та економічного прогресу.

Необхідність задоволення зростаючої потреби у продуктах харчування викличе відповідне підвищення попиту на світових ринках. За оцінками експертів Всесвітнього банку [5], сумарна потреба світу у продуктах харчування зростає до 2025 р. в два рази. Тому питання дотримання умов продовольчої безпеки в окремій країні та на світовому рівні є та буде надактуальним.

Основними проблемами розвитку продовольчої сфери України, що вимагають негайного вирішення, є подолання негативних тенденцій щодо зниження обсягів виробництва, підвищення ефективності використання його ресурсного потенціалу, розширення асортименту товарів. Виробництво харчової продукції у більшості випадків низької якості, є досить нестійким до коливань ринкового попиту, що, у свою чергу, зумовлює зростання обсягів імпортованих продуктів харчування. Лише якісні продукти забезпечують нормальний ріст і розвиток дітей, сприяють профілактиці захворювань, продовженню життя людей, підвищенню працездатності і створюють умови для адекватної адаптації людини до навколишнього середовища [1, с. 38].

Аналіз останніх досліджень. Питання та проблеми, що стосуються різних аспектів створення та утримання продовольчої безпеки, розглядалися багатьма вченими, серед яких слід відзначити наукові праці: А.Г. Аганбегяна, З.М. Бигтемирової, Е.Н. Борисенко, В.И. Боровікова, В.В. Гаврилова, А.В. Гордєєва, Р.Р. Гумєрова, С.М. Дзарасова, С.І.Дорогунцова, Е. Домара, А.П. Ємельянова, А.М. Ємель-

янова, В.Е. Єсіпова, С.В. Кузнеця, А.С. Лисецького Р. Лукаса, Г.А. Маховикової, Н.М. Міщенко, О.М. Могильного, В.И. Назаренко, А.Д. Нестеренко, Н.С. Оглуздіна, Д.К. Прейгера, Д. Ромера, Л.А. Силаєвої, С.Л. Феофілова, Ю.С. Хромова, Й.Шумпетера та інших науковців.

Проте значна частина ключових питань стосовно проблеми продовольчої безпеки, її загроз, ризиків, факторів впливу на її рівень лишається мало дослідженою, зокрема через обмеження інформаційної бази та труднощів методичного характеру, а окремі позиції в них є дискусійними.

Мета дослідження – дати оцінку сучасного стану продовольчої безпеки України та запропонувати шляхи її гарантування в сучасних умовах.

Результати досліджень та їх обговорення. Для України, земельні ресурси якої відносять до найбільш високопродуктивних у світі, питання продовольчої безпеки, на жаль, належать до найбільш актуальних.

Важливість продовольчої безпеки обумовлена тим, що рівень забезпеченості продуктами харчування, впливаючи на фізичний і психічний стан населення, зумовлює рівень економічної, соціальної і політичної стабільності в державі.

Основними критеріями визначення рівня забезпечення продовольчої безпеки країни є [6, с. 62–63]:

- достатність продовольчого споживання – відношення фактичного рівня споживання основних харчових продуктів на одну особу до науково обґрунтованих норм здорового харчування;
- доступність продовольчого споживання – відношення вартості річного набору харчових продуктів на одну особу, що відповідає науково обґрунтованим нормам здорового харчування, до річного доходу на одну особу;
- продовольча незалежність – частка продовольчого імпорту в загальному обсязі продовольчого споживання.

За висновками експертів, обсяги середнього споживання харчових продуктів на одну особу та енергетичний вміст добових раціонів недостатні для підтримки на нормальному рівні здоров'я, працездатності та демографічного відтворення населення, при цьому продовольча безпека сімей з низькими доходами перебуває у загрозовому стані [4, с. 50].

Те, що основною причиною ситуації, що склалася, є низька ефективність використання земельних ресурсів, підкреслювалося дослідниками ще 15 років тому [6, с. 56]: за умов того, що загальна площа сільськогосподарських угідь складає 41,9 млн.га, з яких 33,3 га – ріллі, тобто на одну особу в Україні припадає 0,81 га сільськогосподарських угідь, у т.ч. – 0,64 га ріллі, тоді як у середньому по Європі ці показники відповідно становлять 0,44 та 0,25 га.

Слід зазначити, що в Україні до теперішнього часу не досягнуто необхідного рівня випуску продовольства для забезпечення продовольчої безпеки.

Серйозною перешкодою на шляху відновлення сільськогосподарського виробництва є, перш за все, загальноекономічна політика, що фактично дотепер призводить до відмови від фінансової підтримки галузі. Стан речей, коли в Україну впродовж останніх років імпортується польська свинина, цукор виготовляється із тростинної сировини, а у 2010 році для внутрішнього споживання почала завозитися картопля з Єгипту, міг би розглядатися в якості жарту, якби не був фактичним підтвердженням глибокої кризи у сфері виробництва та споживання продовольчих товарів, що існує і поступово поглиблюється.

Посиленню кризових явищ у сільському господарстві та загостренню продовольчої проблеми сприяють і низька конкурентоспроможність та економічна незахищеність сільських виробників на внутрішньому продовольчому ринку. Вирішення цієї проблеми можливе лише на основі підвищення ефективності функціонування усіх галузей сільськогосподарського виробництва на інноваційній основі.

Сільське господарство як галузь не є фінансово самодостатньою і в усіх розвинених країнах залишається дотаційною. Розвиток аграрного сектору провідних країн свідчить про те, що забезпечення стабільності продовольчого ринку можливо лише за наявності державної підтримки агропромислового комплексу.

Існуюча на сьогодні система державного регулювання продовольчої сфери не забезпечує досягнення належних виробничих результатів. Лише науково обґрунтована система суттєво підвищить ефективність діяльності підприємств галузі. В цілому вирішення продовольчої проблеми неможливе без розробки й впровадження державної концепції і програми забезпечення національної продовольчої безпеки та відновлення агропромислового виробництва.

Основні засоби підтримки виробників продовольчої продукції мають бути направлені на: досягнення максимально можливого продовольчого самозабезпечення; впровадження у виробництво прогресивних технологій, створення вітчизняного ринку інноваційного технологічного устаткування тощо.

Важливою умовою ефективного розвитку продовольчої сфери є формування належного механізму інноваційних інтегрованих структур (кластерів) – від виробників сільгоспсировини та її переробки до харчової промисловості та мережі збуту готової продукції. Оскільки в Україні існує територіальна диференціація виробництва сільськогосподарської продукції, то основну увагу слід приділити створенню мережі міжрегіональної торгівлі.

Іншою важливою складовою продовольчої безпеки є проблема забезпечення усім верствам населення доступу до повноцінного харчування. Методикою ООН передбачено використання двох порогових критеріїв, що характеризують продовольчу ситуацію, а з нею й загальне економічне становище країни. Порогом бідності визначається душевий добовий раціон харчування з енергетичною цінністю, нижчою за 2,5 тис. ккал та часткою продовольчих затрат у сімейному бюджеті понад 60%. За показником продовольчої доступності нинішній український рівень вищий від порога бідності, але майже в півтора рази нижчий від власної докризової позначки.

Характеристику структури харчування населення України можна надати на основі інформації щодо обсягів споживання десяти нормованих груп продовольства, склад яких визнається всіма країнами та міжнародними організаціями як характеристика рівня та якості життя населення і продовольчої безпеки країни.

В Україні спостерігається тенденція загального зниження фактичного споживання продуктів та значного погіршення структури раціону харчування. Це виявилось не лише у зменшенні споживання продуктів тваринного походження (м'ясо, риба, молоко, яйця), але й у падінні частки цих найбільш цінних білкових продуктів у загальному раціоні. Разом із тим, за такими продуктовими групами, як хліб і хлібні продукти відбувається перевищення рекомендованих норм.

У контексті досліджуваної проблеми слід підкреслити, що “переїдання” за окремими продуктовими позиціями зумовлює грубі порушення раціональної структури харчування і є проблемою продовольчої безпеки країни. В Україні, зокрема, профіцит споживання хлібопродуктів і картоплі свідчить про те, що населення змушено компенсувати дефіцит енергетичної цінності харчування найдешевшими харчовими енергоносіями.

Проблема доступності продовольства – іншої найважливішої складової продовольчої безпеки пов'язана, перш за все, з рівнем доходів, купівельною спроможністю населення та ціною доступністю продуктів харчування.

В Україні частка продовольчих затрат у сімейному бюджеті постійно зростає, що можливо лише в країні з низьким рівнем життя. Таке положення зумовлено не лише загальним зниженням життєвого рівня більшої частини населення, частина якого взагалі живе за межею бідності, але і значним диспаритетом між багатими і бідними, поляризацією цих груп населення [11].

У державі в останні роки має місце недотримання принципів системності та збалансованості щодо вирощування окремих сільськогосподарських культур. Порушується принцип екологічності або, у широкому змісті проблеми, принцип ноосферизму, що був запропонований академіком В.І. Вернадським.

Проявами цього є, наприклад, незбалансоване зростання використання посівних площ для вирощування соняшнику, рапсу з метою експорту насіння як сировини або як кінцевої продукції. Зневажання правил сівозмін має наслідком погіршення якості земельних ресурсів, що у стратегічній перспективі негативно впливатиме на стан продовольчої безпеки в Україні

Порушенням умов продовольчої безпеки на сьогодні є майже неконтрольоване ввезення в країну сировини та готових продуктів харчування, що містять різні харчові добавки та генетично модифіковані об'єкти (ГМО), всебічна дія яких на людину ще не досліджена. При цьому, разом із порушенням умов продовольчої безпеки має місце і порушення прав людини на інформацію, оскільки продукти, що містять у своєму складі ГМО, дотепер не маркуються.

Як відзначає Оглуздин Н.С., “якщо виробництво продуктів та їх зберігання не контролюється споживачами, то в ці продукти можуть бути додані добавки (консервант, смакові присадки, барвники та ін.), вживання яких у їжу може непередбаченим чином позначитися на стані здоров'я не тільки населення, що живе зараз, але й наступних поколінь” [9].

Загальним показником, що свідчить про стан продовольчої безпеки, є виробництво та запаси зерна у світі. Згідно із розрахунками експертів Світової організації з продовольства, до 2030 р. виробництво зерна зросте на 20–21 % та його загальний обсяг становитиме 2149–2150 млн т за потреби 2675 млн т.

Підвищення попиту на зерно у світі, унікальні кліматичні умови та земельні ресурси України, розвинута культура землеробства являють собою сукупність сприятливих факторів не тільки для створення умов власної продовольчої безпеки, але й для інноваційного розвитку за рахунок використання стратегічних геокліматичних переваг, що на сьогодні має Україна.

Одним з основних напрямів гарантування продовольчої безпеки є запровадження ефективного механізму формування продовольчих ресурсів, заснованого на економічному стимулюванні вітчизняних товаровиробників і розвитку ринкової інфраструктури. Адже однією з основних причин занепаду вітчизняного виробництва, поряд із низьким рівнем продуктивності праці, значними темпами росту цін на матеріально-технічні ресурси та пально-мастильні матеріали є цінова дискримінація з боку посередників, які вміло користуються нерозвинутістю прозорих каналів збуту сільськогосподарської продукції, тобто фактично здійснюється перерозподіл більшої частини прибутків внаслідок ринкових операцій на користь різних посередницьких структур, що оперують на вторинному ринку сільськогосподарської продукції.

Висновки. Отже, узагальнюючи проведені дослідження, відзначимо, що основними причинами погіршення продовольчої безпеки за роки реформ та нестійкого функціонування продовольчого ринку України є кризовий стан агропромислового комплексу, низький рівень обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, зниження ефективності її виробництва, значне зменшення реальних доходів населення і доступності для нього харчових продуктів.

Першочерговим завданням держави має бути забезпечення продовольчої безпеки на умовах збереження екології. Державне регулювання експорту є необхідною мірою захисту населення і промисловості країни та вимогою створення умов продовольчої безпеки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Басюркіна Н. Й. Дослідження проблем забезпечення продовольчої безпеки держави / Н. Й. Басюркіна // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції „Розвиток наукових досліджень 2008”. Економіка. – Полтава: ПДПУ. – 2008. – С. 34–39.
2. Булан А.П. Моніторинг загроз національній безпеці як складова забезпечення стабільності в суспільстві / А.П. Булан Наукові праці КДУ. Випуск 31. Політичні науки. Том 44. – 2005. – С. 140–146.
3. Гошовська В.А. Соціальна домінанта національної безпеки / Гошовська В.А. // Стратегічна панорама. – 2003. – № 2. – С. 94–99.
4. Гросул В.О. Забезпечення продовольчої безпеки України / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Регуляторні механізми у сфері виробництва та споживання продовольчих товарів в умовах інтеграційних процесів» / В.О. Гросул – Миколаїв, 2010 – С.58–61.
5. Доклад о мировом развитии, 2008. Сельское хозяйство на службе развития. Обзор. / Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк [Электронный ресурс]. 2008. <http://www.worldbank.org>.
6. Економічна безпека / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; [за ред. О. М. Джужі]. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 368 с.
7. Закон України “Про основи національної безпеки” від 22.07.2003 р. // Голос України. – 2003. – 22 липня. – С. 20–21.
8. Монастырский О. Зерновое хозяйство как основа продовольственной безопасности страны / О.Монастырский, М. Селезнёва // „Экос” – 2008. – №3. – С.3.
9. Оглуздин Н.С. Продовольственная безопасность России. / Н.С. Оглуздин [Электронный ресурс]. 2008. <http://geopolitika.narod.ru/New/prod.htm>.
10. Статистичний збірник «Регіони України». / Державний комітет статистики України. Ч.ІІ / [За ред. О. Г. Осауленка]. – Київ, 2009. – 759 с.
11. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти / Зб. ст. за матеріалами міжнародної конференції. – Київ: САТСАНГА, 2001. – 224 с.

Современное состояние и основные проблемы продовольственной безопасности Украины

В.Н. Цихановская

Проанализировано современное состояние продовольственной безопасности Украины и аргументированы пути её повышения. Рассмотрены проблемы необходимости воздействия органов государственного управления, соблюдения принципа приоритета собственных интересов государства при обеспечении условий продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, гарантирование продовольственной безопасности, сельскохозяйственное производство.

Modern condition and principal problems of Ukraine food safety

V. Cikhankovskaya

Modern condition of Ukraine’s food safety and the ways of its increase are analysed. The problems of state revision organs influence, maintaining the principles of own interests priority in providing the conditions of food safety are considered.

Key words: food safety, warranting of food safety, agricultural production, enterprises.

КІСЛЕНКО Т.А., аспірант

Науковий керівник –**ВАРЧЕНКО О.М.**, д-р екон.наук
Білоцерківський національний аграрний університет

ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХНЯ ДИФУЗИЯ ПІД ЧАС ВИРОЩУВАННЯ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ

Висвітлено досвід Великобританії щодо організації проведення наукових досліджень з удосконалення процесу вирощування та переробки цукрових буряків через функціонування Фонду наукових досліджень місцевого вирощування цукрових буряків. Розкрито сучасні напрями наукових пошуків та підходи щодо поширення їх результатів серед товаровиробників. Обґрунтовано напрями активізації інноваційних процесів у вітчизняній бурякоцукровій галузі.

Ключові слова: цукрові буряки, виробництво, дифузія, інновації, конкурентні переваги, дорадча підтримка.

Постановка проблеми. Для досягнення конкурентоспроможності вітчизняної бурякоцукрової галузі, зорієнтованої на задоволення внутрішніх та експортних потреб України у продукції, необхідно забезпечити нарощування та інноваційне оновлення її ресурсного потенціалу. Це, в свою чергу, вимагає використання в повному обсязі одного із найважливіших ресурсів суспільства – його наукового потенціалу.

Трансформаційні процеси зумовили прояв негативних тенденцій не лише в бурякоцукровій галузі, а і в аграрній науці. В умовах обмеженого фінансового забезпечення проблематичним є збереження і забезпечення повноцінного розвитку наукових шкіл, здатних забезпечити технологічний прорив у бурякоцукровій галузі. Разом з тим, виробники цукрових буряків та цукру через нестачу коштів не мають можливості стимулювати наукові дослідження та забезпечувати їх використання у виробничій діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над питаннями розробки заходів щодо активізації процесів інноваційних розробок та впровадження у практичну діяльність у сучасних умовах розвитку сільськогосподарського виробництва активно працювали науковці Української академії аграрних наук. Як зазначає В.О. Штангеев, „незважаючи на кризове становище цукрової промисловості, Україна залишається провідною державою серед країн СНД з погляду наукового та виробничого потенціалу галузі” [1, с.7]. Разом з тим, нині у науково-дослідних установах Української аграрної академії обладнання за технічними характеристиками не відповідає сучасним вимогам [2, с.97]. Отже, одним із найважливіших завдань на державному рівні є активізація наукового потенціалу галузі, створення відповідних умов та стимулювання діяльності науковців, забезпечення оперативного впровадження інноваційних розробок у практичну діяльність.

Мета дослідження. Вивчити зарубіжний досвід щодо державної підтримки організації проведення наукових досліджень та обґрунтувати напрями його використання у вітчизняній бурякоцукровій галузі.

Результати досліджень та їх обговорення. Вивчення нами досвіду Великобританії щодо наукового забезпечення процесу вирощування та переробки цукрових буряків зумовлений тим, що нині товаровиробники цієї країни мають найвищий рівень ефективності. Так, на збирання урожаю цукрових буряків фермеру необхідно витратити нині в середньому лише 17,4 люд.-год/га, хоча у 1950 р. цей показник становив 225 люд.-год/га [3]. Нині цукровари країни забезпечують вихід цукру з 1 га посівної площі цукрових буряків більше 10 т, мають найтриваліший процес переробки цукрових буряків за рахунок скорочення кількості переробних підприємств і реконструкції діючих виробничих потужностей. Так, цукрові заводи у Великобританії працюють майже 5 місяців. Оскільки у розподілі квот виробництва цукру між країнами ЄС вирішальним чинником є результативність виробництва, зрозуміло, що кожна країна-учасниця для одержання квоти в достатніх обсягах постійно забезпечує підвищення ефективності вирощування цукрових буряків та їх переробки [4].

Нині фермери Великобританії спрямовують зусилля на збільшення виходу продукції з одиниці площі для того, щоб ця галузь була конкурентоспроможною з іншими країнами членами ЄС. Саме ця обставина вимагає посиленого розвитку аграрної науки та впровадження її досягнень у практичну діяльність виробників цукрових буряків. Безумовно, виробництво цукрових буряків у Великобританії було б менш ефективним без використання досягнень аграрної науки. Конку-

рентні переваги у досліджуваній галузі країна сформувала завдяки поширенню і стимулюванню науково-дослідних робіт, які проводяться Фондом наукових досліджень місцевого вирощування цукрових буряків (SBREC) [5].

Метою Фонду є проведення наукових досліджень для вдосконалення технологій вирощування цукрових буряків, які б не завдавали шкоди навколишньому середовищу, гнучко реагували на умови ринку, дозволяли б підтримувати та підвищувати рівень конкурентоспроможності товаровиробників та галузі. Пріоритетні напрями програми дослідження Фонду розробляються спільно з представниками виробників цукрових буряків, цукрових заводів та науково-дослідницьких організацій. Співпраця дослідницьких центрів активно заохочується з метою забезпечення раціонального використання коштів через залучення кваліфікованих фахівців із дослідницьких установ.

Зазначимо, що нині пріоритетними напрямами наукових досліджень Фонду є програми, направлені на скорочення витрат на одиницю продукції та підвищення урожайності цукрових буряків. Також належна увага приділяється вивченню впливу виробництва буряків та їх переробки на навколишнє середовище.

Напрями перспективних досліджень переглядаються кожного року Радою Фонду після консультацій з Науковим Комітетом з дорадництва (SAC) для того, щоб направити відібрані пропозиції для подальших розробок. Сучасні програми наукових розробок враховують фактори, що впливають на прибутковість та суспільне визнання такої культури як цукрові буряки:

- прийняті зміни у регулюванні ринку цукру країн ЄС зумовлюють посилення тиску на цукрову промисловість через активізацію імпорту із менш розвинених країн та зниження підтримки галузі державою;

- географічне положення країни порівняно з іншими країнами ЄС зумовлює певні переваги через сприятливі умови для вирощування цієї культури та можливості забезпечувати триваліші сезони цукроваріння, які забезпечують високу урожайність та якість сировини, низькі виробничі затрати. З метою забезпечення конкурентоспроможності галузі в сучасних умовах розглядається необхідність підвищення урожайності цукрових коренеплодів на 20 % (в середньому 70 т/га) та зниження виробничих витрат на цю величину;

- досягнути підвищення урожайності цукрових буряків до 70 т/га у 2009 р. є можливим в межах цих часових обмежень, оскільки цей рівень уже досягнуто окремими фермерами. Показник урожайності на 70 т/га було встановлено для того, щоб підтримувати на необхідному рівні прибутки фермерів від виробництва даної культури та залишатися конкурентоспроможними за існуючих ринкових умов;

- вирішити завдання, спрямовані на скорочення використання пестицидів та інших хімікатів, з метою збереження навколишнього середовища.

Фонд постійно переглядає напрями наукових досліджень та відповідно передбачає обсяги їх фінансування. Перспективними напрямами діяльності Фонду на наступні 5 років є: розробка нових сортів, технологій вирощування цукрових буряків, боротьба із хворобами, шкідниками, бур'янами тощо. Так, забезпечити реалізацію процесу виведення нових сортів, організацію ефективної селекційної роботи та реалізацію нових сортів не можна без залучення комерційних насінневих компаній. Слід зазначити, що ринок насіння Великої Британії є четвертим найбільшим ринком Європейського Союзу і має велике значення для розвитку комерційних селекційних компаній. Такі компанії спрямовують свої дослідження не тільки на ринки Великої Британії та виробництво цукрових буряків. Виведені нові сорти цукрових буряків у Великій Британії обов'язково повинні пройти процедуру незалежного оцінювання, що дозволяє надавати фермерам достовірну та об'єктивну інформацію про характеристики покращених сортів. Нині значний технологічний прогрес досягнуто компаніями, що виробляють сільськогосподарську техніку, яка також перед серійним її виробництвом має пройти незалежне тестування. Актуальними є ініціативи щодо необхідності вдосконалення технології вирощування цукрових буряків з метою зниження негативного впливу на якість ґрунту. З цієї метою поширюють технологію, що передбачає мінімальну обробку посівів цукрових буряків.

Відомо, недавно у Великобританії було розроблено генетично модифікований сорт цукрових буряків, однак його не освоєно у виробництві через опір з боку споживачів. Доведено, що цей сорт дозволяє знизити собівартість виробництва на 150 фунт. стерл. на 1 га посіву [6]. Нині однією із нерозв'язаних проблем у процесі вирощування цукрових буряків є розробка заходів щодо забезпе-

чення більш ефективної доставки сировини із місць вирощування до цукрового заводу, які б забезпечили мінімальні втрати цукру та зменшення вивезення землі. З цією метою ведуться наукові пошуки щодо удосконалення підйомних механізмів, які б забезпечили зниження втрат коренеплодів, а також створення очищувального пристрою збиральних комбайнів для досягнення зниження механічного пошкодження коренеплодів. Для вирішення цього питання програмою досліджень також передбачено розробку напрямів підвищення рівня механізації приміщень, де буряки зберігаються насипом, та удосконалення автотранспорту із врахуванням особливостей цукрових буряків.

Заслужують на увагу вітчизняної науки та практики підходи щодо організації поширення серед фермерів Великобританії результатів наукових розробок та їх практичної реалізації. Нині у країні найбільш поширеними є електронні методи розповсюдження інформації про наукові пропозиції, зокрема Інтернет, однак у практиці використовуються також традиційні методи: надання консультацій, семінари, виставки тощо. Передбачають, що в майбутньому інтеграція цих двох методів забезпечить ефективне поширення досягнень науки.

Координація усіх видів освітньої діяльності в межах програми Фонду забезпечується через налагодження постійного зв'язку між науковими організаціями, фермерами, переробниками та дорадчими організаціями, що дозволяє планувати та оперативно координувати консультаційну та впроваджувальну діяльність.

Отже, одним із напрямів забезпечення ефективного поширення новітніх розробок є дорадча підтримка, що надається групою British Sugar Area Manager. Ця група підтримує безпосередні контакти із фермерами та дослідниками, що дозволяє оперативно доводити розроблені наукові програми до безпосередніх споживачів та адаптувати їх із врахуванням властивостей ґрунту. Менеджери цієї групи відіграють вагомий роль у поширенні інформації про наукові досягнення, використовуючи для цього різні прийоми.

Іншим методом поширення інформації про наукові досягнення є дні відкритих дверей у графствах, на яких проводиться безпосередня демонстрація основних досягнень у сільському господарстві та випробування техніки на полях. Основне завдання, що вирішується на таких заходах, – це показ в реальних умовах виробництва основних напрямів діяльності Фонду щодо проведення весняних польових робіт, сучасних методів обробки насіння, можливостей нових сортів, організації контролю та ведення боротьби зі шкідниками, бур'янами, хворобами, збирання урожаю цукрових буряків та їх зберігання, проведення робіт з охорони навколишнього середовища, нових розробок у комунікаційному забезпеченні діяльності тощо.

Дорадча служба також використовує з метою розповсюдження та пропаганди новітніх наукових розробок через організацію практичних занять для фермерів підрядчиків, що надають послуги з виконання технологічних операцій у вирощуванні цукрових буряків. Однак, у більшості випадків інформація доводиться до фермерів через незалежних консультантів дорадчої служби.

Найбільш простим способом доведення інформації до безпосередніх користувачів є публікація інформації Фондом та розповсюдження її за методом direct-mail, використання незалежних консультантів агрохімічних представництв, надання консультацій по телефону та через Інтернет, проведення конференцій, а також популяризація публікацій науково-дослідницьких центрів країни, Клініки із захисту рослин (the Broom's Barn Plant Clinic). Сприяє поширенню інформації про наукові досягнення серед фермерів також організація оперативних публікацій за програмою Фонду у визначених фахових виданнях, зокрема, British Sugar Beet Review. Зазначимо, Фонд за кожним напрямом програми наукових досліджень формує приблизний графік публікацій про результати дослідження та визначає, які саме шляхи поширення наукової розробки серед товаровиробників є найбільш доцільними.

Висновки. Розглянуті питання є актуальними для вітчизняної аграрної науки, яка навіть в умовах обмеженого фінансування намагається брати участь в інноваційному забезпеченні галузі. Для забезпечення позитивного впливу аграрної науки на розвиток бурякоцукрової галузі необхідно посилити вплив держави за напрямками: забезпечення повноцінного фінансування наукових установ за рахунок коштів Держбюджету; формування привабливості науково-дослідницької діяльності серед випускників вишів; сприяння розвитку інноваційної інфраструктури та формування доступної для товаровиробників інформаційної системи. Нині важливо формувати різні варіанти фінансування та стимулювання науково-дослідних робіт. За відсутності обігових коштів у товаровиробників галузі держава має брати безпосередню участь у визначенні стратегічних напрямів виконання досліджень та їхнього повного фінансування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Штангеев В.О. Наука в цукровій промисловості України. // Цукор України. – 2002. – №4. – С.4-7.
2. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України на внутрішньому та зовнішньому ринках: Наукова доповідь / За ред. акад. УААН В.М. Трегобчука, чл.-кор. УААН Б.Й. Пасхавера. – К.: Ін-т екон. та прогнозів., 2007. – 260 с.
3. Kitsopanidis, G., et al. (2007) Economics, productivity and competitiveness of sugar beet growing. Technical and economic analysis, in: Hellenic Sugar Industry Quarterly Bulletin №41. - 154 p.
4. Alan W.Renwick, Cesar L.Revoredo Gina. Environmental Economy and Policy Research. Analisis of the Impact on UK Sugar Production Efficiency of Reforming the EU Sugar Regime. University of Cambridge, 2008. – 25 pp.
5. Tudor N. Tomas. Growing Sugar Beet – into the next century. // Journal of the Royal Agricultural Society of England. – 2007. – Vol.58. Pp.18-29.
6. Hallan D., Midmore P., Peston L. The Economic impact of the Beet Sugar Industry. Department of Agricultural Economics and Management, 2006. – 108 p.

Опыт Великобритании относительно организации научных исследований и их диффузия при выращивании сахарной свеклы

Т.А. Кисиленко

Отражен опыт Великобритании относительно организации проведения научных исследований по усовершенствованию процесса выращивания и переработки сахарной свеклы через функционирование Фонда научных исследований местного выращивания сахарной свеклы. Раскрыты современные направления научных поисков и подходы относительно распространения их результатов среди товаропроизводителей. Обоснованы направления активизации инновационных процессов в отечественной свеклосахарной отрасли.

Ключевые слова: сахарная свекла, производство, диффузия, инновации, конкурентные преимущества, консультационная поддержка.

Experience of the Great Britain concerning the organisation of scientific researches and their diffusion at cultivation of sugar beet

T. Kisilenko

The experience of organizing scientific research based on improving the process of growing and processing sugar beets in Great Britain means of creating the Fund for doing scientific research of growing sugar beets in a particular locality is highlighted. The modern tendencies of scientific research and approach to extension of the scientific research among producer are sound out. The directions of activising innovation process in domestic sugar industry are substantiated.

Keywords: sugar beet, manufacture, diffusion, the innovations, competitive the superiority, consulting support.

УДК 339.9.012.42:631.1

БОЖИДАРНИК Т.В., канд. екон. наук

Луцький національний технічний університет

АНАЛІЗ ДЕЯКИХ НАСЛІДКІВ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО СОТ ДЛЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

У статті аналізуються зміни у зовнішній торгівлі України щодо виробництва сільськогосподарської продукції та впливу вступу до СОТ на розвиток агропромислового комплексу країни. Розглянуто особливості регулювання аграрної сфери провідними країнами-членами СОТ. Запропоновано нові підходи до формування державної політики підтримки сільського господарства України з врахуванням вимог СОТ.

Ключові слова: СОТ, АПК України, програми розвитку, експорт, імпорт, аграрна політика.

Постановка проблеми. У травні 2008 р. Україна стала повноправним членом Світової Організації Торгівлі. Членство у СОТ означає кінець торговельно-економічної відстороненості України від загальносвітових правил ведення бізнесу, визнання та приєднання до світових стандартів якості товарів і послуг, розвиток зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств і компаній, окремих регіонів і країни в цілому.

Проте це не означає миттєвого відкриття українських ринків товарів і послуг для міжнародного ринку. Після вступу України до СОТ окремі галузі та сектори національної економіки можуть зазнати втрат внаслідок загострення конкуренції в процесі зниження ставок митного тарифу України та відкриття внутрішнього ринку товарів і послуг для нерезидентів. У цьому контексті особливо неоднозначними є наслідки від приєднання до системи ГАТТ/СОТ для агропромислового комплексу (АПК) України. На сьогодні в Україні існує дві протилежних суспільних думки –

вступ до СОТ є позитивним або негативним для АПК. Але існує одна суспільна думка про те, що розвиток АПК – необхідна складова входження України в світове господарство.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Дослідженню впливу вступу до СОТ на розвиток АПК України присвячені праці багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, Т. Колісник, Г. Квітка, В. Ключко, Т. Осташко, С. Кравчук, І. Шупик, Т. Стукач вивчали проблемні питання аграрної сфери України та намагалися передбачити потенційні наслідки для галузі після вступу до СОТ. Проте реальні зміни в АПК, які вже відбулися за період членства України в СОТ, на нашу думку, проаналізовані недостатньо.

Тому метою дослідження є узагальнення матеріалу та авторський погляд на позитивні та негативні наслідки після вступу до СОТ для розвитку агропромислового комплексу України, а також розробка пропозицій щодо удосконалення механізму реалізації державної аграрної політики України в умовах членства в СОТ.

Результати досліджень та їх обговорення. Україна робить перші кроки до входження в міжнародне співтовариство як рівноправний партнер. Як зазначалося вище, 5 лютого 2008 р. Президент України підписав Договір про приєднання України до СОТ, який був ратифікований Верховною Радою України.

Підписані домовленості стосувалися також аграрної політики України відповідно до вимог Уругвайської Угоди про сільське господарство. Так, основні результати переговорів України після вступу до СОТ стосовно внутрішньої підтримки сільського господарства наступні:

– фінансування державних програм «жовтої скриньки»¹ із підтримки сільського господарства було зв'язано за рівнем річного сукупного виміру підтримки (СВП) у розмірі 3043 млн грн. Крім того, отримано право на підтримку *de minimis*² без скорочення – в межах 5-відсоткового рівня підтримки *de minimis* як для окремих видів сільськогосподарської продукції, так і для непродуктових програм підтримки до 5% від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства;

– Україна не має зобов'язань перед СОТ щодо скорочення внутрішньої підтримки, яка надається через програми «жовтої скриньки». Існує лише зобов'язання не перевищувати річний рівень підтримки, який акумулюється у показнику СВП;

– можливості використання програм «зеленої скриньки»³ не обмежуються СОТ;

– Україна після вступу до СОТ приєдналася до групи країн, що нещодавно вступили до СОТ (RAM&VRAM – *англ.*). Згідно з останнім варіантом проекту домовленостей раунду „Доха-Розвиток”, передбачається від країн RAM з низьким доходом та перехідною економікою не вимагати зменшення зобов'язань за *de minimis* і СВП [3, с. 14].

Таким чином, варто зазначити, що після вступу до СОТ можливості державної підтримки сільського господарства через програми «жовтої скриньки» не менші за ту підтримку, що надавалася сільському господарству України протягом останніх років. У разі збільшення вартості виробництва валової продукції сільського господарства можливості підтримки галузі в межах рівня *de minimis* також збільшуються.

Умови приєднання України до СОТ надають можливості підтримки сільського господарства України на рівні 10-12 млрд грн на рік («зелені» та «жовті» програми разом) без порушення взятих зобов'язань. Обмеження щодо «зелених» програм з боку СОТ не існує, але зазвичай Мінфіном України накладаються ліміти на загальну суму фінансування бюджетних програм на підтримку сільського господарства через обмежені можливості державного бюджету країни.

---

¹ Програми «жовтої скриньки» – бюджетні програми субсидування, що спрямовані на стимулювання виробництва та підвищення прибутковості (підтримка цін на продукцію, здешевлення вхідних матеріально-технічних ресурсів та ін.).

² Принцип *de minimis*. *The principle of de minimis* – принцип, що застосовується у світовій практиці регулювання міждержавної торгівлі чи конкуренції. Суть його полягає в тому, що певні дії (антиконкурентна угода між підприємствами, експорт товару тощо) не підпадають під заборону національного законодавства до тих пір, поки шкода, якої вони завдають, є мінімальною (не перевищує певних порогових показників).

³ Програми «зеленої скриньки» – програми, які не спричиняють викривлень у торгівлі чи у виробництві, або їх вплив є мінімальним, тобто наслідком такої підтримки не є надання цінової підтримки виробникам. До них належать бюджетні програми з інформаційних, дорадчих послуг, послуг для боротьби з хворобами та шкідниками рослин та тварин, послуги з просування продукції, з охорони довкілля, науково-дослідні програми та ін.

Всім відоме загальне нарікання з боку інших міністерств стосовно неефективності використання коштів державного бюджету. У разі збільшення видатків на бюджетні програми Міністерства аграрної політики проблемні питання галузі та сільської місцевості не зникають.

Тому, на нашу думку, на сьогодні аграрна політика має бути більше сфокусована на питанні ефективності бюджетних програм підтримки та визначення коефіцієнта корисної дії реалізації програм, які діють нині.

Під час розроблення цих програм варто врахувати курс країни на європейську інтеграцію, забезпечення дотримання стандартів ЄС із безпеки та гігієни сільськогосподарської продукції, особливо молочної та м'ясної продукції країн-членів Європейського Союзу, для виходу на ринок країн ЄС. Без цієї умови запровадження цієї нової програми означає неефективне використання коштів без перспективи збуту у майбутньому на європейських ринках. Досвід колишніх претендентів на членство в Європейському Союзі щодо гармонізації законодавства, наприклад, Польщі, свідчить, що адаптація для роботи за європейськими стандартами з метою реалізації продукції на внутрішньому ринку країн-членів ЄС коштувала одному м'ясопереробному підприємству 30-40 млн дол. США. На ці цілі використовувалися власні кошти підприємств, державна допомога з надання пільгових кредитів за ставкою 2 відсотки та кошти програми SAPARD на структурну перебудову. Сумарні витрати на адаптацію до стандартів ЄС тільки м'ясної промисловості Польщі дорівнювали майже 2 млрд євро [1, с. 16-17].

Тому, як показав досвід постсоціалістичних країн-членів СОТ, найменш конкурентоспроможними на внутрішньому ринку після приєднання до СОТ виявляються виробники молока, яєць, м'яса, а також овочів та фруктів. Отже, товарні особисті селянські господарства стануть найбільш вразливою групою серед сільськогосподарських товаровиробників після приєднання до СОТ.

З метою детальнішого аналізу, варто дослідити реальні зміни у зовнішній торгівлі сільськогосподарською продукцією України, пов'язані зі вступом до СОТ, які вже відбулися. Відзначимо, що за період із червня до грудня 2008 року (починаючи з наступного місяця після вступу України до СОТ) товарна структура експорту дещо змінилася: зменшилися частки чорної металургії та хімічної продукції — до 39 та 8% відповідно, а частка продукції сільського господарства зросла до 19%. Такі зміни пов'язані із падінням попиту та цін на зовнішніх товарних ринках через кризові явища у світовій економіці, особливо у четвертому кварталі 2008 року.

Збільшення частки експорту сільськогосподарської продукції стало можливим за рахунок відміни експортних квот на зернові культури 21 травня 2008 року та рекордного врожаю зернових 2008 року — 53,3 млн тонн. Скасування кількісних обмежень експорту, які не відповідають вимогам СОТ, можна вважати одним з позитивних наслідків приєднання до Організації.

У цілому за перші сім місяців після вступу України до СОТ експортерам вдалось збільшити постачання продукції аграрної галузі на зовнішні ринки на 98% порівняно з аналогічним періодом 2007 року. Тут слід зазначити, що збільшення вартості експортних поставок на зовнішні ринки спостерігалось лише в перші п'ять місяців після приєднання до СОТ, але вже у листопаді експорт товарів з України зменшився на 38% порівняно із жовтнем 2008 року [4]. Таке різке скорочення вартості експорту пов'язано, в першу чергу, з падінням попиту та погіршенням цінової кон'юнктури на традиційну українську продукцію: металургійну, хімічну та сільськогосподарську.

Збільшення імпорту сільськогосподарської продукції заслуговує більш детального розгляду. Одним з основних факторів ризику від вступу України до СОТ були побоювання масового ввезення продовольчих товарів через зниження митних ставок. Такі прогнози не підтвердились. По-перше, збільшення імпорту товарів продовольчого характеру носило помірний характер — 11% (за червень-грудень 2008 р. порівняно з аналогічним періодом 2007 року). По-друге, значне збільшення імпорту спостерігалось тільки по деяких групах товарів та мотивувалось скоріше причинами внутрішнього характеру та незадоволенням споживчих потреб населення у таких товарах.

Основним чинником збільшення продовольчого імпорту у червні-грудні 2008 року було ввезення м'ясної продукції — 43% у структурі загального приросту. За червень-грудень 2008 року проти такого ж періоду 2007 року вартість імпортованої м'ясної сировини збільшилась у 6,5 рази. Головна причина криється у внутрішньому дисбалансі між виробництвом та споживанням м'ясної продукції. Зниження імпортних тарифів, яке відбулось після вступу країни до СОТ, також відіграло свою роль у збільшенні обсягів. Особливо це стосується свинини, на яку імпортні тарифи у середньому зменшилися у 4 рази, та м'яса птиці, де зменшення становило від 2 до 6 ра-

зів, залежно від виду продукції. На 91% ці дві групи і сформували загальний імпорт м'ясопродуктів в Україну: свинина — 49%, а м'ясо птиці — 42% [4].

Значні обсяги імпорту м'яса та м'ясопродуктів загострили проблему конкурентоспроможності української продукції, особливо за ціновим фактором. У більшості випадків м'ясна сировина ввозилась для перероблення на м'ясопереробних підприємствах, які мали певні складнощі із завантаженням існуючих виробничих потужностей через брак недорогої та якісної м'ясної сировини, тобто лібералізація митного режиму сприяла вдосконаленню конкурентного середовища на внутрішньому ринку, що в результаті надало можливість споживачу вибирати найкращу пропозицію за асортиментом, якістю та ціною. З іншого боку, збільшення імпорту м'ясної сировини загострило конкуренцію на внутрішньому ринку та більшою мірою мало негативні наслідки для українських підприємств з високими виробничими витратами та низькою продуктивністю [2, с. 8-12].

Отже, найбільшу ефективність з погляду пом'якшення негативних наслідків від приєднання до СОТ матимуть заходи, спрямовані на підтримку особистих селянських господарств і розвиток сільської місцевості. У сільській місцевості потрібно підтримувати формування та розвиток ринкової та соціальної інфраструктури, обслуговуючих кооперативів, дорадчих служб. Ці заходи належать до „зеленої скриньки” СОТ, їхнє фінансування не підлягає скороченню.

Так, відповідно до класифікації СОТ внутрішньої підтримки на різні «скриньки», найбільше бюджетних коштів спрямовується на програми, звільнені від зобов'язань зі скорочення («зелені») в Австралії (91 % від загальної суми) та у США (77%) (рис.1).

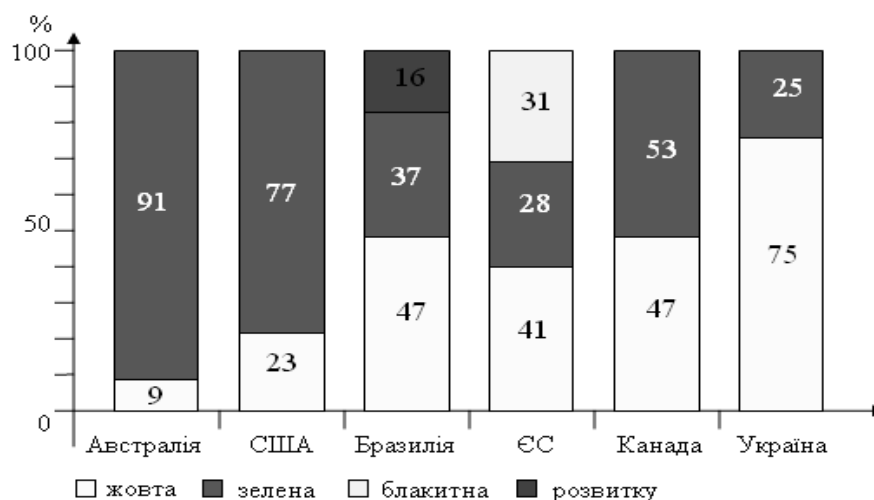

Рис. 1. Розподіл внутрішньої підтримки по «скриньках» СОТ, % до загальної суми підтримки⁴

В ЄС, Бразилії та Канаді частка «зелених» та інших звільнених програм знаходиться в межах 50-60 відсотків від загальної підтримки, тоді як в Україні співвідношення зворотне. Майже 75 відсотків від загальної підтримки – це «жовті» програми підтримки, і лише 25 відсотків – «зелені», при цьому тільки 5% від фінансування «зелених» програм спрямовується на прямі платежі безпосередньо сільськогосподарським виробникам, а решта – на надання загальних послуг через державні відомства та служби [3, с. 16-17].

Зі збільшенням бюджетного фінансування державних відомств та установ, що повинні надавати послуги виробникам сільськогосподарської продукції, збільшується навантаження на товаровиробників у вигляді додаткових грошових витрат, які вони несуть під час замовлення цих послуг або отримання обов'язкових дозвільних документів. А це, в свою чергу, дуже тісно

⁴ Програми розвитку – деякі заходи з підтримки, які застосовуються з метою сільськогосподарського розвитку або розвитку сільських районів, які є складовою частиною програм розвитку країн, що розвиваються; такі заходи відомі під назвою „заходи, яким надається спеціальний та диференційний режим”. Заходи „блакитної скриньки” – прямі платежі по програмах скорочення виробництва, які базуються на фіксованій посівній площі та обсягах продукції; або здійснюються на 85% чи менше базового рівня виробництва; або виплачуються на фіксовану кількість поголів'я.

пов'язано із питанням конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції. Скорочення оперативних, маркетингових витрат аграрного бізнесу також лежить в цій площині.

Нові умови ведення аграрного бізнесу в конкурентному середовищі, які з'являються після вступу до СОТ, вимагають трансформації державної політики, надання загальних послуг з метою зниження оперативних витрат суб'єктів ринку та покращення якості продукції. Це, в свою чергу, дозволить постачати українським споживачам більш дешевші та якісні товари, успішно змагатися зі своїми іноземними конкурентами.

Тому збільшення бюджетних видатків на категорію «загальні послуги», тобто на функціонування різних державних комітетів, відомств, наукових установ, інспекцій повинно означати одноразове збільшення для сільськогосподарського виробника безкоштовних або пільгових за розцінками інформаційних, дорадчих послуг, послуг з боротьби з хворобами та шкідниками рослин та тварин, послуг із просування продукції, безкоштовного доступу до наукових розробок, нових технологій.

Перспективним вбачається збільшення фінансування «зелених» прямих виплат сільськогосподарським виробникам. Угода про сільське господарство СОТ містить достатньо довгий перелік «зелених» прямих виплат виробникам, які ще не застосовуються в Україні.

Збільшення фінансування виробництва молока та м'яса обмежується показником базового загального СВП, тому увага має бути сфокусована на розробленні «зелених» програм підтримки, спрямованих на тваринницьку галузь. Невикористані можливості підтримки молочного та м'ясного секторів у країні — це розроблення нових та перспективних «зелених» програм: структурної перебудови, що надається через інвестиції, програм регіональної допомоги несприятливим районам, програм охорони довкілля.

Дотації по зеленій програмі «регіональної допомоги» можуть надаватися в райони (зони) неблагополучні, наприклад, посушливі райони, які страждають від посух (традиційно райони Автономної Республіки Крим, Херсонської обл.), у вигляді виплат виробникам для підтримки відгодівлі худоби, у т.ч. стада корів. У посушливих районах через посуху постійні труднощі із забезпеченням кормами, тому що посуха знищує пасовища й косовиці. Або це можуть бути неблагополучні райони за показником низької родючості ґрунтів, що не дозволяє вирощувати достатню кількість кормових культур.

Підтримка державою *структурної перебудови* може здійснюватися як через пряму державну фінансову допомогу господарствам на будівництво молочних ферм, закупівлю корів, або зміну спеціалізації підприємств, так і через субсидії по компенсації відсотків за користування кредитами комерційних банків, взятих виробниками на вказані вище цілі.

Фізична реструктуризація виробництва молока в Україні може передбачати будівництво нових ферм, оснащення ферм новим обладнанням і машинами, будівництво холодильників, закупівлю худоби. Ця допомога надається за умови складання бізнес-планів, в яких має бути обґрунтування, що виробник є неконкурентним на ринку не через кон'юнктуру ринкової ситуації, а через недосконалу структуру самої ферми, невідповідний рівень менеджменту на ній. Останній напрямок підтримки може містити в собі підпрограму державної допомоги молодим підприємцям, які вирішили започаткувати агробізнес.

Вступ України до СОТ, безперечно, мав би стати результатом модернізації економіки країни, а не її інструментом. Проте, на нашу думку, необхідно скористатися перехідним періодом і все ж максимально модернізувати економіку різних галузей народного господарства, особливо експортоорієнтованих, до яких належить і агропромисловий комплекс України.

Висновки. Проведене дослідження дало нам змогу зробити такі висновки: вступ України до Світової Організації Торгівлі, урядові зобов'язання перед цією міжнародною організацією вимагають нових підходів до формування державної політики підтримки сільського господарства України, а саме:

- після вступу до СОТ аграрна політика підтримки має бути більше сфокусована на питанні ефективності бюджетних програм підтримки, чіткому визначенні індикаторів для оцінки результативності кожної бюджетної програми, ніж збільшенні фінансування галузі;

- розроблення та впровадження нових програм «зеленої скриньки» має стати визначальним напрямом державної політики підтримки сільського господарства після вступу України до СОТ;

- в основу нового підходу щодо надання державної підтримки через загальні послуги «зеленої скриньки» має бути покладено принцип збільшення безкоштовних державних послуг для

вітчизняних сільськогосподарських виробників, зменшення їх витрат на отримання дозвільних документів;

– механізми підтримки через спеціальні режими справляння ПДВ мають бути замінені на прямі бюджетні трансферти, бо залежність від фактичних цін реалізації у конкретному році може призвести до перевищення взятих під час вступу до СОТ зобов'язань.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ключко В.М., Мерчанський В.В. Значення вступу України до СОТ для агропромислового комплексу // Економічний простір. – 2009. – №22.
2. Осташко Т.О. Переваги і ризики від вступу України до СОТ для сільського господарства та сільського населення України: аналітичні оцінки // Ефективне тваринництво. – 2007. – № 1. – с. 8-12.
3. Свенчіцкі М. Один рік України у СОТ – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2009. – 44 с.
4. <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Анализ некоторых последствий вступления Украины во ВТО для агропромышленного комплекса

Т.В. Божидарник

В статье анализируются изменения во внешней торговле Украины сельскохозяйственной продукцией и влияние вступления во ВТО на развитие агропромышленного комплекса страны. Рассмотрены особенности регулирования аграрной сферы ведущими странами-членами ВТО. Предложены новые подходы к формированию государственной политики поддержки сельского хозяйства Украины с учетом требований ВТО.

Ключевые слова: ВТО, АПК Украины, программы развития, экспорт, импорт, аграрная политика

An analysis of some consequences of entry of Ukraine is to WTO for agroindustrial complex

T. Bozhidarnik

In the article changes in foreign trade of Ukraine an agricultural produce and influence of entering are analysed to WTO on development of agroindustrial complex of country. The features of adjusting of agrarian sphere are considered by the leading countries-members of WTO. New approaches are offered to forming of public policy of support of agriculture of Ukraine taking into account the requirements of WTO.

Key words: WTO, APK of Ukraine, program of development, export, import, agrarian policy

УДК 634.1/.8(477.85)

КУЛІЙ Ю.В., аспірант

Науковий керівник – **ЛОТОЦЬКИЙ І.І.**, д-р екон. наук

Подільський державний аграрно-технічний університет.

e-mail:juliakyliy@mail.ru

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ САДІВНИЦТВА В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Досліджуються основні проблеми, які перешкоджають нормальному розвитку та функціонуванню галузі садівництва в конкретних умовах місця і часу. Вносяться конкретні пропозиції, за допомогою яких можливо збільшити площі нових інтенсивних садів, покращити виробництво та якість вирощених плодів та ягід.

Ключові слова: галузь садівництва, високопродуктивні сорти, шляхи подолання, плодово-ягідна продукція, врожайність, ринковий попит.

Постановка проблеми. Виведення галузі садівництва в Чернівецькій області на промисловий рівень є надзвичайно важливим завданням для садівників. Адже природно-кліматичні умови на Буковині досить сприятливі для розвитку інтенсивного садівництва. Тут є можливість вирощувати плоди високопродуктивних сортів яблуні, груші, черешні, вишні, сливи, абрикосу, горіха волоського та ягідних культур. Разом з тим, із розвитком інтенсивного садівництва, як в області, так і в Україні в цілому постає ряд нагальних проблем, які заважають нормальному розвитку галузі. Вирішення цих проблем є першочерговим завданням на шляху до розвитку високопродуктивного садівництва.

Мета і завдання. Дослідити головні проблеми розвитку інтенсивного садівництва в Чернівецькій області на сучасному етапі та визначити основні шляхи для їх подолання.

Матеріал і методика досліджень. Проблеми розвитку садівництва в Україні досліджують багато вітчизняних вчених. Зокрема ці питання висвітлюються в працях таких вчених: Руть-

ев В.А., Шестопадль М.О., Єрмаков О.Ю., Аніщенко Г.Ю., Рибак А.В., Кондратенко П.В., Шумейко А.І., Юрчишин В.В. та ін. Однак, досліджені проблеми стосуються розвитку садівництва в цілому по Україні без врахування територіальних особливостей.

У процесі дослідження використані такі методи: абстрактно-логічний, статистично-економічний, монографічний.

Результати досліджень та їх обговорення. На сьогодні 85 відсотків усієї вирощеної плодово-ягідної продукції на Буковині припадає на агроформування, що входять до складу корпорації „Дністер”. Це щорічно 65–70 тис. тонн плодів та ягід, а через 2-3 роки валовий збір планується в обсязі 150-200 тис. тонн.

Корпорація „Дністер” створена 23 вересня 1997 року з питань садівництва, розсадництва та переробної промисловості в складі 5 підприємств. Вона заснована з метою більш повного використання об'єднаних майнових, виробничих, фінансових та комерційних зусиль спеціалістів з вирощування плодів, ягід, саджанців та іншої сільськогосподарської продукції, її переробки, торгівлі, будівництва та інше, а також з метою нарощування власності та сприяння розвитку садівничих господарств. На неї покладено забезпечення реалізації державних програм розвитку садівництва, розсадництва, виноробної, консервної промисловості, проведення сучасної економічної, науково-технічної, технологічної політики на території Чернівецької області.

На сьогодні у складі корпорації понад 200 агроформувань Чернівецької області і кількість їх з кожним роком зростає. В основному, працюють з фермерськими та приватними господарствами за умови, що посадка саду буде здійснена на площі не менше від 10 га. Корпорація „Дністер” виконує комплексні функції у садівництві. У центрі її уваги – забезпечення технології вирощування багаторічних насаджень, постійне навчання кадрів садівників, надання фахової консультативної допомоги. За останні 5 років значно розширились площі молодих інтенсивних садів. Загальна площа висаджених інтенсивних садів за період 1997–2009 рр. складає 3528,6 га. Частина їх уже вступила в плодоношення.

Першою проблемою, з якою ще на початку своєї діяльності зіткнулись садівники, було те, що Чернівецька область є густонаселеною, займає друге місце після Донецької області щодо густоти населення, а в той же час – малоземельна: на одного жителя області припадає 0,33 га орної землі. Разом з тим, тут є насадження садів, площі яких складають понад 200 га молодих інтенсивних садів. Враховуючи, що площі паїв складають до 1 га, від 0,3 до 1,5 га, зібрати землі під садіння саду нелегко. Нині ця проблема ще збільшилась, коли земельні паї винесені в натурі. Небажання здати в оренду свій пай 2–3-м чоловікам, виключає можливість на такій ділянці посадити сад. Щоб вирішити це питання, необхідно розробити механізм, який би давав можливість винести паї на край поля або ж провести обмін.

Слід відмітити негативну тенденцію впродовж останніх років, яка дискредитує галузь садівництва в Чернівецькій обл. Йдеться про статистичну звітність. Висвітлені дані у статистичному збірнику із садівництва не відповідають дійсності (табл.1).

Таблиця 1 – Виробничі показники в корпорації „Дністер” за 2007–2009 рр.

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Площа всього, га	3182,7	3538,5	4377,6
в т.ч. у плодоносному віці, га	1483,0	1568,1	1478,9
Урожайність, ц/га	350,0	447,0	1244,0
Валовий збір, т	51863	70161	184029

Якщо порівняти основні виробничі показники в корпорації „Дністер” (табл.1) та статистичні дані (табл.2), то можна побачити суттєві розбіжності. Це, в першу чергу, стосується валового збору та урожайності. Валовий збір в 2009 році по корпорації становив більше 184 тис. т, а у статистичних звітах за цей же рік майже на 100 тис. т. менше. Відповідно і урожайність набагато менша, ніж воно є насправді.

Таблиця 2 – Виробничі показники у статистичному збірнику за 2007-2009 рр.

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Площа всього, га	14100	14300	15900
в т.ч. у плодоносному віці, га	11500	11500	12100
Урожайність, ц/га	54,3	53,9	72,8
Валовий збір, т	62300	62100	87800

Таке становище певною мірою впливає на «найболючіше» питання садоводів – реалізацію вирощеної продукції, тобто низька урожайність у статистичних звітах породжує уявний дефіцит плодової продукції на ринках України, даючи змогу іноземним товаровиробникам завозити плоди за нульовою ставкою, тим самим заганяючи в глухий кут вітчизняних виробників.

Для іноземного товаровиробника можна дати дозвіл на ввезення з нульовою ставкою продукції в другій половині квітня – травня, і то в найближчі 2-3 роки.

Завдяки державній підтримці з розвитку садівництва і виноградарства, в області кожного року закладаються інтенсивні сади на площі понад 800 га. Разом з тим, дуже важко вирішуються питання з районування сортів та підщеп. Такими є підщепи М-9, М-26, підщепа для груші досі не районувана в лісостеповій зоні, а сорти яблуні, груші, ягідних культур залишилися ще з Радянського Союзу. Більшість цих сортів не користуються попитом на ринках, не дають високих врожаїв, а їх нав'язують вирощувати, не затверджуються проекти, якщо там закладені нові високопродуктивні конкурентні на ринку сорти. За п'ятнадцять років в десятках агроформувань, як експеримент, закладені новими сортами сади дають прекрасні результати.

Дуже великою проблемою на сьогодні є зберігання плодів. Агроформування не в змозі побудувати сучасне фруктосховище, тому що не вистачає коштів. Нині в області є в наявності 8 фруктосховищ ємністю 10 тис. тонн, а потрібно в найближчі роки в десятки разів більше.

Необхідно звернути увагу на те, що ніхто не проводить контроль за якістю отрутохімікатів, немає лабораторій, щоб їх перевіряти, це призводить до того, що товаровиробник, затративши великі кошти на придбання препаратів для догляду за садами, не отримує належних результатів.

І насамкінець, є дуже спірне питання, пов'язане зі створенням комісій в областях та районах щодо підтвердження фактично понесених витрат у садівництві. Так, існуючі нормативи щодо відшкодування фактичних витрат значно занижені. Для нормального захисту садів від шкідників і хвороб фактично необхідно у 10-15 разів більше затрат, ніж за нормативом, і тому їх потрібно переглянути в сторону збільшення. Крім того, в комісії немає жодного спеціаліста, який би компетентно міг оцінити затрати, понесені на закладання нових і нормальне функціонування вже існуючих садів. Тут потрібно більш широко займатися технологією навчання кадрів і вирішенням всіх виробничих питань.

Зважаючи на недостатність фінансування, комісії не в змозі виїхати на місце і проконтролювати певні види робіт, а підтвердити їх документально не завжди можливо, тому отримують цю компенсацію одиниці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на сьогодні, коли садівництво почало відроджуватись і стрімко розвиватись, необхідно особливу увагу приділити дослідженню проблем, з якими стикаються садівники в цілому по країні та в кожному регіоні зокрема. Необхідно в найближчий час зайнятися вирішенням цих проблем, удосконалити структуру управління галуззю з використанням набутого досвіду вітчизняних та зарубіжних садівників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рулев В.А. Економічні проблеми розвитку садівництва України. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 360с.
2. Матеріали Державного комітету статистики України – 2009. – 213 с. (<http://www.ukrstat.gov.ua>).
3. Шестопад О.М. Промислове садівництво України: напрямки відродження і подальшого поступу// Збірник наукових праць Уманської державної аграрної академії. Вип. № 53. – Умань, 2001. – 280с.

Проблемы развития садоводства в Черновицкой области

Ю.В. Кулий

Исследуются основные проблемы, препятствующие нормальному развитию и функционированию садоводческой отрасли в конкретных условиях места и времени. Вносятся конкретные предложения, с помощью которых возможно увеличить площади новых интенсивных садов, улучшить производство и качество выращенных плодов и ягод.

Ключевые слова: отрасль садоводства, высокопродуктивные сорта, пути преодоления, плодово-ягодная продукция, урожайность, рыночный спрос.

Problems of development of gardening are in Tchernivtsi area

U. Kuli

To explore new problems that prevents a normal development and functional branch garden in concrete condition territory and time. Specific proposition with the help of with it's possible to increase the aries of new production and gratifying growing and berries have been proposed.

Key words: gardening industry, highly productive sorts, ways of overcoming, plodovo-yagidna products, productivity, market demand.

УДК 338.43:338.49(477.43)

ЧОРНОБАЙ Л.М., асистент

Подільський державний аграрно-технічний університет

e-mail: chornobay_kp@mail.ru

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЕТЕРИНАРНОЇ СЛУЖБИ ЯК ЕЛЕМЕНТА ВИРОБНИЧОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто особливості функціонування ветеринарної служби як елемента виробничої інфраструктури сільськогосподарського виробництва Хмельницької області та її вплив на формування поголів'я та обсяги виробництва продукції тваринництва. Визначено резерви зростання поголів'я сільськогосподарських тварин за рахунок активізації ветеринарного обслуговування аграрного виробництва.

Ключові слова: ветеринарна служба, інфраструктура, продуктивність, поголів'я, якість продукції.

Постановка проблеми. Одним з елементів виробничої інфраструктури сільськогосподарського виробництва, від ефективності діяльності якого залежить поголів'я та продуктивність сільськогосподарських тварин, є ветеринарна служба. Вона покликана контролювати якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, здійснювати контроль і нагляд за виробництвом, переробкою, зберіганням, транспортуванням сировини та продукції тваринного та рослинного походження на підприємствах різних форм власності.

Споживання безпечних та якісних продуктів гарантує споживачам здоров'я, працездатність і довголіття. Тому одним з головних завдань держави є забезпечення людей якісними та безпечними продуктами харчування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи формування виробничої інфраструктури сільськогосподарського виробництва базуються на узагальнених теоретичних положеннях наукових розробок вітчизняних вчених: Саблука П.Т., Дем'яненка М.Я., Мосіюка П.О., Кристального О.В., Лайка П.О., Дусановського С.Л., Лукінова І.І., Маліка М.Й., Шпичака О.М., Юрчишина В.В., Лотоцького І.І. та інших науковців. Ці вчені створили міцний теоретичний фундамент названої проблеми, вирішено багато її практичних аспектів.

Мета і завдання дослідження. Дослідження базувалося на вивченні праць вчених-економістів, матеріалах, отриманих під час ознайомлення з роботою складових елементів виробничої інфраструктури. **Метою** дослідження є аналіз формування та розвитку ветеринарного обслуговування як одного з елементів виробничої інфраструктури сільськогосподарського виробництва та визначення його впливу на обсяги виробництва, якість продукції, втрати продукції тощо.

Результати досліджень та їх обговорення. На сьогодні структура служби ветеринарного обслуговування у досліджуваному регіоні виглядає наступним чином (рис. 1).

Контроль за якістю продукції, від виробництва тваринницької продукції і до столу споживача в області, у 2009 році здійснювали 810 спеціалістів державної служби ветеринарної медицини, починаючи від контролю за станом здоров'я тварин, їх вирощуванням, отриманням молока, м'яса, меду, риби і закінчуючи контролем за готовою продукцією, її реалізацією та експортом.

Контроль за здоров'ям тварин є дуже важливою ланкою в ланцюзі отримання продукції, адже одержати якісну та безпечну продукцію можливо лише від здорової тварини.

У 2009 році на агропродовольчих ринках області ветеринарно-санітарний контроль за тваринною і рослинною продукцією здійснювали 30 лабораторій ветеринарно-санітарної експертизи. На переробних підприємствах, підприємствах гуртового зберігання тваринної продукції контроль проводили 84 офіційних лікарів. Під час забою тварин для внутрігосподарських потреб в сільгосппідприємствах різних форм власності брали участь лікарі державних установ ветеринарної медицини та лікарі господарств.

За звітний період лабораторіями ветеринарно-санітарної експертизи на ринках проведено 17600 ветсанекспертиз м'ясотуш ВРХ, 62500 м'ясотуш свиней, 122700 експертиз молокопродуктів, 75400 експертиз продукції рослинного походження.

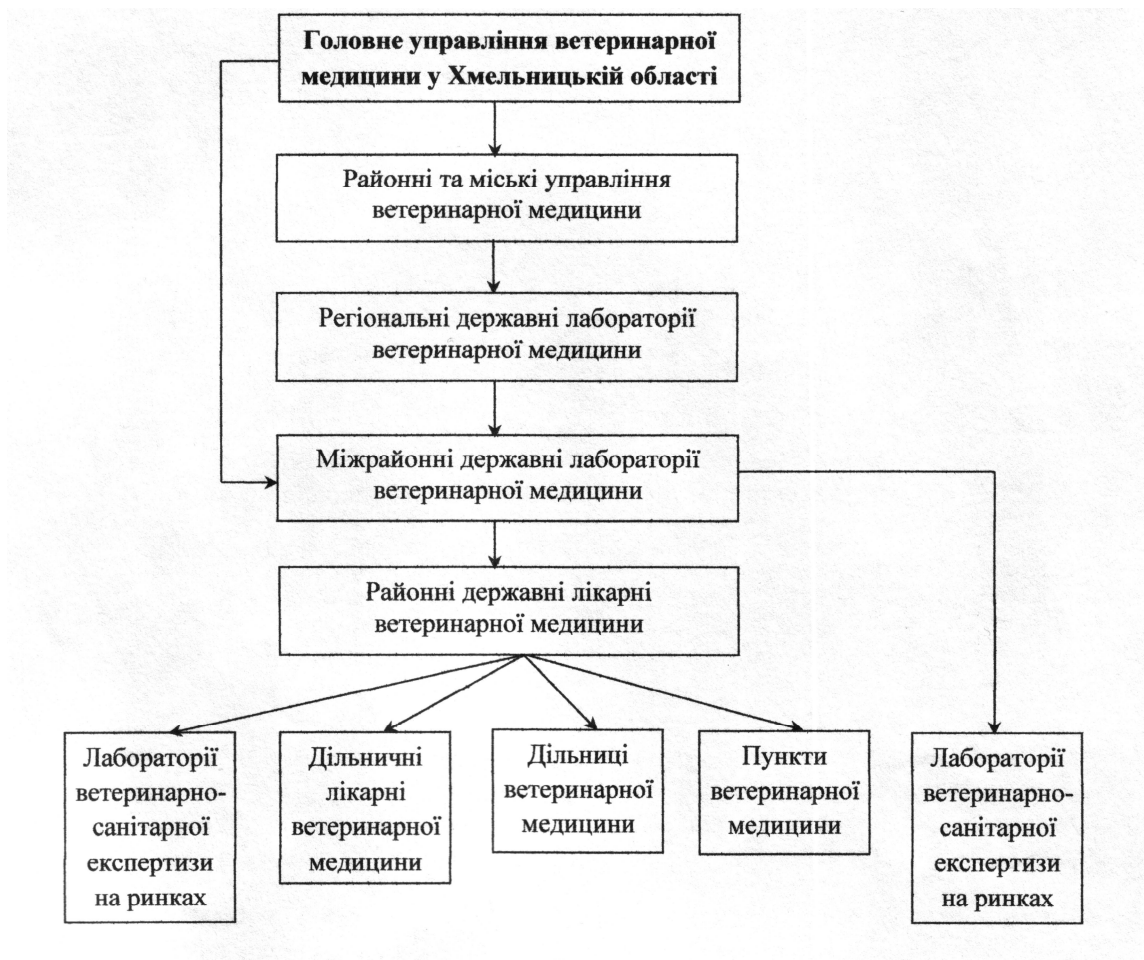

Рис. 1. Структура державної служби ветеринарної медицини у Хмельницькій області

Завдяки стабільній роботі державних лабораторій ветеринарно-санітарної експертизи на ринках попереджено спалахи небезпечних заразних хвороб, спільних для людей та тварин, а також харчової токсикоінфекції. Всього за рік не допущено до реалізації: 45 м'ясотуш ВРХ, 324 м'ясотуші свиней, 17 м'ясотуш інших видів тварин, 1,5 тонни риби та рибопродуктів, близько 10 тонн молока і молокопродуктів, 36,6 тонн продукції рослинного походження.

Значна увага приділяється контролю за безпечністю і якістю продукції, яка відправлялась переробними підприємствами області на експорт в країни СНД, Євросоюзу та інші. Рекламациї щодо невідповідності продукції від імпортерів не надходило. Дозвіл для відправки продукції на експорт мали 2 м'ясопереробних підприємства, 7 молокопереробних і 1 з переробки меду. Експортовано м'яса 5422 тонн, меду 2500 тонн, зерна 7227000 тонн, молока сухого 6560 тонн, молока згущеного 1876 тонн, сиру твердого 2780 тонн, масла вершкового 280 тонн, казеїну технічного 1580 тонн.

Одним із пріоритетних завдань для спеціалістів ветеринарної медицини області є контроль за закупівлею молочної сировини від корів, що утримуються в особистих підсобних господарствах населення. На території області функціонує 1860 пунктів із закупівлі молока від корів, що утримуються в особистих підсобних господарствах населення. Лише 485 пунктів обладнані холодильним устаткуванням, 1210 – центрифугами.

Значна увага приділяється контролю за епізоотичним станом та станом здоров'я корів, які утримуються в особистих підсобних господарствах населення. Для цього два рази на рік шляхом подвірного обходу проводиться диспансеризація тварин, під час якої визначається їх клінічний статус, вони досліджуються на інфекційні захворювання, проводиться щеплення проти хвороб, біохімічні дослідження крові, надаються консультації та поради.

Значною є робота з дослідження молока з колективних господарств та населених пунктів в Хмельницькій регіональній державній лабораторії ветеринарної медицини на показники безпеки

згідно з вимогами мінімального переліку, затвердженого наказом Державного департаменту ветеринарної медицини України.

Важливим завданням спеціалістів ветеринарної медицини є надання послуг із проведення профілактики захворювань та лікування хворих тварин. Для цього в області працює 23 районних та міських державних лікарень ветеринарної медицини, 87 дільничних лікарень, 29 дільниць, 183 пункти ветеринарної медицини, в яких працює 680 спеціалістів ветеринарної медицини. Крім того, на території області працюють 135 ліцензованих лікарів ветеринарної медицини, за якими закріплені відповідні населені пункти (табл. 1).

Таблиця 1 – Наявність та забезпеченість кадрами служби державної ветеринарної медицини Хмельницької області

№ п/п	Найменування установ ветмедицини	Роки									
		2005		2006		2007		2008		2009	
		Кількість установ, од.	У них спеціалістів, осіб	Кількість установ, од.	У них спеціалістів, осіб	Кількість установ, од.	У них спеціалістів, осіб	Кількість установ, од.	У них спеціалістів, осіб	Кількість установ, од.	У них спеціалістів, осіб
1.	Обласне управління ветеринарної медицини	1	16	1	15	1	14	1	17	1	16
2.	Управління ветеринарної медицини в районах і містах	24	161	24	108	23	86	23	108	23	104
3.	Районні державні лікарні ветмедицини	20	102	20	124	20	133	20	340	20	341
4.	Міські державні лікарні ветмедицини	3	54	4	42	3	23	3	53	3	50
5.	Районні лабораторії держветмедицини	1	10	1	8	1	8	1	7	1	7
6.	Дільничні лікарні ветмедицини	96	241	96	196	95	140	92	235	87	223
7.	Дільниці ветеринарної медицини	29	40	29	40	24	25	24	35	29	44
8.	Пункти ветеринарної медицини	99	78	176	123	213	176	190	165	183	163
9.	Лабораторії ветеринарно-санітарної експертизи ринках	33	67	33	48	18	29	17	34	17	36
10.	Регіональна державна лабораторія ветмедицини	1	96	1	82	1	82	1	78	1	72
11.	Ліцензовані лікарі	x	118	x	112	x	105	x	123	x	135

* Джерело: Хмельницьке обласне управління ветеринарної медицини

Заслуговує на увагу співпраця ліцензованих лікарів зі спеціалістами державної служби ветеринарної медицини Полонського, Старокостянтинівського, Старосинявського, Дунаєвського та інших районів. Завдяки введенню відомчих лікарів на переробних підприємствах в Кам'янець-Подільському, Дунаєвському, Хмельницькому та інших районах було працевлаштовано додатково більше 30 чоловік.

На сьогодні в області не існує проблем із придбанням медикаментів та ветеринарних препаратів, для цього функціонує мережа ветеринарних аптек, пунктів, кіосків. Реалізацію ветеринарних препаратів здійснюють ВАТ «Зооветпромстач» і його 16 філій в районах. Видано 154 ліцензії на оптову та роздрібну торгівлю ними. Важливими питаннями в цьому напрямку роботи є контроль за якістю ветеринарних препаратів, дотримання необхідних температурних режимів під час транспортування біопрепаратів, дотримання умов за їх реалізації та зберігання.

Аналізуючи роботу служби ветеринарної медицини, слід відзначити, що в області збережено стабільну контрольовану епізоотичну ситуацію. Забезпечено належний ветеринарно-санітарний контроль та нагляд за якістю тваринницької продукції (табл. 2, 3).

Таблиця 2 – Результати діяльності служби ветеринарного обслуговування у Хмельницькій області

Об'єкти	Роки					Відношення 2009 до 2005 рр., %
	2005	2006	2007	2008	2009	
Кількість перевірених об'єктів	4767	4237	2052	2441	2361	49,5
Кількість виявлених порушень	767	2259	1550	1745	1685	219,7
Кількість правопорушень у сфері обігу продукції тваринного походження	1792	1547	1478	1464	717	40,0
Притягнуто до адмінвідповідальності, всього осіб	634	4407	1340	1453	1368	215,8
- на суму, тис. грн	19,5	65,9	17,9	18,1	47,4	243,0
Складено приписів	412	345	293	324	353	85,7
Призупинено роботу об'єктів	23	18	25	21	46	200
Вилучено продукції, всього, кг	136084,1	217843,1	74556,7	33748,0	46010,8	33,8
- на суму, тис. грн	1300	343,7	544,1	381,7	531,6	40,9
Утилізовано продукції, всього кг	36083,0	260795	74024,7	52807,3	41897,5	116,1
- на суму, тис. грн	379,7	316,1	527,1	529,6	478,2	125,9
Повернуто продукції власнику, всього, кг	43363,1	73699	28093,0	7911,3	4113,3	9,5
- на суму, тис. грн	373,4	543,6	287,3	177,7	53,4	14,3
Ліквідовано місць стихійної торгівлі	-	4	7	10	3	-

* Джерело: Хмельницьке обласне управління ветеринарної медицини

Таблиця 3 – Введення в дію Положення про державний ветеринарно-санітарний нагляд та контроль за діяльністю суб'єктів господарювання щодо забою тварин, переробки, зберігання, транспортування й реалізації продукції тваринного походження в Хмельницькій області на 01.01.2010 р.

Найменування		Кількість суб'єктів господарювання, підконтрольних держслужбі ветмедицини	Кількість суб'єктів господарювання, де введено посади офіційних лікарів ветмедицини	Кількість суб'єктів господарювання, де державний нагляд та контроль здійснюються закріпленими спеціалістами державної медицини	Кількість суб'єктів господарювання, що перераховують кошти за договорами до держустанов ветмедицини на утримання офіційних лікарів
Всього підприємств		210	67	143	15
М'ясопереробні підприємства	Всього	108	48	60	12
	М'ясокомбінати	2	2	-	2
	Птахокомбінати	1	1	-	1
	М'ясопереробні підприємства	20	15	5	-
	Бойні	14	10	4	3
	Забійно-санітарні пункти	24	-	24	-
	Забійні пункти птахофабрик	2	-	2	-
	Ковбасні цехи	45	20	25	6
	Інші підприємства				
Молокопереробні підприємства	Всього	20	11	9	2
	Молокозаводи	17	10	7	2
	Молококонсервні комбінати	1	1	-	-
	Інші підприємства	2		2	
Рибопереробні підприємства	Всього	14	8	6	1
	Рибодобувні, рибопереробні підприємства	-	-	-	-
	Рибопереробні та рибоконсервні цехи	14	8	6	1
	Інші підприємства	-	-	-	-
Інші підприємства	Всього	68	-	68	-
	Холодокомбінати, холодильники	13	-	13	-
	Оптові бази	9	-	9	-
	Інші підприємства	46	-	46	-

* Джерело: Хмельницьке обласне управління ветеринарної медицини

За досліджуваний період кількість правопорушень у сфері обігу продукції тваринного походження зменшилася на 60%. При цьому у звітному році притягнуто до адміністративної відповідальності більш ніж у 2 рази більше осіб (1368), ніж у 2005 році – на суму 47,4 тис. грн.

У 2009 році призупинено роботу 46 суб'єктів господарювання, які не виконували ветеринарно-санітарні норми у сфері обігу тваринницької продукції. Вилучено продукції 46010,8 кг, що на 66,2% менше ніж у 2005 році. Вартість вилученої продукції склала 531,6 тис. грн, що на 59,1% менше порівнянно з базисним роком. Це свідчить про поліпшення ветеринарно-санітарного стану продукції тваринництва.

Однак, незважаючи на позитивні моменти, втрати продукції від порушення ветеринарних норм кожного року є досить значними. Так, у 2009 році було утилізовано 41897,5 кг тваринницької продукції на суму 478,2 тис. грн. У звітному році значна маса продукції тваринництва (4113,3 кг), яка не відповідає стандартам, вартістю 53,4 тис. грн повернута власникам.

На сучасному етапі пріоритетними стають питання здійснення постійного державного ветеринарного контролю за якістю і безпекою продукції, яка випускається і реалізується в області та за її межами більш як на 500 підконтрольних об'єктах.

За статистичними даними, в Західному регіоні України на фоні дефіциту в кормах та воді окремих макро- і мікроелементів та накопичення там ряду ксенобіотиків зафіксовані випадки масових захворювань тварин. Але показники падежу тварин у досліджуваному регіоні свідчать про поліпшення ветеринарного обслуговування (рис. 2).

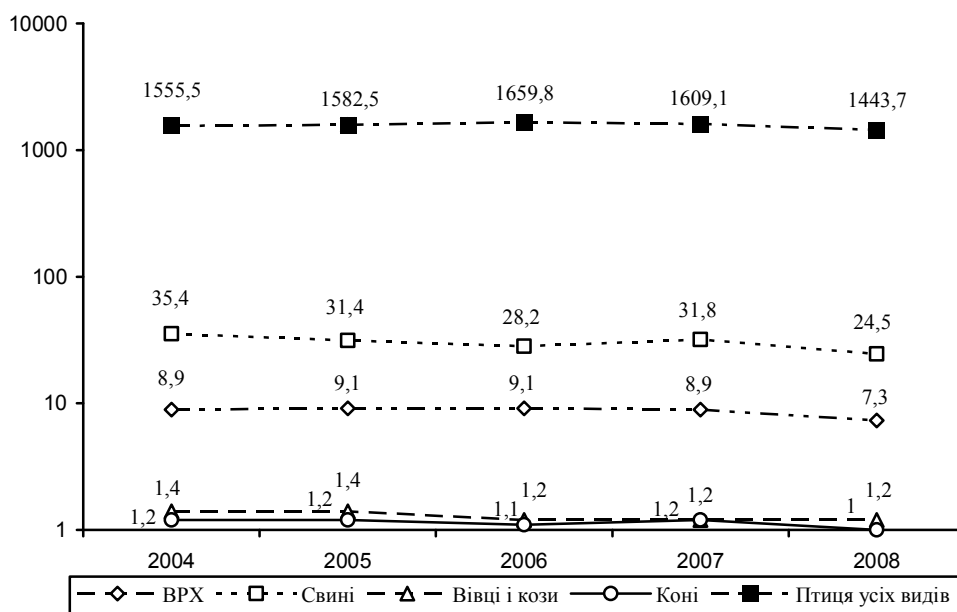

Рис. 2. Падіж сільськогосподарських тварин, тис. гол.

За даними клінічного обстеження сільськогосподарських тварин в області проявляються характерні ознаки нестачі в організмі макро- і мікроелементів, що негативно впливає на здоров'я та продуктивність.

У Хмельницькій області історично склалося так, що практично глибоким вивченням біогеохімічних зон і пов'язаною з ними проблемою стану організму тварин, їх продуктивністю і якістю продукції зокрема, майже ніхто не займався. Причому, наша область не була об'єктом вивчення наукових експедицій, які працювали в цьому напрямку в Західних регіонах України.

Поширення тваринницької продукції на ринки СНД, країн європейської співдружності неможливе без врахування питання якості продукції агропромислового комплексу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з відзначеного вище, на Хмельниччині існує нагальна потреба створення центру наукового забезпечення цілого ряду ветеринарних проблем як складової частини програми наукового супроводу агропромислового виробниц-

тва в області. Такий центр доцільно було б започаткувати на базі зональної державної лабораторії ветеринарної медицини.

Діяльність науково-практичних працівників сфери ветеринарного обслуговування має бути спрямована на наукове забезпечення програми „Здоров'я тварин і якість тваринницької продукції в Хмельницькій області”.

На сьогодні, коли наша країна стала членом ВТО, все більшого значення надається міжнародним гігієнічним кодам виробництва продукції тваринництва та її сертифікації, розробленим у рамках програм ФАО/ВОЗ „Кодекс аліментаріус”. Цінність цих документів полягає у тому, що вони відбивають науково обґрунтовані норми і гігієнічні принципи різних харчових виробництв, дотримання яких забезпечує одержання доброякісних і безпечних для людини продуктів харчування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Економіка і організація аграрного сервісу / П.О. Мосіюк, О.В. Крисальний, В.А. Сердюк та ін.; За ред. П.О. Мосіюка. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 501 с.
2. <http://www.ukrstat.gov.ua/> – сайт Державного комітету статистики України.
3. <http://statbrd.ic.km.ua/ukr/index.htm> – сайт Головного управління статистики у Хмельницькій області.

Состояние и перспективы функционирования ветеринарной службы как элемента производственной инфраструктуры сельскохозяйственного производства Хмельницкой области

Л.Н. Чернобай

Рассмотрены особенности функционирования ветеринарной службы в качестве элемента производственной инфраструктуры сельскохозяйственного производства Хмельницкой области и ее влияние на формирование поголовья и объемы производства продукции животноводства. Определены резервы роста поголовья сельскохозяйственных животных за счет активизации ветеринарного обслуживания аграрного производства.

Ключевые слова: ветеринарная служба, инфраструктура, производительность, поголовье, качество продукции.

State and prospects of functioning of veterinary service as element of production infrastructure of agricultural production of Khmel'nicky area

L. Chernobay

The features of the functioning of veterinary services as an element of agricultural production infrastructure Khmel'nitsky region and its impact on the output of livestock and livestock products. Determined reserves increase livestock animals by activation of veterinary care agricultural production.

Key words: veterinary services, infrastructure, productivity, livestock, quality products.

УДК 658.15:631.11

ЗАГУРСЬКИЙ О.М., канд. екон. наук

Білоцерківський інститут економіки та управління ВНЗ

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті проведено систематизацію теоретичних знань стосовно фінансового стану сільськогосподарських підприємств. Дається детальна оцінка їх фінансового стану за допомогою чинників внутрішнього і зовнішнього прояву та ефективності сільськогосподарського виробництва. Проаналізовано фактори, що мають особливий вплив на фінансовий стан сільськогосподарських підприємств, розроблені деякі пропозиції щодо його поліпшення.

Ключові слова: амортизація; грошові потоки; платоспроможність; рентабельність; ризик; фінансовий стан; фінансові ресурси.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс займає винятково важливе місце в економіці України. У його галузях виробляється третина національного доходу, формується близько 70% роздрібного товарообороту. Основа АПК – сільське господарство – налічує майже 21 тисячу підприємств і організацій, понад 35 тисяч селянських (фермерських) господарств. Проте нинішній фінансовий стан багатьох вітчизняних сільськогосподарських підприємств далекий від оптимального, значною мірою він обумовлений недоліками в матеріально-технічному забезпеченні, різким погіршенням платоспроможності емітентів та диспаритетом цін на ринках. Сформований за радянських часів ресурсний потенціал цих підприємств з кожним роком вичерпується, скоро-

чуються обсяги виробництва продукції, знижуються темпи оновлення сільськогосподарської техніки. Значна кількість сільськогосподарських підприємств в Україні має незадовільну структуру капіталу та відчуває нестачу оборотних коштів. Усі ці проблеми вимагають розробки та впровадження нових підходів й відповідних заходів, спрямованих на поліпшення фінансового стану сільськогосподарських підприємств, відновлення їх платоспроможності та прибутковості.

На сторінках вітчизняної наукової літератури вже багато років дискутується проблема підтримання паритету цін на сільськогосподарську продукцію та різноманітні види ресурсів, які споживаються галуззю. Зокрема, відмічається, що надія на те, що ринок самостійно відрегулює економічний і господарський механізми АПК, забезпечить сільське господарство фінансовими ресурсами, є безперспективною, і за складних сучасних економічних умов необхідно дотримуватися кардинально нового комплексного підходу до розв'язання цієї проблеми.

Питанням формування, розподілу, використання доходів та оцінці фінансового стану сільськогосподарських підприємств присвячено багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Значний вклад в розробку теорії оцінки підприємств в сільському господарстві зробили вчені економісти-аграрники: О.А. Бугуцький, П.І. Гайдуцький, М.Я. Дем'яненко, В.Н. Зимовець, М.Й. Масик, П.Т. Саблук, Г.В. Савіцька, О.В.Чаянов, А.Д. Шеремет та інші. Серед зарубіжних економістів, роботи яких присвячені цим проблемам, слід виділити: Блангерд Б., Від-Неболінг С., Діке Х., Драрі К., Холбрег М. та інші.

Мета і методи дослідження. Метою є систематизація і поглиблення теоретичних знань стосовно фінансового стану сільськогосподарських підприємств, дослідження факторів, притаманних аграрним підприємствам, які мають особливий вплив на зміну їх фінансового стану.

Результати досліджень та їх обговорення. Фінансовий стан сільськогосподарських підприємств, як і підприємств інших галузей, визначається за допомогою чинників внутрішнього і зовнішнього прояву (рис.1).

Зовнішнім проявом фінансового стану підприємства є його платоспроможність, забезпечити стабільність якої можна лише за допомогою факторів внутрішнього прояву, в основі яких лежить фінансова стійкість. Фінансовий стан підприємства, його стійкість багато в чому залежать від оптимальності структури джерел капіталу (співвідношення власних і залучених коштів), від оптимальності структури активів підприємства і, в першу чергу, від співвідношення основних і оборотних коштів, а також від врівноваженості активів і пасивів підприємства.

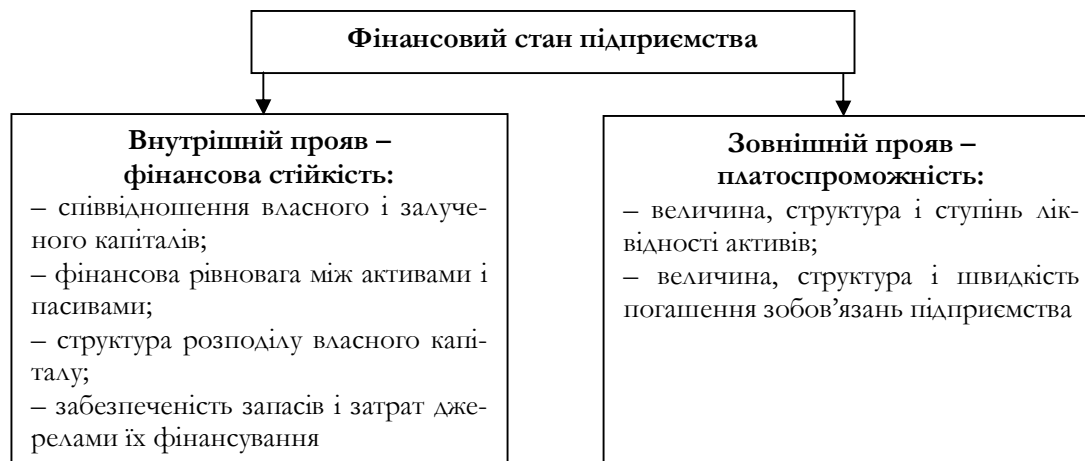

Рис.1. Оцінка фінансового стану за допомогою чинників внутрішнього і зовнішнього прояву

Джерело: Магомець О.А. Оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств регіону / О.А. Магомець // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2005. – № 8. – С. 158.

На фінансовий стан сільськогосподарського підприємства, крім загальних факторів, притаманних всім підприємствам, має вплив і ряд особливих факторів. Головним із них (особливо в умовах кризи) є тенденція до значного зниження рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва, що призводить до збитковості, а у багатьох випадках і банкрутства агрогосподарств.

Таблиця 1. – Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в різних сільськогосподарських підприємствах, 2008 р., %

Галузь сільського господарства	Державні підприємства	Недержавні підприємства, всього	У тому числі			
			господарські товариства	приватні підприємства	виробничі кооперативи	інші
Рослинництво	5,1	11,5	11,1	15,2	9,0	-0,7
Тваринництво	-26,6	-10,4	-8,0	-14,7	-23,4	-10,2

Джерело: Сільське господарство України, 2008. Статистичний збірник. – Держкомстат України, 2009. – С.147.

Як видно з табл. 1, рівень рентабельності рослинництва та тваринництва у різних сільськогосподарських підприємств не є однаковим. Нині в Україні рентабельним є лише рослинництво, а тваринництво – збиткове. При цьому найменш рентабельними (і більш збитковими) є державні підприємства. Так, рентабельність рослинництва у державних сільськогосподарських підприємствах у 2008 році становила трохи більше 5%, а у приватних підприємствах – утричі вища і становить більше 15%.

Аналіз динаміки показників ефективності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах свідчить, що упродовж 2003–2008 років прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції в абсолютних величинах постійно скорочувався, і у 2008 році становив 0,63 млрд грн. Постійно знижувалася також рентабельність виробництва (табл. 2).

Таблиця 2 – Показники ефективності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах

Показники	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції, млрд грн	2,16	0,61	1,48	1,28	1,25	0,63
У тому числі:						
– рослинництво	2,48	1,65	2,53	1,97	0,90	1,57
– тваринництво	-0,32	-1,03	-1,06	-0,69	0,35	-0,94
Рентабельність (збитковість) сільськогосподарської продукції	18,3%	4,9%	12,6%	8,1%	6,8%	2,8%
У тому числі:						
– рослинництво	35,8%	22,3%	41,7%	20,3%	7,9%	11,3%
– тваринництво	-6,6%	19,8%	-18,8%	-11,3%	5,0%	-11,0%

Джерело: Сільське господарство України 2008. Статистичний збірник. – Держкомстат України, 2009. – С.149.

Ці тривожні показники підтверджують нагальну необхідність технічного переоснащення сільськогосподарських підприємств, їх фінансово-економічного оздоровлення (поліпшення фінансового менеджменту, використання нових фінансових технологій), а найбільше врахування вартості основного ресурсу агропідприємств – землі у вартості їх продукції.

Специфічним фактором, що має особливий вплив на фінансовий стан агропідприємств, є сезонність, внаслідок якої виробництво продукції, а відтак її реалізація нерівномірні упродовж року, тому надходження коштів має таку ж нерівномірну амплітуду коливань, мінімуми й максимуми яких не збігаються із потребами формування фінансових ресурсів відтворення, що є результатом закономірних, періодично повторюваних нерівномірностей кругообігу виробничих фондів, а отже, і зміни фінансового стану підприємства.

Цей фактор об'єктивно зумовлює більшу потребу у виробничих фондах у розрахунку на одиницю продукції, зважаючи на те, що значна частина вартісних об'єктів використовуються не упродовж періоду її виробництва, а лише протягом робочого періоду (приміром, зернозбиральні комбайни – 10–15 днів) [3].

Через поєднання з іншою специфічною особливістю агропідприємства і його фінансового стану період виробництва тут не збігається з робочим періодом, відбувається суттєвий розрив у часі між відображенням джерел формування фінансових ресурсів відтворення та їх реальним утворенням. Цей часовий лаг має різну тривалість не тільки у рослинництві чи тваринництві, але й за окремими видами сільськогосподарської продукції. Приміром, у виробництві ярих зернових амортизація перетворюється на реальний фінансовий ресурс відтворення приблизно у серпні-вересні поточного року, і максимальний часовий лаг запізнення тут складає сім-вісім місяців, то-

ді як за озимими культурами він досягає дванадцяти і більше місяців – від вересня минулого року, тобто, періоду посіву озимих зернових, до серпня наступного року – часу реалізації продукції [20, с. 95]. Такі ж відмінності спостерігаються у виробництві молока, яєць, де момент формування цього джерела фінансових ресурсів відтворення майже збігається, оскільки продукція реалізується щоденно, на відміну від виробництва м'яса, вовни, меду, часовий лаг формування реальних фінансових ресурсів за якими розтягується до року і більше.

Те, що основна маса грошових потоків на сільськогосподарських підприємствах формується у вересні-жовтні, тоді як відтворювальні процеси найбільш інтенсивні упродовж квітня-жовтня, особливо щодо відтворення будівель і споруд, зумовлює тривалість часового лага, для якого характерним є розрив між потребою у фінансових ресурсах та їх наявністю. Процес формування фінансових ресурсів упродовж календарного року здійснюється стихійно, а після його завершення не завжди можна виправити допущені перекоси щодо використання коштів, призначених для капітальних інвестицій, на поточну діяльність підприємств.

Ще один особливий фактор пов'язаний з тим, що за зростання обсягів виробленої сільськогосподарської продукції відбувається зниження реалізаційних цін на ринку внаслідок збільшення її пропозиції за відносно стабільного попиту на неї. А дія інфляційного чинника зумовлює знецінення маси доходів, а тому навіть за номінального збільшення їх реальна спроможність виявляється меншою, ніж у попередні роки.

Ця ж причина спричинює те, що первісна вартість об'єктів основних засобів виявляється завжди меншою від їх відновної вартості, а тому для заміщення вибулої внаслідок повного зносу суми амортизації недостатньо для фінансування простого відтворення. Різна швидкість кругообігу складових виробничого потенціалу на сільськогосподарських підприємствах зумовлює такі відмінності щодо формування амортизації, як джерела фінансових ресурсів, оскільки основні засоби зношуються упродовж тривалого періоду.

Іншою особливістю, яка певним чином впливає на фінансовий стан сільськогосподарських підприємств, є державне регулювання агропромислового ринку. Держава може обмежувати або встановлювати певний рівень цін і тарифів на сільськогосподарську продукцію, тому на фінансовий стан агропідприємства впливають курсові ризики та зміни курсу валют. Суттєвий вплив має також авансування під майбутній урожай за державним замовленням; товарні кредити (пально-мастильними матеріалами, мінеральними добривами, засобами захисту рослин, насіннєвим матеріалом тощо); високий ризик; низький рівень технічного оснащення виробництва за високого рівня зношеності техніки й використання застарілих технологій; страхування сільськогосподарських культур [9, с.44].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Нами досліджено фактори, що мають особливий вплив на зміну фінансового стану аграрних підприємств. Фінансовий стан вітчизняних сільськогосподарських підприємств має свої особливості, а аналіз статистичних даних засвідчує досить істотну міжгалузеву диференціацію рівнів рентабельності. За таких умов промислові підприємства мають більші ресурси для розвитку та впровадження інновацій, що негативно впливає на конкурентоспроможність аграрних підприємств і вимагає розробки нових підходів й відповідних заходів, спрямованих на покращення їхнього фінансового стану. Тому, на наш погляд, в основі формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств має лежати принцип паритету доходів, який лише доповнюється паритетом цін. Це пояснюється тим, що доходи можуть утворюватися на основі розподілу й перерозподілу свідомих дій держави, кооперації підприємств, громади та окремих осіб, а ціни формуватимуться переважно за об'єктивними законами ринку на основі попиту і пропозиції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Берлач А.І. Система кредитування сільськогосподарських виробників / А.І. Берлач, Н.М. Фещенко // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С.44-51.
2. Бородіна О. Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації / О. Бородіна // Економіка України. – 2008. – №10. – С.94-111.
3. Лошкарьова О.О. Система кредитної та фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств України / О.О. Лошкарьова // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 94-100.
4. Магомєць О.А. Оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств регіону / О.А. Магомєць // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2005. – № 8. – С. 157-166.

5. Сільське господарство України, 2008. Статистичний збірник. – Держкомстат України, 2009. – 860 с.
6. Хомин І.П. Розширене відтворення та особливості його фінансового забезпечення в сільськогосподарських підприємствах / І.П. Хомин // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 3. – С. 110-115.

Особенности финансового состояния сельскохозяйственных предприятий

О.Н. Загурский

В статье проведена систематизация теоретических знаний относительно финансового состояния сельскохозяйственных предприятий. Дается детальная оценка их финансового состояния с помощью факторов внутреннего и внешнего проявления и эффективности сельскохозяйственного производства. Проанализированы факторы, которые имеют особенное влияние на финансовое состояние сельскохозяйственных предприятий, разработаны некоторые предложения относительно его улучшения.

Ключевые слова: амортизация; денежные потоки; платежеспособность; рентабельность; риск; финансовое состояние; финансовые ресурсы.

The peculiarities of the financial state of agricultural enterprises

O. Zagursky

In the article the systematization of theoretical knowledge regarding the financial state of agricultural enterprises has been done. There has been conducted detailed estimation of their financial state with the help of inside and outside factors and there has been given the estimation of effectiveness of the agricultural production. The factors that have a special impact on the financial state of agricultural enterprises have been analyzed and some motions regarding its improvement have been worked out.

Key words: depreciation, cash flow, solvency, profitability, risk, financial resources.

УДК 331.5.001.18:63.005

ЖУПАНИК В.М., здобувач

Білоцерківський національний аграрний університет

УКРАЇНСЬКИЙ РИНОК ПРАЦІ: АНАЛІЗ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОГНОЗИ

Проведено аналіз стану вітчизняного ринку праці. Досліджено тенденції в динаміці зайнятості населення України та визначено структуру зайнятості. Досліджено показники демографічного стану в Україні. Встановлено вплив чисельності зайнятих за професійними групами на структурні диспропорції ринку праці. Проведено аналіз динаміки прийому і випуску студентів навчальними закладами та виявлено їх взаємозв'язок з попитом і пропозицією на ринку праці. Зроблено висновки щодо заходів державної політики в напрямку підтримки освіти.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, трудові ресурси, попит і пропозиція на ринку праці.

Постановка проблеми. В умовах погіршення зовнішнього економічного середовища Україна зазнала глибокого економічного спаду та суттєвої девальвації валюти. Восени 2008 року національна валюта знецінилась більш ніж на 50% відносно долара США, реальний ВВП знизився на 8 та 19% в річному обчисленні в останньому кварталі 2008 р. та першій половині 2009 р. відповідно. Більше того, лише за останні два місяці 2008 року експорт товарів скоротився на 16% в річному обчисленні, а в січні-липні 2009 р. – на 49%.

За перше півріччя 2010 року темпи економічного спаду України дещо уповільнилися, але в цілому економічні умови залишаються складними. Такий висновок було зроблено експертами Міжнародного фонду Блейзера на Форумі з економічного розвитку України, який пройшов 15 жовтня 2010 року у Вашингтоні під егідою Світового банку [1].

Хвиля кризових явищ української економіки не могла не вплинути на сучасний ринок праці. Падіння виробництва завжди призводило до скорочення чисельності зайнятих та зростання безробіття. Проте в українській економіці названі процеси мають свою специфіку, пов'язану з кризою демографічної ситуації. Це ставить проблему актуальності аналізу та виявлення перспектив розвитку вітчизняного ринку праці.

Так, на думку вітчизняних дослідників, економічні умови в країні та політика уряду в напрямі стимулювання природного приросту населення тісно пов'язані. Саме покращення демографічної ситуації може стати шляхом зростання зайнятості [2].

Метою і завданням дослідження є проведення аналізу структури вітчизняного ринку праці задля визначення можливих напрямів покращення зайнятості населення України. Дослідженням

ставиться завдання – виявити вплив чисельності зайнятих за професійними групами та динаміки прийому і випуску студентів навчальними закладами на структурні диспропорції ринку праці, розробити пропозиції щодо вирішення поставлених завдань та шляхів їх реалізації.

Матеріали і методика дослідження. Матеріалами досліджень слугували наукові розробки і друковані праці вітчизняних вчених стосовно проблематики стану ринку праці та зайнятості населення України, дані Державного комітету статистики України із застосуванням історико-економічного та логічного методів, поєднання кількісного і якісного аналізів, розрахунково-конструктивного методу.

Результати досліджень та їх обговорення. Безробіття в Україні почали реєструвати з 1991 року після створення Державної служби зайнятості. На кінець 2000 року безробітні (за методологією МОП) становили 2630,0 тис. осіб, це 12,4% від економічно активного населення відповідної вікової групи (табл. 1). Протягом 2000-2007 рр. в результаті економічного поживлення рівень безробіття мав тенденцію до зниження. В 2008 році кількість безробітних склала 1424,0 тис. осіб, або 6,9 %, але на кінець 2009 року безробіття зросло до 1 956,6 тис. (9,6%). Разом з тим, зниження зайнятості, що спостерігалось протягом 2009 року, пропорційне темпам падіння ВВП, який скоротився за аналогічний період на 17%. Ці дані свідчать про наявність надмірної чисельності зайнятих на підприємствах, або про приховане безробіття (відповідно – зниження ефективності праці). В економіці будь-якої країни розрізняють кілька ринків праці – регіональні, галузеві, професійні, що знаходяться у взаємодії. В Україні нині спостерігається різниця між окремими показниками регіональних і професійних ринків: за рівнем економічної активності населення, зайнятості населення за рівнем безробіття, рівнем працевлаштування, коефіцієнтом навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце. Аналогічно відрізняються професійні ринки. Для фахівців в галузі ринкової інфраструктури (бухгалтери, менеджери, юристи, економісти, фінансисти) та для кваліфікованих працівників з середньою спеціальною освітою (будівельники, медсестри, автомеханіки, перукарі) перспективи працевлаштування і заробітна плата значно кращі, ніж, наприклад, для спеціалістів в галузі сільського господарства. Нераціональна галузева структура економіки породжує проблему структурного безробіття.

Таблиця 1 – Основні показники ринку праці

Роки	Зайняте населення				Безробітне населення (за методологією МОП)			
	у віці 15-70 років		працездатного віку		у віці 15-70 років		працездатного віку	
	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2000	20 175,0	55,8	18 520,7	64,5	2 655,8	11,6	2 630,0	12,4
2001	19 971,5	55,4	18 453,3	64,1	2 455,0	10,9	2 440,3	11,7
2002	20 091,2	56,0	18 540,9	64,4	2 140,7	9,6	2 128,6	10,3
2003	20 163,3	56,2	18 624,1	64,5	2 008,0	9,1	1 994,0	9,7
2004	20 295,7	56,7	18 694,3	64,6	1 906,7	8,6	1 888,2	9,2
2005	20 680,0	57,7	18 886,5	65,4	1 600,8	7,2	1 595,2	7,8
2006	20 730,4	57,9	19 032,2	65,9	1 515,0	6,8	1 513,7	7,4
2007	20 904,7	58,7	19 189,5	66,7	1 417,6	6,4	1 416,7	6,9
2008	20 972,3	59,3	19 251,7	67,3	1 425,1	6,4	1 424,0	6,9
2009	20 191,5	57,7	18 365,0	64,7	1 958,8	8,8	1 956,6	9,6

Джерело: за даними Державного комітету статистики України [3].

Ознакою сучасного ринку праці є його низька мобільність. Вона означає, що працівники через об'єктивні причини не здатні самостійно переходити з одного ринку в інший. З одного боку, це стримує неефективну зайнятість та приховане безробіття в окремих галузях, містах, регіонах, з іншого – призводить до значної диференціації в обсягах заробітної плати.

Серйозні наслідки для ринку праці має демографічна ситуація, що склалася в Україні. З 1991 року в Україні спостерігається процес депопуляції. Так, в 2000 році перевищення чисельності

померлих щодо тих, що народилися, склало 373 тис. осіб. Починаючи з 2006 року, населення стало скорочуватись меншими темпами, хоча в 2009 році коефіцієнт природного приросту на 1000 осіб населення становив -4,2 (таблиця 2).

Таблиця 2 – Показники демографічного стану в Україні

Роки	Кількість народжених, тис. осіб	Кількість померлих, тис. осіб	Природний приріст (скорочення) населення, тис. осіб	Природний приріст (скорочення) на 1000 осіб населення
1990	657,2	629,6	27,6	0,5
1991	630,8	669,9	-39,1	-0,8
1992	596,8	697,1	-100,3	-2,0
1993	557,5	741,7	-184,2	-3,5
1994	521,5	764,6	-243,1	-4,7
1995	492,9	792,6	-299,7	-5,8
1996	467,2	776,7	-309,5	-6,0
1997	442,6	754,2	-311,6	-6,2
1998	419,2	719,9	-300,7	-6,0
1999	389,2	739,2	-350,0	-7,1
2000	385,1	758,1	-373,0	-7,6
2001	376,4	745,9	-369,5	-7,6
2002	390,7	754,9	-364,2	-7,6
2003	408,6	765,4	-356,8	-7,5
2004	427,3	761,3	-334,0	-7,0
2005	426,1	782,0	-355,9	-7,6
2006	460,4	758,1	-297,7	-6,4
2007	472,7	762,9	-290,2	-6,2
2008	510,6	754,5	-243,9	-5,3
2009	512,5	706,7	-194,2	-4,2

Джерело: за даними Державного комітету статистики України [3].

Відповідно ця тенденція вже в недалекому майбутньому відобразиться на скороченні трудових ресурсів економіки, зростанні навантаження на працюючих, зменшенні відрахувань до страхових фондів і податкових надходжень до бюджету.

З урахуванням сприятливих показників розвитку економіки України протягом 2010 року можливо стан ринку праці оцінювати більш оптимістично. Такий висновок зроблено за реальним і прогнозованим зростанням ВВП і обсягів випуску основних видів продукції в галузях економіки. У II кварталі 2010 року проти відповідного періоду 2009 року зростання ВВП становило 6% (у I кварталі 2010 року – на 4,9%), що підтверджує факт просування економіки України уперед на шляху виходу з кризи. Як наслідок, рівень безробіття (за методологією МОП) економічно активного населення працездатного віку в середньому за I півріччя 2010 року становив 9,2% (знизився на 0,4% до відповідного періоду 2009 р.), а рівень зареєстрованого безробіття, розрахований щодо населення працездатного віку, на 1 вересня 2010 р. – 1,4% [4].

Зауважимо, що зростання промисловості відбулося в основному за рахунок таких галузей, як хімічне виробництво, що збільшилося на 24,4%, металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів – на 14,8%, машинобудування в цілому на 31,3%, причому в основному за рахунок виробництва транспортних засобів [3].

Отже, стан розвитку економіки позитивно відобразився на зайнятості. Статистичні дані 2009 порівняно з 2008 рр. показують, що тенденція збільшення чисельності зайнятих спостерігається в

багатьох професійних групах. Це вірна ознака скорочення невідповідності попиту і пропозиції на ринках праці.

Порівняно з даними на кінець 2008 року, спостерігалось значне скорочення потреби у службовцях, пов'язаних з інформацією (на 60,3%), у робітниках, що обслуговують машини, та складальників машин (на 55,4%), у робітниках металургійних і машинобудівних професій (на 51,4%), у технічних фахівцях у галузі прикладних наук та техніки (на 48,1%), у кваліфікованих робітниках з видобутку корисних копалин і на будівництві (на 45,8%).

Найбільшою залишається потреба підприємств у кваліфікованих робітниках з інструментом (17,3% від загальної кількості вільних робочих місць на кінець грудня 2009 р.), працівниках найпростіших професій (15,3%) і робітниках з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (11,6%) (таблиця 3).

Таблиця 3 – Попит та пропозиція робочої сили за професійними групами

Професійні групи	Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних роб. місць (вакантних посад), тис. осіб		Навантаження на 10 вільних роб. місць (вакантних посад), осіб	
	2008р.	2009р.	2008р.	2009р.
Усього	91,1	65,8	96	82
у т.ч. за професійними групами:				
<i>Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)</i>	7,0	6,5	96	80
<i>Професіонали, з них</i>	10,9	10,0	50	45
Професіонали в галузі фізичних, математичних та технічних наук	2,4	1,9	61	72
Професіонали в галузі науки, в т.ч. медичних наук	4,3	3,7	12	8
<i>Фахівці, з них</i>	12,1	9,1	59	56
Технічні фахівці в галузі прикладних наук та техніки	2,6	1,4	60	89
Фахівці в галузі біології, агрономії та медицини	2,7	2,6	23	15
<i>Технічні службовці, з них</i>	3,8	2,4	122	129
Службовці, пов'язані з інформацією	1,6	0,6	203	244
Службовці, що обслуговують клієнтів	2,2	1,8	66	89
<i>Працівники сфери торгівлі та послуг, з них:</i>	8,4	8,0	126	83
Працівники, що надають персональні та захисні послуги	6,2	5,3	104	74
Продавці та демонстратори	2,2	2,6	188	100
<i>Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства</i>	0,8	0,7	534	284
<i>Кваліфіковані робітники з інструментом, з них:</i>	20,1	11,4	58	68
Робітники з видобутку корисних копалин і на будівництві	6,7	3,6	45	54
Робітники металургійних та машинобудівних професій	11,6	5,7	51	71
Робітники в галузі точної механіки і ручних ремесел	0,2	0,2	211	130
Інші кваліфіковані робітники з інструментом	1,6	2,0	139	81
<i>Робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, з них:</i>	14,4	7,7	123	139
Робітники, що обслуговують промислове устаткування, та складальники машин	7,7	4,3	118	106
Водії та робітники з обслуговування пересувної техніки та установок	6,7	3,4	144	184
<i>Найпростіші професії (вкл. осіб без професії), з них:</i>	13,6	10,0	143	93
Найпростіші професії торгівлі та сфери послуг	8,3	5,9	64	48
Найпростіші професії в сільському господарстві та подібних галузях	0,3	0,2	1515	1022
Найпростіші професії у видобувних галузях, будівництві, промисловості та на транспорті	5,0	3,9	165	98

Джерело: за даними Державного комітету статистики України [3].

Наявність структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією за професіями є фактором, що обмежує можливості працевлаштування безробітних та задоволення потреб роботодавців у працівниках. Загалом по країні навантаження незайнятого населення на кінець 2009 року становило 82 особи на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) проти 96 осіб у 2008 році.

Водночас, за регіонами навантаження незайнятого населення на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) найбільше зросло в Івано-Франківській (з 482 до 810 осіб), Черкаській (з 767 до 909 осіб) та Хмельницькій (з 483 до 609 осіб) областях [3].

Зокрема, найвищий рівень навантаження незайнятого населення на 10 вільних робочих місць характерний для працівників найпростіших професій, включаючи працівників без професій, в тому числі у сільському господарстві та подібних галузях.

Зауважимо, що однією з небагатьох конкурентних переваг, які поки що зберігає Україна на світових ринках, є відносно високий освітній потенціал населення. Середній рівень освіти, що вимірюється як тривалість “формального” навчання, складає нині близько 11 років, що свідчить про досить високу якість трудових ресурсів, про можливість перенавчання, впровадження нових технологій, залучення іноземних інвестицій та ін. Разом з тим, кількісний показник середньої тривалості навчання не свідчить про сприятливий стан ринку праці.

Незаперечним фактом залишається невідповідність структури попиту і пропозиції робочої сили в нових ринкових умовах. Так, наприклад, прийнято вважати, що людині з вищою освітою важче знайти роботу, ніж низькокваліфікованому працівникові. Статистичні дані не підтверджують цю думку. За даними вибіркового обстеження зайнятості, що проводилися Держкомстатом України в 2009 р., особи з вищою освітою склали 21,6% в чисельності зайнятих і лише 11,1% – у чисельності безробітних. Аналогічно, частка працівників з середньою професійною освітою вища серед зайнятих, ніж серед безробітних (таблиця 4). Інша ситуація для осіб із загальною середньою і незавершеною середньою освітою. Їм набагато важче знайти роботу та утриматися на ній за умови скорочення (частка серед безробітних – понад 60%, а серед зайнятих – близько 34%) [3].

Таблиця 4 – Структура зайнятого і безробітного населення за рівнем освіти в 2009 році, %

Група	Вища та незакінчена вища освіта	Середня і початкова професійна освіта	Загальна середня (повна) освіта	Основна загальна освіта	Початкова загальна, не мають початкової загальної освіти
Зайняті	26,1	39,7	23,5	8,7	2,0
Безробітні	15,2	22,5	45,8	14,1	2,4

Джерело: за даними Державного комітету статистики України [3].

Отже, проблема полягає саме в нестачі професійної освіти, в якій є потреба на ринку праці. У першу чергу сучасній ринковій економіці не вистачає фахівців з середньою професійною освітою. Такі вимоги ставить сфера послуг, що зростає, зокрема ринкової інфраструктури. Існує проблема забезпечення висококваліфікованими робітниками.

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що вища освіта в сучасних ринкових умовах не втрачає своєї актуальності. Безумовно, на державному рівні необхідно прийняти ряд заходів, щоб не втратити переваги системи вищої освіти, традиційно сильної для України. Проте, державна підтримка має бути селективною, а структура системи освіти формуватися відповідно до вимог ринку. Очевидно, що немає потреби випускати в значних обсягах юристів, економістів, менеджерів: молоді люди з такою освітою останніми роками складають абсолютну більшість абітурієнтів різних бізнес-шкіл і факультетів вищів економічного профілю. В результаті значні обсяги державних коштів витрачаються даремно.

Кількісні показники функціонуючих освітніх закладів за 1990-2009 рр. свідчать про структурну кризу на ринку праці, яка проявляє себе в диспропорціях між наявністю молодих спеціалістів та потребою в них. Так, в 1990 році в Україні працювало 742 навчальні заклади I-II рівнів акредитації, на 2009 рік їх наявність зменшилась до 511, відповідно по роках навчальні заклади III-IV рівнів акредитації зросли зі 149 до 350, а кількість студентів у вишах – з 881,3 до 2245,2 тис., тобто збільшилась в 2,5 рази [3]. За аналогічний період суттєво зросли показники прийому і випуску

учнів навчальними закладами різних рівнів акредитації. Так, в 1990 р. у виші було прийнято 174,5 тис. студентів, а випущено 136,9 тис., в 2009 р. відповідно 370,5 та 527,3 тис. (табл. 5).

Таблиця 5 – Динаміка прийому і випуску студентів навчальними закладами (на початок навчального року)

	Прийнято студентів, тис.		Випущено фахівців, тис.		Кількість аспірантів	Кількість докторантів
	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації		
1990/91	241,0	174,5	228,7	136,9	13374	...
1991/92	237,5	173,7	223,0	137,0	13596	503
1992/93	212,6	170,4	199,8	144,1	13992	592
1993/94	198,9	170,0	198,0	153,5	14816	765
1994/95	194,0	198,0	204,3	149,0	15643	927
1995/96	188,8	206,8	191,2	147,9	17464	1105
1996/97	183,4	221,5	185,8	155,7	19227	1197
1997/98	166,2	264,7	162,2	186,7	20645	1233
1998/99	164,9	290,1	156,9	214,3	21766	1247
1999/00	170,1	300,4	156,0	240,3	22300	1187
2000/01	190,1	346,4	148,6	273,6	23295	1131
2001/02	201,2	387,1	147,5	312,8	24256	1106
2002/03	203,7	408,6	155,5	356,7	25288	1166
2003/04	202,5	432,5	162,8	416,6	27106	1220
2004/05	182,2	475,2	148,2	316,2	28412	1271
2005/06	169,2	503,0	142,7	372,4	29866	1315
2006/07	151,2	507,7	137,9	413,6	31293	1373
2007/08	142,5	491,2	134,3	468,4	32497	1418
2008/09	114,4	425,2	118,1	505,2	33344	1476
2009/10	93,4	370,5	114,8	527,3	34115	...

Джерело: за даними Державного комітету статистики України [3].

Заслугове на увагу зростання кількості аспірантів та докторантів, що свідчить про підвищення зацікавленості молоді науковою діяльністю та зростання якості науково-педагогічного складу навчальних закладів.

Скорочення випуску студентів середніми професійними закладами освіти і різке зростання (в 2 рази за останні 10 років) набору студентів у виші неминуче поглиблять в найближчій перспективі диспропорції у сфері зайнятості. З врахуванням низької динаміки вибуття із підприємств промисловості «старих» кадрових робітників, майбутнє працевлаштування нинішніх абітурієнтів вишів є абсолютно нереальним, їм відразу після закінчення доведеться ставати на біржу праці або змінювати сферу діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, напрями державної політики вбачаємо в селективній підтримці освіти, тобто фінансуванні, в першу чергу, освітніх закладів, що готують спеціалістів-професіоналів, дійсно потрібних економіці, а не потенційних безробітних, яких доведеться утримувати і перенавчати за рахунок держави.

З метою розробки критеріїв подібної селективної підтримки необхідно надалі провести оцінку динаміки і структури попиту на працю в економіці в цілому, а також в окремих галузях (сферах діяльності) і регіонах. При цьому можливі різноманітні методичні підходи, а також використання різних джерел інформації – від офіційної державної статистики, даних Державної служби зайнятості до вибірових обстежень кадрових агентств.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вплив світової кризи ліквідності на Україну та шлях до економічного відновлення. <http://hvyly.org/index>
2. Гаркавенко Н. Напрями вдосконалення політики зайнятості населення в ринкових умовах / Н. Гаркавенко // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 6. – С. 26-33.
3. <http://ukrstat.gov.ua/>
4. Звіт про стан економіки, який роздали нардепам, спростовує офіційну пропаганду. <http://www.unian.net/ukr/news>

Український ринок труда: анализ, тенденции, прогнозы

В. Жупаник

Проведен анализ состояния отечественного рынка труда. Исследованы тенденции в динамике занятости населения Украины и определена структура занятости. Рассмотрены показатели демографического состояния в Украине. Устано-

влено вплив численності зайнятих по професійним групам на структурні диспропорції ринку праці. Проведен аналіз динаміки приєма і випуска студентів навчальними закладами і виявлено їх взаємозв'язок зі спростом і пропозицією на ринку праці. Сделано висновки стосовно заходів державної політики в напрямку підтримки освіти.

Ключевые слова: ринок праці, зайнятість, трудові ресурси, спрост і пропозиція на ринку праці.

Ukrainian labour-market: analysis, tendencies, prognoses

V. Zhupanyk

The analysis of domestic market condition of labour is conducted. Tendencies are explored in the dynamics of employment of population to Ukraine and certain the structure of employment. The indexes of the demographic state are explored in Ukraine. Influencing of quantity of busy is set after professional groups on structural disproportions of labour-market. The analysis of dynamics of reception and issue of students is conducted by educational establishments and exposed their intercommunication with demand and supply at the market of labour. Conclusions are done in relation to the measures of state policy in direction of support of education.

Keywords: labour-market, employment, labour resources, demand and supply at the market of labour.

УДК: 336.27.04.02/273.2/.273.3

МЕЛЬНИК О.П., аспірант

Науковий керівник – **ГУБЕНКО В.І.**, д-р екон. наук, професор

Білоцерківський національний аграрний університет

БОРГОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Проаналізована боргова політика держави в умовах кризи. Обґрунтовано необхідність внесення коректив у питання тактичного управління державним боргом, зокрема щодо мінімізації ризиків зовнішніх запозичень, активізації внутрішнього ринку державних запозичень. Окреслено роль державних запозичень за умов значного недоотримання доходів бюджету. Визначено основні завдання політики державних запозичень для забезпечення макроекономічної стабільності. Показано дії уряду для зменшення боргової залежності державних фінансів України.

Ключові слова: державний борг, внутрішні та зовнішні запозичення, умовні зобов'язання, заборгованість.

Постановка проблеми. Дефіцит державного бюджету, платіжного балансу, неефективний механізм залучення позик та їх використання, неврахування об'єктивних закономірностей управління борговими зобов'язаннями можуть призвести до загострення фінансової кризи. Наслідком відсутності належної політики у сфері державних запозичень (особливо в першій половині 90-х років ХХ сторіччя), негативного впливу світових фінансових криз, зокрема і сучасної, є зростання боргу, пікові навантаження платежів щодо його обслуговування та погашення в окремих періодах, зниження кредитних рейтингів країни [1].

Відтак, необхідність вироблення зваженої боргової політики не втрачає своєї актуальності, яка в сучасних умовах має бути зорієнтована на призупинення економічного спаду та забезпечення стійкості фінансової системи держави.

Політика зовнішніх і внутрішніх запозичень, обслуговування боргових зобов'язань відіграють важливу роль у системі макрофінансових регуляторів економічного розвитку, впливають на стан грошово-кредитної сфери через зміну обсягів грошової маси і рівня відсоткових ставок в економіці. Боргова політика держави безпосередньо визначає рівень дефіциту бюджету та параметри бюджетної і податкової політики (шляхом мобілізації до бюджету позичкових коштів та вилучення бюджетних ресурсів на обслуговування державного боргу). Залучення зовнішніх позик і обслуговування зовнішнього боргу істотним чином впливають на динаміку валютного курсу та траєкторію валютних надходжень до національної економіки, що відповідним чином відображається на показниках платіжного балансу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці боргової політики держави та управлінню державним боргом присвячено праці видатних учених, зокрема, Д. Рікардо, М. Браунринга, С. Вайнтрауба, Х. Джонсона, Дж. Кейнса, М.Фрідмана А. Лаффера та інших.

В Україні дослідженням проблем державного боргу займалися такі науковці: В. Козюк, В. Лісовенко, Т. Вахненко, В. Геєць, О. Василик, Г. Кучер, І. Лютий та інші. Також цьому питанню

присвячені роботи російських вчених: С. Кіресва, В. Верхолаз, О. Яковлєва. А. Вавілова, Л. Федякіної та інших.

В умовах світової кризи різко зростає роль антикризових заходів, спрямованих на мінімізацію її наслідків. Серед них вагоме місце посідають інструменти забезпечення платоспроможності уряду та корпоративних позичальників, адже провідні економісти світу характеризують фінансову кризу ХХІ сторіччя, передусім, як боргову, або кризу надмірної заборгованості [2].

Метою і завданням дослідження є визначення основних особливостей здійснення державних внутрішніх і зовнішніх запозичень, узагальнених напрямів використання залучених коштів відповідно до потреб держави та окреслення завдань політики залучення державою кредитних коштів. Основу дослідження складають статистична інформація Міністерства фінансів України щодо стану державного боргу, здійснених державних запозичень.

Результати досліджень та їх обговорення. Відновлення економічного зростання в Україні, проведення зваженої бюджетної та податкової політики сприяли покращенню ситуації з державною заборгованістю у 2002-2007 рр. У цей період ступінь платоспроможності держави істотно підвищився, а рівень боргового навантаження на економіку і державні фінанси України знизився.

Починаючи з 2000 року, номінальні показники державного боргу України не підлягали суттєвим змінам. Упродовж 2000-2003 років державний борг України перебував на рівні 75-78 млрд грн. Сума його збільшилася до 85,4 млрд грн. у 2004 році, а у 2005 (після номінальної ревальвації гривні) знову знизився до 78,1 млрд грн. Починаючи з 2006 року, прямих і гарантованих боргів держави поступово збільшувався.

Внаслідок надання пріоритету зовнішнім джерелам позичкових коштів, частка зовнішнього боргу в загальній сумі боргових зобов'язань з року в рік зростала та станом на 31.12.2008 року досягла 78,8%.

Пожвавлення економічної діяльності в країні та підвищення реальної вартості національної валюти були основними чинниками зниження відносних показників боргового навантаження у докризовий період. Розмір державного боргу відносно ВВП скоротився з 45,3 у 2000 році до 12,5% у 2007 році.

Динаміка валового зовнішнього боргу була менш оптимістичною. Активне використання ресурсів міжнародного ринку позичкових капіталів приватними позичальниками відображалось як на номінальних показниках національного боргу, так і на його ставленні до експорту товарів і послуг. Розмір валового зовнішнього боргу збільшився з 19,1 млрд доларів США на кінець 2000 року до 74,3 млрд доларів США на кінець вересня 2007 року.

Незважаючи на скорочення відносних показників державної заборгованості, тягар її обслуговування тривалий час залишався доволі високим. На погашення і обслуговування державного боргу у період 2002-2005 років витрачалось 14,1-15,4% доходів Зведеного бюджету та 3,7-4,2% ВВП країни. У 2006 році вказані співвідношення знизилися до 8,5% доходів бюджету і 2,5 ВВП, а в 2007 році – до 4,3% бюджетних доходів і 1,5% ВВП. Консервація високого рівня боргових виплат за зниження показників боргового навантаження пояснювалась закінченням пільгового періоду обслуговування боргу за позиками міжнародних фінансових організацій, наданих Україні у 1990-х рр., та початком виплат за угодами про реструктуризацію зовнішніх і внутрішніх боргів, що укладалися урядом України у 1998-2001 рр. [3].

Проте уже у 2008 році напередодні кризи в Україні значно активізувалося кредитування національної економіки, суб'єктів господарювання, банківських установ, населення за рахунок коштів іноземних банків через їх дочірні установи в Україні.

Держава, утримуючи помірне боргове навантаження на бюджет, тривалий час ігнорувала зростаючу небезпеку зовнішніх корпоративних запозичень. Зокрема, у липні-вересні 2008 року зовнішній борг уряду зменшився на 4,8%, Національного банку – на 53,4%, тоді як борги банків збільшилися на 9,6%, інших секторів економіки – на 9%, міжфірмовий борг – на 25% [4]. При цьому приватні борги здійснювались безсистемно залежно від потреб кожного позичальника, зумовлюючи швидке зростання валового зовнішнього боргу України.

Так, за 2008 рік валовий зовнішній борг України збільшився на 25,6% і на 1 січня 2009 року становив 105,2 млрд доларів США. Стійка тенденція накопичення зовнішньої заборгованості в банківському секторі та інших секторах економіки, характерна для трьох перших кварталів 2009 року, змінилася на протилежну в останньому кварталі. Під впливом світової фінансової

кризи, коли в умовах обмеження доступу до зовнішніх фінансових ресурсів та зниження інтересу інвесторів до України, в жовтні-грудні 2008 року відбулося скорочення боргу в банківському та інших секторах економіки (на 6,6 млрд доларів США) та суттєве зростання державного боргу (на 5 млрд доларів США).

В умовах посилення загрози масових корпоративних дефолтів українська влада постала перед вибором: підтримати приватний бізнес для забезпечення його розрахунків із зовнішніми кредиторами, або дозволити іноземним кредиторам та інвесторам взяти під контроль значну частину українських активів, у тому числі підприємства, які мають стратегічне значення для економіки держави. Тому українська влада надала підтримку системним банкам і державним компаніям. Необхідність проведення рекапіталізації банківського сектору з метою підвищення ступеня довіри до банківської системи є однією із причин, що зумовила зростання державного боргу.

За 2009 рік загальна сума прямого та гарантованого державного боргу збільшилася на 127,5 млрд грн, у тому числі гарантованого боргу – на 31,2 млрд грн. За підсумками 2009 року державний борг України сягнув 316,9 млрд грн, або 34,7% від ВВП.

В абсолютному вимірі загальна сума державного боргу України за 2009 рік збільшилася майже на 70%. Загострення боргових проблем України зумовлювалося не лише високими темпами приросту боргу, а й несприятливими змінами у його структурі. Так, збільшувалася частка емісійних позик у структурі внутрішнього державного боргу та частка гарантованих зобов'язань у структурі загального боргу держави.

За рік заборгованість уряду за облігаціями внутрішньої державної позики зросла на 54,1 млрд грн. Нарощування внутрішнього фінансового ринку спричинялося монетизацією бюджетного дефіциту й розбалансуванням грошово-кредитної системи. Суттєве зростання державного боргу України посилює ризики гіперінфляції та збереження високих відсоткових ставок, що перешкоджатиме відновленню інвестиційного процесу та переходу економіки до стійкого зростання.

Перевагою здійснення внутрішніх державних запозичень поряд із зовнішніми є відсутність валютного ризику. Крім того, розвинутий внутрішній ринок державних цінних паперів є основою для зростання приватного сектору фінансового ринку та національної економіки загалом. Це, поміж іншим, пов'язано з тим, що у разі добре функціонуючого та високоліквідного внутрішнього ринку державних цінних паперів можна побудувати криву дохідності, на основі якої здійснюватиметься ціноутворення на всі інші запозичення в національній економіці. Також розвинутий ринок дає більше можливостей для управління ліквідністю фінансових установ, хеджування їхніх ризиків, диверсифікації інвестицій, передбачає існування інструментарію для інвестування широким колом інвесторів з різними інтересами (включаючи, окрім банків, страхові компанії, пенсійні фонди тощо).

Політика надання державних гарантій за кредитами не має чітких структурних пріоритетів і не спирається на виважені фінансові розрахунки впливу нових зобов'язань на стан державних фінансів країни. За 2009 рік уряд надав дозволів на залучення кредитів під державні гарантії на суму майже 70 млрд грн. Прийняті Кабінетом Міністрів рішення щодо надання гарантій за кредитами спрямовані переважно на фінансування поточних витрат органів державного управління та державних підприємств. За таких умов знижується ефективність використання державних коштів та зростають ризики дестабілізації державних фінансів у середньостроковій перспективі.

Розмір державного боргу України хоча й не сягнув критичного значення, однак уприпул наблизився до нього, а якщо врахувати найризиковіші види умовних зобов'язань уряду, вже перевищив критичні обсяги.

Ситуація з умовними зобов'язаннями держави, які становлять потенційні фінансові вимоги до центрального уряду і за певних умов можуть суттєво збільшити обсяг боргових витрат із державного бюджету, досить тривожна. Найвагомішими умовними зобов'язаннями уряду України є зовнішні борги державних підприємств та зобов'язання держави щодо відшкодування вартості заощаджень громадян, закріплені в Законі України “Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України”. Їх суму оцінюють у 185 млрд грн.

За включення до складу державного боргу України заборгованості державних підприємств за іноземними кредитами, облігаційними позиками та непогашеної суми заборгованості держави за знеціненими заощадженнями громадян в Ощадбанку і Держстраху СРСР сума боргу збільшиться з нинішнього рівня 316,9 млрд грн до приблизно 502 млрд грн. Таким чином, враховуючи лише

два види умовних зобов'язань держави, матимемо суму державного боргу України, що перевищує 50% від ВВП.

Надмірне збільшення внутрішнього державного боргу, залучення у значних обсягах кредитів міжнародних фінансових організацій та неконтрольоване надання державних гарантій може спровокувати кризу державної заборгованості вже у 2011-2012 роках. А суверенний дефолт, крім відсікання країни від світових кредитних ринків, призведе ще й до зменшення обсягів зовнішньої торгівлі, припинення зовнішнього фінансування корпоративного сектору, гальмування внутрішнього кредитного процесу, наростання панічних настроїв на валютному ринку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У найближчому майбутньому необхідно перейти до розробки і реалізації якісно нової боргової стратегії, яка має орієнтуватися на дії інституційно-інноваційних факторів економічного зростання.

Першочергове значення для забезпечення боргової стійкості України в середньостроковому періоді має скорочення дефіциту державного бюджету. Зменшення дефіциту поточного рахунку платіжного балансу із 7% від ВВП у 2008 році до 1,7% від ВВП у 2009 році свідчить про поступове відновлення зовнішньої рівноваги після девальвації гривні, але величезний дефіцит бюджету є ознакою наявності внутрішнього дисбалансу. Такий дисбаланс проявляється в тому, що все більша частка внутрішніх заощаджень використовується не на внутрішні інвестиції, а на фінансування кінцевих споживчих витрат уряду.

Для повного і своєчасного обслуговування власної заборгованості уряд має забезпечити продуктивну віддачу від капіталу, залученого на фінансовому ринку. У такому разі темпи зростання національного виробництва підвищуватимуться, а можливості погашення накопичених боргів збільшуватимуться.

Експерти МВФ справедливо зазначають, що стимулююча фіскальна і грошово-кредитна політика може стати важливим інструментом підтримки національних економік у період спаду. Але їх застосування має обмежуватися певними рамками та узгоджуватися з визначеним курсом фінансової політики на середньострокову перспективу. Збільшення державного боргу може мати лише тимчасовий характер, а боргова динаміка має набувати зворотних тенденцій після відновлення економічного зростання. Без обмежуючих чинників довгострокові втрати від фіскальної експансії значно перевищуватимуть короткострокові вигоди.

Для зміцнення економічної бази та підвищення спроможності економіки обслуговувати накопичені борги важливе значення має посилення інвестиційної складової видатків бюджету. Наразі ж позичкові операції держави мало впливають на темпи та якість економічного зростання в Україні: запозичені кошти спрямовуються переважно на фінансування поточних видатків і обслуговування раніше накопичених боргів.

Загалом для зменшення боргової залежності державних фінансів України та забезпечення макроекономічної стабільності необхідно:

1) зменшити дефіцит державного бюджету України до рівня 3% від ВВП (5% від ВВП з урахуванням коштів на рекапіталізацію банків) у 2011 році і до 2,5% у наступні роки;

2) встановити ліміт надання державних гарантій на рівні 3% від ВВП і забезпечити їх цільову спрямованість на інвестиції в інфраструктуру, що тривалий період гарантуватиме досягнення суспільно значущих цілей та окупність вкладень;

3) використовувати потенціал зовнішнього фінансування дефіциту бюджету за рахунок кредитних ресурсів МБРР і відмовитися від спрямування до державного бюджету позик МВФ, які створюють інфляційне навантаження (внаслідок конвертації отриманих валютних коштів у гривню) та породжують загрози для стабільності державних фінансів у середньостроковому періоді;

4) зменшити обсяги емісійного фінансування дефіциту бюджету і перейти до рівномірного розміщення ОВДП на первинному ринку, уникаючи різких стрибків дохідності державних зобов'язань; запровадити довгострокові ОВДП з плаваючою ставкою і дохідністю, прив'язаною до темпів інфляції (що дасть змогу зменшити бюджетні витрати на обслуговування боргу після зниження рівня ринкових відсоткових ставок);

5) забезпечити інвестиційне спрямування запозичених коштів (в обсягах, що перевищують розмір погашення державного боргу) в будівництво та ремонт автомобільних доріг, магістральних трубопроводів, морських і повітряних портів, а також розвиток систем водо- і газопостачання, забезпечення електроенергією.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стецький В.О. Стратегічні орієнтири боргової політики України в контексті ефективного впливу державних запозичень на економіку країни // Науковий Вісник Академії муніципального управління. Серія «Економіка». – 2009. – Вип. 7.
2. Вахненко Т.П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи // Фінанси України. – 2009. № 6. – С. 14-28.
3. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: У 3 т./Ін-т екон. та прогнозування НАН України; За ред. А.І.Даниленка. – К.: Фенікс. – Т.2. Механізми грошового та фондового ринків та їх вплив на розвиток економіки України. – 2008. – 442 с.
4. Інтернет-ресурси:
<http://www.bank.gov.ua>
<http://www.minfin.gov.ua>

Долговая политика государства

А.П. Мельник

Проанализирована долговая политика государства в условиях кризиса. Доказана необходимость внесения корректив в вопросы тактического управления государственным долгом, например: минимизация рисков внешних заимствований, активизация внутреннего рынка государственных заимствований. Подчеркнута роль государственных заимствований в условиях значительного недополучения доходов бюджета. Определены основные задания политики государственных заимствований для обеспечения макроэкономической стабильности. Рассмотрены действия правительства для уменьшения долговой зависимости государственных финансов Украины.

Ключевые слова: государственный долг, внешние и внутренние долги, условные обязательства, задолженность.

State debt policy

O. Melnyk

The debt policy of the state in the conditions under crisis is analysed. Necessity of entering corrective amendments in tactical management of a public debt, for example in minimisation of external loans risks is proved or state loans internal market activation. The role of the state loans in the conditions of considerable short-reception of incomes of the budget is underlined. The basic tasks of a policy of the state loans for maintenance of macroeconomic stability are defined. Actions of the government to reduct debt dependence of public finances of Ukraine are considered.

Keywords: national debt, external and internal debts, conditional obligations, debt.

УДК 338.439:635

ФЕДОРЧУК Н.В., асистент

Подільський державний аграрно-технічний університет

e-mail: fedorchuk-n@ukr.net

ФОРМУВАННЯ СПОЖИВЧОГО ПОПИТУ НА ОВОЧІ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто і обґрунтовано передумови формування споживчого попиту на овочі у Хмельницькій області. Прослідковано вплив на структуру споживання рівня доходів населення. Визначено еластичність споживання овочів залежно від величини сукупних витрат різними групами домогосподарств за середньодушовими загальними і грошовими доходами.

Ключові слова: овочі, споживчий попит, купівельна спроможність, дохід, еластичність.

Постановка проблеми. Серед усіх потреб людини на першому місці стоїть забезпечення продовольством. На сучасному етапі розвитку людства, приріст населення планети випереджає спроможності забезпечити свої потреби у продовольстві, а глибокі соціально-економічні перетворення вимагають детального перегляду концептуальних положень продовольчої безпеки. Тим більше, що вже кілька десятиліть існує глобальна продовольча проблема, яка охоплює практично всі країни світу, зокрема і Україну.

Продовольча проблема є найгострішою для світового співтовариства. Належить вона до довгострокових і найскладніших не тільки в українській, а й у світовій економічній практиці. Від її вирішення залежить фізичне і духовне здоров'я людства.

Нині одним із головних завдань аграрної політики нашої держави є створення умов ефективного функціонування агропромислового комплексу з метою забезпечення населення високоякісними продуктами харчування, а переробну промисловість – сільськогосподарською сировиною в обсягах, які гарантуватимуть досягнення рівня споживання харчових продуктів на душу населення до рекомендованих фізіологічних норм. Формувати його потрібно як цілісну систему стратегі-

чних організаційно-економічних заходів та правових законів щодо забезпечення продовольчої безпеки країни з підвищенням ролі вітчизняного товаровиробника.

В Україні гостро постала проблема нестачі повноцінного харчування. Адже стан споживання основних продуктів харчування на одного жителя проти 1990 року значно погіршився і є реальною загрозою для активного і здорового життя населення, загострення проблем продовольчої та національної безпеки країни.

Основою збалансованого харчування є рівень споживання овочевої продукції. Проблема повноцінного забезпечення нею населення надзвичайно актуальна тому, що овочі – незамінний продукт харчування. Вони мають високі смакові якості, містять цілий ряд вітамінів, кислот, солей, ароматичних і мінеральних речовин, які відіграють важливу роль не тільки у водному, мінеральному, а й у білковому, жировому та вуглеводному обміні в людському організмі.

На жаль, за останні роки незалежності України овочівництво як галузь залишається відстаюю і низькорентабельною галуззю у сільському господарстві. Спад виробництва овочепродуктів спричинив значне зменшення надходжень овочевої сировини на переробку. Виробництво є лише одним із чинників, що впливають на продовольчу безпеку країни. На тенденцію зростання продовольчого, зокрема овочепродуктового, споживання мають значний вплив й соціально-економічні фактори. Це, по-перше, незбалансованість споживчого кошика населення, зумовлена низькою платоспроможністю. Надзвичайно низькі доходи окремих соціальних груп у регіонах країни спричинюють низький попит на продукти харчування. По-друге, це загрозово висока інфляція на продовольчому ринку.

Ми впевнені, що поки агропромисловий комплекс держави не вийде із кризового стану, не стане конкурентоспроможним, домінуючим на ринках сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів, доти не забезпечиться в країні стабільна тенденція зростання продовольчого споживання, а отже й добробут населення.

Низька купівельна спроможність переважної більшості населення області, натуралізація доходів значно обмежують не лише попит на овочепродукти, але й зменшують ємність ринку овочів. Адже й за сучасного рівня платоспроможності фактичне споживання свіжих овочів населенням області не може бути забезпечено власним виробництвом. Разом із цим, обмежений платоспроможний попит населення гальмує й формування пропозиції.

Споживання в певний відрізок часу обмежується виробництвом. Але, на думку деяких вчених-економістів, це можливо лише в ситуаціях, коли самі виробники зацікавлені в цьому [2]. Що до ринку овочепродуктів, то він має чітко виражений сезонний характер. І реалізація продукції обмежена певними термінами виробництва та споживання.

Рівень споживання продуктів харчування в цілому та овочів зокрема залежить від ціни, розміру доходу, обсягів пропозиції якісної продукції на ринку.

Основна маса овочепродуктів споживається населенням у свіжому та переробленому вигляді. Рівень та структура споживання їх знаходяться у прямій залежності від розміру сукупних витрат і доходів населення. На попит з боку міського населення, постійний ріст цін на овочі вплинув негативно. Що до сільського, то навпаки, незважаючи на скорочення споживання овочевої продукції, реалізація вирощеної в особистому підсобному господарстві продукції стає більш вигідною.

Невпинне зниження купівельної спроможності населення відбувається через дію двох факторів: рівня цін на продукти харчування та рівня доходів населення. Останній фактор чинить суттєвий вплив на структуру споживання.

На сьогодні показники, які характеризують споживання продуктів харчування, знизилися до критичної межі. Адже в регіоні, так як і в цілому по Україні, за останні 18 років спостерігається одноманітне жири-вуглеводне харчування значної частини населення. Енергетична цінність раціону як дорослих, так і дітей забезпечується вуглеводами на 50–80% за рахунок хлібобулочних виробів, картоплі та цукру.

Метою і завданням дослідження є вивчення впливу рівня доходів населення на формування споживчого попиту на овочі у Хмельницькій області.

Матеріал і методика досліджень. Досліджували структуру сукупних витрат і доходів населення Хмельницької області та споживання населенням овочів, що залежить від величини сукупних витрат. Для проведення порівняльного аналізу використовували матеріали Головного управління статистики в Хмельницькій області та власні розрахунки авторів. В основу досліджень покладено систематичний аналіз та дослідження українських економістів, які вивчали цю проблему.

Результати досліджень та їх обговорення. Усі домогосподарства регіону витрати формують на основі своїх доходів та сукупних ресурсів. Відповідно до цього складається певний рівень споживання. Впродовж 2002–2008 років сукупні витрати домогосподарств Хмельниччини зросли на 1797,6 грн, але частка споживчих сукупних витрат на продовольчі товари зменшилася на 12,6%. За цей же період сукупні ресурси домогосподарств збільшилися на 2068,7 грн. А питома вага грошових доходів у структурі сукупних ресурсів збільшилася з 69,7 до 82,2% (табл. 1). Отже, за досліджуваний період темпи зростання грошових доходів були вищими за темпи зростання витрат [3].

Таблиця 1 – Структура сукупних витрат і доходів населення Хмельницької області (в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), %

Показники	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	Відхилення 2008 від 2002 рр., +, -
<i>Всього сукупних витрат, грн</i>	601,3	654,4	868,9	1194,9	1432,6	1569,4	2398,9	1797,6
Споживчі сукупні витрати:	88,0	91,6	88,9	87,3	88,0	84,5	82,0	-6,0
– продовольчі товари	62,3	63,0	59,2	60,0	57,9	54,2	49,7	-12,6
– непродовольчі товари та послуги	25,7	28,6	29,7	27,3	30,1	30,3	32,4	6,7
Неспоживчі сукупні витрати	12,0	8,4	11,1	12,7	12,0	15,5	18,0	6,0
<i>Всього сукупних ресурсів, грн</i>	582,6	652,1	884,3	1218,4	1542,9	1871,2	2651,3	2068,7
Грошові доходи	69,7	73,7	80,3	81,2	82,7	85,9	82,2	12,5
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства	18,6	15,5	9,6	8,7	8,3	7,0	6,3	-12,3
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг	3,3	1,7	1,4	0,7	0,8	1,2	0,8	-2,5
Пільги на оплату санаторно-курортних путівок, послуг міжміського транспорту та зв'язку	0,3	0,7	0,9	1,1	0,6	0,5	0,7	0,4
Інші доходи	8,1	8,4	7,8	8,3	7,6	5,4	10,1	2,0

Показово, що суттєве зростання цього показника вказує на позитивні зміни в економічній поведінці населення області, яке докладає багато зусиль для збільшення грошової частини своїх доходів, підвищення рівня платоспроможності, що, звичайно, повинно викликати зростання попиту і підвищення ефективності сільгоспвиробництва.

Однак, як видно із таблиці 1, загрозливою є диференціація як доходів, так і витрат населення області у бік зростання. Питома вага витрат на придбання продовольчих товарів у 2008 р. у порівнянні з 2002 р. зменшилася на 12,6%, тоді як за відповідний період відбулося збільшення питомої ваги витрат на непродовольчі товари та послуги на 6,7% і неспоживчі сукупні витрати на 6,0% відповідно. Таким чином, населення області зростаючі доходи спрямовує, в першу чергу, на придбання промислових товарів, товарів домашнього вжитку та на оплату послуг.

Слід відзначити, що у країнах з високим рівнем життя, приріст своїх доходів населення, в першу чергу, направляє на оплату послуг, з огляду на те, що промислові і продовольчі товари будуть придбаватися й за меншого рівня доходів.

Відомо, що попит і пропозиція реагують на зміну великої кількості детермінант. Споживачі чутливі не лише до зміни цін на товари, а й до змін власного доходу. Вимірником цих відносних змін є таке поняття як еластичність. Поняття еластичності попиту ввів ще французький економіст А. Курно, а концепцію еластичності вперше розробив А. Маршалл.

Одним із видів еластичності є еластичність попиту за доходом. Еластичність попиту за доходом – це показник відсоткової зміни обсягу попиту у разі зміни доходу споживача на 1%. Коефіцієнт еластичності попиту показує, на скільки відсотків зміниться обсяг попиту на товар у разі зміни доходу споживача на 1%.

Залежно від динаміки доходів до динаміки попиту розрізняють три види товарів: нормальні, нижчі й нейтральні. Основну масу товарів на споживчому ринку відносять до нормальних. Попит на нормальні товари зростає зі збільшенням доходу, а на нижчі товари, навпаки, скорочується. Тому й еластичність попиту за доходом для нормальних товарів буде додатною (більше 0), а для нижчих – від'ємною (менше 0), якщо ж буде більшою за одиницю, то такий товар буде вважатися предметом розкоші.

У нашій державі дія закону попиту має свою специфіку – попит на продукти харчування в цілому достатньо еластичний. Особливо це стосується овочів, калорійність яких через високий вміст у їх складі води (80-95%) і низький вміст жирів (0,1%), білків і вуглеводів (0,6-1,8%), невелика [1].

Тому й підвищення рівня доходів населення Хмельниччини завжди у разі розстановки пріоритетів споживання тих чи інших продуктів, ставитиме свіжі овочі на останнє місце. Саме це й відбувається нині, про що свідчать дані табл. 2.

Ми визначили еластичність споживання овочів залежно від величини сукупних витрат різними групами домогосподарств за середньодушовими загальними і грошовими доходами [3].

Таблиця 2 – Еластичність споживання овочів залежно від величини сукупних витрат у Хмельницькій області, 2007 р.

Групи домогосподарств за загальними доходами, грн.	Розподіл домогосподарств, %	Середній розмір сукупних витрат, грн	Середній розмір сукупних продовольчих витрат, грн	Споживання овочів на 1 особу, кг	Приріст		Коефіцієнт еластичності	Зважені коефіцієнти еластичності
					усіх сукупних витрат, грн	витрат на продовольчі товари, грн		
До 300,0	5,1	799,4	559,7	5,5	х	х	х	х
300,1 – 360,0	3,7	954,1	665,6	7,3	154,7	105,9	0,97	3,60
360,1 – 420,0	4,4	1422,9	870,6	7,1	468,8	205,0	0,63	2,76
420,1 – 480,0	6,6	1650,3	820,2	6,5	22,7	-50,4	-3,62	-23,89
480,1 – 540,0	8,6	1127,5	579,5	6,7	-522,8	-240,7	0,92	7,95
540,1 – 600,0	10,9	1271,4	755,7	7,6	143,9	176,2	2,38	25,89
600,1 – 660,0	13,5	1398,7	666,6	7,7	127,3	-89,1	-1,18	-15,93
660,1 – 720,0	11,8	1274,0	653,4	8,4	-124,7	-13,2	0,23	2,66
720,1 – 780,0	7,4	1737,9	759,9	7,8	463,9	106,5	0,49	3,31
780,1 – 840,0	3,4	1937,2	770,0	10,0	199,3	10,1	0,11	0,38
Більше 840,0	24,6	2246,2	803,1	10,0	309,0	33,1	0,27	6,62
Всього	100,0	х	х	х	х	х	х	13,35

Нами розраховано коефіцієнти еластичності як відсоток зростання сукупних витрат домогосподарств на продовольчі товари з розрахунку на один відсоток зростання сукупних витрат у кожній із груп. Зважений коефіцієнт еластичності обчислювався як середня зважена групових коефіцієнтів еластичності. У 2007 році інтегрований зважений коефіцієнт еластичності споживання овочів на Хмельниччині залежно від величини сукупних витрат становив 13,35%. Таким чином, зростання загальних доходів населення на 1% спричиняє зростання сукупних витрат на продовольство, зокрема на овочі, на 0,13%. Попит буде еластичним лише у разі його перевищення 1.

Слід зауважити, що лише у групі із середньодушовим загальним доходом 540,1–600,0 грн попит залишився еластичним.

Висновок. Отже, в період ринкових трансформацій у нашій державі першочергове значення у формуванні продуктових регіональних ринків, зокрема й овочевого на Хмельниччині, має споживчий попит населення, який повною мірою, залежить від його купівельної спроможності. Адже саме попит в умовах конкурентного ринку виступає головною рушійною силою виробництва, тобто виробництво обумовлюють обсяги споживання, а не навпаки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Косік А.Ф., Гронтовська Г.Е. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 416 с.
2. Мостенська Т.Л. Особливості формування попиту і пропозиції на ринку харчових продуктів / Т.Л. Мостенська // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 113–120.
3. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2008 рік / За ред. В.В. Скальського / Хмельницьке обласне управління статистики. – Хмельницький, 2009. – 442 с.

Формирование потребительского спроса на овощи в Хмельницкой области

Н.В. Федорчук

В статье рассмотрены и обоснованы предпосылки формирования потребительского спроса на овощи в Хмельницкой области. Прослеживается влияние на структуру потребления уровня доходов населения. Определена эластичность потребления овощей в зависимости от величины совокупных расходов различными группами домохозяйств по средней величине общих и денежных доходов на душу населения.

Ключевые слова: овощи, потребительский спрос, покупательная способность, доход, эластичность.

Forming of consumer demand is on vegetable in Khmel'nickiy area

N. Fedorchuk

In the article it is considered and pre-conditions of forming of consumer demand are grounded on a vegetable in the Khmel'nitsky region. Proslidcovano influence on the pattern of consumption of level of profits of population. Elasticity of consumption of vegetables is certain, depending on the size of the combined charges, by different groups of domogospodarstv after serednodoushovimi revenues total and money.

Key words: vegetables, consumer demand, purchasing power, profit, elasticity.

УДК 332.24.338.43

ЛОЗОВСЬКА О.І., аспірантка

Науковий керівник – **О.В. ШКІЛЬОВ**, д-р екон. наук

Національний університет біоресурсів та природокористування України

ВЛАСНІСТЬ НА ЗЕМЛЮ ТА ФОРМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Відображено хід реформування відносин власності на землю, стан її реалізації на сучасному етапі, розкриті недоліки під час здійснення земельної реформи та можливості їх вирішення. Визначено значення орендних відносин у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва на етапі переходу до ринкових відносин в Україні.

Ключові слова: відносини власності на землю, земельна реформа, право власності, оренда землі.

Постановка проблеми. Необхідність переходу до формування ринкових відносин в аграрній сфері зумовлюється сучасним кризовим станом сільськогосподарського виробництва. Важливим напрямом дослідження за цих умов є проблеми відносин власності на землю. Радикальні їх перетворення пов'язують винятково із приватизацією. Незаперечним є те, що відносини власності на землю є визначальними у становленні економічних відносин сільськогосподарських підприємств. Тому земельна реформа — це головний фактор, що впливає на темпи і характер їх організаційно-правової реструктуризації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За час реформування земельних відносин в Україні з'явилося ряд наукових праць вчених, які досліджують проблеми функціонування різних форм власності на землю, а також теоретичні, методичні і прикладні аспекти, засади становлення та розвитку орендних відносин. До групи провідних вчених-дослідників цього напрямку входять: Л.Я. Новаковський, Д.С. Добряк, А.М. Третяк, Д.І. Гнаткович, В.В. Горлачук, В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, А.П. Вервейко, П.І. Гайдуцький, М.Я. Дем'яненко та ін.

Однак аналіз економічної літератури, діяльності учасників орендних операцій на ринку земель, особливості функціонування сільського господарства, постійне оновлення діючої законодавчої бази показують, що проблема дії інституту власності та оренди як економічного інструмента раціонального землекористування не знайшла достатнього теоретичного обґрунтування та практичного впровадження. Перехід права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення від держави до приватних осіб вимагає подальшого дослідження та вдосконалення дії механізму оренди.

Метою дослідження є визначення форм реалізації власності на землю та впливу на ефективність сільськогосподарського виробництва в результаті проведення земельної реформи.

Методи дослідження. Для реалізації мети дослідження застосовувались методи: монографічний (під час опрацювання наукових публікацій з питань оренди, статистичних збірників, нормативних документів з питань землекористування та ін.); історичний (за розгляду етапів земельної реформи); економіко-статистичний (подається інформація про землекористування за власників земель землекористувачами, що утворилися в процесі здійснення земельної реформи в області); графічний (для розробки графіків).

Результати досліджень та їх обговорення. Реформувати відносини власності на землю можна лише в межах існуючого правового поля з огляду на реальні обставини. Основою земельної реформи стали постанови Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу», Верховної Ради «Про прискорення земельної реформи та приватизації землі», Земельний Кодекс України. За цими документами передавались у колективну власність землі колишніх колгоспів і радгоспів,

які перетворились у різні форми господарювання на колективній і приватній основі, проводилися роботи з роздержавлення й приватизації земель сільськогосподарських підприємств, передачі громадянам ділянок у приватну власність [1, с. 12-17]. Наступним етапом земельної реформи стало прийняття Указів Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям», «Про захист прав власників земельних часток (паїв)», Закону України «Про оренду землі». На цьому етапі і відбулося реальне роздержавлення землі шляхом заміни сертифікатів на земельну частку (пай) на Державні акти на право приватної власності на землю. Важливим кроком у здійсненні земельної реформи на цьому етапі став Указ Президента України «Про основні напрями земельної реформи в Україні на 2001–2005 роки». Земельним Кодексом України передбачається три форми власності: приватна, комунальна і державна. Проаналізувавши результат земельної реформи за 1994–2008 роки, визначимо, що площа земель, переданих в оренду власниками земельних часток (паїв), становить 17,7 млн га, або 64% від площі розпайованих земель [2].

Перевага багатоманітності форм власності полягає в тому, що вона створює умови для економічного змагання різноманітних форм власності, їхньої конкуренції в умовах рівноправності. В результаті проведення земельної реформи на селі створено агроформування ринкового типу, землекористування в яких в основному базується на оренді у громадян земельних часток (паїв). На даному етапі оренда стала найпоширенішим способом використання земель у сільському господарстві [3]. Наявність власності на землю зумовлює одержання землевласником плати за її використання у вигляді орендної плати.

Згідно з чинним Земельним Кодексом України, право власності на землю – це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками. За даними Державного комітету, із земельних ресурсів України в 2008 році укладено 4631,2 тис. (67% від отриманих сертифікатів та державних актів) договорів оренди земельної ділянки, земельної частки (паю), з них: 2 млн 24,1 тис. (43,7%) укладено з господарствами, із земель яких виділено земельний пай; 631,3 тис. (13,6%) укладено з фермерськими господарствами; 1 млн 975,8 тис. (42,7%) укладено з іншими суб'єктами господарювання. Селянами-пенсіонерами укладено 2 млн 446,4 тис. договорів (52,8%). Загальна сума виплат за оренду земельних часток (паїв) на 2008 рік становить 3,2 млрд. гривень, в тому числі селянам-пенсіонерам – 1,5 млрд гривень (46,4%). Станом на 16.02.2009 р. фактично виплачено за оренду 3 млрд 164,4 млн грн (99%), а на 01.01.2008 р. цей показник становив 90 відсотків [4].

Проаналізувавши розвиток земельних відносин в Україні, можемо зробити висновок, що запровадження оренди землі дещо поліпшує матеріальний стан власників земельних ділянок і земельних часток (паїв). Однак вони мають чимало недоліків, зокрема, стосовно дотримання строків виплати згідно з договорами й особливо щодо оцінки натуральної продукції, яка у багатьох випадках є завищеною. В орендних відносинах важливе значення мають спонукальні мотиви договірних сторін, тому переважна більшість договорів оренди укладаються на строк до п'яти років (64,1%) [4].

Однак запровадження оренди ще не гарантує її ефективності в гармонізації економічних інтересів. Переважаючий термін договорів оренди не може не турбувати орендарів – керівників господарств, які хочуть мати хоча б якусь перспективу. У країнах Західної Європи практично 90% договорів укладаються на термін понад 5 років, а більшість з них – на 10-15 (повний цикл сівозміни і середній термін окупності основних фондів). Чимало договорів укладаються на 25-50 років. Зокрема, мінімальний строк останньої становить: у Нідерландах – 6 років для землі без приміщень і 12 років – для всієї ферми; у Бельгії і Франції – 9 років; в Італії – 15; в Ірландії – 3; в Греції – 4 роки [5]. Це досягається за рахунок високої орендної плати.

Вивчення літературних джерел, досвіду розвинутих країн, сучасного стану розвитку оренди землі, практики діяльності сільськогосподарських підприємств щодо орендних земельних відносин дає можливість запропонувати збільшення терміну оренди землі у перспективі. В інтересах сільськогосподарського виробництва бажана довгострокова оренда не менше 10 років. За цих умов можна буде розраховувати на прагнення орендаря поліпшувати якість і родючість землі.

За результатами проведеного дослідження видно, що вдосконалення оренди – пріоритетний напрям розвитку земельних відносин. Виходячи із тенденцій сучасних земельних відносин, слід звернути увагу на використання підприємствами орендованої землі, які не турбуються про збе-

реження її родючості, охорону та поліпшення ґрунту. В теперішніх умовах більшість сільськогосподарських підприємств з метою отримання максимального прибутку займається вирощуванням культур, які користуються ринковим попитом, не звертаючи увагу на зниження вмісту поживних речовин у ґрунті, збільшення кількості шкідників та хвороб у разі недотримання сівозміни, що в кінцевому рахунку призводить до зниження родючості ріллі та погіршення її структури. Так, наприклад, за 1990-2007 роки площа посіву соняшнику збільшилась у 2,21 рази за рахунок зменшення площ під цукровими буряками та кормовими культурами, які зменшились відповідно у 2,64 та 3,97 разів [6].

Україна володіє майже третиною запасів чорнозему та 27% орної землі в Європі. Нині показник розораності сільськогосподарських угідь становить 77,8%, що є одним з найвищих у світі [6]. Результатом високої розораності земельного фонду, екстенсивного господарювання і деградації сільськогосподарських угідь є надзвичайно низький рівень їх продуктивності, що в свою чергу впливає на зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, що підтверджує рис. 1.

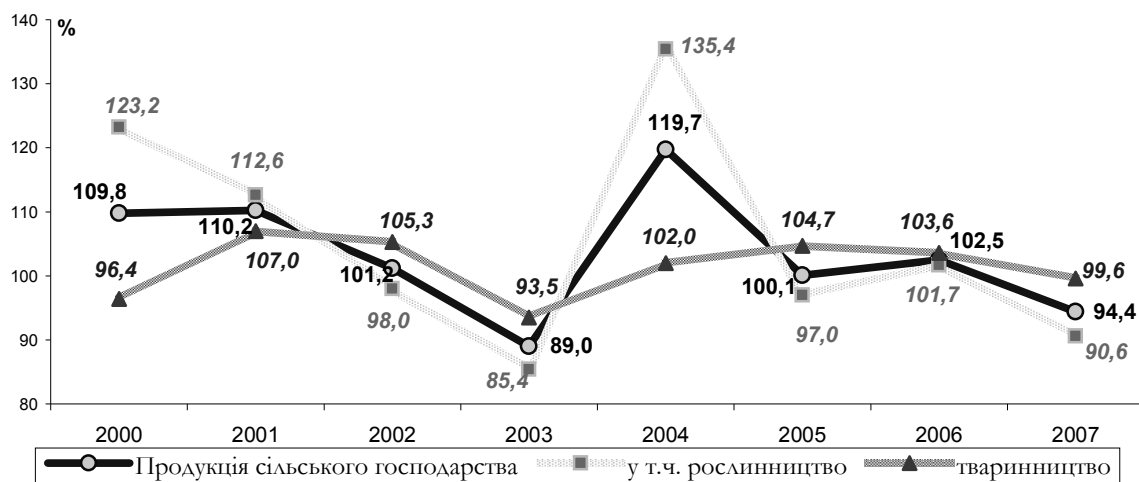

Рис. 1. Динаміка зміни обсягів сільськогосподарського виробництва (у % до попереднього року)*

*Джерело: Сільське господарство України за 2007 рік / Ю. М. Остапчук. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 391с.

Як бачимо з рис. 1, загальний обсяг продукції сільськогосподарства в усіх категоріях господарств за 2007 р. порівняно з 2000 р. скоротився на 15,4 %. Однією з головних причин істотного падіння обсягів виробництва продукції в галузі рослинництва та зниження ефективності використання орних земель є зменшення кількості внесених органічних добрив за 1990-2007 роки на 92 % на 1 га посівної площі, мінеральних добрив – на 64 % [6] через відсутність достатньої кількості обігових коштів у сільськогосподарських підприємств внаслідок диспаритету цін, недосконалості кредитної політики, низького рівня інвестицій тощо.

Отже, структурна перебудова аграрного виробництва у перспективі має базуватися на розвитку багатокладної економіки, рівних можливостей для всіх організаційно-правових форм господарювання. Водночас освоєння новітніх технологій, поглиблення суспільного поділу праці вимагатимуть створення економічної системи стимулювання крупнотоварного виробництва. Необхідним, на нашу думку, є проведення роботи щодо усунення регіональних диспропорцій у рівнях ресурсозабезпечення та інтенсивності виробництва в аграрній сфері з одночасним поліпшенням екологічного стану природного середовища.

Низький рівень економічної ефективності підприємств за нинішніх умов можна пояснити наявністю цілої низки проблем, пов'язаних з їх матеріальним забезпеченням; недосконалою системою кредитування; поглибленням диспаритету цін, що є причинами щорічного скорочення площі сільськогосподарських угідь в обробітку. Важливим фактором підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, а як наслідок, забезпечення продовольчої безпеки країни, є збе-

реження та підвищення родючості ґрунтів. Втрата поживних речовин призводить до зниження урожайності. Так, наприклад, за останні 17 років урожайність зернових та зернобобових культур знизилась у 1,61 раза.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що значення орендних відносин у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва незаперечне. Незважаючи на цілу низку прийнятих законів, неврегульованими залишаються питання, насамперед, щодо реалізації суб'єктами відносин власності їхніх прав, розвитку іпотечного кредитування. Вирішення цих питань потребує внесення змін до чинного законодавства і невідкладне прийняття передбачених Земельним кодексом Законів України «Про ринок землі» та «Про державний земельний (іпотечний) банк». Впровадження цих заходів прискорить реалізацію громадянами своїх прав щодо використання земельної власності, активізацію залучення інвестицій у сільськогосподарське виробництво, підвищення ефективності використання земель.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Федоров М. Трансформація земельних відносин в аграрній сфері // Економіка АПК. – 1998. – № 4. – С.12-17.
2. Данькевич А.С. Орендні земельні відносини у сільському господарстві// Економіка АПК. – 2006. – №5. – С.63.
3. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. — 2-ге вид., доп. і перероб. / В.Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — С.199.
4. Орендні земельні відносини: сучасний стан та основні напрями удосконалення / О.В. Шебаніна // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 9
5. Статистичний щорічник України за 2007 рік / О.Г. Осауленко. – К.: Консультант, 2008. – 391 с.

Собственность на землю и формы ее реализации в сельскохозяйственном производстве

О.И. Лозовская

Отражен ход реформирования отношений собственности на землю, состояние реализации на современном этапе, раскрыты недостатки при осуществлении земельной реформы и возможности их решения. Определены значения арендных отношений в повышении эффективности сельскохозяйственного производства на этапе перехода к рыночным отношениям в Украине.

Ключевые слова: отношения собственности на землю, земельная реформа, право собственности, аренда земли.

Land ownership and forms of its realization in agricultural production

O. Lozovskaya

Devoted the ways of property relations reform at the land recourses, the situation of its implementation, at present, revealed shortcomings in the implementation of land reform and their possible solutions. Determine the lease value of the efficiency increasing of agricultural production in transformation market relations in Ukraine.

Key words: relationship of land ownership, land reform, ownership, leasing land.

УДК: 519.866: 658.14/.17

РУЗАКОВА О.В., канд. екон. наук

Вінницький національний аграрний університет

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ПРОГРАМНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті проаналізовано існуючі програмні продукти для оцінки фінансового стану підприємства. Сформовано основні принципи побудови удосконаленої системи автоматизації фінансового аналізу, що дозволяють отримати більш якісні програмні продукти. Запропоновано узагальнену схему взаємодії програмних модулів такої системи.

Ключові слова: фінансовий стан підприємства, оцінка, програмний засіб, фінансовий аналіз, прийняття рішення.

Постановка проблеми. Враховуючи різноманіття фінансових процесів, множини параметрів, що характеризують фінансовий стан підприємства (ФСП), різницю в діапазоні їх граничних оцінок та інші масиви статистичної та експертної інформації, доцільною є розробка програмних засобів, які автоматизують процес визначення ФСП та знижують ймовірність помилкових оцінок. Програмні продукти дозволяють скоротити терміни проведення аналізу; замінити наближені або спрощені розрахунки точними обчисленнями; вирішити нові багатовимірні задачі аналізу, що практично неможливо здійснити власноруч і традиційними методами.

Метою дослідження є підвищення якості оцінювання фінансового стану підприємства із використанням автоматизованих програмних засобів.

Зазначена мета обумовила постановку та розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати існуючі програмні продукти, що дозволяють оцінити ФСП, визначити їх переваги і недоліки;
- сформулювати принципи побудови програмного засобу, що дозволяють усунути недоліки проаналізованих програмних продуктів.

Серед провідних вчених, які зробили значний внесок у розвиток математичних методів та комп'ютеризованих засобів для розв'язання багатьох задач, зокрема економічних, слід відзначити: В.М. Глушкова, Л.В. Канторовича, М.П. Бусленка, Р. Кіні, Х. Райфа [1-4].

Результати досліджень та їх обговорення. Методика економічного аналізу, орієнтована на застосування комп'ютерів, задовольняє вимогам системності, комплексності, оперативності, точності, прогресивності, динамічності. Комп'ютерні технології дозволяють підвищити продуктивність праці економіста, бухгалтера, плановика та інших фахівців шляхом децентралізації процесу автоматизованої обробки фінансової інформації, сполучення безпосередньо на робочому місці їхніх професійних знань із перевагами електронної обробки інформації. Окрім того, програмні засоби дають можливість проводити аналіз фінансово-економічної діяльності підприємства в динаміці за ряд періодів, а також дають змогу співробітникам аналітичних служб і керівникам підприємств самостійно, без допомоги програмістів вирішувати такі задачі:

- оперативно одержувати потрібну інформацію зі сховищ даних;
- аналізувати отримані дані в різних розрізах і з необхідним рівнем деталізації;
- виводити результати цього аналізу у вигляді, зручному для сприйняття і прийняття рішень.

В основу роботи таких програм покладено приведення бухгалтерської звітності за ряд періодів до єдиного порівняльного виду, що відповідає вимогам стандартів фінансової звітності. За наданими даними здійснюється розрахунок фінансових коефіцієнтів, проводиться оцінка банкрутства, оцінюється вартість чистих активів і структура балансу, проводиться аналіз безбитковості.

На сьогодні існує ряд програмних продуктів, що дозволяють проводити фінансовий аналіз підприємства, зокрема:

1. «ИНЕК-Аналітик» – найстарша програма фінансового аналізу, що дозволяє проводити фінансовий аналіз на основі розрахованих аналітичних таблиць і графіків. Система формує коротке резюме про фінансовий стан підприємства, що містить текст і графіки.

2. «Audit Expert» – аналітична система для діагностики, оцінки і моніторингу ФСП. Система дає можливість провести переоцінку статей активів і пасивів та перевести дані в більш стійку валюту.

3. «Onvision» – програмний комплекс, призначений для оперативного аналізу даних, одержуваних з облікових систем.

4. «Альт-Фінанси» – програмний продукт, що дозволяє здійснювати комплексне оцінювання діяльності підприємства, виявляти основні тенденції його розвитку. Програма «Альт-Фінанси» використовує основні методи проведення аналізу: горизонтальний, вертикальний, порівняльний та факторний.

5. «Financial Analysis» – програма для проведення вертикального і горизонтального фінансового аналізу; аналізу економічного потенціалу на основі оцінки майнового стану; оцінку результативності фінансово-господарської діяльності.

6. Модуль «Фінансовий аналіз» системи «Галактика» – програма оцінки фінансового стану підприємства і перспектив його подальшого розвитку з орієнтацією на підприємства всіх форм власності.

7. Система БЕСТ-Ф – програмний продукт, призначений як для оперативного аналізу власної фінансово-господарської діяльності, так і для проведення незалежної зовнішньої експертизи і аналізу економічного стану підприємства з метою розробки стратегії його розвитку. Результати аналізу представляються як у вигляді аналітичних таблиць, так і у вигляді графіків [5].

Огляд порівняльних характеристик, найбільш поширених на ринку систем автоматизації фінансового аналізу, показав, що оперативність отримуваних у процесі економічного аналізу даних для поточного і стратегічного управління і можливість керівництва своєчасно реагувати на погіршення фінансового стану підприємства знаходяться в прямій залежності від наявності сучасних інформаційних технологій для проведення аналізу на підприємстві. Найбільш ефективною організаційною формою проведення економічного аналізу за умов комп'ютеризації є створення автоматизованих ро-

бочих місць аналітиків. Але наведені вище програми не позбавлені багатьох недоліків. Як правило, це висока ціна, недостатня кількість інструментів і вбудованих методик для проведення аналізу. Крім того, жодна із розглянутих програм не враховує специфіку галузі функціонування підприємства, умови його господарювання, вагомість фінансових параметрів, що знижує якість оцінки.

Для усунення зазначених вище недоліків система автоматизації фінансового аналізу повинна задовольняти таким вимогам:

- забезпечувати оперативне введення вхідних даних із форм звітності в режимі реального часу, вилучати непотрібні дані та коригувати їх;
- обчислювати оцінювальні параметри фінансового стану підприємства;
- надавати можливість вибору галузі народного господарства залежно від сфери діяльності підприємства (промисловість, сільське господарство, торгівля, транспорт і зв'язок, лісове господарство, будівництво, заготівля, освіта, охорона здоров'я, фізична культура, соціальне забезпечення, культура і мистецтво, наука);
- здійснювати розрахунок оцінки ФСП на базі відповідних алгоритмів та математичних апаратів;
- приймати рішення щодо ФСП шляхом пошуку максимального значення оцінки на множині вихідних параметрів;
- надавати довідкову інформацію про користування програмним продуктом (інформація про систему оцінювання ФСП та введення вхідних даних);
- здійснювати роботу в локальній мережі.

Таким чином, запропоновано таку узагальнену схему взаємодії програмних модулів системи, що зображено на рис. 1.

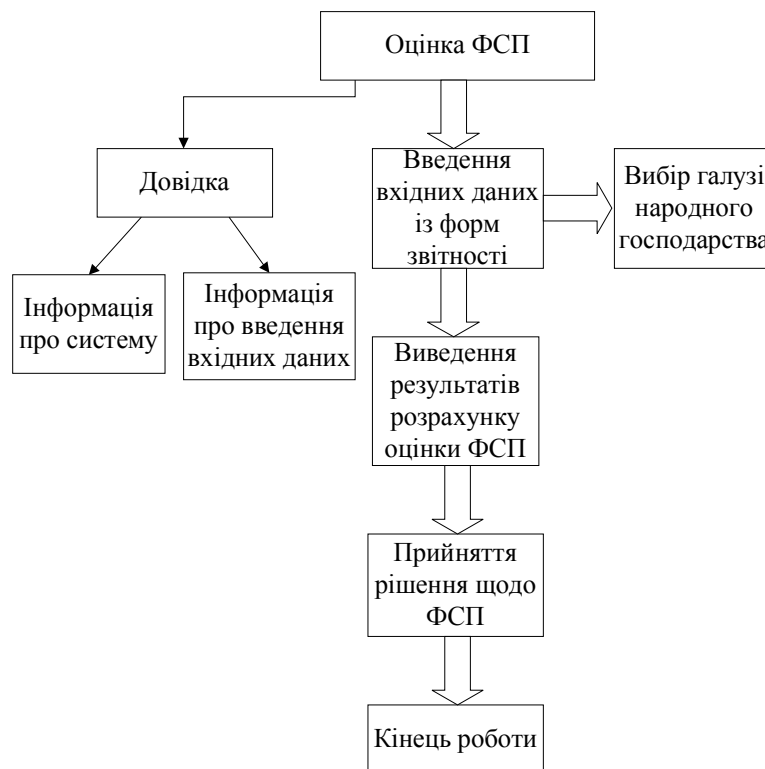

Рис. 1. Узагальнена схема взаємодії програмних модулів системи

Практично кожне підприємство використовує у своєму офісі мережеве обладнання, за допомогою якого воно здійснює ряд фінансових операцій. Використовуючи локальну мережу, працівники різних відділів можуть оперативно отримувати необхідну інформацію. Крім того, варто зазначити, що комп'ютеризованість підприємницької діяльності забезпечує високий рівень конфіденційності інформації, значно збільшує потенціал. Отже, для побудови системи оцінювання ФСП доцільно використовувати корпоративну мережу.

За умов оперативної діяльності керівництво підприємства в особі директора, головного бухгалтера, а також працівників фінансового відділу потребує отримання інформації про стан фінансів. Така інформація отримується водночас багатьма користувачами системи із використанням локальної мережі.

Висновки. Застосування комп'ютерних технологій підвищує ефективність аналітичної роботи фінансових експертів. Програмні продукти дозволяють спростити рутинні операції працівників підприємств та організацій для прийняття рішень щодо оцінювання фінансового стану підприємства, а також автоматизувати процес прийняття фінансового рішення. Запропоновані принципи побудови програмних засобів дозволяють отримати програмні продукти для оцінювання ФСП більш високої точності, якості та швидкості, які будуть простими в користуванні, не потребуватимуть спеціальних знань у галузі програмування та комп'ютерної техніки від економіста, а також не вимагатимуть глибоких знань специфіки фінансової роботи від системного програміста.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Глушков В.М. Основы безбумажной информатики / В.М. Глушков. – М.: Наука, 1982. – 552 с.
2. Канторович Л.В. Функциональный анализ / Л.В. Канторович, Г.П. Акилов. – СПб.: Нев.диалект: БХВ-Петербург, 2004. — 816 с.
3. Бусленко Н.П. Моделирование сложных систем / Н.П. Бусленко. — М.: Наука, 1978. — 400 с.
4. Кини Р. Принятие решения при многих критериях: предпочтения и замещения / Р. Кини, Х. Райфа. – М.: Радио и связь, 1981. – 560 с.
5. Бондаренко О. Аналіз програмних продуктів, що використовуються для оцінки фінансового стану підприємства / Оксана Бондаренко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т.15. – Донецьк: Східний видавничий дім, Український культурологічний центр, 2006. – С. 107–115.

Принципы построения программных средств для оценки финансового состояния предприятия

О. Рузакова

В статье проанализированы существующие программные продукты для оценки финансового состояния предприятия. Сформированы основные принципы построения усовершенствованной системы автоматизации финансового анализа, позволяющие получать более качественные программные продукты. Предложена обобщенная схема взаимодействия программных модулей такой системы.

Ключевые слова: финансовое состояние предприятия, оценка, программное средство, финансовый анализ, принятие решения.

Principles of construction of programmatic facilities are for the estimation of the financial state of enterprise

O. Ruzakova

Abstract. The article analyzes the existing software to assess the financial condition of the company. Formed the basic principles of advanced automation systems for financial analysis, which yield a higher quality software products. A scheme of interaction of software modules of the system. Generalized scheme of interaction of software modules of such a system is proposed.

Key words: financial state of enterprise, estimation, programmatic mean, financial analysis, decision-making.

УДК 338.432:631.11

БАНЄВА І.О., канд. екон. наук

Міжнародний університет бізнесу і права

ОСНОВИ МОНІТОРИНГУ РЕСУРСІВ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто поняття «моніторинг». Встановлено, що основна сфера його практичного застосування – це управління, а точніше, інформаційне обслуговування управління в різних сферах діяльності, запропоновано основні етапи моніторингових досліджень.

Ключові слова: моніторинг, система ресурсів, ефективне управління, ресурсоспоживання.

Постановка проблеми. Поняття "моніторинг" увійшло в наукову літературу порівняно недавно, на початку 70-х років ХХ століття. Моніторинг являє собою досить складне і неоднозначне явище. Сфери використання моніторингу надзвичайно різноманітні. Межі його використання за останнє десятиліття надзвичайно розширилися. Він використовується в різних сферах і з різними цілями, але при цьому має загальні характеристики і властивості. Вперше моніторинг був використаний у ґрунтознавстві, потім в екології та інших суміжних науках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні та в країнах СНД побудова теоретичних та практичних підходів щодо оцінки ресурсів ведеться в основному в рамках економічного та фінансового аналізів та пов'язана з іменами таких аналітиків: Ковальов В. [1], Гіляровська Л. [2], Савицька Г. [3]. Однак, у працях наведених авторів відсутні наукові дослідження щодо поняття моніторингу в рамках конкретних сфер його застосування і використання в управлінні ресурсами на агропідприємствах.

Метою дослідження є аналіз тлумачень поняття моніторингу в рамках конкретних сфер його застосування, вивчення можливості наблизитися до більш точного і повного розуміння суті цього явища.

Результати досліджень та їх обговорення. У теперішній час практично в усіх сферах діяльності різною мірою використовується поняття «моніторинг». Моніторинг – це постійне відстеження процесів і явищ, що відбуваються в реальному предметному середовищі для того, щоб включати результати поточних спостережень у прогностичну управлінську діяльність. Складність формулювання визначення поняття "моніторинг" пов'язана з належністю його як до сфери науки, так і до сфери практики, тому проблеми моніторингу в усіх сферах його використання вирішуються одночасно і на рівні їх теоретичного осмислення, і на рівні його практичної реалізації.

Саме поняття "моніторинг" становить інтерес з погляду його теоретичного аналізу, тому що не має точного однозначного тлумачення, а також вивчається і використовується в рамках різних сфер науково-практичної діяльності. Основні сфери, що виявляють інтерес до моніторингу як способу наукового дослідження, – це екологія, біологія, соціологія, педагогіка, економіка, психологія, теорія управління.

Проведений аналіз досліджень щодо проблеми моніторингу дозволив виявити смислові одиниці, що дають уявлення про сутність даного явища щодо різних сфер застосування (табл. 1).

Таблиця 1 – Загальні параметри визначення поняття «моніторинг»

Сутність поняття «моніторинг»	Види моніторингу	Сфера застосування	Засоби для проведення	Способи збирання інформації	Потенційні користувачі
- поступове спостереження - система часового відстеження - діагностика, оцінка і прогнозування - спостереження, оцінка і прогнозування - діагностичне відстеження - система збирання, опрацювання, зберігання і розповсюдження інформації - зворотний зв'язок, рефлексія, контроль, поточна оцінка - інструмент - спосіб забезпечення сфери управління - відстеження результатів	- інформаційний - проблемний - порівнювальний - динамічний - конкурентний - комплексний	- економіка і бізнес - промисловість - сільське господарство - зв'язок і комунікації - екологія і біологія - політологія - соціологія - освіта	- інструментальний - статистичний - дистанційний - соціологічний - психологічний - супутниковий - космічний - авіаційний	- технології наукового дослідження - використання систем критеріїв або індикаторів - фізичний вимір параметра об'єкта - структуризація результатів, побудова схеми і технології збирання інформації	- суспільство - спеціалісти сфер економіки - органи управління - керівники - окремі організації і виробництва

Таким чином, численні системи моніторингу володіють деякими загальними характеристиками, що дає можливість говорити про моніторинг як про цілісний самостійний науково-практичний феномен. Розходження ж у тлумаченні сутності моніторингу і засобах його здійснення відбивають специфіку і рівень розробленості проблем моніторингу в кожній зі сфер його застосування. Виходячи із трактувань вчених різних суміжних наук, визначено сутність моніторингу, що включає 4 основних блоки: спостереження; оцінки фактичного стану; прогнозу стану; оцінки прогнозованого стану.

Резюмуючи проведені дослідження у сфері моніторингу, визначено, що основна сфера його практичного застосування – це управління, а точніше інформаційне обслуговування управління в

різних галузях діяльності. Для ефективного управління, прийняття обґрунтованих рішень з управління якістю ресурсоспоживання на рівні сільськогосподарського виробництва необхідно володіти надійною і достовірною інформацією про хід виробничого процесу. Одержання такої інформації можливе у разі здійснення моніторингу.

Моніторинг системи ресурсів сільгосп підприємств необхідний у ситуації переходу системи від незмінного стабільного стану до режиму прогресивного або регресивного розвитку, оскільки виникає потреба у свідомому впливі на ситуацію, що, природно, вимагає відстеження поточного стану. Моніторинг стає підставою для прийняття управлінських рішень, коректування способів дій тощо. Дуже важливо зробити моніторинг прийнятним, особистісно значущим для кожної ланки технологічного процесу.

Важливим у моніторингу є використання достатнього і мінімізованого ряду індикаторів, які здійснюють найбільш глибокий вплив на об'єкт. Окрім цього, важливим у безперервному відстеженні стану об'єкта є використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Моніторингові дослідження на будь-якому рівні повинні включати чотири основні етапи: підготовчий, інформаційно-статистичний, аналітичний та інформаційно-ресурсний. Кожен етап моніторингу передбачає певний алгоритм, що можна представити в наступному, наближеному до моделі вигляді (рис. 1).

Рис. 1. Схема поетапного відстеження стану розвитку агросистем

Крок 1. Метою є отримання достовірної інформації про існуючу на даний момент часу вартість всього майнового комплексу і його складових елементів (матеріальних, нематеріальних і фінансових активів). Ця інформація потрібна для прийняття обґрунтованих управлінських рішень у поточній діяльності, а також для стратегічного планування і управління.

Крок 2. Цей етап передбачає опис завдань системи і пошук відповідей на питання: хто, що і в які терміни робить для її постановки.

Крок 3. Ефективність діяльності підприємства необхідно оцінити на основі кількісних і якісних критеріїв. Важливу роль в управлінні вартістю ресурсів відіграє глибоке розуміння того, які саме параметри діяльності фактично визначають вартість ресурсів. Необхідно встановити взаємну підпорядкованість різних факторів, визначити який з них має найбільший вплив на ресурси, і покласти відповідальність за цей параметр на конкретних людей, які беруть участь у досягненні цілей агровиробництва.

Фактори, що впливають на вартість ресурсів, можна розділити на дві умовні групи:

- зовнішні фактори (фактори, що виникають незалежно від бажання агропідприємства, що, однак, не означають, що наступ тих або інших подій неможливо було передбачити і вжити заходів з мінімізації негативних наслідків);

- внутрішні (пов'язані з діями менеджменту сільськогосподарської специфіки самого підприємства).

Крок 4. Цей крок передбачає здійснення управлінської інвентаризації ресурсів підприємства, під час якого слід виявити:

- ресурси, які беруть участь у створенні продукції;
- ресурси, які не беруть участі у діючому виробничому потоці підприємства (надлишкові ресурси);
- ресурси, що формують видову структуру ресурсопотоку підприємства.

Крок 5. Ефективність управління ресурсами визначається не рентабельністю активів, не величиною прибутку, а збільшенням «ціни» підприємства або сукупності його внутрішніх ресурсів.

Саме у порівнянні з цією величиною вартості будуть визначатися подальші досягнення підприємства. Результат, отриманий в ході використання методів доходного підходу, відбиває величину грошових коштів, які підприємство здатне заробити для своїх власників в майбутньому.

Порівняння результатів, отриманих в ході застосування методів різних груп, має більшу інформативність для менеджменту підприємства, ніж результати, отримані одним методом, або усереднена величина результатів.

Крок 6. Усі показники доцільно розбити на:

- тактичні – фондвіддача, оборотність обігових активів, оборотність видів обігових активів, рентабельність активів та ін.

- стратегічні – ринкова вартість ресурсів та їх динаміка, відношення ринкової і балансової вартості підприємства, рівень достатності формування грошових коштів і ефективність їх використання, аналіз грошових потоків та ін.

Ця множина показників дозволяє визначити ефективність управління вартістю ресурсів сільськогосподарського виробництва.

За допомогою створеної вартісної моделі ресурсоспоживання з визначеною періодичністю проводиться розрахунок тактичних й стратегічних показників. Таким чином, з'являється можливість спостерігати зміну ринкової вартості ресурсів підприємства.

Крок 7. На цьому етапі зводяться воедино у відповідне положення розроблювані процедури, правила, терміни й призначаються відповідальні за реалізацію системи оцінки і управління вартістю ресурсів. Також формулюються вимоги до форматів управлінської звітності.

Висновки. Для поліпшення фінансового стану сільгоспвиробництва необхідно створити вартісну модель підприємства. Для цього треба провести поетапну роботу: оцінити вартість підприємства методом дисконтованих грошових потоків, у результаті чого керівники одержать повну інформацію про стан підприємства і прогнози його розвитку в майбутньому; провести маркетингове дослідження, яке дозволить виявити і вивчити вплив зовнішніх факторів на фінансово-економічні показники підприємства. Результати маркетингових досліджень і аналіз трендів, які вже визначилися у розвитку підприємства, дозволять зробити досить обґрунтований прогноз продажів продукції підприємства на середньострокову перспективу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ковалев В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учеб. / В.В. Ковалев, О.Н. Волкова. – М.: ООО «ТК Велби», 2002. – 424 с.
2. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учебник / [Л.Т. Гиляровская и др.]. – М.: ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2006. – 360 с.
3. Савицкая Г.В. Экономический анализ: учеб. / Г.В. Савицкая. – М.: Новое знание, 2005. – 651 с.

Основы мониторинга ресурсов развития аграрных предприятий

И.А. Банева

В статье рассмотрено понятие «мониторинг»; установлено, что основная сфера его практического применения – это управление, а точнее информационное обслуживание управления в различных областях деятельности; предложены основные этапы мониторинговых исследований.

Ключевые слова: мониторинг, система ресурсов, эффективное управление, ресурсопотребление.

Basis for monitoring resource development of agricultural enterprises.

I. Baneva

The article deals with the concept of "monitoring", it was found that the main area of its practical application – it's management, specifically information management service in different areas; proposed milestones monitoring studies.

Key words: monitoring, system resources, good governance, resource use.

УДК 330.15.003.12:631.11

ЛИПКАНЬ О.В., аспірант

Науковий керівник – САТИР Л.М., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ЗІНЧУК Т.О., д-р екон. наук

Житомирський національний агроекологічний університет

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто методичні підходи до визначення ресурсозабезпеченості та ресурсовіддачі сільськогосподарського підприємства.

Ключові слова: ресурси, ресурсний потенціал, ресурсозабезпеченість, ресурсовіддача.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств потребує оптимального поєднання і використання наявних ресурсів з метою забезпечення максимальної їх віддачі. Система чинників забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств нині повинна включати раціональність поєднання внутрішніх (інформаційна база, виробничі ресурси, менеджмент, виробництво, результати виробництва та маркетинг) та зовнішніх (державна економічна та соціальна політика, ринкове середовище, структурні зміни, інституціональні зміни) чинників, які безпосередньо впливають на кінцевий результат функціонування сільськогосподарського виробництва. У нинішніх умовах з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників доцільно забезпечити техніко-технологічне оновлення їх ресурсного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Велика увага приділялася дослідженню питань оцінки ресурсного забезпечення багатьма вітчизняними науковцями, серед яких відзначимо: В.Г. Андрійчук [1], П.С. Березівський [2], В.П. Галушко [3], О.Ю. Єрмаков [4], М.І. Кісіль [5], Б.Й. Пасхавер [6], В.М. Трегобчук [7] та багато інших. Особливого значення вивчення питань щодо оцінки ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств набуває в період нестабільних умов функціонування та врахування умов господарювання.

Мета дослідження. Обґрунтування методичного підходу до оцінки ресурсного потенціалу, визначення надлишку чи нестачі кожного його складового.

Результати дослідження та їх обговорення. Відомо, що потенціал аграрних підприємств значною мірою залежить від обсягу та якості факторів (або чинників) виробництва – ресурсів, які необхідні для виробництва сільськогосподарської продукції. Серед них виділяють: трудові ресурси; технології – наукові методи організації виробництва із застосуванням новітніх процесів виробництва; природні ресурси, придатні й необхідні для виробничої діяльності; капітал – накопичені кошти у виробничій, грошовій і товарних формах; інформацію [1, 2].

Сільськогосподарське виробництво поєднує організаційні та технологічні ресурси, що виділяє його у специфічну галузь виробництва. Забезпечення ефективності сільськогосподарського виробництва можливе лише за умови раціонального використання його виробничих ресурсів, пізнання законів їх формування та відтворення. У сільському господарстві більшість предметів та засобів праці мають біологічну основу.

Отже, унікальність сільськогосподарського виробництва як природно-економічної системи полягає в тому, що вся сукупність ресурсів, які тут використовуються, має різне походження і досить різнобічне призначення, а саме: за походженням їх можна поділити на природні та створені людиною; за способом відтворення – на відтворювані та невідтворювані; за відношенням до виробництва – на функціонуючі та потенційні; за характером використання – виробничі та не виробничі [3, 4].

Більшість науковців поділяють ресурси, які використовуються в сільському господарстві, і класифікують їх наступним чином: природні (земля, вода, рослина, тварина, температура, клімат і т.д.); промислові (трактори, машини, мінеральні добрива, гербіциди тощо); сільськогосподарські (насіння, молодняк тварин, саджанці, розсада та ін.); людські (основні працівники, сезонні та наймані працівники, спеціалісти, підприємницький талант); фінансові (власний капітал, прибуток, кредити, пайові внески, дивіденди) [5].

На переконання інших, за характером впливу на кінцевий результат усі виробничі ресурси сільського господарства поділяються на чотири класи: матеріальні (які здатні безпосередньо перетворюватись у складові частини кінцевого продукту); нематеріальні (які не мають властивості безпосередньо перетворюватись на урожай та тваринницьку продукцію); фінансові; трудові [6].

Вважаємо, що більш повною класифікацією ресурсів є поділ їх за походженням: на природні, промислові, аграрні (новостворені), людські та фінансові. Наявність ресурсів, як і всього виробничого чи економічного потенціалу, засвідчує лише про можливість підприємства. Важливіше досягти оптимальності в ресурсозабезпеченні, а значить більш вищої ресурсовіддачі.

Існує значна кількість методичних підходів до методів визначення ресурсозабезпеченості та ресурсовіддачі сільськогосподарського підприємства. Якщо під ресурсозабезпеченістю розуміти рівень насичення виробництва необхідними ресурсами, у цьому випадку слід використати такі показники, як ресурсозабезпеченість (відношення сумарної величини ресурсів до площі сільськогосподарських угідь) та ресурсозабезпеченість (відношення сумарної величини ресурсів до кількості працівників), які можна визначити за формулами (1.1) і (1.2):

$$P_z = \frac{P}{Z}; \quad (1.1)$$

$$P_o = \frac{P}{Pr}, \quad (1.2)$$

де P_z – ресурсозабезпеченість підприємства;
 P – сумарна величина ресурсів;
 Z – площа сільськогосподарських угідь;
 P_o – ресурсозабезпеченість праці;
 Pr – кількість працівників.

Сумарна величина ресурсів поєднує в собі земельні й трудові ресурси, основні та оборотні фонди, тобто ті фактори виробництва та елементи виробничого потенціалу, які наявні в розпорядженні будь-якого аграрного підприємства. Зважаючи на наведене вище, можна відмітити, що сумарна величина ресурсів розраховується за формулою (1.3):

$$P = Z + P_p + O_c\Phi + O_o\Phi, \quad (1.3)$$

де Z – площа сільськогосподарських угідь, яка множить на ціну 1 га;
 P_p – трудовий ресурс як сума річного фонду оплати праці;
 $O_c\Phi$ і $O_o\Phi$ – середньорічна вартість відповідно до основних та оборотних фондів.

Ресурсовіддача, що є результатом ефективного чи неефективного функціонування виробничого потенціалу, визначається двома показниками: окупність виробничого потенціалу; питомої ресурсомісткості виробництва.

З метою визначення окупності можна скористатися величиною валової продукції чи прибутку, які розраховуються таким чином:

$$O_p = \frac{ВП}{P}; \quad (1.4)$$

$$O_p = \frac{\Pi}{P}, \quad (1.5)$$

де O_p – окупність ресурсів;
 $ВП$ – валова продукція;
 Π – прибуток.

Показник питомої ресурсомісткості розраховується, як правило, для сукупності підприємств (чи інших структурних однотипних підрозділів) і дещо іншим способом. Для цього спочатку необхідно виділити усі ті ресурси, які використовуються у виробничому процесі і оцінюються так: (земельні ресурси – у гектарах, трудові ресурси – у середньорічній кількості чоловік або фондів оплати праці, основні та оборотні фонди – у вартісній оцінці). Сумарний обсяг кожного окремого ресурсу по всій сукупності господарств приймається за одиницю, щодо якої визначається питома значення того ж ресурсу кожного окремого господарства. Сума всіх питомих значень сукупності

господарств по кожному ресурсу має дорівнювати одиниці. Отже, ресурсомісткість (загальна чи сукупна) визначається діленням питомого значення сукупних ресурсів на питомих значення валової продукції (розраховане аналогічно до питомого значення кожного ресурсу) і показує, скільки одиниць ресурсів припадає на одиницю продукції. Сукупна (загальна) ресурсомісткість може бути деталізована (розкладена) на часткові ресурсомісткості відповідно до обраних ресурсів (у нашому випадку це будуть: землемісткість, трудомісткість, фондомісткість і матеріаломісткість). Для цього необхідно питомих значення кожного окремого ресурсу поділити на питомих значення валової продукції.

На нашу думку, за допомогою питомої ресурсомісткості можна визначити й інші показники, що характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва. Так, якщо на питомих значення землемісткості поділити суму питомих значень усіх інших ресурсів, то можна одержати показник рівня інтенсивності виробництва. Коли ж суму всіх питомих значень ресурсів, тобто сукупну ресурсомісткість, поділити на чотири, то одержимо показник рівня концентрації ресурсів. Нарешті, якщо показник концентрації ресурсів помножити на фізичну площу сільськогосподарських угідь, то можна одержати показник, що називається «зіставні угіддя як основа об'єктивної оцінки».

На основі показника питомої ресурсомісткості можна обчислити нормативну ресурсомісткість, скориставшись бальною оцінкою землі, рівнем концентрації ресурсів та інтенсифікації виробництва. Зіставлення фактичної і нормативної ресурсомісткості свідчить про можливість господарства щодо ефективнішого використання ресурсів.

Висновки. Запропонований вище методичний підхід до оцінки ресурсного забезпечення характеризує вартість ресурсів і його доцільно використовувати для встановлення надлишку одного ресурсу або нестачі іншого. У подальших дослідженнях доцільно обґрунтувати методіку оцінки раціонального поєднання ресурсів різних видів у сільськогосподарському виробництві, що сприятиме підвищенню ефективності використання ресурсного потенціалу суб'єктів господарювання та в цілому їх конкурентоспроможності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: Монографія / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Березівський П.С. Ефективність скотарства та шляхи її підвищення / П.С. Березівський – Л.: Укр. технології, 1998. – 156 с.
3. Галушко В. Ефективність сільськогосподарських підприємств і зростання продуктивності в сільському господарстві / В. Галушко, С. Дем'яненко, Б. Брюмер – К.: Ін-т екон. досліджень і політ. консультацій України, 2004. – 25 с.
4. Єрмаков О.Ю. Методологія економічного дослідження організаційних форм виробництва / О.Ю. Єрмаков // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 31–37.
5. Кісіль М.І. Критерій і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі / М.І. Кісіль // Економіка АПК. – 2001. – №8. – С. 59–64.
6. Пасхавер Б.Й. Рентабельність агросфери: проблеми стабільності / Б.Й. Пасхавер // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 73–82.
7. Трегобчук В.М. Економічні проблеми відтворення і модернізації ресурсного потенціалу АПК / В.М. Трегобчук // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С.54–58.
8. Економіка зарубіжних країн / [за ред. Ю.Г. Козака]. – К.: ЦУЛ, 2003. – С. 10.
9. Економіка підприємства: Підручник. – 2-е вид., перероб. та доп. / [за ред. С.Ф. Покропівного]. – К.: КНЕУ, 2005. – 528 с.
10. Хорунжий М.Й. Організація агропромислового комплексу: Підручник / М.Й. Хорунжий – К.: КНЕУ, 2001. – 382 с.
11. Економіка і організація аграрного сервісу / [П.О. Мосіюк, О.В. Крисальний, В.А. Сердюк та ін.]; За ред. П.О. Мосіюка. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 501 с.
12. Формування ринків матеріальних ресурсів АПК / [за ред. Г.М. Підлісцького]. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 428 с.
13. Трегобчук В.М. Економічні проблеми відтворення і модернізації ресурсного потенціалу АПК / В.М. Трегобчук // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С.54–58.

Методические подходы к оценке ресурсного обеспечения сельскохозяйственных предприятий

О.В. Липкань

В статье рассматриваются методические подходы к определению ресурсообеспеченности и ресурсоотдачи сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: ресурсы, ресурсный потенциал, ресурсообеспечение, ресурсоотдача.

Methodical approaches to an estimation of resource maintenance of the agricultural enterprises

О. Лупкан

In article methodical approaches to definition resursoobespechenie and resersootdacha agricultural enterprises.

Keywords: resources, resource potential, resursoobespechenie, resersootdacha.

УДК 330.341.1:628.477.8:631.11(477.41)

ІГНАТЬЄВА Т.Г., асистент

Білоцерківський національний аграрний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ УТИЛІЗАЦІЇ ВІДХОДІВ ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА ЯК ІННОВАЦІЙНОГО НАПРЯМУ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Здійснено аналіз стану і визначено передумови використання біомаси, зокрема, відходів галузі рослинництва для задоволення енергетичних потреб аграрних підприємств. Доведено актуальність та ефективність використання аграрними підприємствами соломоспалювальних котлів періодичної дії, оцінено потенціал українського ринку котлів для утилізації соломи. На прикладі аграрних підприємств Київської області обґрунтовано об'єктивну необхідність та викладено перспективи енергетичного використання соломи як інноваційного напрямку енергозбереження.

Ключові слова: відновлювальні джерела енергії, паливно-енергетичні ресурси, енергозбереження, відходи галузі рослинництва, інновації, аграрні підприємства.

Постановка проблеми. В умовах вичерпання паливно-енергетичних ресурсів мінерального походження, зростання світових цін на викопні енергоносії та залежності України від їх імпорту виникає об'єктивна необхідність пошуку нових концепцій енергопостачання, що базуються на використанні альтернативних палив із відновлювальних джерел та інноваційних енергозберігаючих технологій.

Дослідженнями встановлено, що серед усіх відновлювальних джерел енергії найбільш перспективною в контексті заміщення природного газу та інших викопних палив є біомаса – вуглецевмісткі органічні речовини рослинного та тваринного походження (солома, деревина, рослинні залишки сільськогосподарського виробництва, гній, органічна частина твердих побутових відходів, торф тощо). Україна має значний потенціал біомаси, доступної для виробництва енергії (близько 30 млн т умовного палива (у. п.) на рік), ефективне використання якого може задовольнити до 14 % енергетичних потреб держави [1]. Крім того, однією з вимог до країн-кандидатів у члени ЄС є рівень використання відновлювальних джерел енергії, який повинен бути не нижчим за середньоєвропейський. Нині частка відновлювальних джерел енергії у паливному балансі ЄС складає 7 %, тоді як в Україні – 0,8 % [2; 3, с. 109]. Таким чином, для України, що ставить за мету інтегруватися в ЄС, це є додатковим аргументом на користь розвитку відновлювальних джерел енергії, зокрема, інтенсивного використання потенціалу біомаси для задоволення енергетичних потреб.

З огляду на значний рівень енергоємності виробничих процесів в аграрних підприємствах України, особливої актуальності набуває отримання біологічних видів енергії з відходів сільськогосподарського виробництва. Дослідженню світових і вітчизняних тенденцій розвитку біоенергетики, вивченню організаційних, технологічних і економічних аспектів використання сировини та відходів сільськогосподарського виробництва під час виготовлення різних видів біопалива, виявленню особливостей, проблем і перспектив отримання енергії з різних видів біомаси, розробці стратегічних напрямів енергозбереження в сільському господарстві присвячено наукові праці таких вчених: Гавриш В.І., Гелетуха Г.Г., Головатюк П.Н., Долінський А.А., Железна Т.А., Жовмір М.М., Калетник Г.М., Кузьмінський Є.А., Макарчук О.Г., Олійник Є.М. та ін.

Незважаючи на існування значної кількості теоретико-методологічних розробок вітчизняних і зарубіжних вчених з питань енергозбереження та заміщення традиційних видів палив відновлювальними джерелами енергії, нерозв'язаними залишаються проблеми визначення особливостей та перспектив використання відходів сільськогосподарського виробництва, зокрема галузі рослинництва, для задоволення енергетичних потреб аграрних підприємств на рівні конкретного регіону.

Метою дослідження є вивчення організаційних та економічних аспектів утилізації відходів галузі рослинництва в контексті забезпечення енергозбереження в аграрних підприємствах. Для досягнення мети було поставлено **завдання** – визначити передумови і обґрунтувати доцільність використання відходів галузі рослинництва для задоволення енергетичних потреб сільськогосподарських підприємств, вивчити досвід аграрних підприємств Київської області у сфері застосування інноваційних

біоенергетичних технологій утилізації відходів галузі рослинництва, оцінити перспективи енергетичного використання біомаси рослинного походження в аграрних підприємствах Київської області у контексті розв'язання економічних, екологічних та енергетичних проблем.

Матеріали і методика дослідження. Матеріалами дослідження стали наукові праці з питань енергозбереження та використання альтернативних паливно-енергетичних ресурсів, дані аграрних підприємств Київської області, Головного управління агропромислового розвитку Київської обласної державної адміністрації, Інституту технічної теплофізики НАН України, НТЦ „Біомаса”. Під час проведення дослідження було застосовано методи кількісного та якісного порівняння, абстрактно-логічний, аналітичний, монографічний.

Результати досліджень та їх обговорення. У сучасних умовах до пріоритетних напрямів державної політики, реалізація яких сприятиме підвищенню рівня енергетичної безпеки України, належать: скорочення обсягів споживання природного газу, розвиток енергозбереження та вирішення екологічних проблем [4]. Слід зазначити, що енергетична безпека країни суттєво залежить від ступеня диверсифікованості енергоносіїв, які використовуються для задоволення її енергетичних потреб. Ресурси біомаси є достатньо сталими та надають екологічно чисту сировину для виробництва різних видів біопалива, що сприяє диверсифікації енергетичного портфеля [3, с. 110]. Виходячи з цього, поряд із застосуванням як альтернативних паливно-енергетичних ресурсів таких рідких та газоподібних видів пального, як біодизель, біоетанол і біогаз, важливу роль у задоволенні енергетичних потреб аграрних підприємств відіграє виробництво теплової енергії на основі утилізації відходів галузі рослинництва.

За оцінками фахівців, обсяг щорічних відходів сільського господарства (солома, стебло та качани кукурудзи, стебло та лушпиння соняшнику) складає майже 50 млн т, з яких на власні потреби аграрних підприємств використовується близько 34 млн т, а решта потенційно може бути використана для виробництва енергії [5]. Вивчення світового та вітчизняного досвіду вказує на те, що основним видом сировини, який найбільш доцільно використовувати для теплостачання об'єктів виробничого, адміністративного і соціального призначення у сільській місцевості, є солома.

Солома являє собою відновлювальний, нейтральний, екологічно безпечний вид біомаси, щорічний обсяг збирання якого в Україні складає близько 25 млн т у. п., причому до 20 % зібраної соломи спалюється на полях або заорюється в ґрунт. Натомість зазначений обсяг можна ефективно застосувати для виробництва теплової енергії: в Україні без суттєвих наслідків для родючості ґрунтів на локальні енергетичні потреби можна використовувати щорічно до 9 млн т соломи зернових культур і до 7 млн т соломи ріпаку, що зможе повністю замінити до 3 млн т у. п. на рік, яке споживається усіма розташованими в сільській місцевості котельнями [2]. З огляду на це, перспективним варіантом реалізації проектів енергозбереження в аграрних підприємствах України є масове використання котлів періодичної дії для спалювання соломи [6, с. 36].

З'ясовано, що використання соломоспалювальних котлів набуває особливої актуальності у сільській місцевості, де є надлишок соломи, функціонують малі та середні потужності теплоспоживання, відсутня необхідність у транспортуванні теплової енергії на значні відстані. На сьогодні в Україні працюють близько 20 котлів на тюкованій соломі потужністю до 1 МВт, встановлених, переважно, на сільськогосподарських підприємствах та у сільських школах [7, с. 97]. Виявлено, що перший в Україні соломоспалювальний котел періодичної дії для тюкованої соломи потужністю 980 кВт було встановлено в 2001 р. у ТОВ Агрофірма „ДіМ” (с. Дрозди Білоцерківського району Київської області). У 2009 р. в аграрних підприємствах Київської області функціонувало 5 теплоенергетичних установок, сировиною для яких є солома та інші рослинні рештки. Так, у ТОВ Агрофірма „ДіМ” (с. Дрозди Білоцерківського району), ТОВ „Черкас” (с. Черкас Білоцерківського району), ТОВ „Агросервіс” (м. Березань Баришівського району) встановлено теплові пункти заміщення природного газу, де як сировина використовується тюкована солома. Отримана тепла енергія йде для обігріву виробничих приміщень товарно-молочних ферм та приміщень соціальної сфери. У Ставищенському районі у ТОВ „Полковничий хутір” для обігріву виробничих приміщень застосовується установка, сировиною для якої є солома, а у СВК „Світанок” цього ж району з аналогічною метою використовують дрова та тирсу.

Дослідженнями встановлено, що нині в Україні функціонують переважно дорогі соломоспалювальні котли іноземного виробництва потужністю 150–980 кВт, однак навіть за таких умов виробництво теплової енергії є конкурентоспроможним. У разі використання соломоспалюваль-

них котлів вітчизняного виробництва потужністю 60–1000 кВт, ефективність і доцільність застосування яких обґрунтована фахівцями Інституту технічної теплофізики НАН України та НТЦ „Біомаса”, очікується подальше поліпшення економічних показників (табл. 1).

Таблиця 1 – Техніко-економічні показники вітчизняних соломоспалювальних котлів за умов серійного виробництва*

Техніко-економічні показники	Потужність соломоспалювальних котлів, кВт					
	60	130	250	500	700	1000
Вартість котла, тис. грн	32,0	62,4	91,8	160,0	238,7	302,8
Тип брикетів соломи	малі – 12 кг		круглі – 250 кг		великі – 500 кг	
Витрати соломи, т/рік	68	146	281	563	788	1100
Економія природного газу, тис. куб. м/рік	22	48	92	185	259	361
Період окупності, років	3,7	3,5	2,5	2,3	2,2	2,2

*Джерело: [8, с. 63].

Аналіз даних таблиці 1 вказує на те, що із підвищенням потужності соломоспалювальних котлів скорочується період їх окупності, при цьому максимальний термін окупності будь-якого котла не перевищує 3,7 років. Крім того, результати досліджень свідчать про те, що потенціал вітчизняного ринку соломоспалювальних котлів є значним (табл. 2).

Таблиця 2 – Потенціал українського ринку соломоспалювальних котлів, який реально освоїти до 2015 р.*

Тип обладнання	Фермерські котли на соломі, 0,1–1 МВт	Опалювальні котельні на соломі, 1–10 МВт
Ємність ринку України, од.	10000	1000
Встановлена теплова потужність, МВт	2000	2000
Період експлуатації, год/рік	4400	4400
Заміщення паливно-енергетичних ресурсів, млн т у.п./рік	1,35	1,35
Заміщення природного газу, млрд куб. м/рік	1,18	1,18
Зниження викидів вуглекислого газу, млн т/рік	2,32	2,32
Інвестиційні витрати, млн грн	1600	1200

*Джерело: [7, с. 96].

Виходячи з викладеного, доцільно визначити потенціал соломи для опалення об'єктів різного призначення і масштаби економії, що можуть бути отримані аграрними підприємствами в результаті використання соломоспалювальних котлів (на прикладі Київської області). За даними Головного управління агропромислового розвитку Київської обласної державної адміністрації, в 2009 р. потенціал невикористаної соломи в агроформуваннях області склав 1729,4 тис. т. На прикладі ТОВ Агрофірма „ДіМ” визначено суму витрат, що необхідна для опалення об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури (табл. 3).

Таблиця 3 – Калькуляція вартості опалення в ТОВ Агрофірма „ДіМ” на 2009 р.*

Статті витрат	Сума, грн
Заробітна плата	28467
Сировина	54000
Електроенергія	16528
Тракторні роботи	32200
Послуги автотранспорту	6492
Амортизація	22955
Послуги	28221
Інше	10400
РАЗОМ	199263

*Джерело: складено автором за даними ТОВ Агрофірма „ДіМ”.

Виявлено, що об'єми опалювальних приміщень в ТОВ Агрофірма „ДіМ” складають 27809 куб. м, опалювальний сезон триває 6 місяців, за сезон використовується 540 т соломи. Таким чином, у 2009 р. вартість опалення 1 куб. м з урахуванням ПДВ складала 1,43 грн. Порівняння вартості опалення приміщень за допомогою утилізації соломи (1,43 грн за 1 куб. м) з вартістю обігріву шляхом використання природного газу (1,91 грн за 1 куб. м) виявило, що опалення 1 куб. м приміщень соломою коштує аграрному підприємству на 0,48 грн дешевше, ніж опалення природним газом. Результати розрахунків свідчать про те, що для опалення 1 куб. м приміщень необхідно витратити 0,019 т соломи. Встановлено, що у разі використання наявного потенціалу соломи в Київській області можна забезпечити опалення до 91021 тис. куб. м і отримати економію у розмірі 43690 тис. грн порівняно з використанням природного газу. Крім того, завдяки утилізації со-

ломи для виробництва теплової енергії зменшаться обсяги споживання більш дорогих видів пального (природного газу, вугілля) і знизиться рівень забруднення природного середовища токсичними речовинами та парниковими газами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, дослідженнями встановлено, що впровадження сучасних технологій отримання енергії з біомаси, зокрема утилізація відходів галузі рослинництва, у тому числі соломи, шляхом їх спалювання у котлах періодичної дії, є одним з інноваційних напрямів енергозбереження в аграрних підприємствах та ефективним засобом скорочення споживання паливно-енергетичних ресурсів мінерального походження. За сприятливих умов утилізація соломи шляхом її спалювання у котлах різної потужності може стати надійною основою диверсифікації постачання енергоносіїв аграрним, промисловим підприємствам, підприємствам комунального сектору, а також приватним будинкам. Таким чином, реалізація перспективних напрямів інноваційного розвитку аграрних підприємств України, що передбачають застосування новітніх енергоресурсозберігаючих технологій, дозволить зменшити залежність аграрного сектору економіки від імпорту нафтопродуктів, скоротити витрати аграрних підприємств на придбання енергоносіїв, суттєво поліпшити екологічну ситуацію тощо. У подальших дослідженнях автором буде здійснено аналіз стану, особливостей та перспектив застосування технологій утилізації відходів галузі тваринництва для розв'язання економічних, екологічних та енергетичних проблем аграрних підприємств.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рішення шостої міжнародної конференції „Енергія з біомаси” (14–15 вересня 2010 р., м. Київ, Україна) [Електронний ресурс] / [Інститут технічної теплофізики НАН України, Науково-технічний центр „Біомаса”]. – К., 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://www.biomass.kiev.ua/conf2010/files/Resolution_2010_ukr.pdf.
2. Кульчицька-Жигайло Л. Потенціал використання біомаси в Україні: (матеріали Міжнародної конференції „Роль екологічної енергії у суспільно-економічному розвитку та покращенні умов проживання населення: досвід і можливості в Польщі та в Україні”, 7 грудня 2009 р., м. Львів) [Електронний ресурс] / Л. Кульчицька-Жигайло. – Режим доступу до ресурсу: http://cstei.lviv.ua/upload/pub/Energo/1259275461_62.pdf.
3. Максимів Ю. В. Напрями розвитку альтернативних джерел енергії: акцент на твердому біопаливі з деревної біомаси / Ю. В. Максимів // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.8. – С. 106–115.
4. План дій по біомасі для України [Електронний ресурс] / [Науково-технічний центр „Біомаса”]. – К., 2009. – Режим доступу до ресурсу: www.biomass.kiev.ua/pdf/BAP_UKR.
5. Рязова Т. В. Розвиток біопаливного сегмента ПЕК в Україні [Електронний ресурс] / Т. В. Рязова. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/December2009/05.htm>.
6. Жовмір М. Котли для спалювання соломи / М. Жовмір, Є. Олійник, С. Чаплигін // Агросектор. – 2007. – № 6. – С. 36–37.
7. Гелетуха Г. Г. Сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики в Україні. Частина 2 / Г. Г. Гелетуха, Т.А. Железна // Промышленная теплотехника. – 2010. – Т. 32. – № 4. – С. 94–100.
8. Долинский А. Возможности замещения природного газа в Украине за счёт местных видов топлива / А. Долинский, Г. Гелетуха // Энергетическая политика Украины. – 2006. – № 3–4. – С. 60–65.

Организационно-экономические аспекты утилизации отходов отрасли растениеводства в качестве инновационного направления энергосбережения (на примере аграрных предприятий Киевской области)

Т.Г. Игнатьева

Осуществлен анализ состояния и определены особенности использования биомассы, в частности, отходов отрасли растениеводства для удовлетворения энергетических потребностей аграрных предприятий. Доказаны актуальность и эффективность использования аграрными предприятиями соломосжигающих котлов периодического действия, оценен потенциал украинского рынка котлов для утилизации соломы. На примере аграрных предприятий Киевской области обоснована объективная необходимость и изложены перспективы энергетического использования соломы в качестве инновационного направления энергосбережения.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, топливно-энергетические ресурсы, энергосбережение, отходы отрасли растениеводства, инновации, аграрные предприятия.

Organizationally-economic aspects of wastes utilization of plant-grower industry as innovative direction of energysaving (on example of agrarian enterprises of Kiev region)

T. Ignatyeva

The state is analyzed and the features of the biomass use are certain, in particular, wastes of plant-grower industry for satisfaction of power necessities of agrarian enterprises. Actuality and efficiency of the use of strawburnins caldrons of periodic action of agrarian enterprises are proved, potential of the ukrainian market of caldrons for utilization of straw is appraised. On

the example of agrarian enterprises of Kiev region an objective necessity is grounded and the prospects of the power use of straw as innovative direction of energysaving are expounded.

Key words: renewable energy sources, fuel and energy resources, energysaving, wastes of plant-grower industry, innovations, agrarian enterprises.

УДК 330.322:339.137.2

СОКОЛЬСЬКА Т.В., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ІННОВАЦІЇ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ПРИСКОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

У статті доведена необхідність впровадження інновацій як одного з основних чинників економічного зростання аграрного сектору економіки.

Обґрунтовані основні групи чинників, необхідних для активізації ефективності інноваційної діяльності в сільському господарстві, а також запропоновані напрями інноваційної політики розвитку сільського господарства.

Ключові слова: інновації, людський чинник, технічна модернізація, ресурсозберігаючі технології.

Постановка проблеми. Нові тенденції розвитку світової економіки як на мікро-, так і на макроекономічному рівні окреслили проблему забезпечення економічного зростання з метою подолання розриву у рівнях економічного розвитку між країнами світу.

Як свідчить світовий досвід, це завдання неможливо вирішувати еволюційними та традиційними методами. Потрібні радикальні реформи, що враховують іноземний досвід, відображають національну специфіку і забезпечують розвиток на випередження. Одним із ключових чинників має стати забезпечення зростання рівня інтелектуального капіталу в економіці.

Наявний науково-технологічний потенціал України у координатах сучасного стану і перспектив її соціально-економічного розвитку зумовлює необхідність кардинального оновлення підходів до формування і реалізації державної інноваційної політики, удосконалення національного менеджменту у напрямі стимулювання макроекономічної інноваційної політики та реальної мотивації українських аграрних формувань до науково-технологічного оновлення.

На сьогодні державна інноваційна політика залишається розбалансованою та малоефективною. Нинішні економічні перетворення в Україні поки що характеризуються подальшим поглибленням структурних диспропорцій в економіці, втратою наявного інтелектуального капіталу та, відповідно, зменшенням інноваційного потенціалу економіки, нестабільністю державної політики у сфері організації та фінансування прогресивних інноваційних зрушень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. Проблема інноваційного розвитку привертала увагу таких зарубіжних та вітчизняних науковців: С. Валдайцева, Б. Санто, А. Стрікланда, Б. Твісса, А. Томпсона, Р. Фатхутдінова, Й. Шумпетера, В.І. Бойка, В.М. Гейця, М.В. Гладія, І.І. Лукінова, П.М. Макаренка, С.М. Покропивного, П.Т. Саблука, Л.І. Федулова, М.Г. Чумаченка та ін.

Проте існує об'єктивна необхідність подальших досліджень інноваційних чинників економічного зростання в умовах глобалізації, насамперед, у напрямках: розвитку методології аналізу сучасних інноваційних процесів; порівняльних характеристик макроекономічного впливу на інноваційний розвиток; обґрунтування пріоритетності інноваційного компоненту сучасної економічної стратегії України.

Мета дослідження полягає у вивченні впливу інновацій на економічне зростання та подолання Україною відставання в економічному розвитку та входження в коло розвинутих країн світу.

Результати досліджень та їх обговорення. Аналіз наукових праць світових та вітчизняних учених показав, що розуміння інновацій як ключового чинника у прискоренні економічного розвитку прийшло тільки у другій половині ХХ ст., коли неможливо стало пояснити економічне зростання екзогенними технологічними змінами, хоча дослідження у цій сфері велися раніше [1].

У світовій економічній літературі термін "інновація" інтерпретується як трансформація потенційного науково-технічного ефекту в реальний, що втілюється в нових продуктах і технологіях, передбачаючи при цьому забезпечення комерційної ефективності проектів [2]. Проблематика нововведень впродовж багатьох років розроблялася в рамках економічних досліджень ефективності науково-технічного прогресу, хоча і поза ринковими підходами.

За рівнем економічного розвитку Україна на сьогодні віднесена до групи країн "початкової" стадії розвитку (дві інші групи становлять країни, які перебувають на стадіях ефективного та інноваційного розвитку), коли джерелами конкурентоспроможності є або сировина, або дешева некваліфікована робоча сила. Разом з тим, економіка нашої держави характеризується особливостями, що притаманні великим державам: чітко виражена державна вертикаль і наявність ряду конкурентоспроможних галузей (зокрема, літако- та кораблебудування, аерокосмічний, електронний, військово-промисловий, ядерний, енергетичний комплекси тощо).

Великі сподівання держава покладає на сільське господарство. Проте застаріла матеріально-технічна база та відсутність ефективної державної підтримки щодо забезпечення підприємств новітніми технологіями, впровадження інновацій у виробничі процеси спричиняють низьку ефективність агропромислового виробництва.

Нераціональне здійснення національної аграрної політики, відсутність зацікавленості влади і бізнесу в механізмі управління інноваційними процесами на державному і регіональному рівнях, недосконалість законодавчої бази, що регламентує інноваційну діяльність, негативно впливають на ефективне функціонування аграрного сектору економіки. Для підтримки сільськогосподарського виробництва, за попередніми підсумками, у 2009 р. на рахунки сільськогосподарських підприємств (крім малих) фактично надійшло 757,9 млн грн прямих бюджетних дотацій і 1,9 млрд грн за рахунок повернення їм податку на додану вартість. У цілому за 2009 р. підприємствами отримано майже 2,6 млрд грн бюджетних коштів, або 285,0 тис. грн у розрахунку на одне підприємство (у 2008 р. – 5,3 млрд грн і 571,6 тис. грн) [3]. Загальним недоліком системи підтримки сільськогосподарських товаровиробників є переважання компенсаційно-витратного підходу до розподілу фінансових ресурсів, який не пов'язаний з показниками ефективності господарювання. Це призводить до того, що кошти використовуються нераціонально і не стимулюють розширене відтворення та інноваційну діяльність. Часто збиткові або низькорентабельні підприємства отримують значні суми з бюджету поряд з рентабельними підприємствами.

У 2010 р. сільське господарство продемонструвало позитивну динаміку розвитку. За 6 місяців 2010 року, порівняно з аналогічним періодом попереднього року, обсяг продукції сільськогосподарського виробництва збільшився на 3,4%. Це відбулося переважно за рахунок продукції тваринництва, темп зростання якої становив 104,1%. На тлі зростання поголів'я худоби і птиці (за винятком ВРХ) виробництво м'яса (реалізація живою вагою на забій) збільшилося на 7,3%. Також зберігається тенденція до зростання обсягів виробництва яєць (+5,4%). Позитивна динаміка в цих напрямках тваринництва зумовлена більш збалансованим співвідношенням цін на комбікорми і продукцію тваринництва порівняно з 2007-2008 рр. Оскільки розведення ВРХ залишається збитковим, а поголів'я далі скорочується, виробництво молока зберігає негативну динаміку (-3,2%) [4].

Одним зі стримувальних чинників розвитку вітчизняного аграрного сектору є уповільненість інноваційної діяльності.

Для того, щоб активізувати інноваційну діяльність у сільському господарстві та зробити її ефективною, необхідно задіяти чотири групи чинників: економіко-технологічні; організаційно-правові; управлінські і соціально-психологічні. Проте жодна група чинників не функціонуватиме без ефективного організаційно-економічного механізму освоєння наукових досягнень у сільському господарстві.

На нашу думку, найперше завдання полягає у створенні ефективної інфраструктури підтримки інновацій та посиленні мотивації товаровиробників.

Друге завдання – це формування інноваційної моделі безперервної професійної освіти, яка дозволяла б людині впродовж усього свого життя опановувати нові кваліфікації.

Третє завдання – перетворення державного сектору економіки на активне джерело створення і споживання інноваційної продукції. У нас на сьогодні є всі можливості та ресурси для реалізації інноваційної моделі розвитку АПК. Ученими України створена відповідна база для розвитку інноваційної діяльності. Це нові сорти і гібриди, нові технології, велика кількість ветеринарних препаратів та ін.

Проте освоєння наукових розробок залишається проблемою. За оцінками учених, лише 10-15% сільськогосподарських товаровиробників використовують високоефективні ресурсозберігаючі технології [5]. Причина низького рівня продукції, отриманої на основі нових технологій, по-

лягає в тому, що сільське господарство інституційно не підготовлене для цих процесів, немає системи, яка б забезпечувала інноваційну зацікавленість населення.

І тут шляхи вирішення цієї проблеми можуть бути різними: вдосконалення роботи створених уже інформаційно-консультативних служб, інноваційні фірми, на часі – створення технопарків, кластерів та ін. На таких принципах працюють фермери в зарубіжних країнах, але в наших умовах без ефективної і стійкої підтримки держави буде у край складно створити струнку систему освоєння в сільському господарстві інновацій ні найближчим часом, ні у віддаленій перспективі.

На нашу думку, у сучасних умовах інноваційна політика розвитку сільського господарства має здійснюватись у таких напрямках:

- інновації в людський чинник, що можливо лише за пріоритетного розвитку освіти, фундаментальних і прикладних науково-дослідних організацій, що розробляють нововведення, створення банку даних з інновацій, а також інформаційно-консультаційної системи, що обслуговує сільськогосподарських товаровиробників;
- інновації в біологічний чинник, пов'язані з розробкою та освоєнням нововведень, що забезпечують підвищення родючості ґрунту, урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності сільськогосподарських тварин. Саме особлива роль інновацій у біологічний чинник є особливою в розвитку сільського господарства порівняно з іншими секторами економіки;
- інновації технологічного характеру, що забезпечують удосконалення техніко-технологічного потенціалу сільського господарства на основі впровадження енерго- і ресурсозберігаючої техніки і наукоємних технологій. При цьому в галузі технологічної і технічної модернізації виробничого потенціалу сільського господарства особливе значення має розвиток галузей економіки, що забезпечують його засобами виробництва.

Прикладом такої політики є досвід Китаю, який у 2003 році вийшов на перше місце в світі за обсягом залучених інвестицій, випередивши визнаного лідера – США, і отримував у 2006-2010 рр. щорічно до 100 млрд дол. США. На сьогодні він успішно реалізує третій етап програми, метою якої є вихід на рівень економічно розвинутих країн [6].

Висновки Отже, стратегічним завданням аграрної політики держави має стати інноваційний розвиток національного агропромислового комплексу. Оскільки інновації на сьогодні виступають якісно новим чинником зростання агропромислового виробництва й ефективного вирішення продовольчої безпеки в державі, то фінансування їх має стати пріоритетним. Лише застосування новітніх досягнень науки й техніки, прогресивних технологій та високотехнологічних напрацювань дадуть змогу досягти економічного зростання аграрного сектору України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дем'яненко С.І. Інноваційне зростання – основа стабільності агропромислового комплексу / С.І. Дем'яненко // Наука та інновації. – 2005. – № 1. – С. 87–98.
2. Алексеева К.А. Державна інноваційна політика та економічний розвиток / К.А. Алексеева // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. пр. / під заг. ред. Ю.І.Єханурова, А.В. Шегди. – К.: Видав. поліграф. центр “Київський університет”, 2008. – Вип. 16. — С. 243–249.
3. Сокольська Т.В. Інноваційний фактор забезпечення якісної складової продукції агросфери / Т.В. Сокольська // Збірник наук. праць Таврійськ. держ. агротехнологічного ун-ту. – Мелітополь, 2010. – Вип. 2(10). – С. 339 – 344.
4. Макаренко П.М. Концептуальні засади системного інноваційного оновлення сільськогосподарського виробництва / П.М.Макаренко, Н.К.Васильєва / Агросвіт. – 2008. – № 1. – С. 17–20.
5. В.Л. Осецький. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики: моногр. / В.Л. Осецький. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 413 с.
6. Федулова Л.І. Підходи до формування дієвої інноваційної стратегії України / Л.І. Федулова, І.А. Шовкун // Наука та інновації. – 2009. – № 3. – С. 5–15.

Инновации – ключевой фактор ускорения экономического роста аграрного сектора Украины

Т.В. Сокольская

В статье доказана необходимость внедрения инноваций в качестве одного из основных факторов экономического роста аграрного сектора экономики. Обоснованы основные группы факторов, необходимые для активизации эффективности инновационной деятельности в сельском хозяйстве, а также предложены направления инновационной политики развития сельского хозяйства.

Ключевые слова: инновации, человеческий фактор, техническая модернизация, ресурсосохраняющие технологии.

Innovations as key factor of economic growth of agrarian sector of Ukraine acceleration

T. Sokolska

The paper deals with the necessity of implementing innovations as one of the factors of accelerating the agrarian sector of economics. There have been grounded the principal groups of factors necessary to stimulate efficiency of innovation activity in agriculture and suggested the ways of innovation policy of agriculture development

Key words: innovations, human factor, technical modernization, resourcesaving technologies.

УДК 631.164.23 (477.43/.44)

ПОКОТИЛЬСЬКА Н.В., канд. екон. наук

ЗАБОРОВСЬКИЙ В.П., ст. викладач

ДЕРЕНКО О.М., асистент

Подільський державний аграрно-технічний університет

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КЛІМАТ РЕГІОНУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Висвітлюються основні проблеми та аспекти інвестиційної діяльності в Хмельницькій області на сучасному етапі. Проаналізовано головні статистичні показники інвестиційного клімату регіону, охарактеризовано та запропоновано пріоритетні напрямки можливого покращення розвитку та сталого соціально-економічного зростання інвестиційного середовища Хмельницької області.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційний клімат, агропромисловий комплекс.

Постановка проблеми. Економічний розвиток країни в цілому та її регіонів залежить від обсягу вкладених інвестицій в діяльність підприємств. Інвестиції є найбільш важливим чинником економічної стабільності та розвитку держави, тому стимулювання інвестиційної активності має важливе значення для позитивних зрушень.

Інвестиційну діяльність можна активізувати за умови концентрації зусиль на пріоритетних напрямках та на основі розроблення національних, галузевих, регіональних та інших програм.

Мета і завдання. Аналіз становлення, розвитку та наявного стану інвестиційного клімату області, визначення факторів негативного впливу на залучення інвестицій та виявлення шляхів покращення інвестування.

Матеріал і методика досліджень. У процесі вивчення цього питання використовувались матеріали Головного управління статистики в Хмельницькій області, праці вчених-економістів В.Г. Федоренка, О.І. Барановського, В.М. Хобта, В.Я. Шевчука та інших.

В основу дослідження було покладено діалектичний метод пізнання й системний аналіз, що дали змогу комплексно вивчити і оцінити особливості та проблеми інвестиційного розвитку області.

Результати досліджень та їх обговорення. Становлення України як незалежної держави визначається створенням сприятливих умов для комплексного розвитку її економіки, зокрема аграрно-продовольчих підкомплексів, включаючи агропромислове виробництво в його регіональному аспекті. Серед чинників розвитку агропромислового виробництва формування і впровадження інвестиційних програм залучення інвестицій в АПК є чи ненайважливішим організаційно-економічним заходом, що має забезпечити утвердження інноваційної моделі розвитку та сталого соціально-економічного зростання.

Активізація інвестиційної діяльності в Україні у нинішніх умовах є дуже проблематичною у зв'язку з невеликою доходністю інвестицій. За останнє десятиріччя обсяги виробничих інвестицій суттєво знизились, а основним напрямом інвестування на сьогодні залишається невиробнича сфера. Основними причинами такого негативного явища є непрозорість економічної та податкової політики держави, невизначеність пріоритетів в інвестиційній діяльності, нестабільна політична ситуація, слабка фінансова дисципліна.

Інвестиційний процес є складним і багатограним, у ринкових умовах функціонування економіки механізм державного регулювання інвестиційного процесу передбачає систему функцій законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру. Нині держава не може бути традиційним внутрішнім суб'єктом інвестування, оскільки державний бюджет зорієнтовано на покриття поточних витрат, а інвестування в економіку країни здійснюється в незначних обсягах.

Формування сучасної технологічної структури економіки є головною функцією державного управління інноваційним розвитком. Слід визначити на найближчу і більш віддалену перспективу пріоритетні напрями інноваційної діяльності на державному, регіональному і галузевому рів-

нях, активізувати впровадження у виробництво й комерційне використання наявних наукових розробок за галузями аграрної науки.

Інноваційні пріоритети в загальному вигляді є однаковими для АПК і характерними для всіх зон України. Вони включають: формування ринку нових продуктів і високих технологій, новітні ресурсощадні системи машин і механізмів, застосування біотехнології, комп'ютерної техніки у виробничому процесі та сферах його обслуговування, що забезпечує прискорене використання інформації, зміну виробничого процесу, зростання обсягів виробництва продукції та зниження витрат; організацію інтегрованого виробництва, яке спроможне конкурувати з високоінтелектуально оснащеними транснаціональними компаніями. Такі інтегровані формування по суті є носіями інновацій, мають передумови збільшення масштабів і розширення сфери інноваційної діяльності, розподілу доходів, витрат і ризиків, підвищення мотиваційного механізму до навчання, швидкості й гнучкості в застосуванні (впровадженні) інноваційних продуктів, більше стимулів і можливостей у залученні інвестицій для розробки та реалізації інноваційних проектів; створення й впровадження у виробництво нових видів продукції: сортів і гібридів сільськогосподарських культур, нових високопродуктивних порід тварин і птиці, нових видів продуктів переробки сільськогосподарської продукції; формування високого рівня людського капіталу, що зумовлено дією Закону збереження суспільства та пробуджує резерви особистості, формує вищий рівень продуктивної діяльності людини, творчості взагалі, прогресу суспільства в цілому; формування інтелектуального потенціалу, сукупності високоосвічених професійних кадрів у всіх сферах агропромислового виробництва, які спроможні розробляти інновації, зберігаючи науковий потенціал, та реалізувати інноваційний продукт безпосередньо на виробництві.

Пріоритетними напрямками інвестування мають бути ті, що направлені на техніко-технологічне оновлення агропромислового виробництва та сфери організаційно-технологічних та інформаційних послуг, стабільний розвиток внутрішнього аграрно-продовольчого ринку, його розширення та наповнення вітчизняною конкурентоспроможною продукцією, створення і розвиток ринкової, соціальної та інформаційної інфраструктури, розширення зовнішньоекономічних зв'язків і географії зовнішніх ринків та збільшення їх місткості.

У Хмельницькій області, починаючи із січня 2010 року, підприємствами та організаціями всіх форм власності освоєно 505317 тис. грн капітальних інвестицій (табл. 1).

Таблиця 1 – Обсяг капітальних інвестицій у Хмельницькій області (січень-березень 2010 року)

	Освоєно (використано)	
	у фактичних цінах, тис. грн	у % до загального обсягу
Усього*	505317	100,0
у тому числі:		
- інвестиції у матеріальні активи	501712	99,3
з них:		
- інвестиції в основний капітал	458567	90,7
з них:		
- капітальне будівництво	340762	67,4
- машини та обладнання	70286	13,9
- земля	618	0,1
- існуючі будівлі та споруди	3452	0,7
- нові будівлі, споруди, об'єкти незавершеного будівництва	864	0,2
- довгострокові біологічні активи тваринництва	8560	1,7
- інші необоротні матеріальні активи	7815	1,6
- капітальний ремонт	21836	4,3
- інвестиції у нематеріальні активи	3605	0,7

* Починаючи зі звіту за I квартал 2010 року, до обсягу показників не включається сума податку на додану вартість, що врахована в ціні придбання активів.

Джерело: Головне управління статистики у Хмельницькій області.

Як бачимо, переважну частку капітальних інвестицій (99,3%) становили інвестиції у матеріальні активи, з них 90,7% інвестицій – в основний капітал.

Основним джерелом капітальних інвестицій залишаються кошти іноземних інвесторів та власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоєно 67,5% усіх обсягів (табл. 2).

Таблиця 2 – Обсяг капітальних інвестицій у Хмельницькій області за джерелами фінансування (січень-березень 2010 року)

Джерела фінансування	Освоєно (використано)			
	капітальні інвестиції		у т.ч. інвестиції в основний капітал	
	у фактичних цінах, тис. грн	у % до загально-го обсягу	у фактичних цінах, тис. грн	у % до загально-го обсягу
Усього*	505317	100,0	458567	100,0
у т.ч. за рахунок:				
- коштів державного бюджету	4542	0,9	3430	0,8
- коштів місцевих бюджетів	5551	1,1	5044	1,1
- власних коштів підприємств та організацій	166311	32,9	123493	26,9
- коштів іноземних інвесторів	174602	34,6	174602	38,1
- коштів населення на будівництво власних квартир	15288	3,0	15288	3,3
- коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	75415	14,9	75415	16,4
- кредитів банків та інших позик	21843	4,3	19560	4,3
- інших джерел фінансування	41765	8,3	41735	9,1

* Починаючи зі звіту за I квартал 2010 року, до обсягу показників не включається сума податку на додану вартість, що врахована в ціні придбання активів.

Джерело: Головне управління статистики у Хмельницькій області.

Формування ринку інвестиційних ресурсів у розвинутих країнах світу відбувається за рахунок внутрішніх джерел фінансування країни. Основним джерелом фінансування інвестиційних процесів виступають грошові заощадження населення. Фінансові посередники акумулюють на своїх рахунках тимчасово вільні кошти населення, спрямовуючи їх потім у ті сфери діяльності, які найбільше потребують інвестицій і мають найвищу віддачу. Науковці вважають, що збільшення заощаджень населення дозволяє зменшити залучення інвестиційних коштів зовні, що в свою чергу призводить до зменшення навантаження на фінансово-бюджетну систему країни. Зміна заощаджень в сторону зростання активізує інвестиційну діяльність і сприяє зростанню виробництва.

Таблиця 3 – Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності (за січень-березень 2010 року)

	Освоєно (використано) інвестицій в основний капітал		
	тис. грн	у % до	
		січня – березня 2009 р.	загального обсягу
Усього*	515920	77,4	100,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	38551	47,4	7,5
Промисловість	289272	82,7	56,1
Будівництво	1264	16,3	0,3
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	19664	51,5	3,8
Діяльність готелів та ресторанів	2649	88,4	0,5
Діяльність транспорту та зв'язку	11958	53,3	2,3
Фінансова діяльність	2042	55,0	0,4
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	134213	86,1	26,0
Державне управління	594	65,1	0,1
Освіта	179	24,3	0,006
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3224	148,8	0,6
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	12310	1524,1	2,4

* До обсягу показників включається сума податку на додану вартість, що врахована в ціні придбання активів.

Аналізуючи дані таблиці 3, ми бачимо, що за видами економічної діяльності, як і в аналогічний період 2009 р., найбільш вагому частку (56,1%) усіх інвестицій в основний капітал Хмельницької області спрямовано у розвиток промислових виробництв. У розвиток сільського господарства області за I квартал направлено лише 7,5%, що на 52,6 % нижче від рівня 2009 року. Питання активізації інвестиційних процесів у АПК – це одна з серйозних економічних проблем, яка вимагає вирішення, оскільки від якості та своєчасності її розв'язання залежить весь виробничий потенціал майбутнього.

Втрату конкурентоспроможності більшістю товарів українського виробництва значною мірою можна пояснити якістю технологій та станом виробничих фондів, що задіяні у технологічних процесах. За останні роки значно уповільнились темпи оновлення виробничих фондів та суттєво змінилися якісні параметри виробничого потенціалу агропромислового виробництва України. Тут спостерігається нагромадження застарілого виробничого обладнання, яке зумовлює зростання витрат і подорожчання продукції для споживача.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інвестиційна привабливість країни та окремих регіонів оцінюється у процесі розробки інвестиційної стратегії підприємств і галузевої (регіональної) диверсифікації її інвестиційного портфеля. Економічний характер об'єктів інвестування визначається системою критеріїв їх привабливості, що мають бути достатньо обґрунтованими, насамперед за розробки інвестиційного проекту. Вони включають швидкість оборотності капіталу, прибутковість інвестицій, джерела фінансування, обсяги вкладень, фінансово-економічний стан реципієнта, що забезпечує нормальний виробничий процес і досягнення необхідної маси прибутку.

Розв'язувати інвестиційну проблему, що склалась в країні та в агропромислового комплексі зокрема, слід шляхом залучення всього кола джерел інвестування. Капітальні вкладення мають спрямовуватися, насамперед, на модернізацію і техніко-технологічне переоснащення підприємств, прискорений розвиток і підвищення ефективності функціонування пріоритетних базових галузей і виробництв, які формують стійкий експортний потенціал продовольства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітков М. С. Розвиток інвестиційної політики в сільському господарстві України / М. С. Вітков // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 54–57.
2. Захарін С. М. Інвестиційне забезпечення відтворення основних фондів / С. М. Захарін // Економіка України. – 2007. – № 5. – С. 43–51.
3. Кісіль М. І. Тенденції і напрями активізації аграрного інвестиційного процесу/ М. І. Кісіль // Економіка АПК. – 2002. – № 4. – С. 66–71.
4. Клименко В. І. Фінансування інноваційної діяльності в Україні / В.І. Клименко // Економіка. Фінанси. Право. – 2008. – № 1. – С. 24–29.

Инвестиционный климат региона и его влияние на развитие аграрного производства

Н.В. Покотильская, В.П. Заборовский, А.Н. Деренко

Статья освещает основные проблемы и аспекты инвестиционной деятельности в Хмельницкой области на современном этапе. Проанализированы главные статистические показатели инвестиционного климата региона, дана характеристика и предложены приоритетные направления улучшения, развития и стабильного социально-экономического роста инвестиционной среды Хмельницкой области.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционный климат, агропромышленный комплекс.

Investment climate of region and his influence is on development of agrarian production

N. Pokotil'ska, V. Zaborovskiy, O. Derenko

The article deals with the main problems and aspects of invest activity in Khmel'nitsky district at the present stage. The main statistical in dices of invest climate of the district have been analyzed and priorities directions of possible improvement, development and constant social-economical in crease of invest environment of Khmel'nitsky district have been proposed.

Keywords: investments, investment activity, investment climate, agro-industrial complex.

УДК 338.43:338.121:167.1:330.322

САВИЦЬКА С.І., аспірантка

Подільський державний аграрно-технічний університет

e-mail: ovchars15@yandex.ru

**ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ
ПРИВАБЛИВОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Встановлено, що процес залучення інвестицій у сільськогосподарське виробництво базується на основі необхідності першочергового формування сприятливого інвестиційного клімату.

Ключові слова: інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, рейтинг.

Постановка проблеми. Залучення інвестицій є найбільшим важливим чинником економічного зростання країни, покращення добробуту населення. В аграрному секторі залучення інвестицій виступає засобом забезпечення продовольчої безпеки, гарантом розвитку сфер агропромислового комплексу та екологічного захисту довкілля [4, с.31]. Сільське господарство у сучасних умовах потребує значних інвестиційних ресурсів, які допоможуть йому уникнути безповоротного занепаду. У період кризи проблема залучення інвестиційних ресурсів і забезпечення їх раціонального використання є головною і від її розв'язання залежать можливості розвитку аграрного виробництва у майбутньому.

Мета і завдання. Дослідити причини зниження оцінок інвестиційного клімату України в міжнародних рейтингах, з'ясувати проблеми підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства України, розробити рекомендації щодо покращення інвестиційного клімату країни.

Матеріал і методика досліджень. Матеріалом дослідження слугували наукові праці вітчизняних вчених щодо особливостей та проблем формування інвестиційно привабливого середовища в сільському господарстві України, матеріали Міністерства аграрної політики, Кабінету Міністрів України, Державного комітету статистики, власні дослідження. Використовувалися наступні методи дослідження: монографічний, економічного аналізу, порівняльний, статистичний та ін.

Результати дослідження та їх обговорення. Проблемі покращення інвестиційного клімату на державному рівні приділяється увага ще з 1991 року. На сьогодні в Україні вже створено правове поле для здійснення інвестиційної діяльності. Зокрема, ця сфера діяльності регулюється низкою Законів України ("Про інвестиційну діяльність", "Про режим іноземного інвестування" тощо), понад 10 Указами Президента, а також Постановами та Розпорядженнями КМУ.

Між тим, попри суттєві зусилля у формуванні відповідних організаційно-економічних та правових засад зміцнення інвестиційного клімату, міжнародними експертами відзначається зниження інвестиційної привабливості України (табл.1) [3].

Таблиця 1 – Основні економічні індекси та місце України в світі за 2009 рік [2]

№ п/п	Організація	Назва рейтингового показника	Місце України у рейтингу	Кількість країн у рейтингу
1	Institute of Management Development, IMD	Конкурентоспроможність країн світу	56	57
2	Property Rights Alliance	Індекс майнових прав (рівень захисту права власності)	83	115
3	(The Heritage Foundation)	Економічна свобода країн світу	162*	179
4	Transparency International	Індекс сприйняття корупції	146	180
5	Проект Doing Business	Індекс ведення бізнесу	146	183
6	Foreign Policy	Оцінка неупісності держав	110	177

*Показник розраховано на 2010 рік.

Згідно із доповіддю консалтингової компанії «Control Risks» (Великобританія) «Карта ризику – 2008», приблизно 57 % країн з ринком, що формується, мають середній і високий рівень політичних ризиків. Україну зараховано до країн із середнім рівнем політичних ризиків, де іноземний бізнес може зазнати підриву позицій, унаслідок чого не можна гарантувати безпеку довгострокових інвестицій.

Світова фінансова криза та політична нестабільність усередині нашої країни – це ті ознаки, за якими можна віднести Україну до країн з високим рівнем політичних ризиків. Отже, стан інвестиційної привабливості України безпосередньо пов'язується з політичним протистоянням, про що свідчить реакція міжнародних рейтингових агентств.

В аграрному секторі ситуація виглядає так. Нині сільське господарство України позиціонується як збиткове. Однак, за офіційними даними Держкомстату України, середній рівень рентабельності сільського господарства в Україні в 2008 році склав 13,4 %. При цьому виробництво продукції рослинництва і тваринництва було рентабельним – +19,6, і +0,1 % відповідно. Непогану рентабельність отримано від виробництва соняшнику (+18,4 %), зернових (+16,4 %), плодів (+13,9%), овочів (+11,1 %), картоплі (+7,9), цукрових буряків (+7,1%), молока (+4,1 %), яєць

(+13,0 %) [6]. На сьогодні рентабельність вирощування ріпаку – більше 150 %, кукурудзи – більше 50 %, пшениці – більше 20 %.

Ці показники розраховані за даними усіх українських аграрних підприємств, більшість з яких дотепер господарює екстенсивними методами, використовуючи застарілі технології й устаткування. Економічний же результат сучасних інноваційних підприємств в 2007 році був значно вище офіційних даних: наприклад, рентабельність виробництва пшениці на таких підприємствах наближалася до 80 %, насіння соняшнику – перевищувала 130 %, а м'яса свинини – не опускалася нижче 10 %, тоді як загальне поголів'я худоби в Україні в 2007 р. знижувалося, насамперед, через різкий ріст вартості кормів. Великі тваринницькі господарства не тільки зберегли поголів'я, але й найчастіше продовжували його нарощувати. Надприбутки, які одержали багато аграрних компаній в 2007 р. і продовжують одержувати на сьогодні, є для них кращим доказом правильності зробленого вибору й виправдовують всі ризики, з якими вони зіштовхнулися під час реалізації цього вибору.

Аграрний сектор економіки на сьогодні є одним з найперспективніших напрямків для інвестицій на тлі світової продовольчої кризи, подорожчання продуктів харчування, зростання попиту на біопаливо. Україна після вступу до СОТ може знову стати житницею Європи і не тільки. Але для цього сільське господарство України має перетворитися на аграрний бізнес [5].

Саме тому в АПК України доцільно виділити такі пріоритетні напрямки вкладення капіталу:

1. У рослинництві – розробка нових методів селекції, спрямованих на створення принципово нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур, які поєднують скоростиглість, підвищену й високу стійкість проти хвороб, шкідників і критичних погодних умов з високою продуктивністю; організація насінництва, у тому числі, на безвірусній основі; дослідження з удосконалення сучасних методів збору та збереження врожаю; підвищення родючості земель екологічно безпечними заходами.

2. У тваринництві – створення високопродуктивних молочних і м'ясних порід великої рогатої худоби, гібридів і кросів у свинарстві, птахівництві і вівчарстві; розробка економічно ефективних, ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій ведення різноманітних галузей тваринництва в підприємствах з різними формами власності й обсягами виробництва; розробка на основі методів і засобів профілактики та боротьби з хворобами тварин; зниження втрат живильних речовин у кормах під час їх заготівлі та збереження [8, с.178].

Звичайно, ризик інвестування в АПК існує, оскільки галузь є високоризикованою щодо втрати вкладеного капіталу, низькі доходи на вкладення капіталу порівняно із дивідендами або процентами, що робить її ще більш малопривабливою. Відомо, що основні цілі здійснення інвестиційної діяльності пов'язані з одержанням максимальної віддачі вкладеного капіталу. Разом з тим, у міжгалузевій конкуренції за інвестиції сільське господарство поступається промисловості, торгівлі, транспорту внаслідок своєї специфіки. Ця тенденція економічної непривабливості землеробства, тваринництва посилюється в умовах росту фондоозброєності галузі, органічної структури капіталу, економічної та соціальної кризи, зруйнування матеріально-технічної бази, підвищення рівня інфляції [1, с.28].

Серед основних позитивних моментів, що сприяють розвитку широкого інвестування в аграрний сектор України, є такі: зручна географія, сприятливі природні умови й багаті ресурси; власна сировинна база (для переробки й тваринництва); відсутність жорсткої конкуренції в галузі; висока прибутковість аграрного бізнесу; незадовільний внутрішній попит, великий потенціал внутрішнього споживання; близькість до потужних зовнішніх ринків збуту; дешева робоча сила; можливість швидкої організації великотоварного виробництва й відносно невисока ціна входження на ринок.

Безумовно, існують і негативні фактори, які стримують інвестування в аграрний сектор України: нерозв'язаність земельних питань; нестабільна законодавча база й аграрна політика, втручання влади в бізнес; надмірна зарегульованість бізнесу; особливості місцевого менталітету; відносно низьке внутрішнє споживання й платоспроможний попит; "незрозумілі" принципи функціонування бізнесу, проблеми з виконанням контрактів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, незважаючи на те, що наша держава має низку показників, які роблять її інвестиційно привабливою, реалізувати цей потенціал вона поки що не в змозі. Головною причиною є політична нестабільність, втручання держави в

дію ринків, корумпованість. Саме тому потрібно підвищувати інвестиційний клімат аграрного сектору, тому що без збільшення об'єму інвестицій (в тому числі з-за кордону) неможливо розраховувати на вихід сільського господарства з аграрної кризи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борсук О. М. Напрями формування інвестиційної привабливості аграрних підприємств як чинник забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку / О. М. Борсук // Вісник ХНТУСГ ім. П. Василенка – Харків – Вип.97. – 2010 – С. 7–34.
2. Дуда М. О. Міжнародна рейтингова оцінка інвестиційної привабливості України / М. О. Дуда, С. Т. Скибенко, В. С. Макаров // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – №1(32). – Полтава, 2009.
3. Інвестиційний клімат України: проблеми формування та заходи поліпшення. [Електрон. ресурс]: Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/Monitor/March/12.htm#_ftn1
4. Ключник А. В. Організаційно-економічне забезпечення залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки Миколаївської області / А. В. Ключник, М. Д. Бабенко, К. Куришко // Вісник аграрної науки Причорномор'я, Випуск.1 – 2008 – С. 31–37.
5. Крекотун С. А. Проблеми підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки України в сучасних умовах. [Електронний ресурс]. // Наукові конференції. – Режим доступу: <http://intkonf.org/ken-krekotun-s-a-problemi-pidvischennya-investitsiyanoi-privablivosti-agrarnogo-sektoru-ekonomiki-ukrayini-v-suchasnih-umovah/>
6. Сільське господарство України. Статистичний збірник. / За ред. Ю.М. Остапчука. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 369с.
7. Чорний Р. В. До питання залучення інвестиційних ресурсів в АПК України / Руслан Чорний // Галицький економічний вісник. – 2009. – № 2. – С. 177–180. – (аграрні й екологічні проблеми економіки).

Проблеми підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки України в сучасних умовах

С.І. Савицька

Установлено, що процес привлечення інвестицій в сільськогосподарське виробництво базується на основі необхідності первоочередного формування сприятливого інвестиційного клімату.

Ключові слова: інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, рейтинг.

Problemy of povysheniya investitsionnoy privlekatel'nosti agrarniy a sektor y Ukrainy in sovremennykh usloviyakh

S. Savickaya

Established that the process of investment in agricultural production is based on the paramount need of favorable investment climate.

Key words: investment climate and investment attractiveness rating.

УДК 339.13.017:633.11

БАБЕНКОВА Т.Ю., здобувач

Науковий керівник – **КАЛЕТНИК Т.М.**, д-р екон. наук

Вінницький національний аграрний університет

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ ЗЕРНА УКРАЇНИ

У статті висвітлено проблеми та перспективи розвитку ринку зерна України. Розглянуті обсяги виробництва зерна, ринкові відносини, розвиток інфраструктури ринку зерна.

Ключові слова: зерно, виробництво зерна, ринок зерна, ринкові відносини, інфраструктура ринку зерна, продовольчі ресурси.

Постановка проблеми. В умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки особливої актуальності та значущості набуває завдання стабільного розвитку зернового виробництва та зернового ринку, що складають основу всього аграрного ринку України. Ринок зерна є одним з важливих стратегічних ринків нашої держави, що обумовлюється наявністю сприятливих ґрунтово-кліматичних умов для вирощування зернових культур, високим рівнем валових зборів та виробництва зерна на душу населення, значним експортним потенціалом галузі. Стабільний розвиток ринку зерна є основою рентабельного зернового господарства, продовольчої та

економічної безпеки держави, соціальної стабільності у суспільстві, що визначає актуальність обраного напрямку дослідження.

Мета дослідження і завдання. Проаналізувати сучасний стан розвитку інфраструктури ринку зерна та обґрунтувати напрями її розвитку в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню питань розвитку аграрної економіки, світового і вітчизняного зернового підкомплексу та ринку зерна присвячені праці вчених-економістів: В.Г. Андрійчука, С.С. Бакая, В.І. Бойка, П.І. Гайдуцького, В.М. Гейця, О.В. Захарчука, В.Н. Зимовця, С.М. Кваші, І.В. Кобути, Б.Й. Пасхавера, В.Ю. Протасова, П.Т. Саблука, В.Ф. Сайка, В.П. Ситника, О.М. Шпичака та ін.

Результати досліджень та їх обговорення. Ринок зерна у світі – найбільш досконалий і прогнозований. Це визначається кількома факторами. Зернопродукти є одними з життєво необхідних, найбільш популярних і доступних продуктів харчування серед населення планети. Вирощування зернових з огляду на природно-кліматичні умови можливе далеко не на всій території земної кулі, проте зерно — ідеальний продукт для довгострокового зберігання і доставки будь-яким транспортом. До того ж, за явної переваги певної групи країн у експорті чи імпорті зерна цей ринок не є абсолютно монополізованим. Його скоріше можна віднести до олігополістичних ринків. Кон'юнктура цін на ньому достатньо прогнозована, бо тісно пов'язана з обсягами виробництва, запасами і попитом на міжнародному ринку зерна, цінами на внутрішніх ринках країн-експортерів.

За 1991–1996 рр. відбулося майже дворазове зменшення обсягів виробництва зерна, різке погіршення його якості, по суті, відбувся перехід зернової галузі на шлях екстенсивного розвитку. Останнє стало захисною реакцією вітчизняного товаровиробника від остаточного банкрутства в умовах відносно сприятливої внутрішньої і винятково сприятливої зовнішньої цінової кон'юнктури на зерно і наростаючих з початку 90-х років цін світового ринку на нього (табл. 1, рис. 1).

У 2001–2006 рр. спостерігається тенденція до стабілізації посівної площі зернових культур, їхньої урожайності і валових зборів зерна в Україні.

Стабілізація зернового господарства в країні — складний і багатовекторний процес.

Програмою «Зерно України 2005–2010 рр.» передбачено у 2010 р. довести виробництво зерна до 41,9 млн т. За умов системного переведення зернової галузі на модель інноваційного розвитку Україна спроможна стабільно виробляти щороку понад 50 млн т зерна. В 2008 році валовий збір зернових в Україні по всіх категоріях господарств склав 53,3 млн т, в 2009 році за попередніми даними Мінагрополітики він становив понад 47 млн т.

Таблиця 1 – Посівні площі, урожайність і валові збори зернових культур в Україні (усі категорії господарств)*

Показники	Роки					
	1990	1996	2000	2005	2006	2008
Посівна площа зернових культур, тис. га	14583	13248	13646	15005	14515	15363,7
Урожайність, ц/га	35,1	19,6	19,4	26,0	24,1	34,7
Валовий збір, мн. т	51,0	24,6	24,5	38,0	34,3	53264,3

*Джерела:

- Статистичний щорічник України в 2006 р. — К.: Консультант, 2007.
- Державний комітет статистики України, 2009.

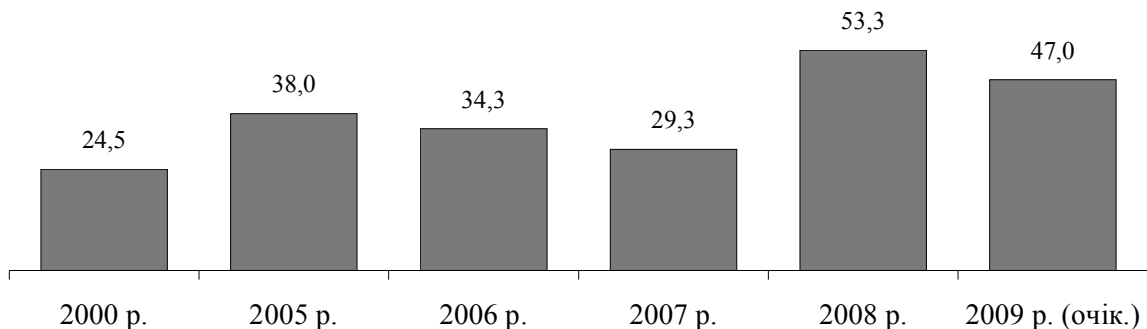

Рис. 1. Виробництво зернових культур (всі види господарств), млн т

В Україні, де серед продовольчих ресурсів зерно є найбільш важливим і поширеним видом сільськогосподарської продукції, винятково важливе значення має розвиток повноцінного зернового ринку. Адже до цього також спонукають проголошені наміри нашої держави щодо інтеграції в європейське співтовариство та й акт входження до Світової організації торгівлі.

Минулі 2004–2008 маркетингові роки стали визначальними для українських виробників зерна. З метою виявлення основних закономірностей його розвитку, визначення потенціалу та перспектив зернового ринку виняткового значення набуває потреба в його детальному аналізі.

Основним об'єктом розподілу зернового ринку є зерно. Відповідно до біохімічних (наявність білка, крохмалю, клейковини та вуглеводів), фізичних і структурно-механічних (натура, склоподібність, твердозерність, вологість) та інших показників якості зерно використовують з різною метою: як продовольство, як корми, для технічної переробки, а також як насіннєвий матеріал. Враховуючи обсяги зерна на ринку, розмір попиту на нього та обсяги споживання, формують баланс зерна, який є основою подальших дій усіх суб'єктів зернового ринку: сільгоспвиробників, переробних підприємств, держави, фінансово-кредитних установ, зернотрейдерів та інших.

Дослідження довели, що найважливішою статтею балансу попиту і пропозиції зерна є внутрішній попит, оскільки, незважаючи на більш ніж значний експорт, внутрішнє споживання сягало понад 60 % загального обсягу пропозиції зерна. Порівняно із 2003 р. внутрішнє споживання у 2006 р. збільшилося на 11,7 %. При цьому зростання відбулося по всіх статтях внутрішнього споживання, крім насіння. Найбільше (на 26,4 %) підвищилося споживання зерна на корми. Орієнтовно понад 10 % зерна було використано як посівний матеріал, 24,4 % — у продовольчих цілях.

Починаючи з 2002 р., Україна значно збільшила обсяги експорту зерна, ввійшла у відкриту економіку із притаманними їй закономірностями. Останні впливають із концепції порівняльних переваг Д. Рікардо, яка зводиться до того, що країна повинна експортувати товари, світова ціна на які більша за альтернативні витрати виробництва товарів усередині країни та імпортувати товари, світова ціна на які нижча за альтернативні витрати всередині країни. Отже, використовуючи у вітчизняному сільському господарстві залишкові матеріально-технічні ресурси і низькооплачувану робочу силу, ми отримуємо конкурентні переваги, які виражаються у цінових чинниках. За таких умов на урожай працюють кліматичні умови та природна родючість ґрунту, а не інвестиційні чинники. Проте при цьому ми втрачаємо на якості зерна.

Україна експортує переважно фуражне зерно і недоотримує третину доходу, який могла б мати за експорту продовольчого зерна. Зазначимо, що крім значної пропозиції та низьких цін, Україна завдячує своїм рекордним експортом у 2004/2005 роках за низького рівня внутрішнього споживання зерна. Так, порівняно з 1990 р. внутрішній попит на зерно зменшився на 38 % (від 45,1 до 28 млн т).

У 2008/2009 році експорт зерна в Україні досяг 24,9 млн тонн. Україна вийшла на третє місце по експорту зерна у світі після США і ЄС (таблиця 2).

Таблиця 2 – Експорт зерна у світі у 2008/2009 маркетинговому році

Країна	Експорт зерна, млн т	Питома вага в загальному обсязі експорту зерна, %	Місце
США	75,1	31,0	1
ЄС-25	30,8	12,7	2
Україна	24,9	10,3	3
Росія	23,1	9,5	4
Канада	20,7	8,5	5
Австрія	18,3	7,6	6
Аргентина	14,4	5,9	7
Бразилія	7,9	3,3	8
Казахстан	6,1	2,5	9
Інші країни	21,0	8,7	x
Світ загалом	242,3	100,0	x

Згідно з балансом Мінагрополітики про-позиція зерна в Україні в 2009/2010 МР складе 53,8 млн т, експорт зерна у липні-червні 2009/2010 МР становитиме понад 20 млн т. На харчові потреби буде спрямовано 6,8 млн т, на насіння – 3,1 млн т, на корм худобі – 15,0 млн т.

Ефективне функціонування ринку зерна, конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств на зовнішньому ринку можливі лише за умови комплементарності ринкового саморегулювання з державними методами підтримки виробників зерна, що узгоджу-

ються з вимогами СОТ. Вважаємо, що ринок зерна – це поєднання, з одного боку, узгоджених

економічних відносин між товаровиробниками та споживачами за умов економічної свободи, вільної конкуренції і ринкового ціноутворення, а з іншого, – взаємодія державних інститутів, що забезпечують підтримку суб'єктів ринку з метою їх захисту від кон'юнктурних коливань. Для ефективного функціонування інфраструктури ринку необхідно, щоб всі елементи ринкового механізму перебували в тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Основним напрямом підвищення ефективності функціонування ринкової інфраструктури вбачається оптимізація кількості елементів інфраструктури, насамперед оптово-продовольчих ринків, центрів інформаційно-консультаційного обслуговування і цінового моніторингу, консалтингових та дорадчих служб, фінансово-кредитних і страхових установ, а також створення умов тісної співпраці з ними виробників зерна. Крім того, пропонується активізувати в галузі процес щодо створення і функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зі зберігання і збуту зерна. Цей процес набуває особливого значення для виробників, оскільки вони не можуть забезпечити належних умов для зберігання зерна, що зумовлює значні його втрати і знижує якість, тоді як елеватори встановлюють високі ціни за зберігання. В результаті комерційно привабливі канали реалізації стали недоступними, оскільки покупці зацікавлені у великих партіях однорідного за якістю зерна, яке можна переробити і продати на внутрішньому ринку або експортувати. Створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу зі зберігання і збуту зерна передбачає задоволення потреб виробників у зберіганні врожаю, що дозволить їм реалізовувати продукцію за найбільш сприятливої кон'юнктури ринку.

До позитивних факторів, що сприяють розвитку інфраструктури ринку зерна, слід віднести аграрну спрямованість регіону, розвинений аграрний сектор, широкий доступ до сировинних ресурсів. Після розпаду Радянського Союзу і переходу до ринкової економіки земля перейшла у приватну власність. Всі колективні сільськогосподарські підприємства були реформовані, і на їх базі створені сільськогосподарські підприємства різних форм власності. Почали формуватися та розвиватися фермерські господарства, збільшилися розміри приватних селянських господарств. Все це позитивно вплинуло на виробництво сільськогосподарської продукції, в тому числі і зерна. Крім того, виникла необхідність створення ринкової інфраструктури ринку зерна. Була створена товарна агропромислова біржа, агроторгові дома, кооперативи, елементи інфраструктури, які існували за адміністративно-командної економіки, почали пристосовуватися до ринкової економіки і виконувати функції, притаманні ринковій інфраструктурі ринку зерна. На розвиток інфраструктури ринку зерна впливає дорожньо-транспортна інфраструктура, яка на базі логістики дозволяє в оптимальні строки і відповідних напрямках перевезти сировину і продукти переробки зерна кінцевому споживачу.

До негативних факторів, які ускладнюють і уповільнюють розвиток ринкової інфраструктури, можна віднести недосконалу нормативно-правову базу щодо становлення та регулювання ринку зерна, неефективне функціонування біржі в галузі, повільний розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, а також елементів фінансово-кредитної інфраструктури, незадовільну організацію маркетингу, обмеженість інформаційного забезпечення, а саме нерозвиненість дорадчих служб та аграрного консалтингу. Розв'язання проблеми дорадництва створить сприятливі умови для розвитку інфраструктури ринку зерна, поліпшить цінову кон'юнктуру та фінансовий стан товаровиробників зерна.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гайдук Т.Г. Про регулювання ринку зерна в Україні // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 123-127.
2. Гайдук Т.Г. До характеристики зернового ринку України // Вісник аграрної науки. – 2001. – № 12. – С. 73-75.
3. Калетнік Г.М. Продовольча, енергетична та екологічна безпека України: Монографія – К.: «Хай-Тек Прес», 2010. – 516 с.
4. Милованов Є.В. Україна в контексті світового ринку зерна // Економіка АПК. – 2000. – № 12. – С. 83-85.
5. Мороз В.В. Розвиток ринкової інфраструктури в АПК // Економіка АПК. – 2001. – № 3. – С. 82-85.
6. Худолій Л.М. Економічний механізм формування та функціонування ринку зерна в Україні: Монографія – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 204 с.

Проблеми и перспективы развития инфраструктуры рынка зерна Украины
Т.Ю. Бабенкова

В статті отражені проблеми і перспективи розвитку ринку зерна України. Розглянуто об'єми виробництва зерна, риночні відносини, розвиток інфраструктури ринку зерна.

Ключеві слова: зерно, виробництво зерна, ринок зерна, риночні відносини, інфраструктура ринку зерна, продовольствені ресурси.

Problems and prospects of development of the infrastructure of the market of grain of Ukraine

T. Babenkova

In article the problems and prospects of development of the market of grain of Ukraine is defined. The volumes of manufacture of grain, market relations, development of an infrastructure of the market of grain is considered.

Keywords: grain, grain manufacture, the grain market, market relations, an infrastructure of the market of grain, food resources.

УДК 005.921:658

ЗУБЧЕНКО В.В., здобувач

Науковий керівник – **ВАРЧЕНКО О.М.**, д-р. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Узагальнено теоретичні засади стратегічного управління підприємством. Визначено сукупність інструментів стратегічного управління підприємством щодо створення конкурентних переваг у ринковому середовищі.

Ключові слова: стратегічне управління підприємством, концепція стратегічного управління, конкурентні переваги.

Постановка проблеми. Відсутність чіткої, продуманої та ефективної системи формування і реалізації стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств галузей і продуктових підкомплексів істотно уповільнює хід ринкових перетворень. Напрямок реформ все ще не визначений, оскільки відсутні: системність, планованість, обґрунтованість пріоритетів і вивірених кінцевої мети. Тому проведення аграрних перетворень проходить неоднозначно, а наслідки настільки суперечливі і, в основному, малорезультативні як в економічному, так і в соціальному аспектах.

Одним з основних прорахунків у процесі реформування стала ідеалізація ринку як єдиного механізму регулювання нових виробничих відносин, що формуються. Зазначимо, що роль держави у формуванні економічних відносин зводиться до мінімуму. У результаті процесів самоорганізації ринкового простору сталося різке розбалансування економічних інтересів суб'єктів агропродовольчого ринку, зокрема, сільськогосподарських товаровиробників. Внаслідок цього склалося деформоване інституційне середовище, що припускає дискримінацію галузей, які зумовили монополну позицію переробних підприємств і торгівлі. Такий стан справ призводить до фактично штучного банкрутства другої сфери АПК, зниження рівня продовольчої забезпеченості і безпеки у важливих продовольчих секторах (перш за все, молочному і м'ясному). У цих умовах зростає необхідність побудови адекватної ситуації системи стратегічного управління, що склалася у цьому секторі економіки, яка забезпечує вихід її із системної кризи і нарощування конкурентного потенціалу всіх господарюючих суб'єктів.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні засади та питання впровадження концепції стратегічного управління висвітлені в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: І.О. Александрової, В.А. Білошапки, І.О. Бланка, О.С. Віханського, А.Е. Воронкової, В.Г. Герасимчука, В.І. Голікова, Л.Є. Довгань, С. Єфремова, П.В. Забеліна, М.І. Круглова, В.Д. Маркової, А.А. Мазаракі, Б.М. Мізюка, А.П. Наливайка, В.С. Пономаренка, О.І. Пушкаря, Н.Н. Треньова, О.М. Тридіда, М.В. Туленкова, Н.М. Ушакової, З.Є. Шершньової та ін.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні ефективності стратегічного управління підприємством щодо створення конкурентних переваг підприємств у ринкових умовах.

Результати досліджень та їх обговорення. Досвід проведення аграрних реформ у країні та аналіз причин світової фінансової кризи доводять, що ефективне функціонування і розвиток аграрного сектору економіки в нових умовах неможливі без раціонального державного регулювання агропродовольчого ринку країни. Зазначимо, що інструменти державного регулювання, які використовуються на вітчизняному агропродовольчому ринку, носять деструктивний характер, що визначається невідповідністю між побудовою і принципами роботи органів державної влади, орієнтованими багато в чому ще на командно-адміністративні форми управління і ринкові умови

функціонування підприємств аграрного сектору. Вхідження країни до світової економічної системи призводить до необхідності виділення молокопродуктового підкомплексу як масштабної відкритої системи зі своїми умовами стійкості, пов'язаними із властивостями синергізму. Очевидно, що зміни зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємств молокопродуктового підкомплексу та посилення конкуренції на ринку молока та молокопродукції призвели, з одного боку, до підвищення значення стратегічного управління, з іншого – до значного ускладнення процедур планування і реалізації. Успішне вирішення зазначених проблем можливе лише шляхом подальшого розвитку теоретичних засад і принципів стратегічного планування і управління конкурентним потенціалом усіх продуктивних підкомплексів і на цій основі розробки методів їх практичного впровадження.

У нинішній період логічним продовженням розвитку теорії стратегічного управління є включення до механізму регулювання як принципів державного регулювання агропродовольчого ринку, так і процесів самоорганізації ринкового середовища, що базуються на підвищенні ролі людського чинника в економічних процесах розвитку. Реалізація процедур стратегічного управління, що ускладнюються, в галузі стає можливою лише із використанням на всіх етапах розробки і реалізації стратегій комплексу маркетингу і сучасних інформаційних технологій.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що втрата керованості вітчизняним народним господарством як єдиним цілим, що мала місце внаслідок радикальної перебудови механізму управління економікою і формування ринкових відносин, особливо негативно позначилася на агропромисловому комплексі як найбільш складній системі, що функціонує під впливом закономірностей економічного, соціального і біологічного характеру. Значною мірою таке положення пов'язане із відсутністю або недостатнім обґрунтуванням процедур стратегічного управління розвитком економічної структури, що формується, а також невідповідністю підсистем, що управляють, і керованої, яка склалася, що зумовлює нераціональне використання ресурсів, низькі виробничі показники діяльності підприємств галузі.

Нині успішне функціонування аграрного підприємства і галузей АПК багато в чому залежить від того, наскільки оперативні вони можуть адаптуватися до мінливого ринкового середовища в умовах динамічного конкурентного середовища. Важливим концептуальним аспектом у зв'язку із цим є визначення ефективних інструментів виконання ключових функцій стратегічного управління: проведення аналізу стану господарюючих суб'єктів і зовнішнього середовища; узгодження і досягнення цілей; інформаційне забезпечення схвалюваних рішень.

Зазначимо, що нині у світі виробляють близько 560 млн т молока на рік. Причому останні 5 років його виробництво зростає повільно [1]. Лідером виробництва молока (124 млн тонн – 22%) є Західна Європа, яка концентрує близько 10% поголів'я молочних корів. Друге місце посідає Індія, що виробляє більше 76 млн тонн (13%), третє – США – 73 млн тонн. Росія знаходиться на четвертому місці, далеко відстаючи від першої трійки (5,5% світового виробництва молока) [2].

Виробництво і споживання молока на душу населення у 2009 р. в Україні складає відповідно 770 тис. тонн та 237,6 кг, за науково обґрунтованої норми споживання, що рекомендується – 390 кг (у 1990 р. в Україні виробництво складало 6432 тис. тонн, а споживання з урахуванням імпорту – 373,0 кг) [3].

Фінансова криза посилила складний стан вітчизняного молочного підкомплексу, тому все більш актуальною стає проблема побудови адекватної інтересам держави і товаровиробників системи стратегічного управління і окремих господарюючих суб'єктів і продуктивних підкомплексів в цілому.

Під час розгляду соціально-економічної сутності та принципів формування системи стратегічного управління у рамках дослідження теоретико-методологічних засад управління конкурентним потенціалом молокопродуктового підкомплексу, нами виявлені спільні тенденції в розвитку цього наукового напрямку.

Теорія стратегічного управління, що сформувалась у рамках спільної теорії управління у середині минулого століття, минула складний шлях у розвитку свого аналітичного потенціалу і у виробленні концепцій, адекватних запитам практики, що змінюються. Кардинальних змін зазнав її аналітичний апарат. Якщо спочатку за вивчення стратегій переважали нормативні висновки, то потім дослідження зміщувалися у бік пошуку статистичних залежностей між стратегіями і економічними результатами та виявленням причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей в їх

поведінці в умовах конкретного інституційного середовища. У результаті була створена ресурсна концепція стратегічного управління, яка вважається однією з найбільш перспективних економічних теорій.

Нині нові можливості організаційно-економічного аналізу конкуренції відкриває концепція динамічних здібностей [4], що розвинула ресурсний підхід, а також теорії зростання Е. Пенроуз, теорії підприємництва Й. Шумпетера, еволюційні економічні теорії і теорії трансакційних витрат [5, 6].

Зазначимо, що впродовж останніх двадцяти років стрімкого розвитку різних концепцій все більш важливим напрямом у розвитку теорії стратегічного управління є розробка власне методологічних питань теорії стратегічного управління. Водночас, поки у стадії розвитку перебуває розробка адекватної класифікації концепцій стратегічного управління. Очевидно, що першою була спроба таксономії Д. Шендела і Ч. Хофера у 1979 р. Більшість наявних класифікацій концепцій стратегічного управління (Р. Вітінгтона, Р. Мінцберга, Л. Руло, Д. Тіса, Д. Фолкнера та ін.) володіють низкою істотних недоліків, пов'язаних із суб'єктивізмом під час розгляду зазначеної проблеми. У цілому ж, згідно із різними підходами виділяються від 10 до 14 різних напрямів у теорії стратегічного управління [7].

Необхідно зазначити, що до нинішнього моменту вже сформувалися різні підходи до періодизації теорії стратегічного управління. Одні з них орієнтуються на зміни у практиці стратегічного управління, інші – виділяють періоди зміни теоретичних розробок, інші – пропонують періодизацію на основі інтегральних критеріїв. Найбільш перспективною з погляду орієнтації на ключові напрями розвитку теорії стратегічного управління, на нашу думку, слід визнати періодизацію на основі змін у побудові механізмів реалізації конкурентних переваг у рамках побудови стратегії. При цьому найменш вивченими залишаються особливості управління розвитком суб'єктів в умовах серйозних інституційних трансформацій.

Проведений нами аналіз джерел показав, що вектор розвитку теорії стратегічного управління направлений у бік розширення кількості параметрів ринкового середовища, які мають бути враховані у розробці стратегій. Існуючий і поширений у використанні нині механізм стратегічного управління, на нашу думку, не відповідає високій стохастичності ринкового середовища, що формується в аграрному секторі. Теорія і практика стратегічного управління все ще розглядають аграрну галузь, в основному, як замкнуту систему, яка за свого функціонування повинна орієнтуватися на параметри існуючого ринкового середовища [8].

Ідея переходу до моделі управління, що формує середовище функціонування, замість того, щоб просто пристосовуватися до існуючих умов, стала, на нашу думку, ключовим розумінням, до якого прийшла теорія стратегічного управління нині. Предмет її вивчення повинен полягати у з'ясуванні природи і механізмів створення конкурентних переваг підприємств у ринкових умовах.

Особливості сільськогосподарського виробництва, пов'язані з накладенням багато в чому непередбачуваних параметрів ринкового середовища, що формується, на нестійкі за визначенням характеристики аграрного виробництва, настійно вимагають розгляду молокопродуктового підкомплексу як відкритої системи (рис.1), якій притаманні певні властивості, що передбачає здійснення керівництва цілеспрямованих маркетингових дій на ринкове середовище, забезпечуючи для себе можливість більш ефективного функціонування.

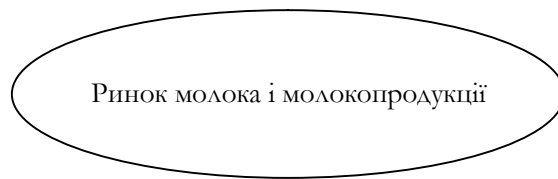

Рис. 1. Схема ієрархії агропродовольчих ринків

Спираючись на наведену аргументацію, пропонується трактувати стратегічне управління як процес розробки і реалізації рішень із формування перспективного положення ринкового суб'єкта на основі розвитку його конкурентного потенціалу з урахуванням синергізму і напрямів можливої маркетингової дії на параметри ринкового середовища, в умовах прояву ризиків різного виду і за існуючої обмеженості ресурсів управління. У зв'язку із цим, стратегічне управління підприємств молокопродуктового підкомплексу слід, перш за все, направити на формування і реалізацію конкурентного потенціалу з метою довгострокового і стійкого розвитку.

Висновки. Стратегічне управління підприємством є ефективною методикою управління діяльністю підприємства, оскільки забезпечує адаптацію підприємства до умов зовнішнього середовища, що постійно змінюється, та сприяє підвищенню ефективності його господарської діяльності. Застосування дієвої системи інструментів стратегічного управління на основі подальшого розвитку принципів управління конкурентним потенціалом дозволить підвищити ефективність діяльності підприємств молокопродуктового підкомплексу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Радько В.І. Тенденції розвитку виробництва молока в Україні // Економіка АПК. – 2010. – №11. – С. 24-28.
2. Молочний бізнес в Україні та світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://milkua/info>
3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
4. Бебешко Д.В., Смоляр Л.Г. Значення динамічних здібностей в системі управління вітчизняних підприємств [Текст.] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/33_DWS_2010/33_DWS_2010/Economics/74224.doc.htm
5. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. – М.: Прогрес, 1982,
6. Ансофф И. Стратегическое управление [Текст.] / И. Ансофф: [пер. с англ.]. – М.: Экономика, 1991. – 416 с.
7. Забелин П.В., Мойсеева Н.К. Основы стратегического управления: Учеб. пособие. – М.: ИВЦ «Маркетинг», 1997.
8. Тищенко А.Н., Головкин О.С. Стратегия управления развитием предприятия. – Х.: ЭДЭНА, 2003. – 198 с.

К вопросу о необходимости формирования системы стратегического управления предприятием **В.В. Зубченко**

Обобщены теоретические принципы стратегического управления предприятием. Определена совокупность инструментов стратегического управления предприятием относительно создания конкурентных преимуществ в рыночной среде.

Ключевые слова: стратегическое управление предприятием, концепция стратегического управления, конкурентные преимущества.

To the question of necessity of formation of system of strategic operation of business **V. Zubchenko**

The theoretical principles of strategic operation of business is generalised. The set of tools of strategic operation of business concerning creation of competitive advantages in the market environment is defined.

Keywords: strategic operation of business, the concept of the strategic management, competitive advantages.

УДК 339.138:378.14

ХОМЕНКО О.М., аспірант

Науковий керівник – **ДАНИЛЕНКО А.С.**, д-р. екон. наук
Білоцерківський національний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГОВОГО ПОЗИЦІОНАННЯ **ВИЩИХ АГРАРНИХ ЗАКЛАДІВ НА РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ**

У статті визначено та конкретизовано сутність поняття «позиціонування» стосовно вищих навчальних закладів. Розглянуто основні методи маркетингового позиціонування вищих освітніх установ і виділено найбільш ефективні із них, проаналізовано інструментарій маркетингового позиціонування вишів, зокрема, розглянуто інтернет-маркетинг вишів.

Ключові слова: позиціонування, маркетинг, інтернет-маркетинг, освітні установи.

Постановка проблеми. Нині маркетингове позиціонування відіграє велику роль у рамках функціонування різних організацій, у тому числі і освітніх установ. Це пов'язано із посиленням конкуренції на ринку освітніх послуг та активізацією інноваційної діяльності навчальних установ. Саме тому розгляд процесів маркетингового позиціонування вищих навчальних закладів як елемента комунікаційної стратегії на ринку освітніх послуг є особливо актуальним.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Питання, які пов'язані з роллю маркетингу у розвитку комунікацій на ринку освітніх послуг та розробкою комунікаційних стратегій, розглянуто у працях Л. Балабанової [1], Т. Оболенської [2], А. Панкрухіна [3], М. Вачевського [4], Ю. Петруні [5], О. Братко [6], Н. Васильченко [7] та інших вчених-економістів.

Метою дослідження є обґрунтування інструментів позиціонування вищих навчальних закладів аграрної освіти та процесу формування комунікаційної стратегії вищого навчального закладу.

Результати досліджень та їх обговорення. Під маркетинговим позиціонуванням на ринку освітніх послуг розуміється діяльність, орієнтована на найбільш вигідне представлення вишу і його послуг із використанням маркетингового інструментарію на підставі їх раціональних об'єктивних переваг порівняно із конкурентами. Маркетингове позиціонування вишів характеризується певними специфічними рисами, що відрізняють його від позиціонування інших організацій (рис. 1).

Із метою уточнення сутності маркетингового позиціонування вишів у дослідженні здійснено аналіз методів позиціонування (метод «унікальної торговельної переваги», SWOT-аналіз, метод відповідності, метод «реєстру», метод побудови карт, метод емоційного взаємозв'язку). В результаті встановлено, що найбільш ефективним методом позиціонування є метод «унікальної торговельної переваги». Цей метод маркетингового позиціонування передбачає, що у процесі позиціонування вищих навчальних закладів розробляється комплексний аналіз властивостей об'єкта позиціонування з метою виявлення унікальних особливостей і переваг конкретної освітньої установи.

Рис. 1. Специфіка маркетингового позиціонування вищих навчальних закладів

Джерело: складено автором.

До унікальних особливостей вищих навчальних закладів можна віднести, в першу чергу, освітні послуги, що пропонуються, та їх якість. Найчастіше в рамках окремих територій виші мають певну спеціалізацію, яка не дублюється іншими представниками ринку освітніх послуг. Виходячи із цього, ті освітні дисципліни, напрями навчання, які безпосередньо пов'язані зі спеціалізацією даної освітньої установи на рівні території його розміщення, є його унікальними перевагами, які можуть бути використані в процесі маркетингового позиціонування. При цьому можливе виникнення такої ситуації, коли навіть поглиблений аналіз усіх характеристик і особливостей вищого навчального закладу не виявляє його унікальних переваг. У такому разі в процесі маркетингового позиціонування передбачається використання тих переваг освітньої установи, які хоча і присутні у конкурентів, але при цьому не використовуються ними у процесі позиціонування.

Отже, недостатня увага до будь-яких характерних переваг вищих навчальних закладів з боку конкурентів дає цій освітній установі «віртуальну» перевагу. Як результат, вірогідність того, що перевага, яка використовується у процесі маркетингового позиціонування, втратить статус своєї унікальності через об'єктивні дії з боку конкуруючих освітніх установ, досить велика. У випадку з об'єктивною унікальною перевагою конкурентам потрібно буде витратити деякий час і зусилля для створення аналогічної переваги в рамках вищого навчального закладу.

Реалізація методів маркетингового позиціонування здійснюється із використанням набору певних інструментів. Систематизація підходів до аналізу інструментів позиціонування вишів дозволила виділити найбільш часто використовувані їх види: реклама та інформація про освітні послуги та вищий навчальний заклад в цілому; дизайн та інші атрибути бренду; назва вишу; цінова стратегія; стратегія розподілу; Інтернет-маркетинг (сайт вишу та ін.).

Встановлено, що нині для вищих навчальних закладів набір інструментів позиціонування розширюється, що пов'язане зі специфікою їх діяльності. У результаті, як додаткові інструменти маркетингового позиціонування вишів, можна використовувати: наукові конференції; олімпіади і конкурси; захист дисертацій; результати діяльності лабораторій і науково-дослідних інститутів; співпраця вишу з іншими крупними науково-дослідними центрами, у тому числі зарубіжними; дні відкритих дверей; діяльність громадських студентських організацій та їх заходи; контакти вишу з органами влади різних рівнів; співпраця з провідними компаніями галузей, за якими ведеться підготовка студентів.

Основною проблемою використання маркетингового інструментарію позиціонування вишів у сучасних умовах є відсутність системних заходів щодо аналізу їх взаємодії і взаємозв'язку. Для такого інструменту маркетингового позиціонування, як інтернет-маркетинг, ця проблема трансформується у проблему формальної «інтернет-присутності» вишу у віртуальному середовищі. Нами розглянуто процес трансформації інтернет-присутності в повноцінний інтернет-маркетинг. Використання інтернет-маркетингу дозволяє значною мірою активізувати і підвищити ефективність маркетингового позиціонування вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг.

Ключовою метою інтернет-маркетингу є доведення до потенційних абітурієнтів або партнерів освітньої установи комплексу інформації, направленої на спонукання цільової аудиторії до певних дій.

Нами здійснено дослідження процесу формування комунікаційної стратегії вищого навчального закладу, виявлені ключові проблеми маркетингового позиціонування вишів та визначено роль маркетингового позиціонування вищих навчальних закладів у процесі реалізації комунікаційної стратегії вишу.

Проблема розробки і реалізації комунікаційних стратегій на ринку освітніх послуг донедавна залишалася поза увагою органів державної влади, оскільки питання про саму комунікацію не було головним практичним питанням економічного розвитку освітніх установ. Комунікація була складовим елементом щоденної роботи органів управління вишів, але зовсім не її принципом. Проте саме необхідність повномасштабних перетворень в умовах негативної демографічної ситуації виносить на перше місце комунікацію як практичну проблему, значення якої неможливо переоцінити. Крім того, комунікаційна стратегія окремого вищого навчального закладу робить певний вплив на економічний розвиток території, на якій розташований цей навчальний заклад.

Грамотна побудова комунікацій вимагає встановлення зв'язків не лише з адміністративними структурами і бізнесом, але і якісного взаємозв'язку з громадськістю. У довгостроковому плані такий зв'язок повинен мати своїм результатом комунікаційну стратегію вищого навчального закладу, що базується на відносинах зі споживачами, населенням, бізнес-співтовариством, адміністративними структурами і на наявних конкурентних перевагах вишу.

Вважаємо, що реалізація комунікаційної стратегії передбачає проведення PR-кампанії, що включає декілька рівнів.

Перший рівень. Залучення уваги потенційних споживачів і партнерів з метою формування позитивної думки про виш у бізнес-співтоваристві.

Другий рівень. Просування іміджу вищого навчального закладу в середовищі цільової аудиторії.

Третій рівень. Формування підтримки дій керівництва вищого навчального закладу серед персоналу, студентства, місцевого бізнес-співтовариства, представників ділової та політичної еліти, лідерів громадської думки (представників адміністрацій, культурної громадськості, журналістів і т.д.).

На кожному рівні цієї кампанії вищі навчальні заклади мають бути учасниками комунікацій. Аналіз першого рівня реалізації PR-кампанії показує, що освітні установи є своєрідним базисом формування позитивного іміджу території як відносно побудови додаткових комунікаційних каналів, так і відносно виконання ними індикативної функції, що свідчить про рівень розвитку території.

Під час розгляду наступного рівня реалізації комунікаційної стратегії вищого навчального закладу – формування іміджу вишу серед потенційних споживачів і партнерів встановлено, що освітні установи можуть слугувати і джерелом інвестиційних проектів (якщо в них існують спеціальні програми, які стимулюють інноваційну діяльність усередині освітньої установи), а також можуть брати участь в їх реалізації. При цьому максимальний іміджевий ефект може бути досягнутий шляхом узгодження інновацій і проектів, що розробляються в освітніх установах, із територією розміщення, тобто необхідне створення несвідомого асоціативного ланцюжка: «освітня установа – інвестиційний проект – споживачі і партнери – територія».

Під час розгляду місця позиціонування освітніх установ у системі чинників, що впливають на процеси реалізації комунікаційної стратегії вишу на третьому рівні її виконання, необхідно відмітити, що освітні установи можна також розглядати як своєрідний провідник, комунікаційний канал між громадськістю і органами адміністрації території, відповідальними за її економічний розвиток. У цьому випадку маркетингове позиціонування вищого навчального закладу виступає як комунікаційний канал між представниками територіальної адміністрації і різними суспільними групами, зокрема – бізнес-співтовариством і населенням території.

З метою проведення оцінки маркетингового позиціонування вишу у разі реалізації його комунікаційної стратегії запропонована схема аналізу економічної ефективності позиціонування. Із використанням цієї методики вивчена діяльність Білоцерківського НАУ за наступними параметрами: потенціал маркетингового позиціонування вишу; середній конкурс серед тих, що вступають до вишу; динаміка середнього конкурсу; конкурс на ключові спеціальності, що визначають унікальну конкурентну перевагу вишу; запити в мережі Інтернет по словах «Білоцерківський національний аграрний університет» як в цілому, так і в регіональному розрізі; рівень залучення вишу до інвестиційної діяльності регіону, участь вишу в госпдоговірній діяльності.

За одержаними результатами можна зробити висновок, що потенціал позиціонування даної освітньої установи дуже високий, внаслідок наявності трьох груп унікальних переваг (унікальні спеціальності, унікальна наукова база, діяльність за сприяння працевлаштуванню студентів), що мають різноспрямовану орієнтацію. При цьому ці унікальні переваги є визначальними як для процесів «прямого», так і «непрямого» позиціонування. Вони також підтримуються такими аспектами позиціонування, як засоби забезпечення унікальних переваг, надбудова позиціонування, а також міжнародною діяльністю як чинником виведення позиціонування на новий рівень (табл.1).

Таблиця 1 – Результати елементів оцінки економічної ефективності маркетингового позиціонування БНАУ на ринку освітніх послуг

Тип позиціонування	Досліджуваний параметр	Результати аналізу
Пряме – позиціонування з метою залучення абітурієнтів	Середній конкурс	Досить високий, проте спостерігається висока строкатість за спеціальностями
	Динаміка середнього конкурсу	Позитивна
	Конкурс на ключові спеціальності, що визначають унікальну конкурентну перевагу	Незначний приріст попиту

	Запит по словах «Білоцерківський національний аграрний університет», абсолютні значення	Значно поступається провідним вишам країни
	Запит по словах «Білоцерківський національний аграрний університет», регіональний розріз	Найбільша кількість запитів – Київська, Кіровоградська, Вінницька, Черкаська області, інтерес з боку інших регіонів незначний
Непряме – позиціонування, направлене на залучення уваги до інноваційних проектів вишу, активізація господарської діяльності	Залученість та інвестиційна діяльність території	Активна участь у проектній діяльності
	Участь університету в господарській діяльності	Зниження кількості укладених господарств за останні роки

Джерело: складено автором.

Аналіз даних таблиці 1 дозволяє зробити висновок про відсутність системної роботи з маркетингового позиціонування вишу. Як результат, внесок цього навчального закладу в розвиток ринку освітніх послуг і, як наслідок, в економіку регіону, можна оцінити як недостатній за наявності величезного потенціалу в цьому напрямі.

Висновок. Враховуючи зазначені вище переваги «непрямого» позиціонування БНАУ у рамках реалізації комунікаційної стратегії вишу на ринку освітніх послуг, представляється доцільним коректування діяльності щодо позиціонування цього закладу у наступних напрямках: активізація діяльності даного навчального закладу відносно розвитку таких освітніх напрямів, як «Менеджмент», «Ветеринарія»; активізація проектної та інноваційної діяльності відносно вирішення проблем соціальної інфраструктури; збереження досягнутих результатів для використання потенціалу «прямого» позиціонування. Ці напрями забезпечать додатковий поштовх реалізації комунікаційної стратегії вишу, а також будуть чинником припливу інвестицій і зростання економіки регіону.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балабанова Л. В. Зв'язки з громадськістю: актуальні питання: навч. посіб. / Л.В. Балабанова, К.В. Савельєва. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. – 387 с.
2. Оболенська Т. Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід. Монографія. – Київ, 2001. – 208 с.
3. Панкрухин А. П. Маркетинг образовательных услуг как инструмент анализа и условие повышения эффективности подготовки специалистов. – М.: Высшая школа, 2001. – 245 с.
4. Вачевський М.В., Скотний В.Г. Маркетинг в сферах послуг: Навч. посіб. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 232 с.
5. Петруня Ю., Залесов М., Брижатию В. Маркетинг на ринку освітніх послуг / Ю. Петруня та ін. // Вісник ТАНГ. – 2003. – № 5. – С.163–167.
6. Братко О.С. Концептуальні основи маркетингу вищого навчального закладу / Зб. наук. праць. – Тернопіль – Катовіце: Джура, 2001. – 156 с.
7. Васильченко Н., Бурлюкіна Е., Секерин В. Маркетинговые исследования рынка образовательных услуг в регионе / Н. Васильченко, Е. Бурлюкіна, В. Секерин // Маркетинг. – 2003. – №1 (68). – С.21.

Особенности маркетингового позиционирования высших аграрных заведений на рынке образовательных услуг

О.М. Хоменко

В статье определена и конкретизирована сущность понятия «позиционирование» относительно высших учебных заведений. Рассмотрены основные методы маркетингового позиционирования высших образовательных учреждений и выделены наиболее эффективные из них, проанализирован инструментальный маркетингового позиционирования, в частности, рассмотрен интернет-маркетинг.

Ключевые слова: позиционирование, маркетинг, интернет-маркетинг.

The features of marketing positioning of the higher agrarian institutions in the market of educational services

O. Homenko

In article the essence of concept "positioning" concerning higher educational institutions is defined and concretised. The basic methods of marketing positioning of the higher educational institutions are considered and most effective of them are allocated, the toolkit of their marketing positioning is analysed, Internet marketing, in particular, is considered.

Keywords: positioning, marketing, internet marketing.

УДК: 338.439.5.637.5

ШУСТ О.А., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ М'ЯСА ТА М'ЯСОПРОДУКЦІЇ

Досліджені тенденції розвитку ринку м'яса та м'ясопродукції, встановлені причини нинішньої ситуації на ринку, зокрема, низька рентабельність виробництва м'яса, що зумовлено низькими закупівельними цінами з боку переробників і високою собівартістю виробництва.

Ключові слова: структура виробництва, соціальна інфраструктура, рентабельність виробництва, закупівельні ціни.

Постановка проблеми. Питання забезпечення росту обсягів виробництва м'яса і м'ясопродукції є одними із пріоритетних завдань агропромислового комплексу. При цьому зміни у виробництві і переробці м'яса і м'ясних продуктів слід спрямувати на вирішення основних задач – забезпечення стійкого розвитку галузі та підвищення ефективності виробництва з метою досягнення більш повного задоволення потреб населення регіону у м'ясопродукції.

Метою дослідження є встановлення тенденцій розвитку ринку м'яса та м'ясопродукції та виокремлення тих, які в найближчій перспективі можуть стати визначальними для галузі.

Результати дослідження та їх обговорення. Розвиток м'ясопереробної промисловості необхідно розглядати як інтегровану динамічну систему, що включає галузі м'ясного тваринництва і птахівництва, комбікормову і м'ясопереробну промисловість, їх виробничу та соціальну інфраструктури, які пов'язані між собою системою специфічних економічних відносин і перебувають у певній технологічній єдності.

М'ясне скотарство вже багато років знаходиться у кризовому стані. Так, поголів'я ВРХ у сільськогосподарських підприємствах у 2009 р. скоротилося на 5,4%, до 1,63 млн голів. Обсяги вирощування ВРХ зменшилися на 4,1% до 191,1 тис. тонн, при цьому обсяги реалізації на забій знизилися на 13,3 %, до 192,2 тис. тонн. Зазначимо, що лише за підсумками 2009 р. майже 7 % господарств, що до цього займалися скотарством, вирізали повністю власне поголів'я ВРХ. Середній розмір вирізаного стада становив 133 голів. У цілому, в останні роки активніше за все зменшення поголів'я відбувалося у дрібних і середніх підприємствах із чисельністю поголів'я ВРХ до 500 голів.

Водночас, у 2009 р. спостерігається збільшення поголів'я ВРХ у великих підприємствах із поголів'ям більше 5000 голів – від 34,4 до 49,6 тис. гол. Однак, такий приріст було отримано в основному через збільшення поголів'я корів у спеціалізованих підприємствах. Після масового скорочення виробничих показників (вирощування й реалізації на забій) у середині першого десятиліття ХХ століття, в останні два роки в сільськогосподарських підприємствах спостерігаються позитивні процеси нарощування виробництва. При цьому необхідно зазначити той факт, що забезпечили таке зростання нові або модернізовані великі спеціалізовані свиноферми із середнім поголів'ям свиней понад 20 тис. голів. Таких підприємств в Україні на початок року налічувалося 15 одиниць. У цілому, частка великих і середніх сільськогосподарських підприємств із поголів'ям свиней більше 6 тис. голів у загальному поголів'ї протягом 2007-2009 рр. стабільно зростала: від 23,7 % на початок 2007 р. до 34,3 % на початок 2010 р. Водночас із цим, поступово знижується частка дрібних підприємств. За підсумками 2009 р. 560 підприємств повністю відмовились від свинарства. Середній розмір поголів'я свиней у таких підприємствах склав 148 голів.

У галузі птахівництва у 2009 р. збереглася тенденція зменшення кількості підприємств, які займаються вирощуванням птиці. Необхідно зазначити, що, незважаючи на велику поточну виробничу концентрацію, у десяти найбільших підприємствах перебуває майже 45% усього поголів'я птиці, продовжують з'являтися нові великі підприємства.

Аналізуючи чисельність поголів'я худоби у Київській області за 2004-2009 рр. (табл.1), необхідно зазначити, що поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) скоротилося на 45,6%, а корів –

47,1%. Водночас, спостерігається збільшення поголів'я свиней і птиці за період аналізу відповідно на 11,3 і 61,4%. Зазначимо, що основна частка скорочення поголів'я ВРХ відмічається у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення, за одночасного зростання їх чисельності у фермерських господарствах.

Отже, у 2009 р. не вдалося переламати несприятливу тенденцію щорічного зниження поголів'я ВРХ, що склалася в господарствах усіх категорій, яке на 1 січня 2009 р становило 161,4 тис. гол.

За період здійснення ринкових реформ внаслідок прорахунків у організаційній, фінансовій, кредитній політиці держави розвиток м'ясопродуктового підкомплексу в нових умовах господарювання здійснюється дуже складно і супроводжується значним спадом обсягів виробництва м'яса (табл. 2).

Таблиця 1 – Чисельність худоби в господарствах усіх категорій Київської області 2004-2009 рр., тис. гол.

Показник	Роки						Абсолютне відхилення	2009 в % до 2004 рр.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009		
Господарства усіх категорій								
ВРХ	296,6	266,2	241,1	207,2	176,5	161,4	-135,2	54,4
у т.ч. корови	163,0	142,7	123,5	108,4	93,3	86,2	-76,8	52,9
Свині	437,2	465,2	514,8	473,1	427,0	486,4	49,2	111,3
Вівці та кози	36,8	33,3	29,1	28,0	27,6	27,9	-8,9	75,8
у т.ч. вівці	4,4	4,9	5,1	6,2	6,5	7,1	2,7	161,4
Птиця, млн голів	15,2	18,4	21,2	21,8	20,9	20,3	5,1	133,6
Сільськогосподарські підприємства								
ВРХ	191,1	171,9	154,9	134,0	113,9	105,6	-85,5	55,3
у т.ч. корови	73,5	65,6	56,0	49,4	43,3	41,0	-32,5	55,8
Свині	247,7	267,4	307,8	297,5	270,3	320,5	72,8	129,4
Вівці та кози	3,6	3,9	3,9	4,6	5,0	5,2	1,6	144,4
у т.ч. вівці	3,6	3,9	3,9	4,5	5,0	5,1	1,5	141,7
Птиця, млн голів	11,7	15,4	18,3	19,0	17,8	16,6	4,9	141,9
у т.ч. фермерські господарства								
ВРХ	3,0	2,9	4,4	4,1	4,0	3,7	0,7	123,3
у т.ч. корови	1,3	1,2	1,8	1,3	1,7	1,5	0,2	115,4
Свині	4,5	7,0	8,2	9,9	7,3	9,2	4,7	204,4
Вівці та кози	0,5	0,6	0,7	0,9	1,3	1,2	0,7	240,0
у т.ч. вівці	0,5	0,6	0,7	0,9	1,3	1,2	0,7	240,0
Птиця, млн голів	6,9	37,8	6,6	33,5	74,6	319,7	312,8	4633,3
Господарства населення								
ВРХ	105,5	94,3	86,2	73,2	62,6	55,8	-49,7	52,9
у т.ч. корови	89,5	77,1	67,5	59,0	50,0	45,2	-44,3	50,5
Свині	189,5	197,8	207,0	175,6	156,7	165,9	-23,6	87,5
Вівці та кози	33,2	29,4	25,2	23,4	22,6	22,7	-10,5	68,4
у т.ч. вівці	0,8	1,0	1,2	1,7	1,5	2,0	1,2	250,0
Птиця, млн голів	3,5	3,0	2,9	2,8	3,1	3,7	0,2	105,7

Джерело: складено і розраховано за даними Головного управління статистики у Київській області.

Таблиця 2 – Показники виробництва м'яса в Київській області за 2004-2009 рр., тис. т (у забійній вазі)

Показник	Роки						Абсолютне відхилення	2009 в % до 2004 рр.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009		
Усього	135,4	164,8	194,5	222,3	215,5	205,9	70,5	152,1
Яловичина і телятина	24,0	30,5	29,5	22,0	16,7	14,6	-9,4	60,8
Свинина	42,1	39,5	38,6	43,7	41,0	39,0	-3,1	92,6
Баранина і козлятина	0,4	0,5	0,5	0,3	0,1	0,1	-0,3	25,0
М'ясо птиці	67,7	93,2	124,6	154,5	156,2	150,6	82,9	222,5
М'ясо кролів	0,3	0,3	0,3	1,0	1,0	1,2	0,9	400,0
Конина	1,0	0,8	1,0	0,8	0,5	0,4	-0,6	40,0

Джерело: складено і розраховано за даними Головного управління статистики у Київській області.

Наведені дані свідчать, що за період аналізу спостерігається скорочення обсягів виробництва практично усіх видів м'яса, за винятком м'яса птиці. Так, обсяги виробництва яловичини і телятини скоротилися на 39,2% і становили у 2009 р. 14,6 тис.т, свинини – на 7,4% (39 тис.т у 2009 р.), баранини і козлятини на 75% (0,1 тис.т у 2009 р.), конини – на 60,0% (0,4 тис.т у 2009 р.), а м'яса птиці зросло на 122,5% і становило 150,6 тис.т у звітному році.

Зазначимо, що ріст обсягів виробництва м'яса птиці досягнуто у регіоні в основному за рахунок використання високопродуктивних кросів, а також застосування сучасних інноваційних технологій вирощування.

З метою проведення комплексної оцінки виробництва продукції досліджуваною галуззю показано структуру виробництва м'яса в Київській області (табл. 3).

Таблиця 3 – Структура виробництва м'яса у Київській області

Вид м'яса	2007 р.		2008 р.		2009 р.		У середньому за 2007-2009 рр.	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
Яловичина і телятина	22,0	9,9	16,7	7,7	14,6	7,1	17,8	8,3
Свинина	43,7	19,7	41,0	19,0	39,0	18,9	41,2	19,2
Баранина і козлятина	0,3	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	0,2	0,1
М'ясо птиці	154,5	69,5	156,2	72,5	150,6	73,1	153,8	71,7
М'ясо кролів	1,0	0,4	1,0	0,5	1,2	0,6	1,1	0,5
Конина	0,8	0,4	0,5	0,2	0,4	0,2	0,6	0,3
Усього	222,3	100	215,5	100	205,9	100	214,57	100

Джерело: складено і розраховано за даними Головного управління статистики у Київській області

Проведені розрахунки (табл. 3) свідчать, що у структурі виробництва м'яса частка яловичини і телятини становить лише 7,1%, або скоротилася за період аналізу на 14,9 в.п., свинини 18,9% (скорочення за період аналізу на 0,8 в.п.), а частка мяса птиці – у 2009 р. 73,1%, або зросла на 3,6 в.п.

Збільшення розміру сукупних доходів населення зумовлює підвищення купівельної спроможності населення. При цьому споживання м'яса і м'ясних продуктів у регіоні залишається нижче науково обґрунтованої норми – 74-80 кг на людину в рік. За рівнем самозабезпеченості м'ясною продукцією області спостерігається тенденція до підвищення – від 66,2% у 2004 р. до 73,0% у 2009 р.

Зазначимо, що перевищення попиту над пропозицією перекривається за рахунок ввезення м'ясосировини з інших регіонів та імпорту продовольства. Основними причинами, стримуючими розвиток основних галузей тваринництва, є посилення диспаритету цін на продукцію тваринництва і виробничих ресурсів для відтворення худоби; низька дієвість заходів державної підтримки вітчизняних виробників та захист внутрішнього ринку; відсутність відповідної інфраструктури підприємств галузі.

Для ефективного функціонування переробних підприємств у нинішніх умовах доцільно формувати стабільну сировинну базу. За період аналізу спостерігається скорочення обсягів реалізації сільськогосподарськими підприємствами великої рогатої худоби (у живій вазі) на 9818 т, за одночасного збільшення обсягів поставок свиней і птиці (у живій вазі) відповідно на 9163 і 57225 т, що негативно позначається на якості продукції м'ясопереробних підприємств.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна зробити висновок про те, що існує необхідність посилення державної підтримки розвитку тваринництва, у першу чергу, у вигляді дотацій і регулювання цін на ресурси для відтворення сільськогосподарської худоби. Проведені розрахунки свідчать, що нині виробництво продукції сільськогосподарськими товаровиробниками є прибутковим лише завдячуючи існуючій державній підтримці.

Наведені дані таблиці свідчать, що зі 198 сільськогосподарських підприємств Київської області, що займаються вирощуванням ВРХ, лише 20 є прибутковими, а з урахуванням дотацій та доплат – 51 господарство. Зазначимо, що збитковість виробництва яловичини сільськогосподарськими підприємствами області у 2009 р. становила 45,9%, а з урахуванням наданої державної підтримки – 40,0%. Отже, позитивних змін у розвитку цієї тваринницької галузі існуюча державна підтримка не сформувала.

Середній рівень рентабельності виробництва свинини у сільськогосподарських підприємствах області у 2009 р. становив 7,5%, а з урахуванням дотацій та доплат відповідно 11,3%. Із 228

підприємств прибутковими є 93 (або 40,8%). За одержаними даними відзначимо, що сільськогосподарські підприємства, які утримують в середньому 2297 голів свиней, досягли найвищого рівня рентабельності – 29,9%, а із держаною підтримкою – 34,4%. Отже, розвиток свинарства є прибутковим у спеціалізованих господарствах.

В останні роки експортні поставки м'яса та м'ясної продукції з України демонстрували стійку тенденцію до скорочення обсягів як у натуральному, так і в грошовому виразі. Насамперед, це пов'язано зі зменшенням обсягів експорту яловичини, що є наслідком загальних негативних внутрішніх процесів у тваринництві та безпосередньо у скотарстві.

Крім того, для більшості українських підприємств м'ясопереробної промисловості все ж таки більш привабливою є робота на внутрішньому ринку, а не експортна діяльність. Це зумовлено наступними причинами: висока прибутковість внутрішнього ринку; невідповідність більшості продукції міжнародним стандартам; труднощі з поверненням ПДВ після здійснення експортних операцій; значні витрати, пов'язані із просуванням власної продукції на зовнішніх ринках та високий рівень конкуренції.

Згадані вище фактори меншою мірою належать до експортних поставок м'яса птиці. Так, в період з 2007 до 2009 рр. паралельно зі зменшенням обсягів експорту відбуваються зміни в його структурі: збільшується частка м'яса птиці на тлі скорочення обсягів яловичини та свинини. При цьому обсяги експорту м'яса птиці в останні три роки у вартісному виразі щорічно майже подвоювалися. Зазначимо, що яловичина все ще залишається головною експортною статтею поставок м'яса та м'ясопродуктів – 75% в 2009 р.

Основним зовнішнім ринком збуту м'яса та м'ясопродуктів традиційно є країни колишнього Радянського Союзу. Так, в 2009 р. їх частка в загальному експорті м'ясопродуктів становила 96%, при цьому експорт яловичини практично в повному обсязі припадав на Російську Федерацію, а 70% всього експорту м'яса птиці було відправлено до Казахстану.

Починаючи із 2004 р., коли імпорт збільшився до 358,1 тис. тонн, у наступні роки відбувалося скорочення офіційних показників, що пов'язано із припиненням діяльності вільних економічних зон у 2005 р. Так, у 2008 р. ситуація різко змінилася – обсяги завезеного м'яса та м'ясопродуктів були зафіксовані на рекордно високому рівні, що було зумовлено наступними причинами: зростання цін на всі види м'яса протягом усього року – індекс споживчих цін на м'ясо та м'ясопродукти збільшився у 2008 р. на 34%; збільшення попиту на дешеву м'ясну сировину з боку переробних підприємств, що спровокувало ввіз значних обсягів м'ясопродуктів, загостривши проблему конкурентоспроможності української продукції; зниження імпортних тарифів, яке відбулося після приєднання України до СОТ – особливо відзначаємо зниження імпортних тарифів на свинину, які в середньому зменшились у 4 рази, та м'ясо птиці, де зменшення склало від 2 до 6 разів залежно від товарної позиції. Власне, ці два види продукції й сформували 90% загального імпорту м'ясопродуктів в Україну у 2008 р.: свинина – 49%, м'ясо птиці – 41%. У 2009 р. порівняно із 2008 р. імпорт м'яса та м'ясопродуктів в Україну скоротився: у вартісному виразі – на 33%, у кількісних обсягах – на 16%, що пов'язане зі збільшенням внутрішнього виробництва та негативними наслідками фінансової кризи, яка обмежила платоспроможний попит населення.

Товарна структура імпорту м'яса та м'ясопродуктів 2009 р. практично не змінилася, основні імпортовані товари – свинина (47%) і м'ясо птиці (37%). Відзначимо збільшення частки м'ясної продукції низького цінового діапазону: 0209 УТН ЗЕД “Свинячий жир, відділений від м'яса, і жир домашнього птиці” – від 4,2% у 2008 р. до 8% в 2009 р. та 0206 УТН ЗЕД “Харчові субпродукти великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней, ослів, мулів або лошаків, свіжі, охолоджені або заморожені” – від 4,2 до 6,3%.

Висновки. Узагальнюючи зазначене вище, відзначимо, що основною причиною такої ситуації на ринку є низька рентабельність виробництва м'яса, що зумовлено низькими закупівельними цінами з боку переробників і високою собівартістю виробництва. Так, низькі закупівельні ціни пов'язані як з об'єктивними причинами, насамперед, низькою купівельною спроможністю населення України, так і суб'єктивними – використання переробниками дешевої імпортової сировини сумнівної якості.

Висока собівартість виробництва м'яса в нашій країні пояснюється застарілими технологіями і низьким генетичним потенціалом. Фахівці зазначають, що вітчизняні товаровиробники поступаються товаровиробникам провідних країн світу практично за всіма показниками, що впливають

на собівартість м'ясної продукції. На відгодівлю сільськогосподарських тварин (окрім птиці) у більшості господарств України витрачається у чотири-п'ять разів більше кормів, ніж у Західній Європі і Америці. Як правило, у вітчизняних господарствах худобу годують силосом і дешевим фуражним зерном, а до сімдесяти п'яти відсотків високоживильного шроту, що залишається після переробки насіння соняшнику, експортують, тоді як у країнах Євросоюзу експорт цієї сировини не перевищує 2-5 відсотків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про схвалення Концепції Державної програми створення сприятливих умов для стабілізації та розвитку тваринництва на 2005 – 2010 рр.". № 557 від 10.08.2004.
2. Кобута І. Шанс, яким треба ефективно скористатись // Урядовий кур'єр. – 26 березня 2008 року. – №56. – С.6.
3. Проект „Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 року" // Економіка АПК. – 2007. – №1. – С.17.

Современное состояние и тенденции развития рынка мяса и мясопродукции

О.А. Шуст

Исследованы тенденции развития рынка мяса и мясопродукции, установлены причины нынешней ситуации на рынке, в частности, низкая рентабельность производства мяса, что предопределено низкими закупочными ценами со стороны переработчиков и высокой себестоимостью производства.

Ключевые слова: структура производства, социальная инфраструктура, рентабельность производства, закупочные цены.

Modern state and progress of market of meat and myasoprodukcii trends

O. Shust

Progress of market of meat and myasoprodukcii trends are investigational, reasons of present situation are set at the market, in particular, low profitability of production of meat, that is predefined low purchase prices from the side of pererabotchikov and high production cost.

Key words: Pattern of production, social infrastructure, profitability of production, purchase prices.

УДК 631.158: 331.101.262

ЛИСЮК Н.В., асистент

Подільський державний аграрно-технічний університет

e-mail: nata_lisiuk@mail.ru

ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Визначено людський капітал аграрної сфери як основу переходу аграрної економіки на інноваційну модель розвитку. Запропоновано систему шляхів та засобів підвищення ефективності використання людського капіталу аграрної сфери.

Ключові слова: людський капітал, аграрний сектор економіки, інноваційна модель розвитку економіки, рівень зайнятості, рівень економічної активності населення, підвищення кваліфікації.

Постановка проблеми. Важливою передумовою здійснення економічних реформ в аграрному секторі є вдосконалення системи ефективного використання людського капіталу, розвиток якого є одним з факторів економічного зростання та забезпечення продовольчої безпеки країни, а також одним із пріоритетних напрямів будівництва інноваційної моделі економіки. Мобілізація людського капіталу як чинника підвищення віддачі факторів виробництва вимагає уваги до комплексу заходів щодо всебічного розвитку людського капіталу в аграрному секторі економіки, особливо враховуючи складність його становища на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження проблем формування та ефективного використання людського капіталу загалом і аграрної сфери зокрема внесли ряд вітчизняних вчених: Бандур С.І., Богиня Д.П., Геєць В.М., Гнибіденко І.Ф., Грішнова О.А., Гудзинський С.О., Долішній М.І., Колот А.М., Куценко В.І., Лібанова Е.М., Лукінов І.І., Саблук П.Т., Якуба К.І., Бородіна О.М., Михайлова Л.М. та ін. Однак, багато питань ефективного використання людського капіталу аграрного виробництва потребують додаткових досліджень в умовах, коли економічна ситуація постійно змінюється.

Мета і завдання. У ході дослідження процесу використання людського капіталу аграрної сфери Хмельницької області поставлена мета – виявити існуючі проблеми у процесі використання наявного людського капіталу, визначити шляхи і засоби ефективного використання людського капіталу з метою забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва області.

Результати досліджень та їх обговорення. Використання людського капіталу аграрної сфери – це процес залучення у суспільне виробництво наявного у кожної конкретної людини сформованого людського капіталу з метою створення матеріальних і нематеріальних благ, надання послуг, а також процес, який передбачає підвищення ефективності використання людського капіталу через стимулювання інноваційної, трудової та підприємницької активності працівників, тим самим підвищення мотивації, збільшення продуктивності праці і економічного зростання на всіх рівнях. Головною метою оптимізації використання сільського людського капіталу є сприяння з боку держави повній, продуктивній та вільно обраній зайнятості, основою якої повинна бути концепція гідної праці, що якнайкраще узгоджується з логікою концепції людського розвитку та потребами інноваційного розвитку.

Таблиця 1 – Кількісні та якісні характеристики людського капіталу аграрної сфери Хмельницької області на фазі використання

Показник	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Кількість економічно-активного сільського населення, тис. осіб	294,2	294,1	292,8	286,7	291,5	303,2
Кількість економічно-неактивного сільського населення, тис. осіб	193,6	158,8	154,5	155,2	144,5	123,5
Кількість працівників сільськогосподарських підприємств, осіб	145655	58154	42346	31301	26626	23542
Рівень безробіття сільського населення за методикою МОП, %	7,1	4,5	5,2	5,1	4,9	9,3
Рівень зайнятості сільського населення, %	38,1	42,1	42,5	42,4	43,9	44,3
Рівень економічної активності сільського населення, %	41,1	44,1	44,8	44,7	46,3	48,9
Питома частка працівників с.-г., які закінчили ВНЗ, в загальній чисельності працівників, %:						
-неповна вища;	8,4	10,1	11,0	11,5	12,0	11,9
-повна вища;	4,5	5,3	6,3	7,4	8,4	9,8
Питома частка керівників і спеціалістів в облікової чисельності працюючих, %	14,5	16,2	17,8	20,9	22,5	23,4
Питома частка осіб, які підвищили кваліфікацію в загальній чисельності працівників, %	0,3	0,2	0,3	0,4	0,7	0,4
Продуктивність праці, грн	10069,8	18237,3	23677,8	34553,9	35592,8	56194,9

Аналізуючи кількісні та якісні показники людського капіталу, слід відмітити такі негативні тенденції, як масове вивільнення працівників аграрних підприємств (відбулося зменшення їх кількості у 2009 р. порівняно з 2000 р. у 6,2 рази), спостерігається доволі низький рівень економічної активності та зайнятості сільського населення; низькою є питома частка працівників, які здобули вищу освіту, керівників та спеціалістів; фактично відсутня система перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників. Відбувається суттєве нарощування продуктивності праці в розрахунку на одного середньорічного працівника, що забезпечується, з одного боку, високою урожайністю сільськогосподарських культур, а з іншого – суттєвим скороченням кількості працюючих в галузі.

Для підвищення рівня продуктивного використання людського капіталу аграрної сфери, який забезпечить можливість його розширеного відтворення, необхідна політика, що передбачатиме виконання наступних заходів:

1. Необхідне об'єднання зусиль вже діючих і розроблюваних національних програм, концепцій та стратегій соціально-демографічного спрямування, налагодження моніторингу їхнього виконання та координації для виключення дублювання заходів різних програм та розпорошення коштів, що виділяються з метою вирішення проблеми збереження демографічного і трудових потенціалів сільських територій. В умовах низького рівня демографічного відтворення необхідно особливу увагу звернути на сім'ї з дітьми з метою забезпечення молодому поколінню рів-

ного доступу до освіти, медичного обслуговування, професійної підготовки, що дозволить сформувати людський капітал, який відповідатиме потребам аграрної сфери.

2. У системі індивідуального оподаткування слід неодмінно передбачити стимули до індивідуальних інвестицій в людський капітал. Зокрема, йдеться про вирахування з бази оподаткування особистих витрат на заходи з охорони та зміцнення здоров'я, освіти для себе та членів сім'ї, виплат до фондів пенсійного та медичного страхування, індивідуальне житлове будівництво чи купівлю житла (у разі визнання такої потреби) тощо. Необхідно також запровадити податкові стимули до інвестицій у самозайнятість: розвиток особистого підсобного господарства в сільській місцевості, придбання капітальних товарів для ведення індивідуального підприємництва, здійснення внеску у створення малого підприємства чи господарського товариства та ін. Населення має стати одним з головних інвесторів української економіки, для чого, по-перше, довіряти державі, а по-друге, отримувати належну зарплату, яка виконувала б свої функції забезпечення особистого відтворення. Слід припинити спроби оподаткування продукції особистих підсобних господарств, яка не виходить за межі натуральної форми та споживається всередині цього господарства, та намагання зменшити на базі врахування цієї продукції рівнів належної соціальної допомоги.

3. Необхідно законодавчо зацікавити роботодавців АПК у збільшенні інвестицій в довгостроковий розвиток людського капіталу в сільській місцевості. Заохочення активності підприємств у питаннях підготовки, перепідготовки та адаптації робочої сили через освітньо-орієнтовану податкову політику, розширення та вдосконалення системи освіти та професійної підготовки, забезпечення її доступності, мобільності, гнучкості. Повсюдне впровадження принципів безперервної освіти є суттєвими чинниками підвищення якості робочої сили. Важливим завданням у нинішніх умовах є також підготовка кваліфікованих робочих кадрів і спеціалістів середньої ланки як фундаменту суспільної стабільності в майбутньому. Для потреб агроформувань області в 2009 році згідно із попередньо укладеними договорами на працевлаштування здійснюється підвищення кваліфікації трактористів-машиністів на категорію «В», «С», «F», в тому числі з вивченням іноземної техніки. На курсах цільового призначення підвищують кваліфікацію сільські безробітні за 61-м напрямом, зокрема «Вивчення тракторів та зернозбиральних комбайнів іноземного виробництва», «Інновації в обробітку ґрунту», «Сучасний технологічний процес догляду та утримання птиці», «Заходи підвищення урожайності ячменю», «Технологічний процес підготовки зерна до довготривалого зберігання на зернотоках», «Використання нової медоносної бази для бджолиних сімей», «Будова та безпечна експлуатація парових та водогрійних котлів» тощо (табл. 2).

Таблиця 2 – Основні показники матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств Хмельницької області

Показники	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	Відношення 2009 р. до 2000 р., %
Вартість основних фондів у с.-г. підприємствах за основним видом діяльності, млн грн	2628,5	1310,3	1193,3	1231,9	1319,3	1912,2	72,7
Енергоозброєність праці (кінських сил на 100 га посівної площі)	535	524	506	459	355	333	62,2
Електроозброєність праці, кВт-годин	1409	1519	1818	1924	2228	1903	135,1
Спожито електроенергії у сільськогосподарських підприємствах на виробничі потреби, млн. кВт-годин	181,9	81,1	78,6	67,4	59,2	50,5	27,8

4. Аналізуючи показники матеріально технічного забезпечення аграрних підприємств, можна зробити висновок, що одним зі стратегічних напрямів виходу аграрного сектору на інноваційний шлях розвитку є заохочення підприємств до проведення політики оновлення виробництва, орієнтації на науково-технічний прогрес, що спонукає до підтримання високої кваліфікації працюючих, а тим самим збереження та розвитку їх людського капіталу. Необхідно стимулювати розвиток високотехнологічного аграрного виробництва, зокрема здійснювати такі оперативні заходи: фінансова підтримка аграрних виробників у підвищенні родючості ґрунтів, впровадження ґрунтозахисних технологій, проведення агроекологічного зонування земель, яке є принципово важливим для оцінки всіх екологічно допустимих варіантів землекористування, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, сприяння у виробництві конкурентоспроможної та екологічно чистої продукції сільськогосподарства, підтримка селекційної справи у рослинництві, вдосконалення програми розвитку молочного

скотарства та виконання її заходів, розробка та виконання програми розвитку свинарства, створення спеціалізованих сільськогосподарських підприємств, вдосконалення споживчого ринку, розвиток заготівельної мережі в сільських населених пунктах, модернізація існуючих виробництв переробної галузі. Практична реалізація цих заходів потребує залучення інвестицій шляхом промоції інвестиційних можливостей області, реалізації пріоритетних інвестиційних проектів, проведення виваженої інвестиційної політики в аграрному секторі, що передбачає забезпечення постійного інформування про інвестиційний потенціал аграрних і переробних підприємств в ЗМІ, створення дієвої бази даних з доступом до інформації про наявні вільні приміщення, земельні ділянки, які пропонуються в оренду або придбання. Необхідно у співпраці з місцевими підприємствами розробити систему презентації шляхом участі підприємств у міжнародних заходах, експорті виготовленої продукції, формуванні баз даних і каталогів продукції підприємств, забезпечення сприятливих умов для створення нових та підтримки діючих підприємств, у тому числі з іноземними інвестиціями, сприяння в пошуку інвесторів під пріоритетні інвестиційні проекти області в аграрному секторі. Оцінюючи динаміку процесу інвестування сільського господарства Хмельниччини протягом 2004–2008 рр., слід відзначити низку позитивних зрушень. Приріст інвестицій в основний капітал сільськогосподарських підприємств, який спостерігається третій рік поспіль, призвів до збільшення їх питомої ваги у загальнообласному обсязі інвестицій більш, ніж вдвічі. У 2008р. у розвиток сільськогосподарських підприємств спрямовано 1217,8 млн грн, що у 2,4 рази перевищує вкладення 2007 р. Зростання обсягів інвестицій в основний капітал у сільське господарство перевищує загальнообласний показник. Обсяги інвестицій в основний капітал за відтворюваною структурою розподілилися майже порівну: на технічне переоснащення і реконструкцію діючих підприємств – 54,3% до загального обсягу, нове будівництво (включаючи розширення діючих підприємств, будівель і споруд) – 45,7%. На відміну від попередніх років у 2008р. аграріями області надано перевагу інвестуванню тваринництва (61,6%). Активізація інвестиційної діяльності дала можливість реалізувати вагомі для розвитку сільського господарства області інвестиційні проекти. У 2008р. введені в експлуатацію силоси для зерна на 1,9 тис.м³, елеватори та зернофуражні сховища – на 66,0 та 2,0 тис.т одночасного зберігання (у Кам'янець-Подільському районі), зерноочисні та зерноочисно-сушильні пункти на 66 т (в Ізяславському та Кам'янець-Подільському районах), приміщення для утримання великої рогатої худоби та свиней відповідно на 326 (у Кам'янець-Подільському та Красилівському) і 510 скотомісць (у Кам'янець-Подільському та Чемеровецькому районах). Серед джерел поповнення інвестицій в основний капітал важливе місце посіли іноземні інвестиції. В 2008 р. питома вага прямих іноземних інвестицій, які внесено у підприємства сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, у загальному обсязі інвестицій, внесених нерезидентами в економіку області, становила 8,0 %, що більше, ніж на початок 2008 р., на 2,2 в.п., і менше, ніж на початок 2001р., на 4,8 в.п, тоді як в 2009 р. обсяг інвестицій в галузь склав лише 27,0 % від рівня 2008 року.

5. Створення сприятливого ділового клімату, що можливо за рахунок розвитку інфраструктури малого і середнього бізнесу, вдосконалення регуляторної політики, програми розвитку підприємництва, самозайнятості населення, стимулювання попиту на робочу силу, насамперед за рахунок розширення малого підприємництва. Державою широко пропагуються різноманітні форми зайнятості на селі. Серед них основне місце займають розвиток підсобного господарства та сільський туризм. Для підвищення обізнаності безробітних з основами підприємницької діяльності в 2009 році проведено 296 інформаційних семінари з основ сільського туризму, до участі в яких залучено 5,4 тис. осіб. Також у центрах зайнятості області кластером сільського туризму «Оберіг» (сmt. Гриців, Шепетівський район) були проведені семінари-тренінги для безробітних з сільської місцевості, які бажають займатися туризмом – «Сільський туризм – шлях до успіху крок за кроком». У семінарах «Служба зайнятості працівників села» взяли участь 6,6 тис. безробітних мешканців сільської місцевості. Інформаційними семінарами з основ підприємництва охоплено 13,6 тис. осіб, тематичними з орієнтації на підприємництво – 4,2 тис. осіб. З метою підвищення рівня зайнятості мешканців сільської місцевості, відновлення мотивації безробітних до праці та розширення сфери зайнятості сільського населення шляхом створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів та невеликих переробних підприємств протягом 2009 року в 20 базових центрах зайнятості спільно із представниками виробничого кооперативу «Сільськогосподарська дорадча служба Агроаргумент»

проведено семінари-тренінги з розвитку підприємництва в сільській місцевості на теми: «Тваринництво», «Рослинництво», «Несільськогосподарський бізнес».

Висновки. Отже, держава має забезпечити використання висококваліфікованої робочої сили, тобто зупинити масову деградацію людського капіталу аграрної сфери і забезпечити його розвиток і ефективно використання з метою формування інноваційного та конкурентоздатного аграрного виробництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (колективна монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. – 316 с.
2. Праця в Хмельницькій області: Статистичний збірник. / За заг. ред. В.В. Скальського. – Хмельницький, 2009. – 190 с.
3. Тертична Л.І. Пріоритети ефективного формування людського капіталу в Україні/ Тертична Л.І. // Електронний ресурс: http://www.library.dgtu.donetsk.ua/fem/vip31-3/31-3_29.pdf
4. Сільське господарство Хмельницької області: Статистичний збірник. / За заг. ред. В.В. Скальського. – Хмельницький, 2009. – 236 с.
5. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2008 рік. / За заг. ред. В.В. Скальського. – Хмельницький, 2008. – 524 с.

Пути и средства повышения эффективности использования человеческого капитала аграрной сферы

Н.В. Лысюк

Определен человеческий капитал аграрной сферы в качестве основы перехода аграрной экономики на инновационную модель развития. Предложена система путей и средств повышения эффективности использования человеческого капитала аграрной сферы.

Ключевые слова: человеческий капитал, аграрный сектор экономики, инновационная модель развития экономики, уровень занятости, уровень экономической активности населения, повышение квалификации

Ways and facilities of increase of efficiency of the use of human capital of agrarian sphere

N. Lisyuk

Defined human capital as agriculture based agrarian economy transition to innovation model of development. The system of ways and means of improving efficiency of human capital of rural areas.

Key words: human capital, the agricultural sector, an innovative model of economic development, employment, level of economic activity of population, training

УДК:338.23 :316.324

ГУБЕНКО В.І., д-р екон.наук

Білоцерківський національний аграрний університет

МЕХАНІЗМ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Викладено необхідність ефективного включення України в міжнародні економічні відносини, її основи і завдання, що вимагають більш цілеспрямованої економічної політики з використанням грошово-кредитних, бюджетних, інноваційних, валютних і зовнішньоекономічних важелів як складових єдиного механізму. Здійснено аналіз причин та наслідків кризи 2008-2010 рр. в економіці України, її зовнішньоекономічної складової. Встановлено, що основними джерелами стабільності національної економіки є розширення експорту, зростання додатного зовнішньоекономічного сальдо, перевищення темпів зростання продуктивності праці порівняно з її оплатою та внутрішні джерела і механізми, які здатні знизити залежність національної економіки від світової кон'юнктури.

Ключові слова: глобалізація, криза, стабілізація, інновації, кредитування, ВВП, девальвація, ревальвація, бюджет.

Постановка проблеми. Нині Україна стоїть перед серйозними проблемами глобалізації та необхідністю ефективніше включитися у міжнародні економічні відносини. Очевидно ефективна інтеграція можлива лише на основі міцної і стабільної внутрішньої економіки, що спирається на весь арсенал сучасної економічної політики. В цих умовах особливого розгляду заслуговують завдання, поставлені Президентом України В. Януковичем – забезпечити стійке економічне зростання, вирішення якого передбачає інтенсифікацію інвестиційних процесів, нормалізацію фінансового і банківських секторів та зміцнення позицій національного бізнесу в цілому. Велике значення має і координація дій органів влади, в компетенцію яких входять формування «правил гри» і реалізація економічних пріоритетів, від яких значною мірою залежить досягнення намічених цілей.

Такі серйозні і довготермінові завдання вимагають також більш цілеспрямованої економічної політики з використанням грошово-кредитних, бюджетних, валютних важелів, податкових і зовнішньоторговельних інструментів, при цьому всі вони повинні бути задіяні як складові єдиного механізму, орієнтованого на вирішення важливих стратегічних завдань, що сприятимуть посиленню позицій української економіки в сучасному світі.

Метою і завданням дослідження є розробка теоретичних, методологічних і практичних аспектів механізмів економічної політики України на рубежі рецесії та стійкого економічного зростання.

Матеріалами досліджень є наукові праці вітчизняних вчених щодо проблем розвитку національної економіки та зовнішньоекономічного блоку, звіти про стан розвитку економіки і зовнішньоекономічних відносин України і АПК за 2007-2009 і 8 міс. 2010 рр. Для реалізації поставленої мети використані методи наукової абстракції, логічний, економіко-статистичний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Україні необхідно вписатися в економічне середовище, яке швидко прогресує, тому акцентувати увагу потрібно на розвитку інноваційної економіки, виробництві продукції, що вимагає висококваліфікованої праці, енерго- і матеріалозберігаючих технологій та посилення її конкурентоспроможності, при цьому структура української економіки ставатиме більш прогресивною в результаті підвищення ролі наукоємних і високотехнологічних виробництв.

Україна в своїй новітній (1990-2010рр.) історії чотирнадцять років перебуває в кризовому становищі. Переніши фінансову кризу 1998-1999 р., в 2008-2010 рр. переживає наступну економічну та фінансову кризу, що призвело до падіння ВВП у 2009р. на 15%, в тому числі промислового виробництва – на 21,9%, тому очікуваний вихід економіки країни на докризовий рівень 2008 р. можливий до 2010 р. [1, с.5].

Остання криза в Україні викликана високими темпами зростання кредитів, розмір яких зріс від 25,7 % ВВП у 2004 р., до 77,3 % у 2008 р. за щорічного зростання в 2005-2008 рр. на 65-74 %. Дослідження академіка НАН В.М. Геєця засвідчують, що кредитний бум в економіці України мав свої наступні структурні особливості, які посилили наслідки кризи: по-перше, це надзвичайно високі темпи зростання кредитування фізичних осіб, по-друге – зростання, починаючи з 2004 р., питомої ваги кредитів у іноземній валюті, яка в 2008 р. склала 59,2%, в тому числі для фізичних осіб – 65,8%, для юридичних – 51,1 порівняно з 35,6% у 2005р., що є результатом фіксованого валютного курсу; по-третє, важливою структурною особливістю було зростання питомої ваги довгострокових кредитів усередині країни, що у 2008р. зросла на 5,1 проценто-пункти і склала 31,8 %. У структурі споживчих кредитів цей показник досяг 86,5%, а в кредитах на придбання, будівництво і реконструкцію нерухомого майна – 92,4% за відносно короткострокових зовнішніх позик банківського сектору, які збільшилися за 2005-2008 рр. в 14,8 рази та сформували 38,8% консолідованого зовнішнього боргу України. Все це визначило глибину банківської кризи в Україні [1, с.6].

Результати досліджень та їх обговорення. Однією зі складових кризи стала криза платіжного балансу (дефіцит рахунку поточних операцій, що покривається, в основному, за рахунок короткострокових зовнішніх позик), тому короткостроковий зовнішній борг України перевищив 45 млрд дол. у 2009 р.

Динаміка пропозиції грошей в економіці визначалася не в результаті перевищення експорту над імпортом. У 2007-2009 рр. зовнішньоторговельне сальдо України було від'ємним і складало відповідно 11,42; 15,12; 8,92 млрд дол. США [4, с.3-37], тому зростання економіки в цей період визначалося в основному зовнішніми запозиченнями, що витрачалися переважно на підвищення рівня життя населення, перевищуючи темпи зростання середньої заробітної плати над темпами росту продуктивності праці на 16; 14,28; 32 % у 2006-2009 рр., тоді як для нормального функціонування економіки темпи зростання продуктивності праці повинні перевищувати темпи зростання оплати праці в 1,25-1,15 разів. Важливим джерелом стабільності економіки України є лише розширення експорту у зв'язку із пожвавленням світової економіки, про що мова йтиме нижче.

Недостатність коштів для виконання внутрішніх зобов'язань змушує уряд здійснювати запозичення у Міжнародного валютного фонду та Світового банку. Причиною дефіциту коштів є також висока питома вага тіньової економіки, яка досягла 50%, або точніше – джерела 2/3 доходів громадян знаходяться в «тіньовій економіці» і лише третина доходів є легальними [3, с.20]. Така ситуація виникла тому, що система нарахування на фонд заробітної плати і оподаткування створюють ефект мультиплікатора: підвищення легальної заробітної плати найманому працівнику на грошову одиницю призводить до двократного зростання витрат роботодавця, у зв'язку з чим йому вигідно

видавати додатковий заробіток неофіційно, тому що у разі збільшення легальної оплати від 200 і більше гривень, його бізнес збанкрутує. В результаті бюджет недоотримує податків від «тіньових» доходів громадян, йде процес недофінансування соціальних фондів, включаючи Пенсійний, тобто за умови повної легальності доходів, Пенсійний фонд мав би у три рази більше надходжень, пенсіонери – вищі рівні пенсій, але бізнес зупинив би свою діяльність. Але розмір пенсій майбутніх пенсіонерів, що отримують зарплату «в конвертах», буде значно нижчим.

Поряд з цим ВВП України занижується, у зв'язку з чим спотворюються економічні показники результатів діяльності національної економіки. Крім того, із початком кризи з України було «виведено» до 18 млрд дол. США з банківського сектору, а уряд України запозичує в МВФ 16 млрд дол. США, банки зупинили кредитування реального сектору економіки.

На наше переконання, для забезпечення стійкого економічного розвитку економіки, в першу чергу, необхідно сформулювати «несучі конструкції», необхідні для нормального функціонування будь-якої економічної системи, основою яких має бути державна економічна політика, за якої можлива реалізація довготермінових масштабних програм, що потребують значних інвестицій, віддача від яких може наступити у найближчій перспективі (розробка нових технологій, участь в освоєнні космосу), при цьому важливі гео економічні і стратегічні аспекти з погляду забезпечення економічної безпеки країни і збереження її суверенітету.

У такому розвитку зацікавлений і приватний сектор, масштаби і терміни виконання завдань, що виникають на сьогодні, часто перевищують можливості великих компаній. Але ні в кого не виникає сумнівів, що міцні інфраструктурні тили, розвинута наукова база, ефективні наукоємні розробки зміцнюють становище країни і національного бізнесу в країні та за кордоном і дозволять реалізувати конкурентні переваги, засновані на передових технологіях і «економіці знань».

Для ринкових сил в цілому характерні більш прикладний, короткий часовий горизонт, і значна частина із важливих сфер економіки залишається поза увагою поточних інтересів бізнесу, тому необхідний комплекс заходів прямого і непрямого державного регулювання, які можуть забезпечити необхідний характер економічного розвитку та сприяння внутрішнього і зовнішньоекономічного становища країни і обґрунтовуватись на критеріях, згідно з якими відповідні напрями господарської діяльності або галузі в цілому стануть предметом першочергової уваги. До таких можуть належати показники економічного зростання, що враховують не тільки вклад того чи іншого виробництва, але і мультиплікативний ефект, коли розвиток однієї галузі призводить до зростання інших суміжних галузей і виробництв. При цьому велике значення має фактор зростання зайнятості, імпортозаміщення, зростання валютних надходжень та інші показники.

Крім економічного, важливу роль відіграють фактори соціального значення, системоутворювальні, стратегічні і зовнішньоекономічні. Особливого значення в Україні набуває регіональний аспект економічного розвитку. Для забезпечення більшої його просторової рівномірності необхідно використати широкий набір важелів, що обслуговують різні напрями економічної політики, використовуючи досвід країн світу. Очевидно, що ефективне вирішення завдань економічної політики вимагає і вдосконалення законодавства, і підготовки кадрів високої кваліфікації, що створює загальні умови для реалізації економічної політики країни, яка не зводиться тільки до таких заходів, а є комплексом конкретних завдань, що спираються на відповідні механізми.

Підходи до реалізації економічної політики мають бути адекватними до завдань, які стоять перед економікою, інакше знову можна звести все до розмов про «обмежені можливості» бюджету, про ціни на газ і нафту, про необхідність подальшої стабілізації банківської системи, про необхідність подальшої ревальвації чи девальвації національної валюти, про пошук невеликої кількості високоефективних і швидкоокупних проектів та ін. Щоб державна економічна політика стала відігравати по-справжньому важливу роль у розробці стратегічних напрямів країни та їх реалізації, необхідно внести суттєві корективи у прийняті на сьогодні підходи.

Механізми формування фінансових ресурсів в економіці України і стимулювання внутрішнього попиту відіграють надзвичайно важливу роль у сприянні економічного зростання. Це особливо актуально із врахуванням того, що за рівнем монетизації українська економіка займає одне з останніх місць у світі. В останні роки було взято курс на становлення в країні орієнтованої на експорт економіки в цілому, в тому числі і особливо АПК, в якій центральне місце як у формуванні фінансових ресурсів, так і у визначенні характеру розвитку економіки відводилось експор-

тним галузям, а внутрішній попит відіграє другорядну роль, тому на перший план виходять фактори світової кон'юнктури і зовнішнього попиту.

Так, у 2007-2009 рр. зовнішньоторговельний обіг України та її АПК зросли порівняно з 2000р. в 3,72; 5,0 і 3,0 разів, відповідно АПК – в 4,32; 7,0; 5,78 разів, з них експорт України – у 3,38; 4,58; 2,73 разів, експорт АПК – у 4,3; 7,13; 6,19 разів і становив у 2008 р. 66775 млн дол. США по Україні та 11285 млн дол. по АПК, що склало відповідно 43,1 і 46 % до ВВП. Відповідно вибудовуються і механізми фінансової і грошово-кредитної політики, які починають відігравати вторинні пасивні функції з орієнтацією на зростання експортної виручки та іноземних інвестицій як ключових джерел фінансування економіки, про що свідчить падіння ВВП у 2009 р. на 15 %, з них промислового виробництва – на 21,9 %, експорту – всього в 1,68 раза, експорту АПК – в 1,15 раза. Як видно з наведених вище даних, подібна політика проводиться протягом ряду років і, судячи з усього, відмовлятися від неї не передбачається і в майбутньому. Ставка на надходження валюти збільшує залежність всіх внутрішньоєкономічних процесів від світової кон'юнктури, що відсуває на другий план надзвичайно важливі складові економічної політики, якими володіють Нацбанк і Міністерство фінансів. Наприклад, якщо Нацбанк не застосовує свої важелі формування фінансових ресурсів (рефінансування, емісію, управління відсотковими ставками), то бізнес і вся економіка фактично можуть використовувати лише зовнішні джерела фінансових ресурсів, що сприяє подальшому зростанню зовнішньої заборгованості, тому необхідно постійно збільшувати емісію у відповідності зі зростанням економіки, що роблять інші країни, які підтримують довгострокове зростання грошових і кредитних важелів, зіставних з довгостроковим потенціалом збільшення виробництва з метою ефективного забезпечення максимальної зайнятості, стабільних цін і помірних довгострокових відсоткових ставок. Для підтримки економічного зростання доцільно здійснювати планомірне розширення грошової бази, яка визначає розміри емісії, і в основі цього процесу мають бути бюджетні ресурси, що принципово змінює картину економічних механізмів і підходів, які, як вважається у нас, начебто практикуються у всіх ринкових економіках і є «істиною в останній інстанції». Вважалося, що економічна політика зводиться лише до конкуренції за існуючі в світі ресурси і створення умов, що стимулюють їх надходження в країну. Між іншим, саме «чиста» емісія, заснована на суцільно внутрішніх важелях, не обмежених зовнішніми умовами, що здійснюється для фінансування пріоритетних напрямів національної економіки, є головним джерелом первинного формування ресурсів у провідних країнах, при цьому важлива роль відводиться інструментам державного боргу.

В нашому випадку замість зваженої оцінки можливостей використання аналогічних механізмів, відпрацювання системи регулювання і обмежень, що знижують ризики на вітчизняному ринку, весь аналіз зводиться до ідеологічної сторони питання, в результаті чого для формування пропозиції гривні використовується імпорт валюти, яка сама емітована за рубезем на основі бюджетного фінансування. Аналогічним чином можна розглядати і недофінансування бюджетних програм, коли значна частина заробленого українською економікою виводиться з неї з метою «стерилізації», або спрямовується на погашення зовнішнього боргу.

З погляду на бюджет виникає питання: чи виправдана подібна бюджетна політика в умовах, коли завдання прискорення темпів економічного зростання не вирішені? Адже навіть у приватному бізнесі спочатку здійснюється інвестування в проект і лише згодом він дає прибуток, який перебиває дефіцит. Відповідна логіка може бути застосована і в національній економіці – спочатку вона повинна отримати необхідне фінансування і тільки потім від неї можна очікувати віддачу.

В умовах кризи кількість країн використовує бюджетні механізми на збільшення державних витрат як важелів стимулювання економічного зростання. У більшості розвинутих країн витрати держави перевищують доходи, що можна розглядати як надання кредиту економіці, а профіцит бюджету призводить до зворотного – до відтоку засобів з економіки.

Звісно, що надмірне збільшення державного боргу і бюджетного дефіциту можуть створити ускладнення для економіки, але у разі виваженого підходу, сфокусованого на вирішенні ключових завдань, ці важелі заслуговують серйозної уваги.

За фінансування економіки через придбання валюти економічна політика здійснюється пасивно – експортери отримують компенсацію за вироблену і реалізовану продукцію незалежно від того, наскільки вона важлива для національної економіки. У випадку із внутрішніми важелями рефінансування і бюджетного фінансування мова йде вже про формування пріоритетних напрямів

мів в активному режимі, коли фінансування виділяється на ті цілі, які відповідають пріоритетам національної економіки. Зрозуміло, що порушення і збої будуть, але це не повинно стати підставою для висновку про недієздатність системи в цілому. Збої, і часто серйозні, бувають у всіх країнах і там проводиться робота щодо їх недопущення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Завдання, які стоять перед українською економікою, надзвичайно важливі і масштабні, їх вирішення буде залежати від того, наскільки швидко зможе розвиватися економіка і наскільки прогресивними будуть перетворення її структури. В умовах глобалізаційних процесів і посилення конкуренції в світі, рівень підготовки країни та бізнесу до посилення міжнародної конкуренції будуть визначати, наскільки вдасться зберегти і зміцнити економічний суверенітет України.

Вирішення цих завдань вимагає активної бюджетної, грошово-кредитної і валютної політики, що ґрунтується, в першу чергу, на внутрішніх джерелах і механізмах розвитку. Вони знижують залежність від світової кон'юнктури, що опирається на вітчизняний бізнес, який повинен стати реальною опорою і партнером держави, і направлені на забезпечення національних пріоритетів розвитку і створення умов для стійкого економічного зростання. Виходячи з того, що за фінансування економіки економічна політика здійснюється значною мірою шляхом розвитку зовнішньоторговельних відносин, автор планує дослідити можливості стабілізації і розвитку експорту АПК, розширення зовнішніх ринків та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, що призведе до зростання валютних надходжень від експортно-імпортних операцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. В.Геєць. Формування і розвиток фінансової кризи 2008-2009 років в Україні /Економіка України. – 2010 – № 4 – С. 5–15.
2. Губенко В.І. Зовнішньоекономічна політика України на шляху виходу із кризи та стійкого зростання /Економіка та управління АПК. – Зб.наук.праць БНАУ. – Вип. 2/71 – 2010– С.16-23.
3. Пилипчук В.М. Ключові проблеми економічного розвитку країни. – Економічний часопис – XXI– 2010. – № 3-4. – С.20-22.
4. Звіти про стан зовнішньоекономічних відносин в системі агропромислового комплексу України за 2007-2009 рр. і 8 міс. 2010 р.

Механизмы экономической политики в условиях активизации глобализационных процессов

В.И. Губенко

Изложена необходимость эффективного включения Украины в международные экономические отношения, ее основы и задачи, требующие более целенаправленной экономической политики с использованием денежно-кредитных, бюджетных, инновационных, валютных и внешнеэкономических рычагов как составных общего механизма. Осуществлен анализ причин и последствий кризиса 2008-2010 гг. в экономике Украины, ее внешнеэкономической составляющей. Установлено, что основными источниками стабильности национальной экономики есть расширение экспорта, увеличение положительного внешнеэкономического сальдо, превышение темпов увеличения производительности труда в сравнении с его оплатой, и внутренние источники и механизмы, которые способны снизить зависимость национальной экономики от мировой конъюнктуры.

Ключевые слова: глобализация, кризисы, стабилизация, инновации, кредитование, ВВП, девальвация, ревальвация, бюджет.

Mechanism of economic policy under activation of globalization processes

V.Gubenko

The paper highlights the necessity of Ukraine active participating in international economic relations, its basis and tasks requiring a purposeful economic policy with cash and credit, budget, innovation, currencies and foreign economics key factors as components of single mechanism. We have analyzed the reasons and consequences of 2008-2010 crisis in Ukraine economics its foreign economics component. It has been proved that main sources of stability in national economics are export expansion, increase in foreign-economic trade surplus, exceeding labor productivity growth compared to its payment and inner sources and mechanisms highlighted in the article can reduce dependence of the national economics on the world market conditions.

Key words: globalization, crisis, stabilization, innovations, crediting, GDR, devaluation, revaluation, budget.

УДК 619:614.31:637.523:338

СВИНОУС І.В., д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ЩОДО ПРОБЛЕМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

УКРАЇНСЬКИХ М'ЯСОПРОДУКТІВ

Розглядаються основні проблеми підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних м'ясопереробних підприємств. Основна увага сконцентрована на проблемі впливу імпорту на конкурентоспроможність вітчизняної м'ясопродукції.

Ключові слова: м'ясна продукція, ковбасні вироби, тваринницька продукція.

Постановка проблеми. Сегмент м'ясної переробки займає достатньо велику нішу в харчовій промисловості України, поступаючись за обсягами реалізованої продукції лише секторам молочного виробництва та виробництва напоїв. У середньому за останні п'ять років частка м'ясопереробної галузі в структурі харчової промисловості склала 15,4%. За підсумками 2009 року з ряду об'єктивних причин частка галузі знизилася до 13,2%.

Слід зазначити, що м'ясопереробна промисловість після розпаду СРСР опинилася в найбільш складній ситуації. За перше десятиліття незалежності галузь, на яку в 1990 р. припадало більше 20% виробництва всієї харчової промисловості України, до 2000 року скоротилася в 5 разів. І це при тому, що в цілому харчова промисловість зазнала лише дворазового падіння. На початку нового тисячоліття процеси відновлення та розвитку м'ясопереробної промисловості значно активізувалися.

Тільки за перші шість років, щорічно демонструючи значний приріст показників роботи, м'ясопереробники збільшили обсяги виробництва більш ніж у два рази. У цілому, це прямо відображає катастрофічне падіння ринку в попередні роки, що й дало можливість реалізувати такий потенціал зростання навіть з урахуванням щорічного погіршення стану тваринницької галузі. Необхідно відзначити, що подібне зростання було зумовлено, насамперед, галопуючими темпами розвитку птахівництва. В 2008 р. темпи росту м'ясної галузі зменшилися до 2,6%. Зниження темпів пояснюється наростанням хвилі кризових явищ в економіці України. Хоча і за результатами першого докризового півріччя багато експертів відзначали поступове зниження обсягів виробництва м'ясної продукції.

Мета дослідження – охарактеризувати конкурентоспроможність вітчизняної м'ясної продукції та визначити заходи щодо її підвищення.

Аналіз останніх досліджень. Окремим питанням підвищення конкурентоспроможності підприємств харчової переробної галузі України присвятили свої праці О.Д. Гудзинський, Л.В. Дейнека, Т.Л. Мостенська, П.В. Осіпов, В.А. Павлова, М.П. Сичевський та інші.

У дослідженнях вчених аналізувалися різні аспекти забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Проте в сучасній економічній літературі не існує єдиного підходу до формування цієї системи забезпечення, а також відсутні теоретичні розробки, які б враховували особливості досягнення конкурентоспроможності підприємствами різних галузей.

Результати досліджень та їх обговорення. Слід зазначити, що невідповідність інтенсивності розвитку сировинної і переробної галузей зробило цілком реальною проблему сировинного дефіциту. Власне, це був один з факторів, який зумовив стрімке нарощування імпорту м'яса в 2004-2008 рр. Починаючи з 2000 р., імпорт м'яса збільшився в 29 разів – до рекордних 550 тис. тонн в 2008 р. За той же період обсяги експорту скоротились в 6,5 рази – до 28 тис. тонн.

2010 рік виявився достатньо складним для м'ясної галузі. За підсумками року в м'ясній галузі було зафіксовано одне з найбільших падінь по всій харчовій промисловості – 12,2%. При цьому з усіх видів виробленої м'ясної продукції позитивний приріст відзначався тільки у виробництві м'яса птиці.

Виробнича структура м'ясної галузі нараховує більше 3,5 тисяч підприємств, на яких зайнято більш 70 тисяч осіб. Форма власності підприємств – переважно приватна.

Істотне скорочення обсягів виробництва в 1991-2000 рр. супроводжувалось також ростом кількості дрібних виробників м'яса й м'ясопродуктів. Наприкінці 90-х років частка таких підприємств в загальному виробництві продукції становила більше 30%. Відновлення й динамічний розвиток м'ясної промисловості в наступні роки створювали жорсткі конкурентні умови роботи, до яких багато дрібних підприємств виявилися непристосованими. З початком нового тисячоліття в м'ясному секторі поступово почався процес розширення й концентрації виробничих потужностей.

Незважаючи на те, що кількість дрібних виробників усе ще залишається досить великою – близько 2,6 тисяч одиниць, частка їх продукції на ринку невпинно знижується. Зокрема, в 2009 р.

частка підприємств з обсягами виробництва менше однієї тонни/на добу склала всього 4,4% у загальному виробництві. І це не дивно, навіть незважаючи на поширену думку, що у міні-цехів є більше можливостей для виробництва дешевої продукції, вони не витримують конкуренції з боку великих підприємств. В умовах скорочення пропозиції сировини великим підприємствам легше знайти альтернативні джерела поставок (прямі імпорتنі закупівлі, закупівля через систему Державного резерву та інші). Це ж стосується й закупівель усіляких виробничих інгредієнтів. Знову ж, на більшості великих підприємств встановлюється оновлене обладнання, що дозволяє дотримуватися більш високих стандартів якості. Останнім часом також має місце розвиток нового формату міні-виробництв м'ясного напрямку при великих торговельних мережах, але такі процеси характерні лише для великих міст.

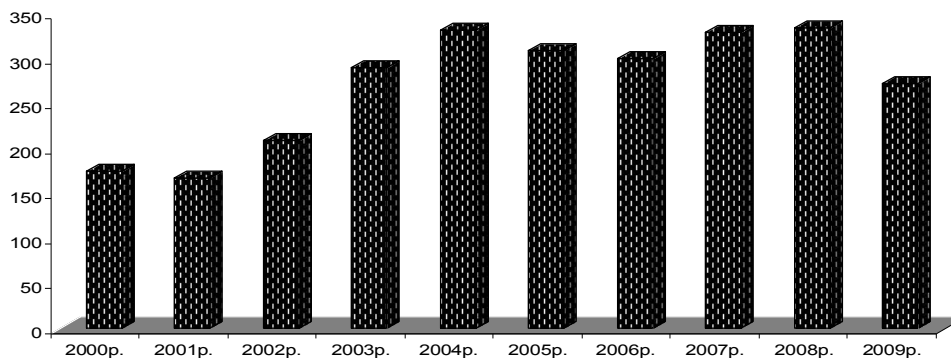
Свою нішу займають і будуть займати невеликі, переважно регіонального масштабу виробники, з обсягами виробництва до 10 тонн м'яса та м'ясопродуктів на добу. Як правило, багато хто з них починав власний бізнес з міні-цехів. За час реструктуризації й розвитку ринку, коли працювати прибутково міг тільки той виробник, який умів швидко адаптуватися до існуючого попиту та рівня платоспроможності, невеликі підприємства зуміли не просто вижити, але й значно розширити виробництво. На сьогодні такі компанії найчастіше використовують європейське обладнання, сучасні інгредієнти й оболонки, а також можуть випускати досить широкий спектр продукції. За підсумками двох останніх років налічувалося 245 таких підприємств.

У 2009 році майже третину продукції було вироблено на середніх і великих підприємствах з добовими обсягами виробництва м'яса й м'ясної продукції в межах 10-50 тонн. Здебільшого, база, що формує такі підприємства, – виробнича спадщина минулого, частково або повністю модернізована під сучасні умови й вимоги ринку. Таких підприємств в Україні налічується більше 50 одиниць.

І, нарешті, великі підприємства з обсягами виробництва понад 50 тонн на добу. Ці підприємства формують майже половину всієї пропозиції на ринку м'яса та м'ясопродуктів. З такими обсягами виробництва в Україні працює 17-20 підприємств. Це підприємства-лідери з розвинутою системою збуту й логістики, багато з яких мають свої власні сировинні ресурси. Більше половини із цих підприємств належать до сектору птахівництва. В цілому, перша п'ятірка рейтингу складається винятково із підприємств, що займаються переробкою м'яса птиці. Основу конкурентоспроможності продукції харчової промисловості визначає ціна та її якість. На сьогодні якість м'ясних виробів, особливо ковбасних, викликає значні нарікання.

Проте, якщо б не було попиту на дешеві м'ясопродукти, то не були б і пропозиції – аксіома ринкової економіки. Створюється парадоксальна ситуація: в умовах падіння виробництва вітчизняної продукції свинарства і м'ясного скотарства зростають обсяги виробництва ковбасних виробів (рис. 1). При цьому необхідно відзначити, що ціна на більшість видів ковбаси нижча від вартості м'яса – основної складової.

Міністерство економіки пропонує Кабінету Міністрів скасувати норму, передбачену урядовою постановою, якою планувалося “запровадження з 1 січня 2009 року державних стандартів на ковбаси сирокочені та сиров'ялені, смажені, напівкочені, варені, сосиски, сардельки, хліби м'ясні”. Нові стандарти жорстко регламентують вміст м'яса в ковбасі різних видів. Тож не дивно, що виробники готової продукції намагаються відтермінувати їхнє впровадження, щоб під традиційними назвами й надалі мати можливість виготовляти фальсифікати ковбасних виробів з рослинними інгредієнтами, смаковими добавками тощо.

Рис. 1. Динаміка виробництва ковбасних виробів в Україні*

*За даними Держкомстату України.

За новими стандартами, йдеться у пояснювальній записці до запропонованого міністерством документа, «для виробництва ковбасних виробів передбачено використання сировини вітчизняного виробництва». Нині для виробництва ковбасних виробів використовується до 60 відсотків сировини імпортного виробництва, показники якості якої не відповідають вимогам нових державних стандартів на ковбаси. За оцінкою Асоціації виробників м'ясної продукції, до 80 відсотків виробництва ковбасних виробів перебуває в тіньовому секторі. З введенням в дію нових стандартів не досягається мета щодо скорочення тіньового виробництва.

Відтермінування запровадження нових стандартів нібито «дасть змогу мінімізувати наслідки фінансової кризи для виробників та сприятиме створенню економічно вигідних умов для технічного переоснащення виробництва та його адаптації до ситуації, яка склалася на ринку м'яса та м'ясопродуктів у кризових умовах».

У липні 2007 року Держспоживстандарт скасував наказ про впровадження з 1 серпня 2008 р. нових стандартів для виробництва ковбаси, яким чітко визначався вміст м'яса, а також обмежувалася наявність різних харчових і смакових добавок та субпродуктів. Зокрема, за новими правилами, ковбасу вищого ґатунку мали б виробляти стовідсотково з м'яса. Але їх запровадження перенесли на квітень 2009 р. Аргументом на офіційному рівні звучало, що виробники не готові до запровадження таких стандартів, оскільки споживачі не зможуть купувати ковбасні вироби через високу її вартість, оскільки відповідно до нових вимог, немає інгредієнтів і добавок, що формували оригінальний смак того чи іншого сорту ковбаси.

Нині товаровиробники м'ясних виробів технологічно не готові до використання нових вимог щодо їх виготовлення.

Але м'ясопереробні підприємства орієнтуються, в першу чергу, на низьку купівельну спроможність населення, а не на якість продуктів переробки, що призводить до орієнтації на імпортну сировину, яка за якісними параметрами значно гірша ніж вітчизняна. Особливо поширений нелегальний імпорту, споживачами якого є дрібні м'ясопереробні підприємства, які не мають забійних пунктів.

Як свідчать експертні оцінки, нині частка контрабандного імпорту становить близько 15% від обсягів легального, хоча в грізні «дев'яності» ця величина досягала близько 60%. Хоча стаття 27 Митного кодексу декларує, що митне оформлення товарів завершується тільки після здійснення санітарно-епідеміологічного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного, екологічного контролю. Усе ніби мусить працювати проти контрабанди.

Контрабандне завезення свинини здійснюється, в основному, через доставку м'яса, сала, шкіри й туш свиней із сусідніх з Україною держав, як правило, із Польщі, і переважно з її прикордонних воєводств. Слід зазначити, що м'ясо, яке надходить в Україну нелегальним шляхом із Польщі, – це свинина четвертої категорії – низькоякісне м'ясо перетриманих свиней. При цьому характер контрабандних перевезень залежить від сезону: найбільша їх кількість припадає на холодну пору року – осінньо-зимовий період. Транспортують м'ясо приватні власники у напів- або непристосованих умовах середньо- і дрібногуртовими партіями, як правило, без необхідного рефрижераторного обладнання, що частково пояснюється сезонністю.

Без перевірки якості та відповідності до санітарних вимог напівлегально перероблена продукція м'ясопереробних підприємств, приватних цехів Польщі потрапляє на ринок області, зумовлюючи економічні й соціальні збитки для українських товаровиробників, а також підвищуючи ризик для здоров'я споживачів.

Орієнтуючись на дані опитувань і беручи до уваги думку експертів, частку контрабандного імпорту м'яса свинини можна оцінити як 30–40 %, а сала – близько 80 % від загального обсягу закупівель свиней живою вагою на внутрішньому сировинному ринку однієї із прикордонних областей. У цінах 2010 р., без урахування несплати митних платежів, соціальних аспектів проблеми (створення додаткових робочих місць, виплата заробітної плати працівникам та ін.), щорічні прямі економічні збитки від контрабанди на регіональному ринку свинини перевищують 1,5–2 млн дол. США.

За рік до України контрабандним шляхом ввозиться щонайменше 300 тис. тонн м'ясної продукції. І цей нелегальний імпорту не тільки створює низку проблем суто економічного характеру, а й ста-

вить під загрозу здоров'я населення, оскільки походження такого м'яса і його якість ніяк не контролюються. Крім того, ситуація на ринку м'ясопродуктів може ще більше ускладнитися після того, як Росія ввела заборону на імпорту продукції тваринництва, яка йде транзитом через Україну.

На переконання голови Аграрного комітету Верховної Ради України Івана Томича, абсолютно очевидно, що дефіцит м'ясної продукції в Україні компенсується за рахунок контрабандної продукції. Томич упевнений, що контрабанда м'яса в нашу країну має системний характер і прикривається самими митниками. "Тут працюють, можливо, декілька десятків фірм, які відмивають надзвичайно великі гроші", – переконаний Томич, передає "ЛІГА" із посиланням на видання "Сейчас".

За його оцінками, обсяг контрабанди становить близько \$ 100 млн. Основними «коридорами» нелегального ввезення м'ясної продукції до України є кордони з Польщею та Молдовою, а також Одеса. Наприклад, через польський кордон з Україною м'ясо нелегально перевозять спеціально переобладнані мікроавтобуси. При цьому, за інформацією Томича, безпроблемний проїзд через митницю такого вантажу обходиться його власникам в \$1 тис. Виходячи з оцінок загального обсягу контрабанди м'яса, можна тільки припустити, які нелегальні прибутки одержують ці приватні структури.

Отже, існуюча проблема нелегального імпорту має негативні наслідки для розвитку сировинного ринку тваринницької продукції й потребує першочергового розв'язання на законодавчому рівні. В економічному аспекті проблему можна вирішити шляхом підвищення конкурентоспроможності власного виробництва і встановлення взаємовигідних, прозорих зв'язків між товаровиробниками і м'ясопереробними підприємствами, що забезпечить поліпшення кон'юнктури ринку тваринницької продукції, підвищення дієвості цінового механізму. Згаданий механізм має забезпечувати справедливу оцінку витрат і розподіл доходів між контрагентами ринку, оскільки навіть користуючись своїм монополічним правом встановлення заниженої закупівельної ціни на свинину, м'ясопереробні підприємства виграють в короткостроковому періоді, але в довгостроковій перспективі їх очікує скорочення вітчизняних сировинних зон, зменшення обсягів переробки сільськогосподарської сировини і власного виробництва.

Імпорт неякісного, а тому дешевшого м'яса, призведе до зниження цін на вітчизняному ринку. Такий феномен спостерігався на ринку тваринницької продукції в Росії, де імпортна сировина набагато дешевша, що негативно позначається на розвитку вітчизняних підприємств з виробництва свинини. До того ж, вітчизняна продукція, що надходить із дрібних підприємств, за якісними характеристиками не відповідає чинним стандартам. Сегментація ринку м'яса наступна: імпортне м'ясо надходить на великі м'ясопереробні підприємства, а населення через роздрібну торговельну мережу задовольняє попит більш дорожчим м'ясом вітчизняного виробництва. Це сталося лише після вимушеного впровадження урядом Росії квот на імпорту м'яса. Зв'язки м'ясокомбінатів із господарствами населення були нестабільними й ненадійними, тому дешевше імпортне м'ясо легко витісняло зі споживчого продовольчого ринку вітчизняне.

За умови надходження імпортного м'яса привілейовані учасники ринку одержуватимуть свій незмінний (або й зростаючий) прибуток. Товаровиробникам, навпаки, доведеться знизити ціну продажу.

Зниження цін на сировину – м'ясо – повинно позначатися на ціні м'ясних і ковбасних виробів. Це змусило переробників вдатися до фальсифікації своєї продукції. Реалізуються м'ясні й ковбасні вироби, виготовлені у примітивних цехах, із контрабандної імпортової сировини, закупленої в "тіньовиків" без сплати ПДВ, ціна на які на 20% нижче, але реалізуються вони із ПДВ.

Висновки. Основні заходи, які мають вплинути на підвищення конкурентоспроможності м'ясопродуктів, виготовлених з вітчизняної сировини:

- система державної підтримки розвитку м'ясного скотарства та свинарства у високотоварних господарствах, в яких використовуються інноваційні технології;
- використання адміністративних заходів щодо боротьби з незаконним ввезенням продуктів забою сільськогосподарських тварин на митну територію України;
- використання системи захисту внутрішнього ринку від надходження імпортової продукції;
- формування узгоджувальних комісій, в які будуть входити представники від виробників, переробників і торговельних організацій з метою узгодження частки кожного учасника в структурі роздрібної ціни.

Найголовнішим заходом є підвищення купівельної спроможності населення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Драган О. І. Організаційно-методологічне забезпечення конкурентоспроможності підприємств м'ясної промисловості України: проблеми теорії і практики: монографія / О. І. Драган. – К.: НУХТ, 2007. – 251 с. (рецензія у Наукових працях НУХТ. – № 21. – 2007. – С. 162–163).
2. Кондрат'єва Н. Відповідальність держави за безпеку харчових продуктів / Н. Кондрат'єва // М'ясний бізнес. – 2005. – № 4. – С. 48 – 49.
3. Месель-Веселяк В.Я. Напрями розвитку галузей тваринництва та їх державна підтримка / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК: міжнародний науково-виробничий журнал. – К.: ДОД Інституту аграрної економіки УААН. – 2004. – № 9. – С. 3-8.
4. Олексенко Р.І. Оцінка конкурентоспроможності м'ясопереробних підприємств / Р.І. Олексенко // АгроСвіт. – 2007. – № 11. – С. 30-36.
5. Оносова І.А. Ієрархія потреб та можливості її використання у маркетингових дослідженнях на ринку м'ясопродуктів / І.А. Оносова // Торгівля і ринок України. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2000. – С.319 – 324.

Относительно проблемы конкурентоспособности украинских мясопродуктов

И.В. Свиноус

Рассматриваются основные проблемы повышения конкурентоспособности продукции отечественных мясоперерабатывающих предприятий. Основное внимание сконцентрировано на проблеме влияния импорта на конкурентоспособность отечественной мясопродукции.

Ключевые слова: мясная продукция, колбасные изделия, животноводческая продукция.

In relation to problem of competitiveness of ukrainian m'yasoproduktiv

I. Svinous

The main problem of increasing the competitiveness of domestic enterprises myasopererobnyh. The focus on the problem skonctsetrovana impact of imports on domestic competitiveness myasoproduktsiyi.

Key words: production of meat, sausages, livestock products.

УДК 631.16:658.153(477)

ГЕРГЕЦ А.І., магістрант, alina-436889@mail.ru

НАЗАРОВА О.П., канд. техн. наук, nazarova_10@mail.ru

Таврійський державний агротехнологічний університет

МОДЕЛЬ ІНВЕСТИВАННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті особлива увага приділяється дослідженню тенденцій зміни інвестиційної привабливості сільськогосподарської сфери, розробці математичних методів та аналізу напрямків удосконалення експортно-імпоротної інвестиційної діяльності підприємств Запорізької області.

Ключові слова: модель інвестування, експортно-імпортна діяльність, товарообмін, матриця, оптимальні стратегії.

Постановка проблеми. Економічна ситуація, що склалась нині в Україні, дуже складна. Серед сукупності причин, які сприяли економічній кризі та утримують перехід України на шлях економічного зростання, чи не найголовнішою є низька інвестиційна активність.

Загальновідомо, що ефективне реформування економіки будь-якої країни, її структурне переформовування з якісним оновленням товаровиробництва, ринкової та соціальної інфраструктур неможливі без відповідних капіталовкладень, тобто без належного інвестування. Без надійних капіталовкладень неможливо забезпечити створення і впровадження новітніх технологій, систем сучасної організації та управління товаровиробництвом і збутом продукції, розвиток ринкової інфраструктури, інформатизацію суспільства тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундаментальний економіко-теоретичний аналіз інвестиційного процесу в умовах ринку проведено в працях Дж. М. Кейнса, І. Фішера, Л. Койка, Д. Йоргенсона, В. Міта, Л.Т. Гайера та інших. За умов формування ринкових відносин цю проблему розробляли багато вітчизняних учених, про що свідчать роботи Я.К. Білоуська, О.М. Голованова, М.Я. Дем'яненка, І.Й. Дороша, М.І. Кісіля, М.М. Кропивка, І.І. Лукінова, П.Т. Саблука та інших.

Мета і завдання. Дослідження тенденцій зміни інвестиційної привабливості сільськогосподарської сфери та напрямів удосконалення експортно-імпоротної інвестиційної діяльності у сільському господарстві Запорізької області; розроблення математичного методу та практичних ре-

комендацій з управління інвестиційною діяльністю реформованих аграрних підприємств Запорізької області на сучасному етапі.

Результати досліджень та їх обговорення. Аналіз досліджень системи “Ресурсний потенціал аграрних підприємств” показав, що на неї впливають ключові фактори, які представлені на рисунку 1.

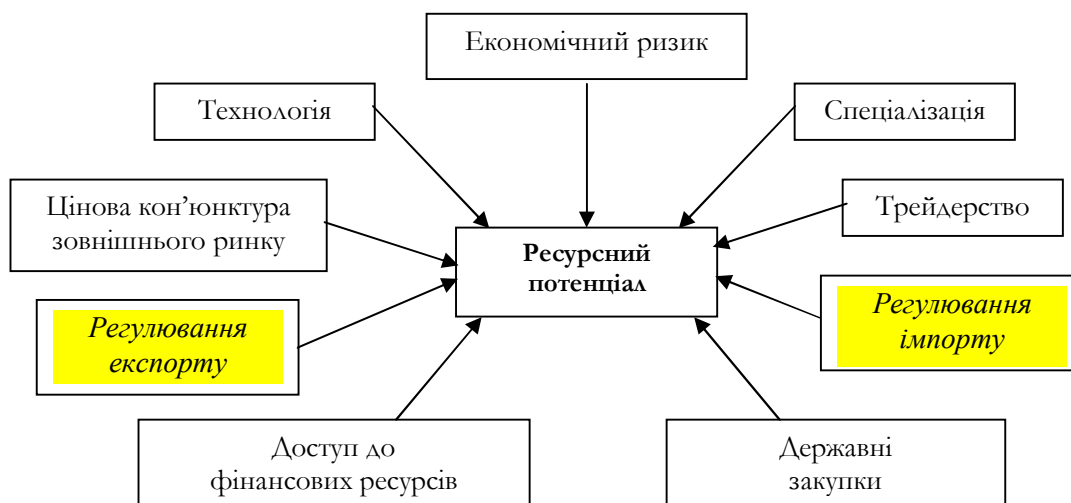

Рис. 1. Ключові фактори системи ресурсного потенціалу

На підставі матриць прискорення і уповільнення був зроблений висновок стосовно кожного фактору:

1. Цільові чинники, зміна або стабілізація яких є метою управління системою: економічний ризик (x1), технологія (x2), спеціалізація (x3).

2. Фактори – індикатори, що відображають і пояснюють розвиток про-процесів у проблемній ситуації: державні закупівлі (x8); доступ до фінансових ресурсів (x9).

3. Фактори (важелі) – потенційно можливі важелі впливу на ситуацію (може спричинити зміни в усіх інших групах моделі): регулювання імпорту (x5), цінова кон'юнктура зовнішнього ринку (x6), регулювання експорту (x7).

У разі збільшення експорту (рис. 2) цільові фактори: економічні ризики (x1), технологія (x2) збільшуються до четвертого такту моделювання, потім різко зменшуються і зворотне відбувається із фактором спеціалізація (x3) (зменшується, потім набирає чинності).

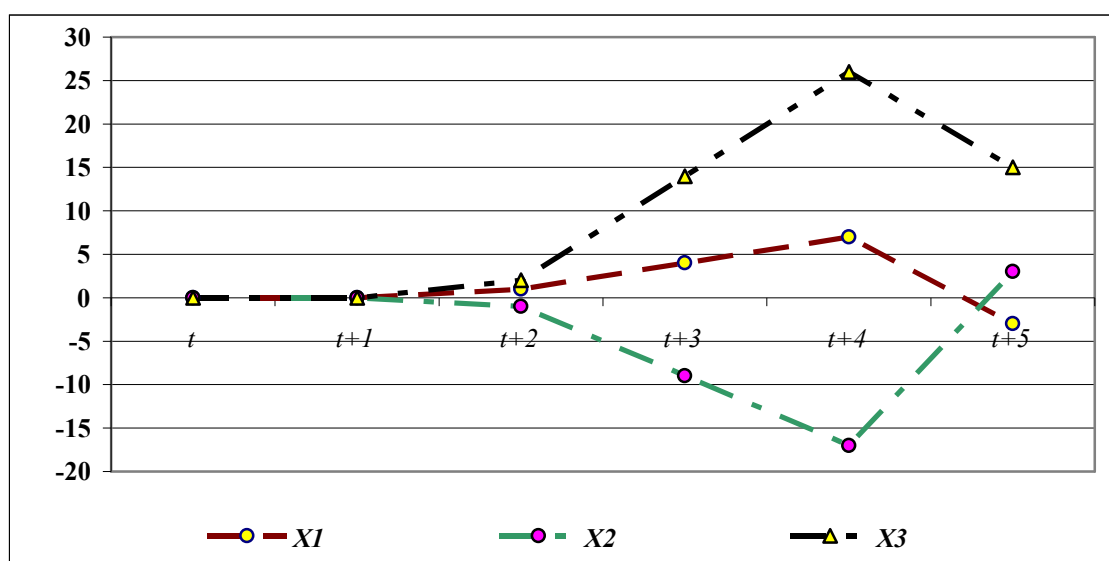

Рис. 2. Графік моделювання імпульсного процесу: збільшення експорту (x_7)

У разі зменшення експорту, імпорту та цінової кон'юнктури зовнішнього ринку (рис. 3) цільові фактори: економічні ризики, технологія збільшуються, зменшується спеціалізація.

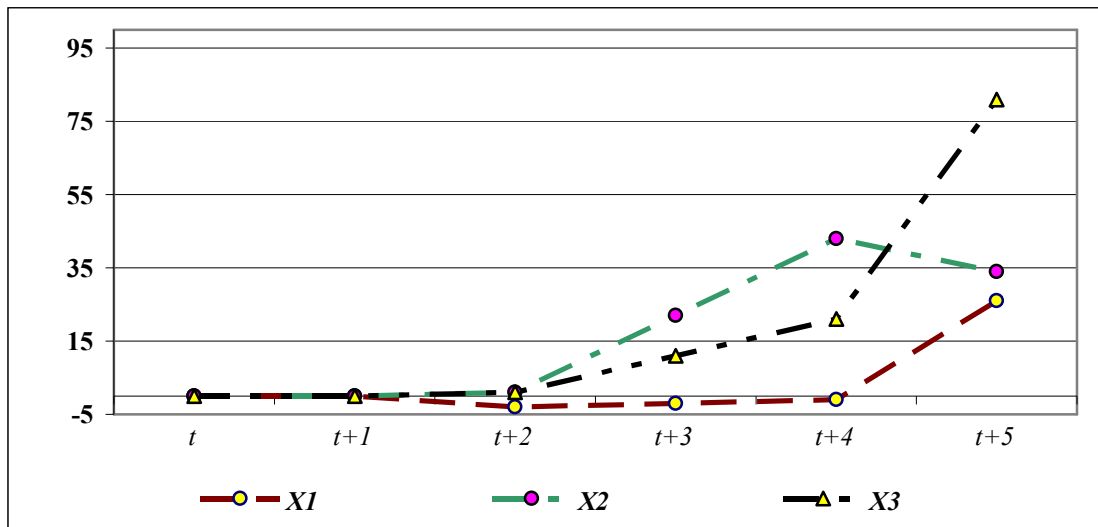

Рис. 3. Графік моделювання імпульсного процесу: зменшення імпорту (x_5), кон'юнктури зовнішнього ринку (x_6), експорту (x_7)

Таким чином, фактори експорту та імпорту суттєво впливають на систему.

Розглянемо задачу моделювання інвестування експортно-імпоротної діяльності підприємств в Запорізькій області. Можна зауважити, що в одних галузях експорт значно перевищує імпорт, в інших – навпаки, причому така ситуація спостерігається тривалий час.

Детермінований стан ринку дає змогу з певною мірою впевненості вибирати напрямки інвестування.

Аналіз даних свідчить про те, що експорт-імпорт у грошовому виразі для різних груп товарів різко різняться між собою (табл. 1).

Таблиця 1 – Товарообмін за 2009 рік по Запорізькій області

№	Назва груп товарів	Товарообмін за I квартал 2010 року (млн дол. США)		Відношення E/I
		Експорт (E)	Імпорт (I)	
1.	Живі тварини; продукти тваринного походження	5147,52	23821,2	0,22
2.	Продукти рослинного походження	23333,91	5995,55	3,89
3.	Жири та олії тваринного або рослинного походження	44528,61	11102,8	4,01
4.	Готові харчові продукти	39440,99	16374,1	2,41
5.	Продукція хімічної промисловості та пов'язаних з нею галузей	94295,86	72013,4	1,31
6.	Шкіряна і хутряна сировина та вироби з неї	1356,83	103,26	13,14
7.	Деревина і вироби з деревини	3190,91	2902,94	1,10
8.	Мінеральні продукти	129841,1	266664,1	0,49

На підставі даних таблиці 1 розробленої економіко-математичної моделі проведемо оцінку інвестиційної привабливості галузей економіки за зазначеними групами товарів (рис. 4).

Нехай на ринку існує n видів економічної діяльності, в яких функціонують підприємства-експортери і підприємства-імпортери. Позначимо через d_i дохід, який отримують підприємства i -ї галузі від експортного продажу продукції, а через S_i – затрати, які несуть підприємства для забезпечення імпортованих замовлень.

Як бачимо з рисунка 3, найбільшу частку імпорту займають мінеральні продукти, приблизно 66%, та продукція хімічної промисловості – 18% та пов'язаних з нею галузей. Усі інші галузі займають незначну частку ринку за імпортом. В експорті ми бачимо таку ж тенденцію.

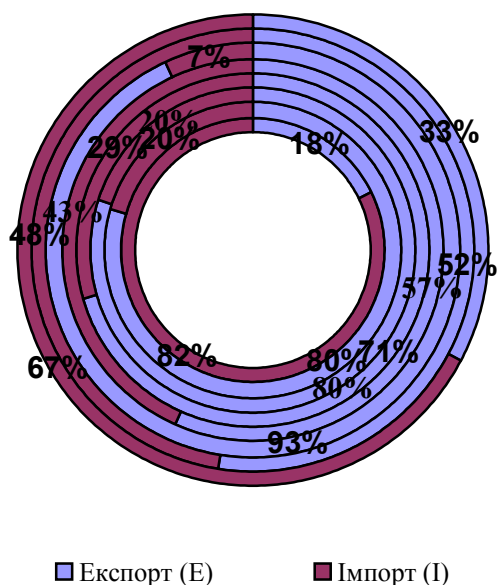

Рис. 4. Товарообмін (експорт, імпорт) за 2009 рік по Запорізької області
Тоді матриця вигравішів H буде мати вигляд:

$$H = \begin{pmatrix} 5.148 \times 10^3 & -0.22 & -0.22 & -0.22 & -0.22 & -0.22 & -0.22 & -0.22 \\ -3.89 & 2.333 \times 10^4 & -3.89 & -3.89 & -3.89 & -3.89 & -3.89 & -3.89 \\ -4.01 & -4.01 & 4.453 \times 10^4 & -4.01 & -4.01 & -4.01 & -4.01 & -4.01 \\ -2.41 & -2.41 & -2.41 & 3.944 \times 10^4 & -2.41 & -2.41 & -2.41 & -2.41 \\ -1.31 & -1.31 & -1.31 & -1.31 & 9.43 \times 10^4 & -1.31 & -1.31 & -1.31 \\ -13.14 & -13.14 & -13.14 & -13.14 & -13.14 & 1.357 \times 10^3 & -13.14 & -13.14 \\ -1.1 & -1.1 & -1.1 & -1.1 & -1.1 & -1.1 & 3.191 \times 10^3 & -1.1 \\ -0.49 & -0.49 & -0.49 & -0.49 & -0.49 & -0.49 & -0.49 & 1.298 \times 10^5 \end{pmatrix}$$

Використовуючи співвідношення, помножимо рядки матриці на число k_i , щоб виконувалась умова $k_i d_i = k_1 d_1 = k_2 d_2 = \dots = d$, отримаємо матрицю H_1 (розрахунки очікувані в пакеті MathCad).

Матриця H_1 еквівалентна матриці H і дії, виконані для перетворення матриці, не змінюють множини оптимальних стратегій експортерів та імпортерів певного виду економічної діяльності.

$$H_1 = \begin{pmatrix} 0.0 & -44.5 & -44.5 & -44.5 & -44.5 & -44.5 & -44.5 & -44.5 \\ -71.1 & 0.0 & -71.1 & -71.2 & -71.3 & -71.4 & -71.5 & -71.6 \\ -21.4 & -21.4 & 0.0 & -21.4 & -21.4 & -21.4 & -21.4 & -21.4 \\ -14.6 & -14.6 & -14.6 & 0.0 & -14.6 & -14.6 & -14.6 & -14.6 \\ -15.1 & -15.1 & -15.1 & -15.1 & 0.0 & -15.1 & -15.1 & -15.1 \\ -15.2 & -15.2 & -15.2 & -15.2 & -15.2 & 0.0 & -15.2 & -15.2 \\ -12.0 & -12.0 & -12.0 & -12.0 & -12.0 & -12.0 & 0.0 & -12.0 \\ -60.9 & -60.9 & -60.9 & -60.9 & -60.9 & -60.9 & -60.9 & 0.0 \end{pmatrix}$$

Тобто коефіцієнти мають значення:

$$r_j = (44.5 \ 71.1 \ 21.4 \ 14.6 \ 15.1 \ 15.2 \ 12 \ 60.9).$$

Розрахунок стратегій проведемо за формулами (1):

$$x_j = \frac{1}{r_j \sum_{i=1}^8 \frac{1}{r_i}}, \quad y_j = \frac{r_j \sum_{i=1}^8 \frac{1}{r_i}}{\sum_{i=1}^8 \frac{1}{r_i}}. \quad (1)$$

Результати розрахунків наведено в таблиці 2.

Таблиця 2 – Стратегії оцінки діяльності підприємств за видами груп

№	Назва груп товарів	Стратегії	
		x_i	y_i
1	Живі тварини; продукти тваринного походження	0,059	0,59
2	Продукти рослинного походження	0,037	0,743
3	Жири та олії тваринного або рослинного походження	0,122	0,147
4	Готові харчові продукти	0,179	-0,25
5	Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	0,173	-0,209
6	Шкіряна і хутряна сировина та вироби з неї	0,172	-0,201
7	Деревина і вироби з деревини	0,217	-0,521
8	Мінеральні продукти	0,043	0,7

Висновки. На підставі проведених досліджень встановлено, що кожна галузь виробництва із наведених товарних груп майже однаковою мірою потребує інвестиційних вкладень (x_i). Найбільше інвестиційних вкладень потребує деревина і вироби з деревини – 21,7%; готові харчові продукти – 17,9%. Водночас (y_i) інвесторам найвигідніше вкладати кошти у виробництво продуктів рослинного походження – 74,3%, живі тварини; продукти тваринного походження – 59%. Найнижчу привабливість для інвесторів має виробництво жирів та олії тваринного або рослинного походження.

Розроблений математичний метод дозволяє виробити практичні рекомендації з управління експортно-імпортною інвестиційною діяльністю реформованих аграрних підприємств Запорізької області на сучасному етапі. В умовах дефіциту інвестиційних ресурсів це є актуальним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Назарова О.П. Розробка моделі оптимізації фінансування інвестиційних проектів для малих підприємств / О.П. Назарова, О.С. Андрущенко // Проблеми удосконалення управління в сучасних умовах: Міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 листоп. 2008 р. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 384–387.
2. Пехник А.В. Іноземні інвестиції в економіку України / А.В. Пехник. – К.: Знання, 2007. – 335 с.
3. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2009.

Модель инвестирования экспортно-импортной деятельности предприятий в Запорожской области

А.И. Гергец, О.П. Назарова

В статье особое внимание уделяется исследованию тенденций изменения инвестиционной деятельности сельскохозяйственной отрасли, разработана математическая модель и проанализирована экспортно-импортная инвестиционная деятельность предприятий Запорожской области.

Ключевые слова: моделирование инвестирования, экспортно-импортная деятельность, товарообмен, матрица, оптимальные стратегии.

Modeling of investment export-import activity of the enterprises in the Zaporozhye area

A. Gergets, O. Nazarova

In clause the special attention is given to research of the tendencies of change of investment activity of agricultural, developed mathematical model and made the analysis of export and import investment activity the region of Zaporozhye.

Key words: modeling of investment, export-import activity, barter, matrix, optimum strategy.

УДК 338.43(477.41)

КОВАЛЬ Н. В., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

E-mail: NadiaKoval@gmail.com

РИНОК МОЛОКА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано сучасний стан, основні тенденції та проблеми розвитку ринку молока Київської області, а також обґрунтовані конкретні пропозиції щодо удосконалення його організації й підвищення ефективності функціонування.

Ключові слова: ринок молока, дефіцит молока, молочне скотарство, державна підтримка виробників.

Постановка проблеми. Ринок молока і молокопродуктів є складовою частиною продовольчого ринку й відіграє важливу роль у формуванні продовольчої безпеки держави та її експортного потенціалу. За оцінками фахівців, дефіцит молока в Україні на сьогодні становить близько 8 млн т [1].

За даними Держмитслужби, у 2009 р. було експортовано молока і молочних продуктів близько 933 тис. т в перерахунку на молоко, що на 20% менше, ніж у 2008 р. Імпорт молока і молокопродуктів за цей період склав 469 тис. т молокопродуктів у перерахунку на молоко, або в 2 рази більше, ніж у 2008 р. Зокрема було ввезено 16,3 тис. т вершкового масла та 9,1 тис. т сирів. Зростання імпорту молокопродуктів в Україну у 2009 р. пов'язано, головним чином, зі збільшенням в 5,9 разів ввезення вершкового масла (16347 т у 2009 р. проти 2786 т у 2008 р.), 91% якого мають білоруське походження, та збільшенням у 18 разів імпорту молока та вершків (згущених

та сухих) [2]. Зростання імпорту вершкового масла пов'язано, головним чином, зі зменшенням вітчизняного його виробництва внаслідок несприятливої цінової кон'юнктури на світовому ринку сухого молока, яке є похідним продуктом виробництва масла. Голова Ради директорів Співки молочних підприємств України В. Чагаровський зауважує, що імпортоване вершкове масло надходить не безпосередньо на ринок споживання, а використовується як джерело молочної сировини, його переробляють на сметану та суміші для виробництва твердих сирів [3]. Міністерство агрополітики восени 2010 р. розглядало можливість імпорту до кінця року 17 тис. т молока і 20 тис. т масла, щоб покрити дефіцит цих продуктів в Україні [4]. По суті, в Україні триває молочна криза.

Метою дослідження є аналіз розвитку ринку молока Київської області та обґрунтування конкретних пропозицій щодо удосконалення його організації й підвищення ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан, проблеми та перспективи розвитку ринку молока та молокопродуктів в Україні висвітлені в публікаціях М. М. Ільчука [5], Т. Л. Мостенської, П. Т. Саблука, О. М. Шпичака та інших науковців. Проте, на нашу думку, проблеми розвитку ринку молока Київської області є недостатньо вивченими.

Результати досліджень та їх обговорення. За фізіологічними нормами людина має споживати за рік 380 кг молока. Тож для забезпечення населення області молоком та молочними продуктами слід виробляти не менше 654 тис. т молока (на 01.01.2010 р. в Київській області проживало 1721 тис. мешканців). Аналіз стану молочного скотарства за 2001–2009 рр. свідчить про значне зменшення обсягів виробництва молока. У 2009 р. господарства усіх категорій Київської області виробили 475,8 тис. т молока (4,1% молока, виробленого в Україні), що на 34% менше порівняно з 2001 р. і на 70% – порівняно з 1990 р. (табл. 1).

Таблиця 1 – Виробництво молока за категоріями господарств (тис. т)

	Роки										2009 р. у % до 2001 р.	2009 р. у % до 1990 р.
	1990	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009		
Господарства усіх категорій	1592	720,1	764,3	695,0	709,6	692,8	612,5	541,4	505,7	475,8	66,1	29,9
Сільськогосподарські підприємства	1296	316,6	322,9	265,6	270,6	262,5	239,0	211,8	200,6	204,3	64,5	15,8
Домогосподарства	296	403,5	441,4	429,4	439,0	430,3	374,0	329,6	305,1	271,5	67,3	91,7
Питома вага господарств населення, %	18,59	56,03	57,75	61,78	61,77	62,11	61,0	60,88	60,66	57,06	X	X

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Київській обл.

З табл. 1 видно, що протягом 2001–2005 рр. у валовому виробництві молока спостерігалось збільшення питомої ваги домогосподарств. Цей показник досяг свого максимального значення – 62,11 % у 2005 р., після чого відбулося його зменшення до 57,06% у 2009 р., що фактично збігається з рівнем 2001 р. Це відбулося за рахунок незначного (на 1,8%) зростання у 2009 р. порівняно з 2008 р. виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами за подальшого його зменшення домогосподарствами.

Зменшення виробництва молока в області зумовлено скороченням поголів'я корів, яке характеризують дані таблиці 2.

Таблиця 2 – Поголів'я великої рогатої худоби за категоріями господарств, тис. голів

	Роки										2009 р. у % до 2001 р.	2009 р. у % до 1990 р.
	1990	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009		
Господарства усіх категорій ВРХ	1307,8	430,6	407,4	333,5	296,6	266,2	241,1	207,2	176,5	161,4	37,5	12,3
у т.ч. корови	473,5	235,0	213,5	185,0	163,0	142,6	123,5	108,4	93,3	86,2	36,7	18,2
Сільськогосподарські підприємства ВРХ	1161,0	291,5	273,3	217,1	191,1	171,9	154,9	134,0	113,9	105,6	36,2	9,1
у т.ч. корови	379,9	122,7	105,4	87,0	73,5	65,5	56,0	49,4	43,3	41,0	33,4	10,8
Домогосподарства ВРХ	146,8	139,1	134,1	116,4	105,5	94,3	86,2	73,2	62,6	55,8	40,1	38,0
у т.ч. корови	93,6	112,3	108,1	98,0	89,5	77,1	67,5	59,0	50,0	45,2	40,2	48,3

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Київській обл.

У всіх категоріях господарств протягом 2002-2009 рр. поголів'я зменшилось на 148,8 тис. голів, або на 63,3%, зокрема, у сільськогосподарських підприємствах – відповідно на 81,7 тис. голів

(на 66,6%), у господарствах населення – на 67,1 тис. голів (на 59,8%). Скорочення поголів'я відбувається набагато вищими темпами, ніж в цілому по Україні (44,4% за 2002–2009 рр.). Станом на початок 2010 р. чисельність поголів'я корів в Київській області складала 86,2 тис. голів, або 3,15% загальної чисельності поголів'я корів у всіх категоріях господарств України. В господарствах населення утримувалось 52,44% загального поголів'я корів. Проте, слід підкреслити, що в Київській області, поряд з Чернігівською, Полтавською та Сумською областями, зберігається найбільша чисельність поголів'я в господарствах суспільного сектору. В цих областях зосереджена майже третина загального поголів'я крупнотоварного виробництва молока [6].

У 2009 р. порівняно з 2001 р. надій молока від корови в усіх категоріях господарств підвищився на 75%, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах він зріс вдвічі, а в господарствах населення – на 51%. У 2009 р. продуктивність корів у господарствах усіх категорій Київської області становила у середньому 5106 кг (у сільськогосподарських підприємствах – 4980 кг, у господарствах населення – 5209 кг), що на 30,82% вище, ніж в середньому по Україні (3903 кг). У господарствах населення продуктивність корів на 4,6% вища, ніж у сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності (табл.3).

Таблиця 3 – Середній річний надій молока від однієї корови, кг

	Роки										2009 р. у % до 2001 р.
	1990	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Господарства усіх категорій	3228	2918	3242	3240	3822	4262	4335	4456	4768	5106	174,98
Сільськогосподарські підприємства	3276	2455	2728	2624	3269	3805	3925	4111	4463	4980	в 2,03 рази
Особисті підсобні господарства	X	3442	3774	3810	4282	4609	4652	4716	4999	5209	151,34

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Київській обл.

На продуктивність корів вплинуло поліпшення селекційно-племінної роботи та зміцнення кормової бази. Зокрема, в племзаводах «Плосківський», «Бортничі», «Терезине», «Дзвінкове», «Чайка», «Олександрівка» створені високопродуктивні стада української чорно-рябої молочної породи, яка створена схрещуванням чорно-рябої худоби вітчизняної селекції з голштинською (коровам голштинської породи належать усі рекорди молочної продуктивності – максимальний удій одержано від кубинської корови Убре Бланка (Біле Вим'я) у 1981 р. – 27674 кг молока за 364 дні лактації з вмістом жиру 3,8%, рекорд добового надою – 110,9 кг). Молочна продуктивність у кращих племінних стадах української чорно-рябої молочної породи становить 6000-8000 кг молока жирністю 3,6-3,8%.

Необхідно зазначити, що поліпшення якості кормів і розведення високопродуктивної худоби сприяє зменшенню витрат кормів на одиницю продукції. Витрати корму на 1 кг молока в названих племінних господарствах становлять 0,9-1,1 кг корм. од. [7].

Слід зазначити, що Українська молочна компанія побудувала в Згурівському районі Київської області тваринницький комплекс на 2000 голів корів, в т.ч. 1200 корів дійного стада. Надій на одну корову, яку вирощують на фермах Української молочної компанії, становить 9000 л молока на рік. Збутова ціна вдвічі вище собівартості. Поголів'я корів закуповується в Німеччині, Англії, Данії, планується в США. Вартість однієї голови – 2,5 тис. євро, вартість 1 скотомісця – 8-10 тис. доларів. Окупність проекту – 6–7 років, але цей бізнес стабільний і прибутковий [8].

Проте слід пам'ятати, що Україна в цілому і Київська область зокрема значно відстають за рівнем продуктивності молочного скотарства від розвинених країн світу, з якими Україна прагне конкурувати на світових ринках, вступивши до СОТ. Так, в країнах Європи молочна продуктивність становить 6,2 тис. кг на корову, у США – 9,1 тис. кг, в Японії – 9,2 тис. кг [9, с. 62]. Використання господарствами Ізраїлю у 2001 р. ізраїльсько-голштинської породи корів дозволило за 305-денний період лактації отримати в кібуцах (колективних господарствах) і господарствах типу «Мошав» (індивідуальні фермерські господарства) відповідно 11376 і 10345 кг молока від однієї корови [10, с.70].

Незважаючи на зменшення виробництва молока у 2009 р. на 5,91% порівняно з 2008 р., реалізація молока і молочних продуктів переробним підприємствам усіма категоріями господарств

Київської області збільшилася на 17,8%, що відбулося за рахунок зростання на 46,52% надходження молока від сільськогосподарських підприємств за зменшення на 7,2% надходження молока від господарств населення та на 8,04% від інших господарських структур. Слід зауважити, що товарність молока в господарствах населення набагато нижча, ніж в сільськогосподарських підприємствах. У 2009 р. господарства населення виробили молока на 32,89% більше порівняно із сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності. При цьому молокопереробні підприємства прийняли від них 101,0 тис. т, або 37,21% від їх валового виробництва, тоді як у сільськогосподарських підприємств рівень товарності по цьому каналу реалізації становив 172,4 тис. тонн, або 84,4%. Низька товарність молока в особистих господарствах населення пояснюється використанням значної частини молока для власного споживання, на корм худобі, продажем на ринку. Молокозаводи віддають перевагу закупівлям молока у сільськогосподарських підприємств, це дає можливість отримати якіснішу сировину та зменшити транспортні витрати на збір та перевезення продукції.

Основним каналом реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами є реалізація переробним підприємствам. Питома вага цього каналу в загальному обсязі реалізованого молока в 2009 р. становила 97,7%.

У 2009 р. згідно з вимогами стандарту ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі», від сільськогосподарських підприємств області було прийнято для переробки 172419 т молока, у тому числі 6217 т, або 3,6% до загального обсягу гатунку «екстра», 49865 т, або 28,9% вищого гатунку, 96122 т, або 55,8% першого гатунку, 14948 т, або 8,7% другого гатунку та 5267 т, або 3,0% негатурного. Позитивною тенденцією порівняно з 2008 р. є виробництво та продаж молока гатунку «екстра», а також зменшення з 7,4 до 3,0% частки негатурного молока.

Відповідно до Державного стандарту України (ДСТУ 3662-97) «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі», оцінка молока здійснюється за вмістом у молоці жиру та білка у співвідношенні 40:60%, базисні норми вмісту жиру та білка прийняті в Україні на рівні відповідно 3,4 та 3%. Жирність молока, проданого переробним заводам сільськогосподарськими підприємствами Київської області протягом 2001–2009 рр., становила близько 3,5%. Статистичні дані стосовно вмісту білка в молоці, на жаль, відсутні. Згідно з дослідженнями М. М. Ільчука, нині вміст білка в молоці, що надходить на молочні заводи, становить 2,7–2,9% [5]. Для порівняння наведемо показники якості молока у нашого сусіда Польщі – члена ЄС: базисна жирність – 3,6; базисний білок – 3,2; на переробку йде молоко класу «екстра» [7].

Якість молока оцінюється не лише за вмістом жиру та білка, а й за кількістю соматичних клітин, яка в 1 кубічному сантиметрі молока вищого гатунку не повинна перевищувати 300 тис. Наявність соматичних клітин призводить до послаблення діяльності молочнокислих бактерій та ферментів під час вироблення кисломолочних продуктів і сирів. Молоко з високим вмістом соматичних клітин не придатне для сироваріння.

Для того, щоб одержати молоко з вмістом соматичних клітин менше 300 тис. в 1 кубічному сантиметрі, необхідна відповідна технологія його виробництва: машинне доїння з маніпуляторами (забезпечує своєчасне відключення апаратів і цим попереджує захворювання корів на мастит), молокопровід, фільтрування та охолодження молока. Це технічно, технологічно й економічно можливо лише на великих фермах. Такі підприємства створюються і в Київській області, наприклад приватно-орендна агрофірма «Узинська», «Сухоліси» (Білоцерківський район Київської області).

Диференціювання показників якості молока повинне відображатися на рівні закупівельних цін (з урахуванням напрямів використання сировини). Середня ціна закупівлі молока переробними підприємствами у 2009 р. становила 1882,0 грн за т, зокрема від сільськогосподарських підприємств – 2096,7 грн/т, господарств населення – 1511,1 грн/т. Середні ціни реалізації молока та молокопродуктів за різними каналами реалізації зросли у 2009 р. порівняно з 2008 р. на 2,14%. Для порівняння: середня закупівельна ціна на молоко в країнах ЄС у грудні 2009 р. (в євро за 100 кг) – 28,91: Італія – 30,41; Франція – 28,75; Португалія – 28,90; Німеччина – 26; Іспанія – 30,09; Греція – 36,97; Чехія – 24,88; Естонія – 23,42; Латвія – 24,11; Литва – 25,18; Польща – 25,73 [11].

Від цін реалізації молока та молокопродуктів, а також від їх собівартості, залежить рентабельність виробництва та реалізації молока. Що стосується собівартості виробництва молока, то найнижчу виробничу собівартість 1 ц молока у 2009 р. мали державні підприємства (154,75 грн), інші підприємства, включаючи міжгоспи (154,61 грн) та сільськогосподарські виробничі коопе-

ративи (157,15 грн), тоді як найвищу – селянські (фермерські) господарства (174,78 грн) та господарські товариства (172,30 грн) за середньої собівартості по сільськогосподарських підприємствах – 168,16 грн.

У структурі витрат на виробництво молока сільськогосподарськими підприємствами Київської області найбільша частка за даними 2009 р. припадає на прямі матеріальні витрати – 61,84% (з них на корми – 43,38%) та прямі витрати на оплату праці – 21,18%.

Рентабельність реалізації молока протягом 2001–2009 рр. змінювалась від 3,6 грн збитку на 100 грн витрат до 17,2 грн прибутку (табл. 4).

Таблиця 4 – Результати від реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами Київської області

	Роки								
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Реалізовано продукції, ц	2439203	2475650	2023454	2129521	2097758	1896528	1693035	1767895	1891269
Повна собівартість продукції, тис. грн	148448,7	147407,6	134123,3	170469,4	203637,4	203664,8	225945,7	338850,6	363118,1
Чистий дохід (виручено), тис. грн	165752,0	142072,5	157149,6	182290,0	231578,9	199945,1	251778,8	326712,1	353330,3
Прибуток (збиток), тис. грн	17303,3	-5335,1	23026,3	11820,6	27941,5	-3719,7	25833,1	-12138,5	-9787,8
Повна собівартість 1 ц, грн	60,86	59,54	66,28	80,05	97,07	107,39	133,46	191,67	192,00
Ціна реалізації 1 ц, грн	67,95	57,89	77,66	85,60	110,39	105,43	148,71	184,80	186,82
Рівень рентабельності (збитковості), %	11,7	-3,6	17,2	6,9	13,7	-1,8	11,4	-3,6	-2,7
Кількість господарств (всього)	554	509	414	352	288	257	215	186	161
Кількість господарств, які одержали збитки	296	361	220	207	140	173	100	96	94

Джерело: складено за даними Головного управління статистики у Київській обл.

Низький рівень рентабельності у 2002 р. пов'язаний зі зниженням цін реалізації порівняно з попереднім роком на 14,81%, тоді як собівартість молока знизилась лише на 2,17%. Саме у 2002 р. найбільша кількість господарств (70,92% від загальної кількості) одержала збитки (табл. 4). У 2006 р. також спостерігаємо зниження ціни реалізації та зростання собівартості 1 ц молока порівняно з попереднім роком. У 2008 та 2009 рр. відбувалось зростання витрат на виробництво молока, одночасно зростання закупівельних цін стримувалось низькою купівельною спроможністю населення та штучним заниженням цін переробниками. В тому, що переробники такі занижують закупівельні ціни, нас переконують такі дані: індекс споживчих цін на молоко в Україні у 2009 р. склав 116,6%, індекс цін виробників молочних продуктів та морозива – 124,5%, індекс закупівельних цін – 96,1% [2]. Узгоджені антиконкурентні дії, що проявляються в одночасному зниженні закупівельних цін переробниками молока нижче собівартості – це вирок галузі молочного скотарства. Слід зауважити, що 04.11.2009 р. КМУ була прийнята Постанова «Про затвердження мінімально допустимого рівня цін на продукцію тваринництва на 2010 р.». Проте постанова – не закон, вона лише рекомендує підприємствам купувати молоко за певними цінами. Штрафні санкції за порушення постанови не передбачені.

Виходом із ситуації є створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів. Переваги такої організаційно-правової форми розглянемо на прикладі кооперативу «Ратай», що об'єднує власників корів із 12 сіл Заліщицького району Тернопільської області. Завдяки подарованому японському молоковозу, який може охолоджувати сировину, визначати її якість, та іншому обладнанню «Ратай» формує великі партії молока досить високої якості. Тому закупівельні ціни на молоко вдвічі вищі, ніж в інших селах та регіонах. Окрім заготівлі молока, кооператив постачає своїм членам дешеві комбікорми, налагодив племінну справу, надає ветеринарні послуги, впроваджує нові технології годівлі, починає оснащувати господарства, які утримують по 4-5 корів, доїльними апаратами. В результаті поголів'я худоби в селах, де господарює «Ратай», стабілізувалося і почало поступово зростати [1].

Слід звернути увагу на те, що підприємства різних організаційно-правових форм мають різні результати від реалізації молока (табл. 5).

Таблиця 5 – Реалізація молока підприємствами різних організаційно-правових форм, 2009 р.

Показники	Кількість продукції, ц	Повна собівартість 1 ц, грн	Ціна реалізації 1 ц, грн	Рівень рентабельності (%)	Кількість господарств	
					Всього	у т. ч., які мали збитки
Господарські товариства	1249737	199,51	192,12	- 3,7	97	63
Приватні підприємства (включаючи фермерські)	318167	178,96	182,74	2,1	38	17
з них селянські (фермерські) господарства	43318	203,62	217,30	6,7	5	2
Сільгоспкооперативи (виробничі)	136626	173,68	182,03	4,8	12	5
Інші підприємства (включаючи міжгоспи)	60107	171,01	159,17	- 6,9	5	3
Недержавні підприємства	1764637	192,83	188,52	- 2,2	152	88
Державні підприємства	126632	180,32	163,14	- 9,5	9	6
Сільськогосподарські підприємства	1891269	192,00	186,82	- 2,7	161	94

Джерело: складено за даними Головного управління статистики у Київській обл.

Найвищий рівень рентабельності, за даними 2009 р., мають селянські (фермерські) господарства – 6,7% та виробничі сільгоспкооперативи – 4,8%. Інформація про ефективність виробництва молока в різних за організаційно-правовою формою сільськогосподарських підприємствах є досить важливою для потенційних інвесторів, оскільки вкладати кошти доцільно в підприємства з хорошими стартовими показниками, що сприятиме зростанню ефективності інвестицій.

Що стосується державної підтримки виробників молока, то у 2008-2009 рр. основні суми державної підтримки виробникам молока надходили відповідно до Закону України «Про податок на додану вартість» за рахунок сум ПДВ, що повинні сплачуватись до бюджету переробними підприємствами за реалізоване ними молоко. У 2008 р. було виплачено дотацій на молоко – 1709,3 млн грн, що в розрахунку на 1 т склало 316,7 грн (19,4% у ціні закупівлі). У 2009 р. було виплачено 1016,3 млн грн, що в розрахунку на 1 т склало 214,3 грн (13% у ціні закупівлі) [2]. Проте з 01.01.2011 р. згаданий механізм дотації планується скасувати і надавати її в розрахунку на одну корову. Керівники великих господарств вважають, що обсяги державної допомоги скоротяться таким чином у 5-6 разів, а фахівці прогнозують зловживання у разі надання дотації в індивідуальному секторі внаслідок відсутності загальнодержавного реєстру власників молочної худоби [1].

З метою стимулювання виробників молока випускати високоякісну продукцію був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про молоко та молочні продукти» щодо безпечності та якості молочної продукції» від 15.04.2010 р., яким передбачена доплата виробникам молока гатунку «екстра» у розмірі 25%, молока вищого гатунку – 20% до закупівельної ціни [12].

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного аналізу розвитку ринку молока Київської області можна зробити загальний висновок про те, що для його подальшого ефективного функціонування необхідно зупинити скорочення й розпочати нарощування поголів'я корів, поліпшити породний склад маточного поголів'я, формувати спеціалізоване високопродуктивне молочне стадо у сільськогосподарських підприємствах. Значну увагу слід приділити впровадженню нових технологій утримання, годівлі, ветеринарного обслуговування тварин. Якісне поліпшення поголів'я в господарствах приватного сектору необхідно здійснювати шляхом максимального використання штучного осіменіння, організації продажу населенню корів високопродуктивних порід, забезпечення підтримки фермерам для їх придбання та розведення.

З метою нарощування виробництва молока вищого гатунку та класу «екстра» слід надавати підтримку середнім та великим виробникам молочної сировини, включаючи як агроформування суспільного сектору, так і фермерські селянські господарства. Необхідно повернутися до реалізації Програми розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації, створювати кооперативи із заготівлі молока від приватного сектору із запровадженням механічного доїння, механічного очищення, охолодження та транспортування молока. Для того, щоб молочний сектор здолав труднощі, пов'язані з лібералізацією і посиленням конкуренції зі вступом до СОТ, необхідно підвищувати концентрацію виробництва і адаптувати сектор до вимог законодавства ЄС з гігієни і якості.

Щоб підвищилась окупність галузі, тобто збільшився прибуток від реалізації молока, необхідно зменшити витрати на виробництво за рахунок запровадження раціональної годівлі тварин, впровадження комплексної механізації та підвищення якості продукції, що сприятиме зростанню закупівельних цін. З метою захисту сільськогосподарського виробника від зниження закупівельних цін переробниками, уряду слід регулювати мінімально допустимі ціни на продукцію тваринництва.

Звичайно, все це потребує значних інвестицій. Галузь молочного скотарства є дуже капіталомісткою внаслідок технологічних особливостей та високої вартості корів, як найважливішого засобу виробництва. Разом з тим, невисокий рівень рентабельності молочного скотарства не дозволяє йому накопичити власні фінансові ресурси для будівництва, реконструкції чи модернізації тваринницьких ферм або системи кормовиробництва. Тому для подальшого ефективного функціонування галузі необхідно проводити гнучку інвестиційну політику, яка передбачає залучення молокопереробних підприємств, що спеціалізуються на виробництві високорентабельної молочної продукції (молоко, кефір, ряжанка, йогурт) і зацікавлені в отриманні достатньої кількості високоякісної сировини, до інвестування в галузь молочного скотарства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Карпенко О. Село без корови – не село / О. Карпенко // Сільські вісті. – 2010. – №78.
2. Ситуація на ринку молока і молокопродуктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrexport.gov.ua/ukr/prom/ukr/4044.html>
3. Вадим Чагаровський: У найближчі 5 років нам не потрібен європейський ринок молочних продуктів... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/vadim-chagarovskiy-u-nayblizhchi-5-gokiv-pam-ne-potriben-ievropeyskiy-rinok-molochnih>
4. Стецун Н. МинАПК рассматривает возможность импорта молока и масла, чтобы покрыть дефицит этих продуктов в Украине / Н. Стецун // Экономические известия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aaa-agro.com/comments/8003.html>
5. Ільчук М.М. Ефективне функціонування молокопродуктового підкомплексу України / М. М. Ільчук. – К.: Нічлава, 2004. – 312 с.
6. Рынок молока и молочных продуктов Украины // Молочное дело. – 2008. – №2. – С.12-20.
7. Скотарство молочне, порода українська чорно-ряба молочна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroa.net/animals/catalog/ag-1/a-2/ab-80/>
8. ТОВ «Українська молочна компанія» побудує в Житомирській обл. сучасний тваринницький комплекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biz.zhzh.info/news/2008-05-16-425>
9. Бондаренко В.М. Розвиток ефективного виробництва молока та його промислової переробки в Україні / В.М. Бондаренко // Економіка АПК. – 2008. – №5. – С. 61-64.
10. Березівський П. С. Конкурентоспроможність молокопереробних підприємств: теорія, методика, практика: моногр. / П. С. Березівський, А. М. Желєзняк. – Львів, 2008. – 198 с.
11. Баца В. Молочні ріки без киселевих берегів / В. Баца // Вільне життя плюс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vilne.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4538:molochni-riky-bez-kyselevyh-beregiv&catid=4:ekonomika&Itemid=11
12. Українські виробники високоякісного молока отримують дотації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/article/print/groshi/ukrainski-virobniki-visokoyakisnogo-moloka-otrima...>

Рынок молока Киевской области: проблемы и перспективы развития

Н. В. Коваль

Проанализировано состояние, основные тенденции и проблемы развития рынка молока Киевской области, а также обоснованы конкретные предложения по усовершенствованию его организации и повышению эффективности.

Ключевые слова: рынок молока и молокопродуктов, дефицит молока, молочное скотоводство, государственная поддержка производителей

Dairy market in Kyiv region: problems and development perspectives

N. Koval

The paper deals with the analysis of modern conditions, main tendencies and development problems of dairy market in Kyiv region. It also gives grounds to concrete proposals on its organization improvement and functioning efficiency increase.

Key words: dairy market, milk deficiency, milk cattle-breeding, state support of manufacturers

ЗМІСТ

Крисанов Д.Ф., Варченко О.М., Удова Л.О. Сільська бідність: витоки, індикатори, наслідки та напрями і важелі її подолання.....	5
Павлов К.В. Институциональные особенности и факторы модернизации российской экономики.....	17
Варченко О.М. До питання необхідності поєднання ринкового та державного регулювання ринку аграрної продукції.....	22
Гуторов О.І. Напрями формування сталого сільськогосподарського землекористування в умовах трансформації земельних відносин.....	28
Ярова В.В. Заробітна плата у системі соціальних гарантій у сфері праці.....	33
Лобунець В.І. Оптимізація умов інтеграції України в європейський економічний простір.....	36
Артімонова І.В. Вплив ціни на формування споживчого попиту на аграрну продукцію.....	40
Корженівська Н.Л. Оцінка структурних змін у зерновій галузі Хмельниччини.....	44
Ціхановська В.М. Сучасний стан та основні проблеми продовольчої безпеки України.....	48
Кісіленко Т.А. Досвід Великобританії щодо організації наукових досліджень та їхня дифузія під час вирощування цукрових буряків.....	52
Божидарнік Т.В. Аналіз деяких наслідків вступу України до СОТ для агропромислового комплексу.....	55
Кулій Ю.В. Проблеми розвитку садівництва в Чернівецькій області.....	60
Чорнобай Л.М. Стан і перспективи функціонування ветеринарної служби як елемента виробничої інфраструктури сільськогосподарського виробництва Хмельницької області.....	63
Загурський О.М. Особливості фінансового стану сільськогосподарських підприємств.....	68
Жупаник В.М. Український ринок праці: аналіз, тенденції, прогнози.....	72
Мельник О.П. Боргова політика держави.....	78
Федорчук Н.В. Формування споживчого попиту на овочі у Хмельницькій області.....	82
Лозовська О.І. Власність на землю та форми її реалізації в сільськогосподарському виробництві.....	86
Рузакова О.В. Принципи побудови програмних засобів для оцінки фінансового стану підприємства.....	89
Банєва І.О. Основи моніторингу ресурсів розвитку аграрних підприємств.....	92
Липкань О.В., Зінчук Т.О. Методичні підходи до оцінки ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств.....	96
Ігнатєва Т.Г. Організаційно-економічні аспекти утилізації відходів галузі рослинництва як інноваційного напрямку енергозбереження (на прикладі аграрних підприємств Київської області).....	99
Сокольська Т.В. Інновації як ключовий чинник прискорення економічного зростання аграрного сектору України.....	103
Покотильська Н.В., Заборовський В.П., Деренко О.М. Інвестиційний клімат регіону та його вплив на розвиток аграрного виробництва.....	106
Савіцька С.І. Проблеми підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки України в сучасних умовах.....	109
Бабенкова Т.Ю. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури ринку зерна України.....	112
Зубченко В.В. До питання необхідності формування системи стратегічного управління підприємством.....	116
Хоменко О.М. Особливості маркетингового позиціонування вищих аграрних закладів на ринку освітніх послуг.....	119
Шуст О.А. Сучасний стан та тенденції розвитку ринку м'яса та м'ясопродукції.....	123
Лисюк Н.В. Шляхи та засоби підвищення ефективності використання людського капіталу аграрної сфери.....	128
Губенко В.І. Механізми економічної політики в умовах активізації глобалізаційних процесів.....	132
Свиноус І.В. Щодо проблеми конкурентоспроможності українських м'ясопродуктів.....	136
Гергец А.І., Назарова О.П. Модель інвестування експортно-імпоротної діяльності підприємств Запорізької області.....	141
Коваль Н.В. Ринок молока Київської області: проблеми та перспективи розвитку.....	145

Наукове видання

Регістраційне свідоцтво **КВ №15169-3741Р**

Затверджено ВАК України як фахове видання
(Постанова президії ВАК України від 14.10.2009 р. №1–05/4)

Економіка та управління АПК

Збірник наукових праць

Випуск 4 (81)

Редактор *О.М. Трезубова*
Комп'ютерна верстка: *В.С. Горшунова*

Здано до складання 01.11.2010. Підписано до друку 04.12.2010.
Формат 60×84¹/₈. Ум. др. арк. 17,79. Зам. 5090. Тираж 300.
РВІКВ, Сектор оперативної поліграфії БНАУ.
09117, Біла Церква, Соборна площа, 8/1, тел. 33-11-01.